

AZƏRBAYCAN

9'2015

1923-cü ildən çıxır

AZƏRBAYCAN YAZIÇILAR BİRLİYİNİN AYLIQ ƏDƏBİ-BƏDİİ ORQANI

Baş redaktor: İntiqam QASIMZADƏ

Baş redaktor müavinləri: Südabə AĞABALAYEVA
Əsəd CAHANGİR

Məsul katib: Tofiq MAHMUDOV

REDAKSİYA HEYƏTİ: Ağasəfa, Vilayət Quliyev, Firuzə Məmmədli, Məmməd Oruc, Vaqif Bəhmənli, Vahid Əziz, Seyran Səxavət, Saday Budaqlı, Əli Əmirli, Yaşar, Asim Yadigar, Elçin, Əjdər Ol, Musa Yaqub, Afaq Məsud, Rüstəm Kamal, Ənvər Əhməd, Kamil Əfsəroğlu, Vaqif Yusifli, Fəxri Uğurlu, Paşa Əlioğlu, Əli İldırımoglu

Redaksiyanın ünvanı:

Bakı - Az1000
Xaqani küçəsi, 25

Telefonlar:

Redaksiya –
498-78-10
493-28-32
493-28-34
Mühasibat –
493-29-41

Çapa imzalanıb:

28.08.2015

Sifariş 2488

Tiraj 600

Kağız formatı

70x108 1/16 - 6,5

kağız vərəqi

12 çap vərəqi

16,8 şərti çap vərəqi

E-mail:

intigam.gasimzade@gmail.com

Qiyməti

1 manat 50 qəpik

Bakı şəhəri,
“Azərbaycan”

nəşriyyatının mətbəəsində
ofset üsulu ilə çap olunur

Çap olunmuş yazılar qəbul edilmir.

Əlyazmalara rəy verilmir.

BU SAYIMIZDA:**P o e z i y a**

ADİL MİRSEYİD - Şeirlər	3
RƏFAİL TAĞIZADƏ - Şeirlər	85
FƏXRƏDDİN TEYYUB - Şeirlər	107
RAMİZ KƏRƏM - Şeirlər	123
QƏDİMƏLİ ƏHMƏD - Şeirlər	158
HİKMƏT MƏLİKZADƏ - Şeirlər	162
BƏNÖVŞƏ DAŞDILI - Şeirlər	165

N ə s r

VÜSAL NURU - Dorantağ (roman)	9
MÜBARİZ CƏFƏRLİ - Tor (hekayə)	91
ŞAHMAR QƏRİBLİ - Darıxan adam (hekayə).....	112
AFAQ ŞIXLI - Hardasa bir kənd vardı	128

E s s e

AYDIN TALIBZADƏ - Ulduzlar məclisinin sahibi	135
--	-----

A x t a r ı ŝ l a r , t a p ı n t ı l a r

AYGÜN BAĞIRLI - "Sən özün proletar deyilsən".....	169
---	-----

Y e n i t ə r c ü m ə l ə r

AFANASI FET - Şeirlər	173
-----------------------------	-----

X a t i r ə l ə r , d u y ğ u l a r

QƏŞƏM NƏCƏFZADƏ - Şəkillər. Kamal Abdulla - Qarışıq xətlər versiyası	178
---	-----

Ə k s - s ə d a

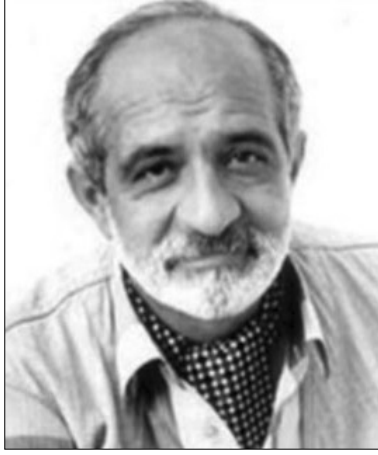
ETİBAR ETİBARLI - "Nə var, nə yox, poeziya?"	180
--	-----

T ə n q i d v ə ə d ə b i y a t ŝ ü n a s l ı q

ASİF RÜSTƏMLİ - Tacik milli mətbuatının azərbaycanlı banisi.....	190
SƏXAVƏT TAĞILAR - Hərdən gülüşün düşür yadıma	198

K i t a b r ə f i	203
--------------------------------	-----

◆ P o e z i y a

Adil MİRSEYİD

şairin ölümü

dua elə qardaşım dua elə mənimçün
duaların sözləri çıxmayıbsa yadımdan
azadlıq meydanında vurdular məni bu gün
sorma məni dərdindən kor olmuş qadımdan

bukinist dükanından şeir kitabımı al
sən dua əvəzinə oxu şeirlərimi
mısralar arasında gizlətmişəm xoşça qal
ən mübhəm hislərimi ən gizli sirlərimi

mən ölmüşəm ölmüşəm azadlıq meydanında
hələ istidir canım hələ açıqdı gözüm
ölmüşəm bir şairin heykəlinin yanında
dodağında quruyub son istəyim son sözüm

sənə yaxşı bəllidi bizim hali məmləkət
burda şair qanı petroldan ucuz
burda şair ölümü bir qətl bir cinayət
şair susdu sonunda yenə ölüm uduzdu

dostlara güvənmişdi amma onlar yan keçdi
hər zaman bu ölümə bir bəhanə tapılar
sən də məni tək burax artıq çox gecdi gecdi
indicə cənnətimin qapıları açılar

ay melanxoliyası

qaranlıqlar çəkib aparır məni
qoy sənə qalsın bu lacivərd göylər
sərxoş idim bir dürlü anlamadım
gözlərin doğrumu yalanmı söylər

rəng rəng dağılırdı xatirələrim
hanı bənövşəbiğ gəncliyim hanı
soyuq külək əsdi dəniz tərəfdən
quş kimi çırpındı şeirim canı

gecə çin tuşudur pəncərəmizdə
pəncərə şüşəsi əlimi kəsdi
mən qanım axdıqca yüngülləşirdim
anamın sağ əli saqqalımda gəzdi

bu gecə gerçəkdən ölmək istədim
mən bir sərsəriyəm ay da bir səfil
bir daha sevirəm söyləməyəcəm
amma vaz keçməyəm səndən bunu bil

yağmur mələyinin xəyalı ilə söhbət

sən yağmur mələyiydın bir zamanlar
bir başqa adam idim mən də
dəli divanə kimi olardım
gecələri dənizdə ay çiməndə
indi sənin xəyalın
ayaqyalın dolaşır ayaqyalın
ətirşah qoxulu isti otaqda
ah mən sənin nəfəsini duyuram
yastığımı yalnızlıqla bölüşdüyüm yataqda
pəncərəni süsləyir gecənin ulduzları
ulduzların düzümü qorxudur yalqızları
sən mələk duasıyla ovsunlayırsan məni
könlüm ağrısız rahat
yum gözünü deyirsən yum gözünü rahat yat
bax məstan pişik yatıb
bayırda külək sakit
toxunma mənə sən bu dünyada yoxsan
sən bir xəyalsən ancaq üzündə mələk maskası
get gəldiyin kimi çıxıb get
ya bir şans ver mənə suçlu bəndənə
ya da qoyma bu yuxudan oyanıb yenə də şair olum
qıyma mənə qıyma aman aman
sən bir yağmur mələyiydın bir zaman

kubist kompozisiya

şeyirlərdə yaşadım yalqızlığımı
dostum don kixota məktublar yazdım
yağışlardan islanmış payız gecələrində

içimdəki çocuğu azdıracam bir gün
təbrizin dolanbaş döngələrində
lənətlənmiş şair kimi sərxoş nəğmələri oxuyacağam
impressionist paris küçələrində
və min illik yalnızlığımı
yaşayacam bir daha yeni başdan
rəsmlərdə yaşadım yalnızlığımı
qızılgül rəsmi çəkdim maleviçin kvadratında
rənglər fırçalar ağ kətan
dörd divar qapı tavan
və tavandan damla damla daman zaman
çılçıraqdan süzülən mücərrəd hüzn
ağ kətanda sənin maskasız məsum üzün
əlimdən düşüb sındı şərab dolu badə
erosun oxları sancıldı ürəyimə

aynalarda yaşadım yalnızlığımı
heç aldatmadı məni aynalar
mən də yalan söyləmədim aynadakı adama
bu gecə nə gecəsidi bilməm
bu gecə ay çılınçılpaq girib mənim odama
aynadakı adam gözlərimin içinə baxa baxa
mənə sənə və dünyaya meydan oxuyur bu gün
amma odamda çılınçılpaq dolaşan ayın
nəfəsi müşki ənbər qoxuyur bu gün

avtoportret cizgiləri

mən könlümün nazıyla
oynamışam illər boyu
indi quran oxuyuram ürəyim ağrıtanda
uyu dəli könlüm uyu

şair dostum suçlu kimi
aynalardan gizlədir üzünü
yağışlı axşamlarda
bir qədəh konyakla ovudur özünü

qış axşamı ağaclar
yalqızlıqdan sərxoşdu
xəyalim dağınıqdı ev soyuq
ayı qonaq çağırardım soyuducu boşdu

ay yenə təkbaşına dolaşır göy üzündə
dodaqları arasında sarı gül
vətəndə qürbət yalqızlığını
heç bir sözlə anlatmaq mümkün deyil

bir gül bir alma bir göyərçin
və yarımçıq bir portret var xəyalımda
kimsə görsün istəməm
indi məni bu halımda

mona liza şopenin prelüdü və sən

iyirmi beş il öncə çəkdiyimiz
ağ qara fotolara baxdım bu gecə
bu gecə nədənsə sənənlə bağlı
heç nə gəlmədi ağıma
baltik dənizinin sahillərində
bir uzun yay axşamından savayı
bir də vana tallində təzə balıq qoxusu
bir də missisipidən zənci musiqisi
bir də qəfil yağan yağışın səsi
kafenin divarında mona liza
gözlərində optik linza
ən dərdli çağımnda qəmli çağımnda
bir prelüd çal mənə frederik şopendən
sən bir prelüd çal mən bir şeir yazım
heç bir dərd silə bilməz artıq üzündəki aydınlığı
üzündəki ayrılığı necə yozum
üzündəki aydınlığı aynalarda aradım
aynalarda yaşadım sənsiz yaşadım şaman kimi
indi o günləri xatırlayıram
dənizin üstündə boz duman kimi
ürəyimdə son bir umud çiçəyi
silahımda son mərmə
gecənin ortasında bir azdan ay batacaq
mənim ömrüm taleyim sanki bir bilməcədi
cavabı bir sənə bəlli
amma sənənlə gözlərin baygın
bütün günü öz kölgəmdə oturub
sənənlə adına yazdığım şeirləri oxuyuram
ağacları quşlara buludlara dənizə

şeir haqqında şeir

gecə yarısı bir şeir
yuxudan oyatdı məni
şeir mənim pəncərəmi döyürdü
dur ayağa buludlar arasından
nazlı nazlı boylanı gümüş aya bax deyirdi
mən yuxumu çarpayıda buraxıb
pəncərədən dışarıya atdım özümü
şeir üzüm yeyirdi ay işığında
şeir üzüm yeyirdi keçi əmcəyi üzümü
ay nazlı-nazlı çiçəkləyirdi
ay işığına bulaşdırdım üz gözümü
ay işığı axdı üz gözümdən mən silmədim
şeir gülü burnunda bir ovsunlu çiçəkdi
bir qadının göz yaşları axırdı
divar saatının əqrəblərindən
bu gecə könlümdən nə keçir bilsən gülüm
bir küzə şərab bir gözəl ölüm

gördüyün kimi deyil bu gecə mənim halım
yənə yənə qarışıbdı xəyalım

fəyyad xamisin macərəsi*

parisdə kiyom apolliner küçəsində
ya yağış ya qar yağır həmişə
göyərçinlərin gözlərində yağmur qüssəsi
göyərçinlər daldalanır damlarda
bilmirəm hardan gəlir edit piafin səsi
qırmızı şərab kimidi tənhalıq
fəyyad xamisin kölgəsi keçib gedir
bu küçədən hər axşam
əynində müsyo perenin köhnə plaşı
o bir şair və rəssam
köksümün altında namərd bir ağrı
apolliner küçəsindən keçirəm
kafe şantana girib tünd şərab içirəm
umudlarım yaşıl zeytun tamında
eynəyimin şüşələrində yağmur damlaları
mən yağmur mələyiydim bir zamanlar
indi qərib bir şairəm parisdə
indi sevda çiçəyidi ürəyim
indi məndən üz döndərib yağmur mələyim
qeyb oldu birdən birə fəyyadın islaq kölgəsi
bilmirəm hardan gəlir edit piafin səsi

totemlə kompozisiya

buludlar axır göy üzündə buludlar axır
gah yağış gah qar yağır
biz gedəcəyik başqa şairlər gələcək
başqa şairlər yazacaq
başqa buludların şeirlərini
biz qanımızla yazdıq qardaşlar
umudların şeirlərini
biz qanımızla yazdıq insanlığın qara sevdasını
və bəzən utandıq insanlığımızdan
mən illərcə bozqurdu gözlədim tanrı dağlarında
o şanlı günü görmədən olsəm
şair qardaşlarım ağlamayın siz
məni tanrı dağlarında dəfn edərsiniz
gecələr ay doğar boz qurd ulayar
durna buludlar ağlayar
qanlı umudlar ağlayar
qara sevdalarım qara bağlayar
biz gedəcəyik başqa şairlər gələcək
dağlarda dumanlı bənövşənin boynubükük
qızılgülü gözü yaşlı gördük hər yerdə
hər yerdə oyuncaq umudlar vardı vitrinlərdə

* *Parisdə yaşamış Kubalı rəssam və şair*

bədirlənmiş ay qorudu bizi xınalı dağlarda
hər yerdə insan qanı vardı
öpüb alnımıza qoyduğumuz bayraqlarda

nar çiçəklərinin sirri

nar ağacı çiçəkləyib al qırmızı kinövər
nar ağacı çiçəkləyib havada gilavar
səni sevdiiim üçün səni sevdiiim üçün
yalnızlıq nar çiçəyitək gözəl görünür bu gün
axıb gedən buludların düzümünə baxıram
axıb gedən buludlarla göy üzündə axıram
bəzən gözəl anları olur yalnızlığın
məsələn bir qəfil yağış yağır pəncərəyə
məsələn bir balaca quşcıgaz
uçub girir hücrənə
ya da gözləmədiyim bir axşamda
uzaq norveçdən qonağın gəlir
ya da bir macərə romanı arasından
gəncliyindən yazdığıın bir şeir
ya da bir ailə fotosu çıxır
o axşam əski günlərə aparır səni
bir şüşə qırmızı çaxır
ürəyim sıxılır kədərli düşüncələrdən
ürəyim sıxılır ulduzsuz gecələrdən
içimdə nar çiçəklərinin sirri
gözlərimdə bir nisgil alnımda möhür yeri
göyüzü mavi ağaclar yaşıl
quşların qanadında umudlar pırıl pırıl
mən dünyanı xəyal etdiyim kimi görmək
görmək istədiyim kimi düşünmək üçün
dua edirəm hər gün

◆ N ə s r

*Vüsal NURU***DORANTAĞ***Var olan hər şey diridir*

Ağacların arasında gizlənmiş ruhlar otelinin yalnız bir pəncərəsindən itirən avqust gecəsinə işıq düşürdü. Buranı tapana qədər başıma itirən oyunu gəlib. Mən bir az qorxaq adamam, axı. Burda utanmalı bir şey yoxdur, açıq etiraf edirəm - ölümdən və ölümü xatırladan hər şeydən qorxuram. Təyyarə isə on ilimi aldı. Lənətə gəlsin, hələ də göydə olduğumu, o boz dağların, sıldırım qayaların üstüylə uçduğumu gözümün qabağına gətirəndə, ürəyim bulanır, canımdan üşütmə keçir. Tərslikdən də, mənə düşən əzab kreslosu təyyarənin quyruğundaydı. Ora necə guruldayırdı, necə silkələndirdisə, ürəyim üzüm salxımı kimi əsirdi. Ən çox da sürətini yığıb, burnunu qaldıraraq havaya qalxanda nəfəsim getdi, gəlmədi, beynim arxaya sovruldu, dedim bəs, axırımdı...

...deməli, flaminqoayaqlı qız arakəsmədə durub, başının üstündə monitor, monitorda da təyyarənin qəza şəraitiylə əlaqədar xəbərdarlıq anonsu... Qız da əl-qolunu havada oynadaraq bizə lal dili tərcümə edir, çıxışları göstərir, oksigen maskalarını necə taxmağı başa salırdı - bir sözlə, bu ölüm dirijoru bizi o cəhənnəmə hazırlayırdı.

Monitorda təyyarənin dənizə çırpıldığını göstərirdilər. A balam, adama belə şey göstərirlər? Belə bir xəbərdarlıqdan sonra sağ qalmaq mümkün deyil, axı. İnfarkt xaraba bayquşu kimi ürəyin başına gəlib qonmazmı? Hara baxırsan bu rəhbərlik, bu nə oyundu başımıza açırlar? Burdan bura bir elə pulumuzu alır, canımıza da xəstəlik salıb göndərirlər. Çox narazı qaldım!

Yanımda oturanlardan utanmasaydım, durub ağızma gələnə deyəcəkdim, amma bir sağıma baxdım, bir solumu süzdüm, dişimi dişimə sıxıb qaxıldım yerimə. Oturdum və yanımdakı huri-mələkləri qəzada necə xilas edəcəyimi təsəvvür elədim. Onlara dəniz yastıqlarını açmağa kömək edirəm. İslanmışıq, onların nazik paltarları bədənlərinə yapışmış... Dalğalar bizi bir-birimizə daha da yaxınlaşdırır, az qalır dodaqlarımız bir-birinə toxunsun, mən onun tənqimiş nəfəsini hiss edirəm, sarışın saçları gözünü örtüb, fürsət tapıb onun saçını kənara sığallayıram. Qolunu boynuma keçirib, mən belindən tutub bir az yuxarı qaldırılmışam. Sol tərəfimdə oturan qız çapalayaraq mənə haraylayır. Sarışın gəlini özümle süzdürüb qara qızın xilasına tərəf üzürəm... Üzürəm? Axı, mən üzə

bilmirəm! Hətta çimərliyə gedəndə də ancaq dizimə qədər suya girirəm. Təyyarə dənizə düşsəydi, yəqin ki, hamı sağ qalsa da, mən batacaqdım. Utandığımndan nə sarışın gəlindən, nə də sağımdakı qızdan kömək istəyə bilməyəcəkdim. Ona görə də anonsa daha diqqətlə baxırdım. Amma yenə də fikrim uçub xəyali qəhrəmanlığımaya getmişdi. Bir də onda ayıldım ki, anons qurtardı, mətbəx verilişi başladı. O ölüm dirijoru duruşuyla canlar alan bir stuardessaya çevrildi və kişi baxışlarını arxasına yığa-yığa getdi. Bu təyyarələrin yiyəsi yoxdu? Bir dəfə də olsun sərnixin kreslosunda oturub bizim yaşadığımız zülmün dadına baxmayıb? Olmaz, axı, belə. Mən çox narazıyam! Əslində, bu narazılığımı da bildirmək istəyirdim, amma yenə də yanımdakı xanımlarım cazibəsi məni bağladığım təhlükəsizlik kəməmindən betər sıxırdı. Yaxşı ki, xanımlar var idi. Aradabir özümü taxtda sultan hesab edirdim. Sağımda sarışın Avropa gözəli, solumda qarayanız Şərq hurisi. Xanımlar o qədər rahat, o qədər təmkinli idilər ki, düzü, onlara heyran qalmışdım. İkisi də jurnal vərəqləyirdi, elə bil zalımın balaları gözəllik salonunda əyləşmişdilər. Mənim onlarla danışdığımın, onlarla haralara getdiyimin fərqi də deyildilər.

Gəlinlə daha çox ünsiyyət qururdum. Ərindən boşanmışdı. Avara, kitabdan, qələmdən xəbəri olmayan yelbeyinin biri olub. İş-gücünü yeyib-içmək, sağa-sola pul xərcləmək, dağda-aranda vaxt öldürmək imiş. Heç bu cür arvadı yadına da düşmürmüş, xərcliyini vermiş, əyninə-başına, daş-qaşına pul ayırmış, vəssalam. Gəlin özü belə deyirdi. Bir də onu dedi ki, mənim kimi bir kişi onun idealıdır - yazı-pozu adamı. Demə, romanlarımı oxuyub, adıma deyəndə tumurcuğu çırtırdı. Gözlərini süzdürüb, barmaqlarının ucuyla saçını siyirib qulağının arxasına yığdı. Hətta uzun dırnaqlı şəhadət barmağı üzünün məxmər dərisini ehtirasla cızaraq xışıldatdı da. Sən demə, mənə heyran imiş. Həmişə məni görmək, tanış olmaq iki arzusundan biri olub. Hətta romandakı qəhrəmanlarımdan birini özünə çox doğma bilir, hesab edir ki, onun həyatını yazmışam.

Mən gəlinlə danışdıqca şərq hurisi də heyran-heyran qulaq asır, qara zeytun gözləriylə altdan-altdan mənə baxır, o da yaradıcılığımın maraqlanırdı. Mən isə bu şöhrətdən o qədər yüksəklərə millənmişdim ki, təyyarəni aşağıda sərcə kimi görürdüm. Yenə flaminqoayaqlar gəlib məni göyün yeddinci qatından bu andıra qalmış təyyarənin içinə soxdular. Guya sərnixinlərə xidmət edirlər. Ay bala, başlarına dəysin o yaxantı çay da, o kərpiç dadlı kofe də... Qoymadılar dərdləşək.

Sarışın gəlin kofe istədi, mən ortada olduğumdan, kübarlıq edib onun kofesini alıb qarşısına qoydum və "buyurun" sözü ağzımdan o qədər pıçiltıyla çıxdı ki, bəlkə də, eşitmədi. Utancaqlığım həmişə səsimi lazımlı yerdə qısır. Heç "sağ ol" da demədi. Onda başa düşdüm ki, bir az ədəbazdı. Bununla heç danışmağa dəyməz. Mənim adamım deyil. Amma yenə də o nəse deməliydi və mən də cavab verməliydim. Nəse danışmalıydıq. Heç bilmədim o mənasız jurnalda nə tapmışdı, axı.

Qıza qulluq etmək istəyirdim, tərslikdən yan oturacaqda Stalinin bığını taxmış atasının bir mühafizəkar gözü qızında, o biri acıqlı gözü də məndəydi ki, dilimi qarnıma qoyub, farağat oturum.

Çox narazı qaldım təyyarədən! Yol boyu danışmağa bir adam balası olmadı. Xoxandan qorxan uşaq kimi oturduğum kresloya qısılib qaldım.

Yaxşı ki, ölmədik. Yaxşı ki, təyyarə Naxçıvan hava limanında yerə endi. Təyyarə dayananda özümdən asılı olmadı, qeyri-ixtiyari əl çaldım, alqışladım. Hələ bir "urraaa" demək də gəldi içimdən. Yanımdakı gəlin mənə tərs-tərs baxdı. Dedim ki, "Avropada belə edirlər". İronik təbəssümlə məni süzüb üzünü çevirdi. Elə bil bu sarıbirçək gəlin mənim heç vaxt Avropada olmadığımı çəpiyimin səsindən bildi.

Axır ki, təyyarədən düşdük. Bizi avtobus gözləyirdi. Özlərindən hoqqa çıxardıblar, guya iki addımlıq yolu gedə bilmirik, dalımızca avtobus göndəriblər. Avtobus nəyə lazım idi, onsuz da ayaq üstə gedirdik, bir dəne də olsa oturacaq yox idi ki, başı hərlənən, bir ayağını kəsdirib atdıran, hamilə olan, ya da mənim kimi ayaqları hələ də titrəyən adam yançağını qoysun. Nə isə, axmaq xidmətdir!

Hava limanının şüşəli qapılarından çıxanda bizi - yəni gələnləri qarşılayan taksi sürücüləri oldu. Elə bil inkubator cücələri idi, hamısı eyni rəngdə maşın, eyni rəngdə köynək geyinmişdi.

Məni Hüseyn adlı bir kişi qarşılamalıydı. Üzünü görməmişdim. Odur ki, telefonla zəng vurub hal-xoş elədim və yerimi dedim. Elə bilirdim o məni çoxdandı gözləyir, sən demə heç şəhərdən hava limanına da gəlməyib. Adam da qonağı belə qarşılayar? Elə ilk addımda - yəni aldığı cavabdan incidim. Yavaş-yavaş asfalta tərəf çıxdım. Dedim, əşşi, insandı də, gecikib-gecikib, barı pullu yola girib xərc çəkməsin. Çıxıb dayandım şəhərə gedən yolun kənarında. Gözüm üstümə gələn xarici maşınların arasında Hüseyn kişinin maşınını axtarırdı. Bir də onda gördüm ki, tökülüb itən, dəmiri pas atmış, yaşı unudulmuş bir "Niva" gəlib dayandı. Ortaboy, çevik hərəkətli, üzü təmiz qırılmış, gözlərindən gülən bir kişi düşdü. Canfəşanlıqla mənə yaxınlaşdı. Görüşdük. Əlimdəki çantanı alıb maşına qoydu. Dili ağzına sığmır, elə hey üzrxahlıq edirdi. Əlli dəfə dedim ki, narahat olma, yenə kəlmə başı üzr istəyirdi. Ağzımı açmağa imkan vermirdi. Başlamışdı mənə şəhəri tərifləməyə - gözəlliyindən, təmizliyindən, quruculuq işlərindən dəm vurmağa. Ürəyimdə deyirdim ki, kaş kişinin pultu olaydı və "mute" düyməsini basaydım. Təbiət mənə də göz verib, axı, görünən dağa nə bələdçi, ay balam?

Onda başa düşdüm ki, bu Hüseyn kişi torbadı, bura yanına gəldiyim tanışım onu mənim başıma keçirib. Yalandan adamı nə qədər tərifləmək olar, ilk dəfə gördüyün adama nə qədər xoş üz göstərmək olar? Acından öldüyüm vaxtda məni şəhərin başına dilənçi pulu kimi doladı, elə bil mən keçmişdən gəlmişdim və ilk dəfəydi ki, belə gözəl şəhər görürdüm, binalarla, təmiz küçələrlə elə indicə rastlaşmışdım.

Tanışımın ağzım əyilmişdi. Qonağa belə çənəli kişini qabırğa eləməzlər, axı. Özümə təsəlli verirdim ki, birtəhər bu kişiye dözmək olar, tək gedib o dağı, mağaranı, - Əshabi-Kəhfi görüm, qeydlərimi götürüm, araşdırmalara başlayım, şəkilləri çəkib qayıdım evimə, oturma tarixi romanımı yazım. Sözarası - yəni Hüseyn kişinin danışmaqdan boğazı qovuşub öskürəndə sual verməyə fürsət tapdım, dağ haqqında soruşdum. Bildiyim nağılları danışdı. Mən boyda ağır kişi o nağılın dalınca ordan bura gəlməyib, axı. Adamın insafı olar, əsatir, əfsanə mənim işim deyil, mən reallığı yazıram. "Adamlar şahın zülmündən qaçıb mağaraya sığınıb, it bunları gözləyib, sonra ayılıb, görüblər ki, yazıq itin sür-sümüyü qalıb. Bazara gedib pullarını xərcləyəndə məlum olub ki, artıq bunların zamanından əsrlər keçib, hakimiyyət dəyişib. Sən demə, bu kişiler neçə illər yatıb qalıblar, ölməsinlər deyə allah bunları yağda qızaran kotlet kimi o üz, bu üzə çevirib..." Cəfəngiyyət! Hansı əsrdə yaşayırıq? Yazığı uşaqlıqdan bu dağa-daşa necə inandırmışdırlarsa, kişi dağın verdiyi şəfadən, onun sirrindən, möcüzəsindən nəfəsi gəldikcə danışdı. Mən də gülməkdən özümü güclə saxlayırdım ki, yaxşı deyil, ayıbdı atam yaşında kişidir. İnanır qoy inansın. Onsuz da mən tezliklə əsl həqiqəti yazacam, bu adamların bütün cəfəng inanları, inanları alt-üst olacaq.

Hüseyn kişi təzə salınmış parkda mənə o qədər çay içirdi ki, nəfəs aldıqca qarnım tuluq kimi lokkuldayırdı. Ac adamın zəhləsi çaydan gedir. Burda siqaret çəkməyə də icazə vermirdilər.

Mənə elə gəlirdi ki, Hüseyin kişi qəsdən məni o parka aparıb. Bütün tanış-bilişi, yaşdı, təsbeh çevirəni, evdə darıxanı bura axışırdı. Biz də elə yerdə oturmuşduq ki, lap ayaqaltı idi. Hüseyin kişi onlarla görüşür, sonra məni təqdim edirdi: "Tanınmış yazıçıdır. Bakıdan gəlib. Əshabi-kəhf haqqında araşdırma aparır. Mənim əziz qonağımdı, daha doğrusu, dostumun qonağıdı, mənə tapşırıb. Şəhərimizlə tanış eləyirəm, qoy görsün Naxçıvan necə gözəl şəhərdir..." Kişi məni tanış-bilişinə təqdim etdikcə mən də nəzakət xətrinə gülümsəyir, başımı yelləyir, adamlarla tanışlığımdan məmnun olduğumu bildirirdim. O saat da başlayırdılar şirin-şirin söhbətə, elə bil yolumu neçə illərdi gözləyirmişlər. Onlar danışdıqca mən Hüseyin kişini boğmağa məqam axtarırdım. Zalımın oğlu başa düşmürdü ki, acından ölürəm. Başa düşür ki, yoldan gəlmiş, yorğun, ac adama gözəllikdən, quruculuqdan, abadlıqdan, partiyadan, əmək məhsuldarlığından, mal-heyvan cütləşməsindən danışmazlar. Yemək verərlər, yemək! Heç olmasa çayxanaya yox, yeməxanaya apararlar ki, qonaq başıbatmış özü bir nimçə yemək alıb qarnını doyursun, ağı başına gəlsin. Elə bildirdim cəhənnəmə düşmüşəm, Hüseyin kişi də mənim üçün İblisin təyin etdiyi əzab mələyi idi.

Axır ki, fürsət tapıb ağızımı açdım-qalacağım otellə maraqlandım. Kişi çayniki qurudub ayağa durdu. Mərkəzdəki otellərin birinə gəldik. İçəri girəndə dizayn məni valeh elədi, heç gözləməyirdim. Resepşinə yaxınlaşıb otaqla maraqlandıq. Oğlan oteldəki bütün xidmətləri saydı, türk hamamından tutmuş Çin masajına kimi, Avropadan tutmuş şərq mətbəxinə qədər. Bir sözlə, bircə quşu tuta bilməyiblər ki, sağıb süfrəyə südünü qoyalar. Ürəyimdə dedim, "sağ ol səni Hüseyin kişi, çənən boş olsa da, mərd adamsan". Tanışımı da bağışladım, Hüseyin kişini də.

Hüseyin kişi otağın qiymətini soruşdu, oğlan "gecəsi yüz manat" dedi. Hüseyin başladı məni oğlana tərifləməyə, bəs filankəsdi, filan yerdən, filan məqsəd üçün gəlib, hörmət-izzət göstərmək borcumuzdu. Oğlan telefonu götürüb rəhbərliklə danışdı, puldan iyirmi manat keçdilər. Hüseyin kişi üzünü mənə çevirib "Günə səksən manat belə yer üçün çox yaxşıdır. Verə bilərsiniz?" deyəndə elə bildim kişi məni arxadan bıçaqladı. Başa düşdüm ki, otelin pulunu mən verəcəm. Axmaqlıq məndədi, axı, niyə mənim əvəzimə başqası xərclərimi ödəməliydi ki? Nə olsun tanışım deputatdır?

Razılaşmadım. Çıxdıq oteldən. Anladım ki, xərci özüm çəkməliyəm, mənə çox ucuz bir nömrə lazımdır, gecə oturub yazam, yorulanda da kəlləmi atıb yatam. Elə belə də dedim Hüseyin kişiyyə. Bir neçə yeri yenə ac-yalavac gəzdik. Axırı ki, sovet dövründən bir miras tapdıq. Divarlardan kommunist iyi gələn bu oteldə qalmağa razılaşdım.

Sadə otaq idi. Səhər yeməyi, çay - heç bir qulluqdan söhbət belə gedə bilməzdi. Gecə yat, səhər dur get işinin-gücünün dalınca. Cibimə uyğun gəlirdi. Həm də Hüseyin kişidən canımı qurtaracaqdım deyə, dərhal pulu verdim. Vaxt itirmədən otağıma qalxdım. İçəri girib qapını örttdüm və beynimin necə sakitləşdiyinə qulaq asdım. Elə bil Hüseyin mühərriki sönmüşdü.

Çantalarımı yerləşdirdim. Eyvana çıxdım ki, görüm Hüseyin gedibsə, düşüb market axtarım - kolbasadan, çörəkdən alım. "Niva" arsız-arsız dayanmışdı. Deyinə-deyinə içəri girib çarpayıda elə ayaqqabılı uzandım ki, beş-on dəqiqə keçsin, durub gedərəm. Yəqin ki, o vaxta qədər kişi getmiş olar. Onurğamdan yorğunluğun ağrısı çıxdıqca rahatlaşırdım.

Qapı döyüldü, könülsüz durdum. Resepşindəki qoca kişi elektrik lampası gətirməliydi. Demişdi ki, hamamda yoxdu. Qapını açıb gördüm Hüseyin kişi durub qarşımda, gülümsəyir, əlində də lampa. Dəvət gözləmədən girdi içəri. Otaqla, rahatçılıqla maraqlandı, lampanı aparıb hamamdakı yerinə bağladı. Hiss edirdim ki, quduz it sifəti almışam. Bu dəfə kişini həqiqətən qapacam,

özü də çox pis. Mənim əksimə kişi üzümə elə xoş əhvalla gülümseyir, orabura baxır, maraqlanırdı ki, acılamağa bəhanə tapmırdım. Gəlib qımışa-qımışa dedi ki, buralar sənə layiq deyil, amma neynəyəsən, yazıçı biznesmen deyil ki, lüks otaqda qalsın, yanına da gözəlləri çağırırsın. Otaqdan razı qaldığımı bildirdim. Qəsdən o qədər könülsüz dedim ki, yorğunluğumu anlayıb, abır-həyasına bükülüb getsin.

-Lap yaxşı, - dedi,- gündüzdən bacioğluna tapşırımaşam danabasdırması eləsin. Gedək kabab yeməyə. Buranın danabasdırması başqa şeydi ha... Bacioğlunun yeri də ki, əntiqə yerdə.

Deyirəm, adamın az da olsa, mədəniyyəti, qanacağı olar. Heç olmasa nəzakət xətrinə, lap elə dilucu deyər, "Hüseyn kişi, çox sağ olun, zəhmət çəkməyin, gərək yoxdu. Axşam çörək yemək ziyandı..." Ac adam abırsız olur. Mən dəhlizdəydim. Hüseyn kişi arxamca çıxıb qapını örtüdü, açarla da bağladı. Ürəyimdə deyirdim: "Ay Hüseyn kişi, a sənın qadanı alım, a sənın başına dönüm. Sən nə gözəl insansən. Bu qədər xoşsifət, bu qədər mehriban, qonaqpərvər... Gərək sənın başından ruzu "bəsdır" deyənə qədər tökülə, tanıdığım-bildiyim adamların içində ən yaxşı kişi sənsən..." Dedim də bu sözləri, məni apardıqı "Söyüdlü " kafesində üçüncü qədəhdən sonra dilim açıldı. Sözü dolma kimi bütün bədii təsvir vasitələrinə büküb, elə obrazlı şəkildə bir sağlıq dedim ki, kişi ömründə eləsinı eşitməmişdi, qəhqəhə çəkib güldü, sonra da mənim istedadımı tərifləyə-tərifləyə qədəhi boşaltdı. Əlacı olsaydı, durub alınımdan öpərdi. Başım dumanlananda Hüseyn kişi qarşımda xilaskar mələyə çevrilmişdi, çiyinlərindəki qanadları öz gözlərimlə görürdüm.

Gətir-götürdən sonra bəzi tikələri bəyənəmədim, bütün normal adamlar kimi mən də qarnım doyanda qudurdu. Bir soyumuş tikə gələn kimi geri qaytarırdım ki, istisini gətirsinlər.

Əla vurmuşam. Otele qayıtdığım bir-iki saat olar. Eyvanda siqaret çəkəkə çəkəkə şəhərə baxıram. Oh! Kişilər buraları cənnətə çevirib. Hə! Doğrudan da Naxçıvan bu ölkənin qıbləsidir. Bu qədim türk yurdu paytaxt olmalıdır!

Sabah qadasın aldıqım Hüseyn kişi gəlib məni Əshabi-Kəhfə aparacaq.

* * *

Babəkdeyəm. Adam şəkildən çıxmışam. Anamdan əmdiyyim sūd burnumdan gəlib. Doğulduqum günə nifrət elədim. İtlər şalvarımı cırıb əynimdən çıxarıb...

Axır ki, Hüseynədən canımı qurtardım. Zalım oğlu imkan vermir ki, işimi görüm, beynimdə süjet qurum, adamlarla söhbətləşim. Başa düşmürdü ki, mənə təklük, rahatlıq, sərbəstlik lazımdı. Ay balam, qoy işimi görüm də. Hara çıxıram, dalımca çıxır, kimdən bir söz soruşuram, ondan qabaq cavab verir. Əşş, sən biləni mən də bilirəm. Axı, mənə sənın, mənim bildiyim şeylər lazım deyil, mən sözün içindəki sözü, o sözün də içindəki sirri axtarıram.

Əshabi-Kəhf şəhərdən xeyli aralıdı. Boz və mənəsiz dağların arasıyla, quru, qırıxmış çöllərin sinəsindən ütü zolağı kimi keçən təzə salınmış yolu tutsan, o mağaraya gedib çıxı bilərsən. Amma getmədik. Arazın o tayı mənə həsrətlə baxırdı. Maşında Hüseyn kişidən xahiş elədim ki, məni Arazın kənarına aparsın. Ürəyindən oldu.

-Orda keyfin istəyən bir yer var, samovar çayından iç, Arazın muğamın dinlə, o taya bax, ürəyini boşalt...

Bilmirəm axırncı sözünü ciddi dedi, ya zarafatla, çünki kişinin elə hey gözləri güldüdü, üstəlik də göz vurdu.

Yolumuz yarım saat uzandı. Doğrudan da, əntiqə mənzerəsi var idi, kimin ağına gəlmişdisə, kafenin yerini yaxşı seçmişdi.

Oturan kimi pivə sifariş verdim. Gətirdilər. Hüseyn kişi məni stoldan dur-guzdu və pivəmi də götürüb onun dalınca nəhəng ağacların yanına getdim.

Beş adam əl-ələ tutsa, gövdəsini güclə qucaqlaya bilərdi. Ağacın ikisi yarılanmışdı, bəlkə də, şimşək vurmuşdu, bəlkə də, adamlar budaqlarını doğrayıb aparmışdılar. Amma nə illah eləmişdilər, ağaclar köklərindən ayrılmamışdı, hələ də kölgəsində sərinlik xumarlanırdı. Üçünün də gövdəsindəki oyuğa-bilmirəm qəsdən oymuşdular, yoxsa yanandan sonra genişləndirmişdilər - xudmani stol qoyulmuşdu və dörd nəfər-iki qadın, iki kişi keyflə yeyib içirdi.

-O taydan gələnlərdir, - Hüseyn kişi onlara diqqət kəsildiyimi görüb aydınlıq gətirdi. - Burda adam kimi yeyə də bilirlər, içə də. Gecə qalıb ayılırlar, səhər yenə çadralarına bürünüb gedirlər. Təbrizlilər bu ağaclara "Azadlıq koğuşu" deyirlər. Bura adamın öz içi kimidi.

Üzümü tez çevirdim ki, marıtdadığımı görməsinlər.

-Bax, o dağ Əshabi-Kəhfdi, - Hüseyn kişi uzaqdan bizə boylanın dağ göstərdi.

- Gedək,- dedim.

Əvvəl Hüseyn kişi məni bir quyu başına apardı, hər yarım saatdan bir suyu qaynayıb qalxırdı. Ətrafını düzəltdiklərindən qədimliyi elə qədimdə qalmışdı.

Hüseyn kişi deyirdi ki, o quyunun suyu dəri xəstəliyinin ən yaxşı dərmanıdır. Ayağında, üzündə yara-xora olan adam bu suyla iki-üç dəfə yuyunsa, dərisi uşaq dərisi kimi olar.

Axır ki, vaxt tamam oldu, su qaynadı, quyu doldu. Bayaقدan bəri gözləyən adamlar başladılar suya dua oxumağa, salavat çevirməyə, yalvarmağa. Gülməkdən özümü güclə saxlayırdım. Avropa adam yaradır, bunlar ölkənin o başından durub bura nəzir-niyaz gətiriblər. Bir tərəfdən onlara yazığım gəlirdi, hərəsi bir dahi ola biləcək adamlardan gör nə düzəltdilər.

Əshabi-Kəhfə gəldik. Hüseyn kişi deyirdi ki, əvvəllər buralarda dilənçi əlindən tərənəmək olmazmış, hər tərəf qəssabxana imiş, qurbanlıqların qanı su yerinə axırmış. Yollar çox bərabad imiş. İndi onun dediklərindən əsər-əlamət qalmamışdı. Təmizlikdən, nizam-intizamdan adamın ürəyi açılırdı.

İnsan belədi də, - istəsə düzün ortasında, qayalığın, dağın başında da mədəniyyət yarada bilər.

Dağa doğru pilləkənlərlə xeyli qalxdıq. Yarı yolda ayaqlarım dilləndi. Hüseyn kişinin heç vecinə də deyildi, erkək dağkeçisi kimi dırmaşırdı.

Boynumdan asdığım fotoaparatu fürsətdən istifadə edib işə salmışdım. Aşağıdan yuxarı çıxan qadınlar çantalarında gətirdikləri çadralarını çıxarıb büründülər. Elə bil, indicə dağ bunların boyun-boğazını görüb ehtiraslanacaq, bu dağlardakı ilahi qüvvələrin şəhvet hissələri oyanacaqdı. Salavat çevirəçevirə qalxırdılar, bəziləri də əllərindəki telefonla oynayan uşaqları arxalarınca sürüyürdü.

Mağaraya yaxınlaşanda fikir verdim ki, bura inamla gələnlər əl boydasından tutmuş dırnaq boydasına qədər daşları mühəndis dəqiqliyi ilə üst-üstə yığırlar. Belə yığılmış daşlar ətrafda o qədər idi ki, bura bu daşları qurmaq üçün gəlirdilər. Dağa baxdım və bu dağın elə nəhəng qayalardan üst-üstə yığıldığını gördüm. Bu əzəmətli qayalar uçub dağılmırdı, hansısa qüvvə onları bir-birinin üstünə oturtmuşdu. Lazım gəlsə, bunun özünü möcüzə saymaq olardı.

Girişdə dəmir lövhəyə yazılmışdı: "Qurani-Kərim" in 18-ci surəsinin, 17-ci ayəsində belə açıqlanır: "Baxsaydın, günəşin mağaranın sağ tərəfindən doğub meyl etdiyini, sol tərəfdən onlara toxunmadan batdığını, onların da mağaranın genişcə bir yerində olduqlarını görərdin..." Hüseyn kişi mənə əfsanənin baş verdiyi təxmini yerləri göstərüb tanış elədi. Bir oyuq göstərüb dedi ki, qaçan adamlar guya burda gizləniib, sonra yuxuya gediblər. Həmin yerə diqqətlə baxdım, daha çox ocaq yerinə bənzəyirdi, illərlə yanan alov daşları bişirmişdi.

Hüseyn kişi namaz qılmağa gedəndə elə bildim boğazımdan xaltamı açdılar. Qalxdım yuxarı.

Mənə qərribə gəlirdi, doğrudanmı bu adamlar ömürlərində ilk dəfə mağara görüblər və onların mağara anlayışları bu dağdakı oyuqlarla da formalaşmış. Mağarada oyuk olar də. Mağarada tunellər olar də. Qışın soyuğuna, yağışına, küləyinə sipər gəlmiş, tarixdən yaralı əsgər kimi çıxmış bu yazıq dağ oyulmasın, ovulmasın neyləsin? Adamlar niyə, axı, belə bəsit düşünür?

Daşları üst-üstə yığan üç çarşablı qadına yaxınlaşmış, son dərəcə ədəb-ərkanla məqsədlərini və daşı belə yığmağın mənasını soruşdum. Dedilər ki, tələsmə, indi deyəcəyik. Xeyli əlləşəndən sonra daşlardan əməlli-başlı sənət əsəri yaratdılar.

- Gəl, bunların üçünü də dağıt, - nisbətən yaşlı, kök qadın üzümə baxıb, mehriban təbəssümlə dedi.

Mənə qərribə gəldi. Axı, bayaqdan ordan-burdan daş gətirib, səliqəylə, ustalıqla düzəlmiş, niyə uçurub dağıtmağımı istəyir? Ətrafda nə qədər onun kimi qurulmuş daşlar var. Düzdü, dağıdılmışları da az deyildi. "Niyə?" deyə soruşdum.

- Desəm, düz olmaz. Əvvəl gəl uçur. Başqalarının tikdiyini da uçur. Savabdi.

Əlim gəlmirdi, amma day neyləməli, hərəsinə bir yüngülvari qapaz vurub dağıtdım. Üçü də mənə dua elədi. Allahdan bütün arzularıma çatmağımı istədilər.

-Bu çox qədim inancdı. Özü də sınaqdan çıxıb, - arvad dedi. - Bizlər bura evimizin olması üçün gəlirik. Daşları üst-üstə qoyuruq. Sənin kimi bilməyən adam da gəlib uçursa, demək Allah evimizi tikəcək.

Özümü gülməkdən ha saxladımsa, alınmadı, pıçıldayıb güldüm.

- Ay anam, ay xalam, ay bibim, siz hansı əsrdə yaşayırsınız? Özünüz deyirsiniz bu qədim inancdı. Qədim inancdan nə yapışmışsınız? İnanclarınızı təzələyin, əsrə, yeniliyə uyğunlaşdırın. Ev tikmək üçün pul lazımdı. Gedirsiz pulunuzu verib torpaq alırsınız, pulunuzu verib tikdirirsiniz. Sizin Allah bələdiyyədi, icra hakimidi, ya buraların ağasıdı? Bəlkə, bənnadı?

- Ay bala ağzın əyilər, şək eləmə.

- İndiki cavanlarda din-iman qalmayıb ha... - Arvadlar mənə eşidəcəyim tərdə deyindilər. - İnamın yoxdu, bura niyə gəlmisən? Görmürsən, şəhər farmazonudu. Boynundakı aparata bax. Bura elə bil studiyadı... Şəkil çəkməyə gəlib... Günahdı, ey, günah! Beləsini gerek bura buraxmayalar....

- Bala, ata-baba inancı yalan olmaz. Gerek o pulu da Allah yetirsin.

-İşləməyin, evdə oturun, deyin Allah pul kəsib göndərəcək. Sizə burda ev tikməyə imkan vermirlər ki?

- Adamın qapısını gerek Allah açsın. Evini Allah tiksin.

- Yeməyini də Allah bəşirsən, hətta çeynəyib ağzınıza töksün, udun. - Arvadlar mənə narazı halda deyində-deyində gedəndə arxalarınca astadan dedim.

Onlar dəmir pilləkənləri düşəndə biri ayaq saxlayıb mənə tərəf çevrildi:

-İnamsız adamın bu daşları uçurmağı savabdi. Barı adam kimi bir işə yarı.

"Adam kimi?" arvadın sözü mənə qərribə gəlmişdi. Elə bil məni bu dağın döşündə yuyub-sərib gedirdi. Hirsimi qurulu daşlardan çıxdım. Mərdimazar uşaq kimi sağda-solda daş üstündə daş qoymadım. Heç gözləmədiyim anda bir qadın üzünü mənə tutub elə qarğış elədi ki, pərtliyimdən əllərim daşa döndü. "Əlin qurusun, səni zəlil qalasan, camaatın evin niyə uçurursan? Camaatın niyyətin niyə gözündə qoyursan? Bu boyda kişisən, heç utanmırsan?"

- Ay xala, nə pislilik eləyirəm? Deyirəm evləri tikilsin də. Bu pislilikdi? Uçururam də...- özümü ələ alıb dedim. - Məni indi başa saldılar ki, bilməyən, inanmayan adam dağıtsa, Allah duanı qəbul edir.

-Qələt eləyir onu deyən. Kimin daşı uçub dağılmasa, Allah onun evini tikir, ailəsini qoruyur...

Bu camaatın içi nə gündədi? Hansı azara tutulublar? Doğrudanmı, illərin keçməsi, əsrlərin dəyişməsi bu adamların şüuruna təsir etmir? Avropada alimlər bütün ömürlərini elmə həsr edib, insanı xəstəliklərdən azad etməyin yolların axtarırlar, insanın klonunu çıxarırlar, ölümsüzlüyü kəşf edirlər, o bəstəboy, ilan-qurbağa yeyən qıyıqgözlər ayda bir ixtirayla dünyaya meydan oxuyur, əsri qabaqlayır, bizimkilər daş-qalaqla oynayır.

Gördüm daşları öpən qadın mağaraya daha çox bağlıdı, fikirləşdim ki, onun məlumatı çox olar.

- Bura Qurani-Kərimdə yazılmış Əshab-Kəhfdi. Deyillər başqa ölkələrdə də var, - arvad sualına cavab verirdi, - amma əsl Əshab-Kəhf buradı. O adamları Allah burda yatırıb, oyadıb.

- Adamlar elmi əsasını tapa bilmədikləri hadisələri möcüzə sayır. Bu zaman səyahətinin də bir elmi açıqlaması mütləq var.

-Nə elmi açıqlama? Mən tarix müəlliməsiyəm. Bilmirəm nə danışırım? Qurbanolduğumun işidi.

-Tarix müəlliməsi dağın əfsanəsinə bu qədər inanır?-Təəccübümü gizlədə bilmədim. - Sizin Eynşteyndən xəbəriniz var?

- Hə. Səriyyənin əridi. Bir qardaşı da Engelsdi.

- Gəmini yoxa çıxartmışdı.

- Kim, bu donqli Səriyyənin əri? - təəccüblə soruşdu.

- Yox, Mileva Maricin dahi kişisi, - deyəsən, bir az da sərt cavab verdim. - $E=mc^2$. Fizika, mütləq olmayan zaman... Bəs, Stifan Hafkini tanıyırsınız? Soxulcan tuneli, qara dəliklər, zaman tuneli... Işıq sürətiylə bizim zamanın sürətinin fərqi, beş ölçülü aləm... - müəllimə savadsız şagird kimi üzümə baxırdı.- İndi başa düşürsünüz ki, bizimkilər başını səcdəyə qoyub yatanda, kafir dedikləriniz baş sındırıb, dünyanı kəşf ediblər, göy üzünün arxasına gedib çıxıblar.

- Tövbə elə, bala. Allahdan qorx. Yuxarda cənnət bağı var, çıx ora, cavansan, tövbə elə Allah günahlarını bağışlasın. Otur gözlə çiyinə su düşsün. -Sözünə düzəliş elədi, - o da, Allah bağışlasa, düşəcək.

Cənnət bağı! Qəribə idi, dağın ortasında, mağaranın başında cənnət bağı. Yuxarı çıxdım.

-Cənnət bağı haradı?- Aşağı düşən kişidən soruşdum.

-Buradı, - dedi. - Ağacı görmürsən?

Kişinin əliylə göstərdiyi istiqamətə baxdım. İki qayanın arasında adam boyda kol-ağac dikəlmişdi. Ortalıq bir az genişlik idi. Təsvir edə biləcəyim maraqlı heç nə gözə dəymirdi. Bura əlin içinə bənzəyirdi, dağların arasından səma görünürdü.

Yuxarıdan axan sular yağın açmışdı və o yağınların birində ağac bitmişdi, ona görə də bura "cənnət bağı" deyirdilər. O yamaclardan yuxarı qalxsan, bura ayağının altında dərə kimi görünərdi, həmin o ağac isə dizinə qədər qalxmış fidan olardı. Bu adamların cənnəti bundan ibarətdir.

Tövbə edəcəyim yerə girdim. Cənnət bağına qara qarğalar qonmuşdu-gəlinlər, arvadlar, çarşaba girib burda qayaların üstünə qarğa kimi qonmuşdular və oturub gözləyirdilər ki, çiyinlərinə su damcısı düşəcək. Nə qədər günahkar olduqlarını özləri yaxşı bilirdi. Başlarının üstündə suyun izləri görünürdü, amma deyəsən Allah inad edib bağışlamırdı.

Yağış yağanda suxurlar suyu canına çəkir, süzülür və tədricən mağaralarda damcılar əmələ gəlirdi. Hələ qədimdə suyu daşdan belə süzüb içərdilər. Amma daş aşıqları hələ də bunu anlaya bilmirdilər. Əfsanədəki kimi, yatmaq mümkün olsaydı, gedib orda yatardım, bir də bu adamlar cəhalətdən ayılında oyanardım.

Gözümə maraqlı dəyən bir neçə oyuğun şəklini çəkdim, elə Allahdan damcı gözləyən bu günahkar arvadların da. Aşağı düşmək üçün çevriləndə qarşımdakı iki baş-başa dayanmış zirvənin arasından görünən qoç başı diqqətimi çəkdi. Nəhəng qaya buynuzlu qoç başına sadəcə bənzəmədi, qayanı yonub belə düzəltmişdilər. Bu küləklərin, yağışların əsəri deyildi.

Qoçun başında daşlardan niyyət piramidası tikmişdilər. Kim, hansı ağılla və necə ora çıxmışdı? Ora çıxıb iri-iri daşları üst-üstə qoymaq mümkünsüz görünürdü. Həm də o əlçatmaz yerdə o daşların qurulması məni danıyan qadının inancının sübutu idi. Elə bil kimsə ora çıxıb və evini hamının əlindən uzaqda Allahına tapşırıb. Onu heç kəs, hətta yağış da, dolu da dağda bilməyib. Daşların mamırlamasından görünürdü ki, qərinələrin əl işidi.

Bu, gördüyüm ən maraqlı mənzərə idi. Durduğum yerdən baxanda kilometrərlə məsafə aydın görünürdü. Yəqin ki, qədimdə burdan durub düşməni müşahidə edirmişlər. Tonqal yerinə bənzəyən oyuqlar da bunu deyirdi. Görünür, bir vaxtlar bu dağ əməlli-başlı yanırırmış.

Bunu ən dəqiq, yəqin ki, mağaranı araşdıran, burda tədqiqat aparən alim bilirdi. Eşitmişdim ki, belə bir adam var. İlk dəfə bu dağ haqqında da o yazıb, məsafələri ölçüb, dərinlikləri, gizlin yolları tapıb. Deyirlər ki, o tədqiqatçı Babəkdə uzaq bir kənddə olur. Bunu Hüseyn kişiylə aşağıdakı çayxanada oturub söhbətləşəndə bizə qulaq müsafiri olan çayçı da dedi.

Ünvanı almışdım. Hüseyn kişi dedi ki, o kənd çox uzaqdı, axşam da xeyr işə getməlidir, qalsın sabaha. Sevincək etiraz elədim. Dedim ki, mən bu gün gedib, kişiylə danışmalıyam, siz narahat olmayın. Yalancı nəzakətdən sonra ikimiz də bir-birimizdən razı qaldıq.

Hüseyn kişi məni şəhərə gətirdi, dil-ağız edib getdi. Özümü verdim kafeyə, hıncırana qədər yedim. Sonra da taksiyə oturub Babəkə yollandım.

Kişinin adı Qəribdi, amma o boyda tədqiqatçıya niyə Dəli Qərib dediklərini bilmirdim. Sükançı bu barədə heç nə bilmədiyini üçün söhbətimiz alınmadı. Mən arxa oturmaqda oturub, çəkdiyim şəkillərə baxır və diktafonumla danışırdım. Sükançı da hərdən güzgüdə mənə mat-məətəl baxırdı. Danışdığım vaxt nəse demək istəyəndə barmağımla susmağını işarə verirdim, yazıq ağzını açma bilmirdi.

Yol acı bağırsaq kimi uzanır, boz, bərəkətsiz dağlar bizi aparırdı. Kənd dağların arasındaydı. Adamlar burda necə yaşayır, ay balam? Bəlkə də, bura dünyanın ayağı idi.

Taksidən düşəndə qarşılaşdığım adamlar mənə yadplanetli görülmüş kimi baxırdılar. Maşını yola saldım ki, arın-arxayın gəzim, axtarım tapım. Çomaqlarını qucaqlayıb yolun kənarındakı kötöklərin üstündə oturan kənd ağsaqqallarına yaxınlaşdım. Dedilər Dəli Qəribin evi kəndin ayağındadı. Kəndin başı hardaydı, ayağı harda? Bilmirdim. Dedikləri istiqamətə getdim.

Heç sevmədim bu kəndi. Özümü hanibalların qarşısından keçən ağdərili kimi hiss edirdim. Kənddə olmağımın məqsədini bildirmək üçün bir həmyaşıdımə yaxınlaşıb Qəribin evini soruşdum. Ağızucu istiqaməti göstərdi.

Qarşıma çıxanlardan soraqlaşsa-soraqlaşsa kənddən çıxdım. Xeyli aralıda evə oxşayan daxma görünürdü. Deyilənə görə, məşhur tədqiqatçı alim orda yaşayırdı.

Bu kənddə ən köhnə ev, bəlkə də, Qəribin daxması idi. Adama elə gəlirdi ki, yaxşı bir çiyin vursan, uçulub-tökülər. Həyətin ətrafına ucu şişlənmiş payalar basdırılmışdı və onları şax-şəvəllə birləşdirib çəpər çəkmişdilər. Şişlənmiş payaların başına heyvanların kəllə sümükləri taxılmışdı. Belə görünürdü ki, Qərib kişi harda ölmüş heyvan görübsə, başını kəsib gətirib payaya keçirdib, ya da özü öldürüb. Elə bu əməlinə görə də ola bilsin ki, ona dəli deyirlər, alim yox.

Həyətə girdim. Ağaca bağlanmış itlər dərhal başını qaldırıb hürüşdü. Onların zəncirdə olduğunu görüb arxayınlaşdım. "Qərib müəllim!" deyib çağıraraq evə yaxınlaşdım, çürüyüb tökülən taxta qapını döyəcəyib gözlədim. Səs-səmir çıxmırdı. Gözlədim. Evin arxasından bir qoca kişi gəlib tində dayandı və zəndlə mənə baxmağa başladı. Qolları biləyinə qədər qanlıydı, sol əlində iri ağızlı bıçaq tutmuş, şalvarının balaqlarını çirmələmişdi. Adamın dəli olduğu yadıma düşdü deyə görkəmindən qorxdum, ədəb-ərkanla salam verib, Qərib kişini soruşdum. Cavab verməmiş kim olduğumu soruşdu. Cavab verdim.

-Nə lazımdı?

- Qərib müəllim.

- Eşidirəm.

- Sizinlə bir az söhbət eləmək istəyirəm. Mümkünsə, mənə bir neçə dəqiqə vaxt ayırın, xahiş edirəm.

- Gəl, - O, düşünüb cavab verdi və evin arxasına qayıtdı.

Qərib itin başını kəsmiş, bədənini ağacdən asmış, dərisini soyub boğazında saxlamışdı.

Ödüm ağızıma gəldi. Bu adam dəli yox e, zır dəliymiş ki! Yeri dəlixanadı! Xəstədi bu adam. İtin başını aparıb payaya keçirdi. Hansı ağıla qulluq elədiyini aydınlaşdırı bilmirdim. Bu nə inandı, bu nə əməldi?

-Eşidirəm, - Qərib əlini arxada yuyaraq dedi.

-Mən Əshabi-Kəhfə bağlı, yəni əslində mağarayla bağlı tarixi roman yazmaq istəyirəm. Bəzi şeyləri sizinlə məsləhətləşib dəqiqləşdirməyim lazımdı.

- Bura məsləhətxana deyil. O dağ, o da sən, get yaz də. Söhbətimiz qurtardı, gedə bilərsən.

Ömrümdə belə qanıq adam görməmişdim.

- Heç kimin bu günə qədər bilmədiyini yazmaq istəyirəm. - Əl çəkmədim.

- Orayla çoxdan vidalaşmışam. Onun haqqında nə danışırım, nə yazıram, nə də ora gedirəm. - Fikrini qəti dedi.

- Qərib müəllim, Bakıdan bura sizi görmək üçün gəlmişəm. - Səsim yalvarış tonunda çıxırdı. - Belə tez kəsib atmayın. Bilirəm ki, sizin bildikləriniz yazdıqlarınızdan çoxdu. Məsələn, siz, yəqin ki, cənnət bağına qalxan labirint mağaranın yolunu bilirsiniz.

- Sən hardan bilirsən ki, orda labirint var? - Əlini ağacdən asılmış dəsmala silərək soruşdu.

Onun diqqətini cəlb eləmişdim. Odur ki, fürsəti əldən vermək fikrim yox idi. Kişiyə bir az da yaxınlaşıb qarşısında durdum:

-Bilirəm. O dağa başqa istiqamətdən baxanda bunu anlamaq olur. Onu da bilirəm ki, ora əslində bu adamların gördüyü kimi deyil. Odur ki, mənə sizin gördüyünüz kimi bilmək lazımdı.

Dəli Qərib dəsmalı yerinə asdı, ərik ağacına söykənmiş sopalardan birini götürüb qarşımda dayandı:

- Bunu belində sındırmağımı istəmirsənsə həyətdən çıx!

-Qərib müəllim...- Özümü itirdim. - Mən, axı, sizdən öyrənmək üçün burdayam. Başqa məqsədim yoxdu...

-Çıx həyətdən! - Qərib sopanı havaya qaldırmışdı.

Vurardı, vurardı, bu adamın həqiqətən də ağılı başında deyildi. Amma çox şey bildiyindən əmin oldum. Əl çəkmək fikrim olmasa da, məcbur olub həyətdən çıxdım. Yolla hərələnib evin arxasına gəldim və kəllələrin arasından həyətə boylandım.

-Qərib müəllim, niyə, axı, o dağ haqqında danışmaq istəmirsiniz? Buna görə sizi incidirlər, yoxsa danışmaq üçün siz də kimdənsə icazə almalısınız?

Kişi yerdən daş götürüb mənə atdı. Daş çəpərin dibinə düşdü.

- Onsuz da əl çəkən deyiləm. Niyə tərslik edirsiniz? Ömrü boyu tədqiqat apardığınız dağ haqqında danışmaq bu qədər çətindir?

- Əl çək! Rədd ol! - O bağırdı.

-Mənə yazmadıqlarınız lazımdı. Gizlətdikləriniz.

Mənə elə gəldi ki, adamların o dağa tapınması, orda nəzir-niyaz paylaması, Qəribi özündən çıxardıb. O haqda danışmamasının səbəbi də bu ola bilərdi. Bəlkə də, nə vaxtsa buna qarşı da çıxıbmiş, amma onu yerində oturdublar.

- Sizin gizlətdiyiniz həqiqətləri mən üzə çıxartmaq istəyirəm. Siz mənə sadəcə o dağın ətrafında yaşamış qədim xalqlardan danışın...

-Get tarix kitablarını oxu.

-Axı, o tarix yazılmayıb. Bir də ki mən araşdırma yazıram, tarix yox. Sizin yerinizdə başqa adam olsaydı suallarına çoxdan cavab vermişdi...

Kişi evin qabağına getdi. Mən də onunla bərabər qapıya tərəf yollandım. Kişi itləri açıb yola çıxaranda onun məqsədini anladım. Dabanıma tüpürüb qaçmağa başladım. İtlər dalımca gəlirdi...

Özümü çatdırıb ağaca çıxma bildim. İtlər gəlib ağacın altında hürüşdülər, ətrafıma fırlandılar. Sonra yoruldular. Mən budaqda oturmuşdum, onlar da ağacın dibində oturub məni gözləyirdilər. Ağaca tələsik çıxdığımdan budaq şalvarımı cırdı. Ayağımın dərisi siyirilmişdi. Göynəyirdi. Hirsimdən, əsəbindən Dəli Qəribin nəsl-nəcabətini söyürdüm.

Dəli köpəkoğlu çəpərinin yanında durub mənə tərəf baxırdı. İt oğlu, itlərini çağırırdı ki, ağacdan düşüm. İtlər bircə fitə, adlarının çağırılmasına bənd idilər ki, durub ləhləyə-ləhləyə gedələr.

Qərib həyəətə qayıtdı. Mənə arabil hürən itlərin boğazları yorulmuşdu. İndi sadəcə keşiyimi çəkirdilər.

Ağacdan düşən kimi çıxıb gedəcəm. Cəhənnəm olsun Qərib də, onun bildikləri də başına dəysin. Bilsəydim, o boyda yolu bura gəlməzdim. Dəli sözü azdı bu adama. Elə bil anasına, atasına söymüşdüm. Dedim ki, mənə dağ haqqında bildiklərini danış, vəssalam. Burda adamı özündən çıxardan nə söz var ki? Amma o ki, belə elədi, deməli burda nəşə var. Elə şey var ki, o adamı havalandırır. Nədi, axı, o? Niyə o dağa bu qədər nifrət edir? Bu kişi çox şey bilir. O dağın başqa sirləri var. Gərək Dəli Qərib onu özüylə qəbirə aparmasın. Əl çəkən deyiləm.

Tfu! Heç yağışın yeridi? Gör itlərini xarabasına çağırır? Gün əyilir, burda qalsam, yağış məni yuyub aparacaq.

-Qərib! Ay Qərib. Qərib müəlliiim!- Kardı, eşitmir.

Qəribin yağışın altında qalmış itlərə yazığı gəlmişdi deyə onları fitləyib həyəətə çağırırdı. Mən də elə itin günündəydim. Elə o itlər kimi də suyu süzölmüş halda Qəribin qapısına tərəf getdim. İtlər həyəətə girdilər, mən çəpərdən boylana-boylana qaldım. Qəribdə mərhəmət çatışmazlığına əmin olanda özümü inandırdım ki, xoruzsuz da səhər açılır. Elə çəpərdən yetim uşaq kimi ayrılmışdım ki, Qərib evindən çıxdı, arxamca çağırırdı. Sevincək döndüm. İsləndiyim üçün qayıtdım, yoxsa verəcəyi məsləhət onun təpəsinə dəysin.

Paltarlarımı çıxarıb, sıxıb asmışdım. Stolun başında maykasız oturmuşdum. Özümə qəribə gəlirdi ki, mən hansı ağılla bu başdanxarabın evində çılpaq oturmuşam? Onun nə edəcəyi mənə məlum deyildi. Bu it başı kəsən məni doğrayıb yeməzdimi?

-Əgər məni geri çağıracaqdınızsa, niyə ağaca dırmaşdırırdınız?

- On beş ildi heç kimlə danışmıram. Danışmağı yadırgamışam.

-Mənə kömək edəcəksiz?

- Kömək etdiyim adamların heç biri mənə inanmayıb.
- Mən inanacam. Siz sadəcə mənə lazım olanları deyin. Deməli, bayaq dediyim kimi, o mağara haqqında tarixi roman yazmaq istəyirəm. Tam real, hər şey tarixi dəqiqliklə olmalıdır. Təbii ki, bunu tarixi kitablara baxıb yazmaq fikrində deyiləm. O dövrdə mağara ətrafında yaşayan xalqlar, dövlətlər haqqında ən maraqlısını bilmək istəyirəm.
- Hansı dövr səni maraqlandırır? - Qərib maraqla soruşdu.
- Kişinin cinləri qaçmışdı, nədi, əməlli-başlı adam olmuşdu.
- Yazılmamış dövr. - Elə əminliklə dedim ki, guya elə bir fakt vardı əlimdə.
- Demək yazılmamış, deyilməmiş...- kişi öz-özünə dedi və üst dodağını çeynədi.- Niyə Əsabi-Kəhfdən yazırsan, o qədər yazmalı mənbə var ki.
- Bir çox xarici ölkələr iddia edir ki, Əshabi-Kəhf mağarası onların ərazisindədir. Mən də istəyirəm sübut edim ki... - axıra qədər uydurmağa imkan vermədi.
- Mənasız işdi. Nə olsun? Hər hardadı, bunun nə dəxli var? Əfsanədəki adamların yatıb durduğu səni maraqlandırmır? Onlardan yaz. Yaxşı roman alınar.
- Yox, - dedim, - o cəfəngiyyatdı. Bilirsiniz, mən adamların daşa-divara tapınmağını qəbul edə bilmirəm. Onları belə görəndə ürəyim ağrıyır. Adam beş il aldanar, on il aldanar, cəhənnəm, bir əsr aldanar, amma bu qədər də yox də. Axi, onlar Tanrı olduqlarını nə vaxt unudular?
- Əfsanəyə inanmırsansa, mağaranın burda olduğunu sübut etmək nəyinə lazımды?
- Bilmirəm. Əslində onun harda olmağı doğrudan da vacib deyil. Əslində o dağ məni çəkir. Hiss edirən ki, mənə nəyə demək istəyir. - Ürəyimin dərinliyindəki əsl səbəbi dedim.
- Qərib yandırdığı siqaretdən dərin bir qullab vurub dedi:
- Orda Ulu Ananın nəfəsi var. Onun adını nə qoyursan qoy, amma orda zaman qapısı var. Ordan bizim aləmə görə bilmədiyimiz varlıqlar gedib-gələ bilir.
- Elə bilirdim siz də adamların ora tapınmasını qəbul eləmirsiniz. Elə düşünürdüm ki, savadlı adamsınız, çahillik sizin də ürəyinizi ağrıdır.
- Orda zaman qapısı var. Mən onu tapmaq üçün illərimi, sağlamlığımı vermişəm.
- Tapmısınız? Yox! Bəs, niyə bu qədər əminsiz?
- Çünki mən o qapıdan keçib atanı axtarmağa gəlmişdim. - Kişi özü də hiss eləmədən danışdı, elə sakit, elə aramla danışdı ki, hipnoz olmuşdum.
- Atanızı? Necə yəni? Anlamadım.
- Şaman dədəmin başını kəsdilər, - o bərəlməmiş gözlərini nöqtəyə zilləmişdi.
- Üstümüzə oxlar yağdı. Dirilmiş bacım yenə öldü. Anamı da, məni də tutdular. Gecə mən balaca dəlikdən çıxıb bildim. Anam məni o dağa göndərdi. Dedi, get o dağdakı quyuya, ordan keç atanı tap, o gəlib məni bunların əlindən alsın, bir dəfə gəlib alıb, bir də gəlsin. Mən də dağa gəldim. Belimə kəndir bağlayıb quyuya salladılar. Uluq Ax İne məni o dağdan bu zamana keçirdi...
- Üz istəyirəm, deyəsən, bu bir az Məlikməmməd nağılına bənzədi. - Özümü saxlaya bilməyib sözünü kəsdim, sözünü, yox, elə bil başını kəsdim. - İnanın, özümü gülməkdən güclə saxlayıram. - Bir az da iddileşdirib təmkinlə dedim. - Eybi yoxdu, qoyun zaman qapısı olsun orda. Sallaq döşlü ulu ağ ana haqqında da bilirəm. Amma mənə indi mifologiya maraqlı deyil. Siz mənə mağaranın giriş-çixışından, gizlin yollarından, o ətrafda gedən döyüşlərdən danışın.
- Qəribin ağılı yenə bir qarış havadaydı:
- Geri qayıda bilmədim. Anamı onların əlində qoyub gəlmişdim, anasızlıq və çarəsizlik dəhşət idi. Böyüdükcə başa düşdüm ki, əslində, anam məni saqqallıların əlindən bura göndərib, Ulu Ağ Anaya tapşırıb, o da geriye yol

vərmədi. Lənətə gəlmiş atamı necə tapaydım? Bəlkə də, o heç yox idi. Burda böyüdüm, burda qərib oldum... burda dəli oldum...

O danışdıqca mən balaca dəftərcəmə qeydlər edirdim. O, ailəsindən danışanda dururdum.

- Çox üzr istəyirəm, hesab edirsiniz ki, sizin zaman tuneline düşüb gəldiyinizə inanacaq qədər axmağam? İnciməyin, amma bayaqdan özümü gülməkdən, qəlbinizi qırmaqdan güclə saxlayıram ki, nəzakətsizlik olmasın. Sizə dedim, axı, mənə əfsanə lazım deyil.

Kişi elə bil məni eşitmirdi.

- Mən, əslində, o dağı araşdırmırdım, yol axtarırdım. Anamın dalınca qayıtmaq istəyirdim... Bəlkə də, anam hələ də onların əlindədir. Burda zaman məni qocaldıb, amma ola bilsin ki, keçmişdə donub. Əslində mənə görə donmuş olmalıdır. Ya da çox keçdi...

Əmin idim ki, Qəribin tutmaları başlayıb. Bəlkə də, onun məni oyalayıb evində saxlamaqda başqa məqsədi var idi. Açıqı bu adamdan ağıllı sözdən başqa hər şey gözləyir, onun adına gəldiyim üçün təəssüf edirdim. Bilmirəm bu özü axmaqdı, ya məni axmaq yerinə qoymuşdu. "Başqa zamandan gəlmişəm... Atamı axtarıram..." Bəsdir görək, yad planetdən gəlsən birdən, xəbərimiz olmaz.

Ayağa durub paltarlarımı geyindim və getmək istədiyimi bildirdim.

- Vaxtınızı aldımsa, başışlayın. Amma sizin nağıllarınız daha çox uşaqların xoşuna gələr.

- Demişdim, axı, heç kim inanmır.

- İnandırma biləcəyiniz nağılı quraşdırın. Özüm sabah axtarıb lazım olanı tapacam. Siz deyən görüm, cənnət başına qalxan tunel varmı?

-Var. Mabaxların gizlətdiyi xəzinə də tunelin içindəki oyuqdadır.

-Bəs, niyə götürməmişiz?

-Anamın olmadığı aləmdə dəyərli heç nə yoxdu.

- Üzrlü sayın, amma sizin dediklərinizə doğrudan gülmək istəyirəm. Xəzinə haa!.. Bu lap ağ oldu... Xəzinə...

Vaxt itirmədən sağollaşılıb evdən çıxdım. Hava qaralırdı. Narahat idim ki, şəhərə getməyə maşın tapa bilməyəcəm, iti addımlarla gölməçələri yarıb gedirdim. İslanmışın yağışdan nə qorxusu. O dəlinin evindən sağ-salamat çıxdığıma şükür edirdim. Adam uydurduğu yalana necə inanır? Yazıq, əməlli-başlı parabeyindi. Əslində, o mənə danışdığı nağıl yorucu və ağ yalan olduğu üçün hamısını xatırlamaq istəmirəm.

Qərara gəlmişdim ki, sabah mağaraya gedəcəm, tuneli də, o tuneldə üstünü toz basmış tarixin yaddaşını da, nişanəsini də tapacam, tam fərqli, maraqlı bir roman yazacam.

* * *

Yəqin ki, ölmüşəm və məni mələklər sürüyüb cəhənnəmə atıb. Bu qədər tez və belə mənasız qəzayla öləcəyimi heç təsəvvür edə bilməzdim. Belə ölməyi ruhuma təhqir sayıram. Gərək ölüm mələyi məni belə alçaltmayaydı... Ayıb olsun ona!

Otelə qayıtmışdım. Otel ha! İsti su nədi ki, o da yoxdu. Soyuq suyla çimdim. Paltarlarımı qurudub ütüləməyə də şərait olmadı. Belə də otel olar? Sonra da mənə deyirlər ki, çox deyingənsən, hər şeydən ağzın əyridi. Belə şəhərin belə oteli...

Yaxşı ki, özümlə bir dəst paltar götürmüşdü. Özü də rəsmi geyim: kostyum, qalstuk. Fikirləşmişdim ki, birdən məni tanıyan olar, televiziya çağırar, möhtərəm bir adam məclisinə dəvət edər, deyərlər ki, ordan bura yazıçı gəlib, buyursun stolunun başında otursun. Qəribədir, həmişə bu hərdəmxəyallığimin pərtliyini yaşamışam.

...Cənnət bağının sağ tərəfində balaca bir oyuq var idi, ora girməyə çalışırdım. Məni görəndən xəbərdarlıq edirdi ki, ehtiyatlı ol, yığılıb ölərsən. Bu saxta qayğıdan canım boğazıma yığılmışdı. Doğrudan da, bir-iki dəfə ayağım sürüşdü, yığılsaydım, tikə-parça olardım, amma olmadım. Boynumdan asdığı fotoaparət sərbəst hərəkət etməyimə mane olurdu, yoxsa alpinistlər mənimlə bacara bilməzdi.

Oyuğa girə bilmədim. Geri qayıdıb başqa dərmə-deşikləri axtardım. Həm də istəyirdim ki, adamların ayaqları ortalıqdan yığılsın. Əməliyyata mane olmasınlar.

Özümlə bəzi şeylər götürmüşdüm: əl fənəri, balaca cib bıçağı... Hamının gözündən oğurlanıb iki dağın arasındakı ensiz çığırla yuxarı dırmaşdım. Getdikcə yol bir az da darlaşdı, çətinliklə qalxırdım, axırı dirəndim. Bu qədər əziyyətim hədəf oldu. Aşağı sürüşdüm. Başqa istiqamətdə yol axtarmağa başladım. İri topa bənzəyən bir qayanın üstünə dırmaşmışdım. Bu qaya elə bil dağın kəlləsindən yumalanıb gəlib burda dayanmışdı.

Qayanın arxasına düşəndə buna əmin oldum. Burda arı pətəyinə bənzəyən oyulqlar var idi. Girdim içəri. Bəzisi sadəcə oyuq idi, eləsi də vardı ki, əsil yaşamalılı koğuşa dönmüşdü. Əmin idim ki, burda yaşamışdılar, gözümə ocaq yerləri dəyirdi.

Girdiyim yerin axtardığım tunel olduğuna əmin oldum, fikirləşirdim ki, bura Dəli Qəribin dediyi həmin o xəzinə olan tuneldi.

Getdikcə tunel məni udurdu və zülmətdə özümü görmürdüm. Bilmirdim fənəri ayağımın altına salım, qarşıma tutum, yoxsa yuxarını işıqlandırıb başımı qoruyum. Bir neçə dəfə alnım çırpılmışdı. Sonra...

Sonra nə vaxt ayağım çuxura düşdü, nə vaxt yığıldım, nə vaxt sürüşdüm, bilmədim. Hər şey o qədər tez oldu ki, özümü saxlaya bilmədim. Çırpıldım və ayılında başa düşdüm ki, xeyli vaxt huşsuz qalmışam. Bunu da dalımca gəlib düşən əl fənərinin enerjisinin bitməsindən anladım.

Yuxarı qalxmaq mümkün deyildi, nə qədər cəhd elədimə, alınmadı. Elə bil divin quyusuna sallayıb kəndirimi kəsmişdilər. Anlayanda ki, bu qaranlıq div quyusundan çıxma bilməyəcəm, burda qalıb öləcəm, məni dəhşət bürüdü. Yusif peyğəmbər deyirdim ki, məni xilas edəcək adamlar bura kəndir sallaya. Hüseyn kişiye, o müqəddəs insana ehtiyacım var idi.

Mənə deyən gərək roman yazmağa mövzu tapılmırdı? Gərək elə bu mənasız dağdan, bu mağaradan yazaydın? Niyə bu qayalar, bu mağara məni evimdə oturmğa qoymadı, niyə o qədər uzaq yolu dartıb gətirib, burda ayağının altına salıb öldürür?

"Kömək eləyin!" deyib o qədər qışqırılmışdım ki, boğulub öskürürdüm! Qəhər məni boğurdu!

Həmişə fikirləşirdim ki, görəsən, adam öləndə harasıya ağrıyır? Mənə elə gəlirdi ki, dirnaq mayadan qopanda necə ağrıyarsa, insan öləndə də elə ağrıyır, hətta ondan da dəhşətli. Bəzən deyirdim ki, o ağrı olmasaydı, ölmək asan olardı. Bu dünyada sonuncu dəfə şiddətli ağrıya ölmək dəhşətli gəlirdi mənə. Kaş ayağım qırılaydı, təyyarəyə minib bura gəlməyəydim. Məni anam bu dağların dibində, bu zülmətdə tək-tənha qalıb gəbərmək üçün doğub? Amma anam məni elə ölmək üçün doğub. Uşaqların ən qəddar qatilləri valideynləridir, onlar bilirlər ki, övladları bir gün min bir əzabla öləcək, amma yenə də övlad arzulayırlar.

Ölüm zülmətdə gizlənilib mənə baxırdı. Onun buz kimi soyuqluğunu hiss edirdim. O hansısa anda qaranlıqdan çıxıb qarşımda peyda olacaqdı, bəlkə də, o an qorxudan öləcəkdim. Bəlkə də, əlini sinəmə salıb, ruhumu qopardacaqdı. Bəlkə də, boğazımdan yapışacaqdı və nəfəsim kəsilənə qədər onun əlində çapalayacaqdım. Bəlkə də, qaranlıq quyulardakı ölümlər fərqli

olur. Acından ölmək! Yalqızlıqdan, köməksizlikdən, çarəsizlikdən ölmək! Yiyəsiz ölmək! Bütün hallarda ölüm dəhşətdi.

Dünyanın söymədiyim tərəfi qalmamışdı. Telefonumun dalğası da tutmurdu ki, zəng edim. Deyən lazımdır ki, bu andırı düzəldirsiniz elə düzəldin ki, yerin altında da, göyün üstündə də işləsin.

Ölmək qorxusu vadar edirdi ki, daşı dırnaqlarımla didim, bıçağımla oyub, əl tutmağa, ayaq qoymağa yer düzəldim. Telefonun işığını salıb münasib yer axtarırdım. Bir az irəliləyəndə anladım ki, düşdüyüm yer quyu kimi yumru deyil. Bilmirəm bu niyə mənim ağılıma əvvəldən gəlməmişdi.

Telefonun işığını qarşıya salaraq, sağ böyrümü divara sürtüb iməkləyirdim. Bəzən gedib daşa dəyirdim, yolum bitir, dönüb sola gedir, sonra qayıdıb sağa iməkləyirdim. Ölüm qaranlıqda iməkləyən adama baxıb həzz alırdı.

Bəzən mənə elə gəlirdi ki, bir yeri on dəfə, iyirmi dəfə fırlanıram, bura o qədər də geniş deyildi, ümumiyyətlə, yerimdə sayırdım, bəzən də xeyli yol getdiyimi anlaya bilirdim. Bir ara mənə elə gəldi ki, yuxarı dırmaşıram, sonra başa dəydi, hardansa keçdiyimi anladım. Bir dağın qaranlıq dibində iməkləməyin əzabını müqayisə etməyə bir şey tapmıram. Bu çox əzabverici, həyəcanlı və gülməli idi.

Havalanırdım. Gözlərimin ərimiş qır kimi sallandığını, bəbəklərimin qurğuşun kimi ağırlığını hiss edirdim. Əllərim kötük olmuş, keyimmiş dizlərimi unutmuşdum. Əzələləri heydən düşmüşdü boynum başımı saxlamırdı. Başa düşürdüm ki, ölümün qaranlıqdan çıxan vaxtıdır. O, pişik kimi öz siçanıyla xeyli oynayıb onu küncə dirəmişdi. qaçmağa taqətim yox idi-arxası üstə yerə uzandım. Cəllad kötüyünə baş qoyan qurban kimi başımı ehmalca daşın üstünə qoydum, onsuz da işıq görməyən gözlərim yumuldu. Söndüm...

...Üreyim dayanır... Gözümü açmağımla, yummağımın fərqi yoxdu. İynə ucu boyda işıq istəyirəm.

-Aaaaaaaaaaaaaaaaaa...

* * *

-Sənə qurban olum, Hüseyn kişi, gəl məni burdan çıxart!

* * *

- Bilmirəm neçə gündü burdayam... Harasa düşürəm... yumalanıram. Kosmosda kometa kimi boşluğa gedirəm... Ruham. Ölmüşəm. Meyitim dağın dibində qalıb...

* * *

- Əllərim hələ də tərənir... Deyəsən nəfəs alıram... Aaaaaaaaaaaaaaaaaa... dəli oluram...

- Nəfəsim gedib-gəlibsə, demək ki, hava var. Yox, hələ başıma hava gəlməyib. Bax, bunu fikirləşə bildim. Bircə dönə bilsəydim... Bütün sümüklərim çiləklənib... Deyəsən, başımı kəsib bədənimə aparıblar.

Axır ki, dönə bildim, ilan kimi sürünür, havanı iyləyə-iyələyə yol axtarırdım. Hara döndüm, nəyin yanından, hansı daşın üstündən keçdim, bilmirəm, amma uzaqdan iynə ucu boyda işıq görünürdü və mən ona doğru süründükcə o böyüyürdü.

Tunel və tunelin sonundakı işıq! Bunu bütün ölüb-dirilənlər, komada olanlar görür. Bu necə ölüm idisə, mən ağrıyan sümüklerimin, sızıldayan canımın ağrısını hiss edirdim. Bəlkə də, belə olur adam öləndə, hardan bilirdim ki? Birdən-ikiyə ölməmişdim ki, necə olduğunu biləydim.

İşığ böyüdükcə beynim ayazıyırdı. Niyyət elədim ki, bu dağın dibindən çıxım və ölmədiyimə əmin olum, çıxıb gedəcəm buralardan, heç qara gəlmiş romanı da yazmayacam, boynumdakı diktafona dediklərimi də siləcəm ki, bu günlər yaddaşımdan yerli-dibli çıxsın.

* * *

İşə bax, mağaradan çıxıb isti qumun üstünə uzananda yenə huşumu itirmişəm. Çünki mən çıxanda günəş zenitdəydi, gözümü açanda gördüm artıq üfүqə enir.

Ən əsas o idi ki, ölmədiyimə əmin idim. Bədənimin ağırlığından, yaralarından, ağrısından ləzzət alırdım. Bədənli olmaq necə böyük səadət imiş. Sevincimdən hönkürə-hönkürə gülürdüm. Gözümün yaşı gülüşümə qarışmışdı və damağımda xoşbəxtliyin dadını hiss edirdim.

Aclıq, susuzluq çox yaxşı şeydi, adama sağ olduğunu xatırladır və səni ölümlə mübarizəyə çağırır. Mən o mübarizənin birindən sağ çıxmışdım, indi aclığa da, susuzluğa da dözmək olardı. Nə də olsa, müvəqqətidir.

Özүmdə güc tapıb, daşdan-divardan tuta-tuta qalxdım. Arxamda adamboyu bir mağaranın qaranlıq ağızı, qarşımda uzandıqca uzanan, üfүqündə günəşi batan boz çöllük var idi. Mən təbii ki, girdiyim yerdən çıxmadıqıma, mağaranın arxasında olduğuma əmin idim. Bura gəlmək üçün gərək Hüseyin kişinin maşınıyla yola çıxıb, neçə kilometr hərlənib dağın arxasına keçəydin. Ağılıma gəldi ki, mən kəsə gəlmişəm. Ona görə də yola çıxmaq üçün xeyli getməliydim. Əvvəl fikirləşdim ki, onsuz da sağam və ölüm mənimlə bacarmayıb, gecəni mağarada keçirim, səhər gedərəm, yolum uzaq olacaq. Dərhal da fikrimdən daşındım-ölüm amansızdı, mağarada yatdığım yerdə canımı ala bilərdi. Odur ki, "yolçu yolda gərək" deyib mağaradan uzaqlaşdım.

Açıqı, bu dağ araşdırmasından zəhləm getmişdi. Dərəyə yığılmağım, orda keçirdiyim sayını bilmədiyim günlər gözümü elə qırmışdı ki, mağara haqqında yazmaq fikrindən daşınmışdım. Ən böyük arzum yola çıxıb bir maşına oturmaq idi. Fikrim beləydi ki, otele çatan kimi bir az dincəlim, gecə uçum Bakıya. Zarafat deyil, belə götürsək, ölüb, dirilmiş adamam. O boyda yerdən yığılmışam. O zülmətdə neçə gün qaldığımı dəqiq bilməsəm də, nə əzab çəkdiyim özümə aghadı.

...bəlkə də, üç kilometr yol gəlmişdim. Yığıla-yığıla, iməkləyə-iməkləyə, sürünə-sürünə... bir neçə dəfə arxaya çevrilib baxdım, dağı görmədim. Necə olmuşdusa, o boyda dağ əriyib düzə qarışmışdı. "Əşşi cəhənnəmə" deyib yoluma davam elədim.

Deyəsən, səhv istiqamət götürmüşdüm. Nə bir kənd görünürdü, nə də yol. Mən hardayam?

Addım atmağa heyim yoxdu. Susuzluqdan ciyərim yanır. Bəlkə də, mən ölmüşəm? Ölmüşəm! Hə. Təbii ki, mən ölmüşəm. O dərənin dibindən, o zülmətdən kim salamat çıxa bilərdi? Mən əslində ruham, amma öldüyümü, bədənimi itirdiyimi hələ hiss eləmirəm. Hara gedirəm? Ola bilsin indi gəlib, məni sürüyüb cəhənnəmə aparacaqlar. Gör beynimizi hansı cəfəngiyatlarla doldurublar. Cənnət, cəhənnəm. Axmaqlıqdı. Məncə, insan öləndə onun ruhu hansısa zamanda kiminsə bədənində yenidən formalaşır. Əminəm ki, gələcəyə gedə bilsəm, mənim ruhumda bir adama rast gələcəm. Boş yerə ulu dədələrimiz deməyiblər ki, filankəs filankəsin ruhundadı.

Hə, deməli, ölmək belə olurmuş. Bəs, hissiyyat? Axı, acmışam. Axı, ciyərim yanır. Axı, taqətim kəsilib. Buludları görürəm. Başımın altında torpağın sərtliyini hiss edirəm, üzümə isti meh dəyir... gözümə qaranlıq çökür...

...Gözümü açanda bir daxmada olduğumu anladım. Qərribə daxmaydı. Samanın üstündə yatırırdılar məni. Üstümə uzun yunlu qoyun dərisi salınmışdı. Dikəlib oturanda ev sahiblərini gördüm. Qoca bir kişi, ağbirçək qarı, yeniyetmə qız, gənc oğlan, mənimlə yaşıd gəlin-yəqin ki, gənclərin anası idi- üzbəüz divarın dibində sırayla oturub ilk dəfə televizor görmüş adamlar kimi mənə baxırdılar. Üstümə qırpınan bu qədər gözlərin altında sıxılmaya bilməzdim.

Heyrət çərcivəsinə salınmış ailə tablosunu başımla salamladım. Nəhayət, yaşlı kişi canlandı və qarşısında oturan cavanların hərəsini bir tərəfə çəkib, iməkləyərək mənə yaxınlaşdı, düz burnumun ucunda oturub diqqətlə gözümə girdi. Mən onun kirli sifətinə, qıvrıq saqqalına, nimdaş paltarına baxırdım.

Kişi əlini dizimə vuraraq, astadan "sağ qıldın!" dedi və azacıq gülümsədi. Dodaqları dartındı, seyrəlmiş əyri-üyrü ön dişləri göründü. Bir müddət sonra onun mənə sağ olduğumu xatırlatdığını anladım. Bir də onu anladım ki, bu kişi o sözü mənə qədim türk ləhcəsiylə dedi. Ağsaqqal gənc oğlanı göstərib başa saldı ki, mənə çöldən o tapıb. Yerdə huşsuz, ruhsuz yatıbımışam. Mal-qaranı yemlikdən gətirəndə mənə yolunun üstündə görüb, qaldırıp atın belinə, evə gətirib. Huşsuz yatan bədənimin üstündən iki gün keçib.

Bir romandan öteri başıma gələnlərə bax!

Kişi danışdıqca mənə qəribə gəlirdi. Naxçıvanda bu ləhcəni, bu qədər geridə qalmış dialekti eşitməmişdim. Mənə deyəndə ki, səni Tengri qoruyub, nəvəsinin yoluna qoyub, dalağım sancdı! Bunu qəbul etmək mənim üçün çox çətin idi, ağlasığmaz idi. Bu mümkün deyildi!

Demək, Ulu Ağ Ananın quyusuna həqiqət imiş, zaman qarısını üzümə açmışdı! Mən zaman tunelinə düşmüşdüm. Mən... Mən keçmişdə idim! Kinolarda gördüyüm, kitablardan oxuduğum və fantaziya hesab edib ələ salduğum yolçuluq başıma gəlmişdi! Buna inanmaq ağılsızlıqdı! Bunu anladıqca havalanırdım. Həyəcandan dilim ağızıma sığmır, ürəyim gicgahlarımda döyünürdü.

Təəssüf ki, ağsaqqal düz deyirdi. Bu geridə qalmış, bu bellərində qılinc, çiyinlərində ox gəzdirib at minən, çadırlarda yaşayan, çiy kərpicdən daxmaları, dəridən paltarları olan adamların arasındayam.

Fikirleşdikcə ürəyim partlayır-bura internet gəlmir, telefon tutmur, hər yerdən çirk tökülür, toz-torpaqdan nəfəs kəsilir, bir nəfər də olsun dost-tanış yoxdu.

Mən geri qayıtmalıyam!

-Qurban olum sənə, Hüseyin kişi, razıyam ömür boyu yanımdan əl çəkmə, çənən düşənə qədər danış, amma mənə geri qaytar! Məni geri qaytar, Hüseyin kişi!!!

Ağlımı başıma toplamağa çalışırdım. Bu ölümü qəbul etməkdən də çətin idi. Sivilizasiya görmüş adamam, savadlıyam, gələcəkdən gəlmişəm, yol tapıb qayıda bilərəm. Bu adamların zamanını, dilini, dinini kitablardan oxuyub bilirəm, bura necə düşdüyüm də yadımdadı, demək, ən çətini mağaranı tapmaqdı, zaman tunelinə girib geri qayıdacam. Sivilizasiyanı, zamanı dəyişmək yatıb yuxu görmək deyil, bu şəhərdən kəndə qonaq getməyə də bənzəmir. Anamı, dostlarımı, oxucularımı, hər şeyimi gələcəkdə qoyub gəlmişdim, rəsmən ölmüşdüm. Bu ağı başında ölü olmaqdır.

Adamlar gözlərini məndən çəkmirdilər. Onları başa saldım ki, gələcəkdən gəlmişəm. Əlbəttə, bu çox çətin oldu. Deyəsən, heç əməlli-başlı anlamadılar da, eləcə başlarından elədilər. Onlardan mağaranın yerini soruşdum, bildirdilər ki, burda nə dağ var, nə də mağara. Hər yer quru çöllükdü. Nə qədər dedim ki, mən mağaradan çıxmışam, başlarını yırğaladılar.

Səhəri gün özüm gedib mağaranı tapmaq istədim, ağsaqqal qarşımı kəsib getməyə imkan vermədi. Başa saldı ki, hər yerdə mollalar gəzir, cavan adam gören kimi tutub aparırlar. Ya onların dediyi kimi olmalısən, ya da onlar aparıb sənə başına ağıl qoymalı, mömin etməlidilər ki, dedikləri vaxt öldürə biləsən. Etiraz etsən ölməlisən, çünki it arısı kimi çoxdular.

Gülümsündüm, amma kişi üzünün ifadəsini dəyişmədi. Özümü ələ aldım və çarəsiz halda çəkilib yerdə oturdum. Axı, hansı əsrdə olduğumu da bilmirdim.

Həmin gün ailəyə qarışa bildim. Onlar məni başa saldılar ki, Uluq Ax İne və Tenqri məni onlar üçün geri qaytarıb. Guya mən müqəddəsəm.

Qızın adı Omaydı, mənə mənasını anlaya bilmədiyim baxışlarla baxırdı. Oğlanın adı Ulaşdı. Təzəlikcə ad verilib. Ən əsas işi heyvanların qarnını doyurmaqdı. Ağsaqqal Sunqatdı, dəmirçidi. Arvadlar da bütün günü yundan ip əyirib toxuyurlar. Əlləşib-vuruşurlar ki, vergiləri vaxtında versinlər, yoxsa əllərindəkiləri də gəlib alarlar. Ulaşın atası Boldurqanı ərəblər at sürütməsi eləyib aparıblar, Tumar dul qalıb. Sunqat dedi ki, arvadı Qonçayla gedib oğullarının tikələrini yığib çöllərin ruhuna tapşırıblar. Omay dedi ki, onun atası əsl ərən olub, yadlara qul olmayıb. Onun ruhu babaların ruhuyla birlikdə çöllərdə dolaşır, onları qoruyur. Bir gün qayıdacaq.

Mən Tumarın, o zərif barmaqlı dul gəlinin düzəldib verdiyi ayrıncı içə-içə onlara qulaq asırdım və cəhənnəmin harasında olduğumu artıq təxmin etmişdim. Burda qalmaq ova getmiş ayının mağarasında yatmaqdan qorxulu idi. Ya bir yiyəsizliyə çəkilib xarakire etməli, ya da mağaranı tapıb qaçmalıydım.

Onları başa saldım ki, mağaranı axtarmaqda mənə kömək lazımdı. Ulaş bələdçilik edəcəyinə söz verdi. Ümidim alça ağacı kimi çiçəkləmişdi. Sunqat məsləhət gördü ki, ay doğanda gedin, mən dərhal razılaşdım.

Onların danışmalarını getdikcə daha aydın başa düşürdüm, onlar da məni. Axşamlar ağız dolusu öz zamanımdan danışdım, elə bildirdilər ki, Tengrinin yanından gəlmişəm, ruhi aləmi vəsf eləyirəm. Söz vermişdim ki, mağaranı tapan kimi onları da özümlə aparacam.

İki gecə Ulaşla lap uzaqlara getdik. Ömrümdə at minməmişdim, indi də minmək istəməirdim, deyirdim birdən birəsi, gənəsi olar. Sonra gördüm başqa çarəm yoxdu. Atın belində silkələnməkdən beynim lax yumurtaya dönmüş, paçamın arası yara olmuşdu.

Hər gün səhər açılana qədər çölləri dolaşırdıq. Mən kürəyindən oxla vurulmuş döyüşçü kimi atın boynunu qucaqlayıb leş kimi qayıdırdım, Ulaş atımın yüyənindən dartıb aparırdı. Yazıq Tumar əlimə-ayağıma təpitmə qoyur, sıyrıntılarımı, yaralarımı bağlayırdı. Ağrılarımın ən yaxşı məlhəmi onun əlləri idi.

Bütün dağları, daş təpəcikləri, mağaraya oxşar yerləri gəzmişdik, Əsabi-kəhf tapılmadı ki, tapılmadı. Elə bil o boyda dağ əriyib çöllərə dağılmışdı. Mağarada gördüyüm bircə nişanəni tapmalıydım ki, buranın Əsabu-kəhf olduğunu bilim. Amma nişanə yox idi.

Başda düşdüm ki, belə gecə vaxtı mağaranı tapa bilmərəm. Daha Ulaş da özümlə aparmağa ehtiyac yoxdu. Mənim üzümdən ona bir xətər gəlməsini istəməirdim. Aydın məsələdir ki, çətin zamandı. Ulaş mənə hər şeyi danışmışdı: "Təzə Allahın adamları, köhnə Allahın adamlarını harda görsə, öldürür".

Qəti qərara gəldim ki, özüm tək gedib o dağlarda qalacam, hər daşın, qayanın altını axtarıb gəldiyim yeri tapacam. Günəş üfüqdən qızarmamış Ulaşın atını minib üzü çöllüyə tərəf çapdım. At çapmağı öyrənmişdim. Düzdü, ilk dəfə maşın sürən adam kimi yəhərdə gərgin qalmışdım, yüyəni elə tutmuşdum ki, az qalırdı kəndirin suyu çıxsın, amma gedirdim, atın başını döndərə bilirdim, dayandırıb düşürdüm.

Tumar - o ilahi möcüzə mənə xurcun qoymuşdu. Ölməmək üçün yemək olardı. Lavaşı qıımıza batırıb çeynəyir, udurdum.

Dağ deyəndə ki, suxur təpəcikləridi. Ən hündürünün zirvəsinə on dəqiqəyə dırmaşmışdım. Elə bil bu suxurları nə vaxtsa vulkan püskürməyib, hərdən bir tüpürüb.

Hər gecə bir oyuqda yatdım, hər gecə ümid elədim ki, səhər öz dövrümdə oyanacam, hər gecə qərribə yuxular gördüm. Hər oyananda səhərə lənət

oxudum, söydüm dağlara, qarğıdım. Açılmırdı, zaman tunelinin andıra qalmış qapısı üzümə bəxtim kimi açılmırdı ki, açılmırdı!

Bu gün ağılıma gəlib, tam ciddiyəm, əslində, mən o mağaranın zülmətində ölmüşəm. Mağaradan çıxanda da bu ağılıma gəlmişdi. İndi bu fikrə qayıtmışam-görünür, ölmək, ömrü yarımçıq qalmaq belə olur. Ruh zaman tuneliylə beləcə hansısa aləmə gedir, ömrünə davam edir. Mən bu lənətə gəlmiş qismətə məhkum olunmuşdum. Hərdən istəyirəmdim intihar edim, burdakı ömrüm yarımçıq qalsın, bəlkə, onda geri qayıda bilərəm, ya da otuzuncu, qırxıncı əsrə gedərəm. Sonra da düşünürəm ki, bəlkə, bu şans insana bir dəfə verilir, bəlkə, ölsəm, bununla ömrüm də bitəcək. Axı yaşamaq istəyirəm.

Belə getsə, bu qayalıqlar mənim başdaşım olacaq, cəsədimi qurd-quş yeyəcək.

Yeməyim-içməyim qurtarıb. Bu xaraba qalmış əsrdə pənah aparacağım yeganə yer Sunqatın daxmasıdır. O kəndə qayıtmaqdan başqa çarəm yoxdu.

Dağlar zamanın qapılarını üzümə bağlasalar da, mən ruhdan, ümiddən sala bilməzlər. Xurcunumu doldurub yenə qayıdacam. Tapacam Əshabikəhfi! Ya da geri qayıtmağın başqa bir yolunu... Cahillər laboratoriya sıçanlarıdır. Ömrümü bu gəmiricilərə yedirtmək fikrində deyiləm.

Daxmanın qarşısında atdan enəndə Qonçay qapıdan eşiyə çıxdı, mənə baxıb təəccüblə əlini ağızına apardı, başını yellədi. Onun dalınca Omay da çıxdı və məni görəndə ərəb görmüş kimi əsəbiləşib üstümə cumdu, ağızına gələnə söydü, qarğıdı, sinəmi yumruqladı. Mat-məəttəl qalıb onun biləklərindən tutmuşdum. Yumruqları ağır idi, sinəmin sümüyünü sındıra bilərdi. Anası-o uzun saçlı ilahə Tumar ağlaya-ağlaya daxmadan çıxdı, bir neçə anlıq məni diqqətlə süzdü, gözlərini dəqiq oxuya bilmədim, sonra gəlib qızının qolundan tutdu və arxasınca dartaraq daxmaya apardı. Omay başını çevirib mənə yenə də qarğıyır, lənət oxuyur, buralardan rədd olub getməyimi tələb edirdi.

Qonçay ona acıqlandı. Başa düşmədiyim çox sərt sözlər dedi. Omay susub anasının arxasınca daxmaya girdi.

Hələ də yerimdə keyiyib qalmışdım. Axı, nə baş verib? Mən gedəndə bu adamlar məni necə mehribanlıqla yola salmışdılar. İndi nə oldu? Onlara neynəmişdim?

Qonçaydan nə baş verdiyini soruşdum. Cavab əvəzinə sual verdi, axtardığım qapını tapıb, tapmadığımı soruşdu. Təəssüf dolu "yox"u elə dedim ki, hələ itirmədiyim ümidimi də hiss elədi. Kobud əlini başıma çəkib "Sən Boldurqanın ruhunu gətirmisən. Burdan gedə bilməzsən" dedi. Sonra dedi ki, ölümlər geri qayıdanda özləriylə bəla gətirir. Bu sözdən elə pərt oldum ki, xəcalətimdən yerə girməyə hazır idim.

Arvad məni evə çağırırdı. Düzünü deyim ki, içəri girməyə cürət eləməirdim, incidim onlardan, qonağa belə sifət göstərməzlər axı.

Omayın vəhşi pişik kimi yenə üstümə atılacağından ehtiyat edirdim. Tumarın ağlaması ürəyimi parçalamışdı. Qonçayın təkidindən sonra daxmaya girməyə məcbur oldum. Sözü çöndəriləsi qadın deyildi.

Omay dizlərini qucaqlayıb divarın dibində oturmuşdu və içəri girəndə mənə qanlı-qanlı baxdı. Tumar sobanın başındaydı, hissə batmış saxsıda qaynayan nə idisə, onu qarışdırırdı.

Qonçay məni özüylə yuxarı başda oturtdu. Ağır sükutu pozmaq üçün Sunqatı soruşdum. Əmin idim ki, Ulaş heyvanları aparıb, yəqin ki, yaxşıdı.

Qadın məğlub olmuş sərkərdə kimi qüssəliydi. Nəhayət, dilləndi. O danışıqca hiss edirdim ki, qan beynimdən ayağıma süzülür, barmaqlarımın ucundan axıb gedir.

...Əmirin göndərdiyi adamlar kəndi talayıb qayıdanda yol üstündə olan daxmanı görüb həyəətə giriblər. Sunqat bir də görüb ki, bir neçə silahlı süvari həyətin ortasında at kişnedir. Həyəətə çıxıb. Elə bilib ki, ata nal vurdurmağa gəliblər. Sunqatdan su istəyiblər, o da sərin ayran verib. Atlara su içiriblər, təklifdən sonra ağacın altında oturub dincəlirmişlər. Kişilərdən biri deyib ki, sizə əxlaq gətirmişik. Siz gerek Allahı sevəsiniz, dünya malından əl çəkib cənnətə getmək haqqında düşünəsiniz. Sunqat da cavab verib ki, Allahımız babamızdı, cənnətimiz də torpağımız. Babamızdan üz çevirib göydə Allaha yalvarsaq, içimizə qorxu dolar, torpağımızdan əl çəkib cənnət xəyalıyla yaşasaq, ayağımızın altından torpağımızı çəkərsiniz, xəbərimiz olmaz. Əxlaqınız məqsədinizdən bəllidi. Gələn adamlar mübahisə ediblər, deyiblər ki, Sunqat ata-babalarını Allaha şəriq qoşur, kafərdi. Tərslikdən Ulaş da həmin vaxt keçiləri çöldən gətirmiş. Görüb ki, yad adamlar babasını təkləyib, yerə yıxıb hərəsi bir tərəfdən döyür, Qonçayın saçından tutub sürüyürlər. Baltanı götürüb yeriyib onların üstünə...

Qonçay deyir yaxşı ki, Tumarla Omayı gizlədib, yoxsa onları da sürüyüb aparardılar.

Sunqatı döyüblər və qonşu kəndin meydanına aparıblar. Orda cəzalılar edam olunur. Ulaş kimi əli qılınc tutanları ya döyüşdürüb ölümə verir, ya da məcburən sünnet edib təlim keçirlər ki, başqalarının da beynin yesin.

-Bir tərəfdən xristianlar, bir tərəfdən müsəlmanlar bizi parçalayır, imkan vermirlər insan olaq. - Qonçay əsəbi halda dedi. - Mənə nə var sənin Allahından, sənin dinindən? Nə qədər ki, bu torpaqlarda din yox idi, torpaq su içirdi, ətir qoxuyurdu, o bədlük gəldi, hər yer qan gölüne çevrildi, qorxu və ölümün üfunəti ətrafı bürüyüb. - O elə yanıqlı danışırdı ki, əlinə keçən olsaydı, didərdi.

Omay hesab edirdi ki, babasını, qardaşını mənə görə itiriblər. Çünki mən Əsabi-Kəhf haqqında onlara danışmışdım, hansı kitabdan oxuduğumu demişdim. Odur ki, Omay məni yəqin ki, evlərinə bəhanəylə gəlmiş satqın kimi görürdü. Bu məni daha çox ağrıdırdı.

Görürdüm ki, Qonçay onun kimi düşünmür, heç Tumardan da bunu hiss eləməirdim. Başa düşürdüm, Omay yaşının azlığına, verdiyi itkilərə görə ağlasığmaz hadisələrin içində çaşıb qalmışdı və kimdən necə qisas alacağını bilmirdi. Qarşısındakı adamların nə qədər amansız olduğunu o da anlamışdı. Amma o arıq bədənində gizlənmiş cəsəret, etiraz artıq çıxmaq üçün qəfəsini dağıdırdı.

Omayı başa düşürdüm, uzaq diyarlardan gəlib öz sakit həyatlarını yaşayan insanlara "mənim kimi düşün, mənim kimi yaşa, mən istəyən kimi ol!" deyən, adamları qəbul edə bilmirdi.

Ulaşın hara aparıldığını soruşdum. Dedilər ki, ərəblər təpənin arxasında düşərgə salıblar. Kəndlərdən apardıqları cavanları ora toplayır, sonra karvana qoşub öz ölkələrinə göndərirlər.

Daxmaya qayıdanda fikirləşmişdim ki, özümə azuqə yığıb qayıdaram. Mənə deyən lazım idi ki, bu kasıb adamların sənə borcu var? Bu adamların lavaşları da, suları da ağlayır, gözləri gedənlərin yolunu çəkir, xəmirləri ah-naləylə yoğrulub, sən onlara nə verməsən ki, nə istəyirsən? Belə ürəkli oğulsan, get Sunqatı o alçaqların əlindən al, gətir. Nədi? Bəs deyirdin, müasir zaman, müasir düşüncə, sivilizasiya... Hanı, niyə köməyinə gəlmir? Bu geridə qalmış, bu konfet kağızı görməmiş adamları aldatmaq, yeni belə çətindir? Yeni, sən heç olmasa kəndə gedib adamları başına yığa bilməzsən, onlara yeni döyüş üsulu öyrədib, yeni silah düzəldə bilməzsən? Bir gecədə o çadırları yandıra bilməzsən? Axı, bilirsən partizanlar Berlinə necə girmişdi, inqilablar necə başlamışdı. Bu adamlar hələ tanınmasalar da, sən Robin Qud haqqında oxumusan, Babəki tanıyırsan.

Evdə kişi olmadığından yatağım pəyədəki samanlıq idi. İyin-qoxun içində, samanlıqda, ulağın, atın, mal-qoyunun arasında, milçəyin, miğmiğanın yuvasında yatmaq mənim üçün qır qazanında qaynamaqdan bətər idi.

Qoyun derisinə bürünüb səhərə qədər ağacın altında oturdum. Kirpiklərim süngər oldu, yuxu gözümə girmədi. Çıxış yolu axtarırdım. Öz zəmanəm ola, nə var idi, gedib beş-üç manat verib məhkəməni ayağa qaldırardım, qəzətlərə, saytlara deyərdim, lap elə birbaşa prezidentə yazardım... Burda şikayət etməyə çəkinirəm, məni elə itirərlər ki, özümün də xəbərim olmaz.

Əli qılınclı, nizəli adamkəsənlərin qarşısına təkbaşına çıxacaq adam deyildim. Axı, meydanlar məndən qəhrəman düzəltməyib. Uşaq vaxtı küçədə, məktəbdə kiminləsə dalaşmamışam, kiminsə ağzının, burnunun qanını bir yerə qatmamışam. Ömrümdə bir dəfə əlimə qılinc götürməmişəm. Mənim əlimdə ancaq kitab səhifələni, məkanım təklik olub. Düşünmüşəm ki, insan insanı öldürməz, bu haqsızlıqdı, qarışqanı da tapdalamaq olmaz. Beşgünlük dünyada hamı bir-birini doğması kimi sevməli... İndi necə əlimə qılinc alım, ata minib düşmən üstünə gedim, qılinc kiminsə qarnına soxum, ya da adamları öldürmək üçün plan qurum?!

Müharibədən çəkilmiş kinolarına baxmışam, müharibənin içində böyümüşəm. Amma öldürməyin əleyhinəyəm, düşmən də kiminsə balasıdı axı, o sadəcə, ideologiya qurbanıdı və kölə olduğu üçün döyüşür. Beyinsiz olduğu üçün "öldür!" əmrini icra edir, etiraz etmir. İnsan nə qədər müqəddəs olsa da, bir gün axmaq səbəbdən ölür.

...Ağlıma əla bir fikir gəldi...

Gecənin yarısı daxmanın qapısını döydüm. Sən demə, mənim kimi Sunqatın ailəsi ilanvurmuşu yatırıb özləri keşik çəkirlərmiş.

Qapını Qonçay açdı. İçəri girdim və mənə lazım olan şeyləri istədim. Ən vacib olanı spirt idi, onu da tapmışdılar. Çəllək üzüm spirtlə doluydu. Banka əvəzinə keçə dərisi işimə yaradı. Unla düzəltdiyim qarışığı Tumar tapşırığımı kimi ocağın üstündə qarışdırırdı ki, dibi yapışmasın.

Sonradan boyaq vurduğum qarışığı taxta qaşığıla əl boyda dəri kisələrin içinə töküüb, fitilini bağladım. Xeyli düzəltdim. Səhərə qədər çəkən birgə əmək məni bu adamlarla daha da doğmalaşdırmışdı.

Mənə güvənirdilər, ən çox da Qonçay əmin idi ki, qadın bətnində uşaq gəzdirdiyi kimi, Boldurqanın da ruhunun mənim canımda olduğuna əmin idi. Bunu Tumarın da baxışından, barmaqlarının əlimə toxunuşundan hiss edirdim.

* * *

Bu sabah kəndin faciəsinə açılırdı. Açılırdı ki, adamlar öləcək doğmalarının cəsədini dəfn eləyə bilsinlər. Açılırdı ki, kənd növbəti dəfə qorxuyla, ölümle göz-gözə dursun. Açılırdı ki...

Hazırladıqlarımı atın yəhərindən asılmış xurcuna yığdım. Amma atı minib erəblərin üstünə getmək fikrində deyildim.

Qorxduğumu Omayın anlaması məni utandırsa da, bir tərəfdən də sevindirdi. O, sərt yerışıylə mənə meydan oxuyub atın belinə sıçradı. Yüyənindən tutub, atın başını gah sağa, gah sola dartdı. At yerində fırlandı, dırnaqlarıyla yeri qaşdı, fınxırdı.

- Mən gedəcəm, - dedi.

Onun cəsəreti qarşısında pərtliyimə bəraət qazandıрмаğa çalışırdım, fikirləşirdim ki, qaş düzəlttdiyim yerdə vurub göz çıxardaram, orda özümü itirərəm, həyəcanlanaram, plan baş tutmaz.

Qoca olmasına baxmayaraq, Qonçay çox qıvraq idi. Gözləmədiyim halda yerində dövrə vuran atın yüyənindən tutub saxladı.

- İnl!- deyər Omayla bağlıdır.

Omay təkid elədikcə Qonçay daha da sərtləşdi və nəhayət, qızın hörüyündən tutub amansızcasına aşağı dartıb atdan saldı. Atı odun qalağının yanına çəkdi, iri bir kötüyün üstünə çıxıb ordan atın belinə qalxdı.

Yaxınlaşıb Qonçaya fitili necə yandıрмаğı, nə vaxt atmağı təkrar başa saldım. Nə işə yarayacağını gecədən bilirdilər. O, başıyla anladığını bildirdi və "çu, çu" deyərək atın böyrünə ayağının ucuyla vurdu. Gedə-gedə daxmanı-yəni Omayla, Tumarı mənə tapşırırdı, daha doğrusu, Boldurqana.

Arxasınca baxırdıq. Arvad atın belində o qədər rahat dayanmışdı ki, xəcalət təri məni yuyub aparırdı. Arxaya çevrilib Omayla göz-gözə gəlmək istəmirdim. Tumar yəqin ki, məni daha kişi saymırdı. Qonçayın mənə verdiyi adı yaraşdırmırdı, şübhəsiz ki, onun əri Boldurqan mənim kimi geri çəkilib anasını qabağa verməzdi. Necə ki, məbədə girib bütleri dağıdan, ocağı söndürən vəhşilərin qarşısına tək çıxmışdı. İmkan verməmişdi ki, babaların yadigarı olan bütleri sındırıb bu tayfanın keçmişini silsinlər. Boldurqan döyüşmüşdü, ancaq vəhşi kütlə həmişə qalib gəlir. Onu tutub ata bağlamışdılar...

Qadınların gözündə qorxaq, cəsətsiz adam idim, özü də gələcəkdən gəlmiş qorxaq. Onlar mənim timsalında gələcək nəslin necə olacağını artıq öyrəndilər. Bəlkə də heç Tumar bu qədər dərin düşünmürdü, onun beynində Ulaşın dərdi dolayırdı. Hər halda mən bir kişiydim və yəqin ki, o qadın məndən başqa hərəkət gözləyirdi. Onun yeniyetmə oğlu məni düzün ortasında tapıb, bu evə gətirib, ölümdən qurtarıb. Hər şeyi başa düşürdüm, amma başqa cür davrana bilmirdim, cəsətim çatmırdı.

Hiss edəndə ki, Tumarla, Omay arxamdan çəkilib daxmaya girdilər, elə bildim cəllad baltasını boynumdan götürüb getdi. Qulaqlarım qızarmışdı. Çəkilib kötüyün üstünə sancıldım.

Axı, başqa nə edə bilərdim? Guya mən bu adamlardan yaxşı gündəydim? Sivilizasiya dəyişmiş adamam, yeni gorbagor olmuş bir meyidəm. Qurban olum şəhərimin zibilli küçələrinə. Zibillərin özündə də bir sivilizasiya var idi. O tullantılara baxanda məlum olurdu ki, adamlar nə yeyirlər, nə içirlər, nələrdən istifadə edirlər, nə alıb əvəzinə köhnəsini tullayırlar. Camaatın necə yaşadıkları atdıqları zibillərdən belli olurdu. Burda bu adamların atmağa, evdən çıxartmağa zibilləri də yoxdu. Nə yedikləri də düz-əməlli bilinmir. Hara baxırsan cəsəddi...

Omay daxmadan çıxıb pəyəyə getdi, sonra içəridən ulağın belində çıxdı. Durub qarşısına qaçdım. Hara getmək istədiyini xəbər aldım, danışmaq istəmədi. Görünürdü ki, məndən zəhləsi gedir. Təkidlə bir də soruşdum, dedi ki, kənd meydanına... son nəfəsində babasının yanında olmaq istəyir.

Lənətə gəlsin, yenə çıxılmaz vəziyyətə düşdüm. Tumarla daxmada qalası deyildim, ya gerek çıxıb başqa yerə gedəydim, ya da Omayla. Başqa yolum yox idi. Omayla bildirdim ki, onu tək buraxa bilmərəm. Məni ələ saldı, orda ərəblərin olduğunu, adamların başını kəsdiklərini dedi.

Vecimə də almadım, onu başa düşürdüm. Bir də ki, qız məni tanıyırdı axı. Daxmanın qapısından bizə baxan Tumarın gözlərindəki işığı açıq-aydın görürdüm. Omayla getməyimə sevinirdi. Onun baxışları məni bir az da ruhlandırır. Amma ürəyimi nəsə gəmirirdi...

Qızın heç vecinə də deyildi. Rahat oturmuşdu özü üçün. Heç dönüb arxaya baxmırdı da. Ulağın dalınca addımlayırdım, qıza başa salmağa çalışırdım ki, məni qınamasın, belə şeylər görməmişəm. O bu müddət ərzində birçə dəfə üzünü mənə çevirib soruşdu:

-Türksən?

-Türkəm!-fəxarətlə cavab verdim.

Ulağı dayandırdı. Bir müddət məni ayaqdan-başla süzdü, sonra:

-Qorxaq Türk görməmişdim. Sən doğrudan da başqa yerdən gəlmisən, - dedi.

Mən cavab tapana qədər, deyəsən, çox vaxt keçdi. Qız ulağı dürtmələdi və getdi. Mənə deyən zərbədən bir neçə dəqiqə ayıla bilmədim. Sonra əli ətəyindən uzun ulağın dalınca addımladım. Yaxınlaşmağa, nəse danışmağa cəsaretim çatmırdı, qız boyumu yerə soxmuşdu.

Yeridikcə düşünürdüm: "Doğrudan, görəsən, qorxu bizim qanımıza nə vaxt yeridilib? Mənimlə bu qızın arasındakı kəndiri necə kəsiblər?"

Ayaqlarım bədənimə aparmaqdan imtina edirdi. Boşalmış əzələlərim şintıra dönmüşdü. Həm oturub dincəlmək istəyir, həm də qızı gözdən qoymağa qorxurdum. Tək qalsam, bu çöllük məni udardı. Qız dayanmır, itirdiyi vaxtın qisasını eşşəkdən alırdı.

Bir müddətdən sonra dizlərim büküldü və yerə çökdüm. Deyəsən, gün məni qəddarcasına vurmuşdu. İri bir daşın üstünə uzanıb gözlərimi yumdum və bədənimdən buxarlanıb qalxan ağrının, yorğunluğun qurumasını gözlədim. Üreyim bədənimdən çıxmağa yer axtarırdı.

Arxasınca gələn addım səslərinin kəsildiyini qız, yəqin ki, hiss etmiş, dönüb qayıtmışdı. Onun mənə yazığı gəlməsi bir az qüruruma toxunurdu. Odur ki, özümü sındırmadım dedim ki, uşaqlıqdan ayağımda zədə var. Çox yeriyə bilmirəm.

Təklif elədi ki, ulağa minim. Dilucu etiraz elədim. Dedi ki, minməsəm, özüm minib gedəcək. Dərhal durub ulağa oturdum. Yaman qızdı Omay, dedisə, eləyendi.

Yaxşı ki, məndən qabaqda gedirdi, arxamca gəlsəydi, utandığımdan ulağın belində oturuşumu itirərdim.

Qaraköy. Kəndin bazar meydanı. Hər yerdə qadınlar, qoca kişilər, mələşən heyvanların səsi, arabaların cığiltısı, itlərin hürüşməsi və səhnədəki qanlı kötük. Kötük ortalıqdaydı. Mən onu görəndə kimi anladım ki, edamlar burda baş verir və o kötüyü göz dağı olsun deyə ortalıqdan götürümlər.

Başlarına qara torba keçirilmiş beş nəfər dizi üstə oturmuşdu. Uzun saqqallı mücahid əliylə onları göstərib ucadan bağıırırdı:

- Bu kafirlərin yeri cəhənnəmdir. Çünki Allah belə istəyib. Rəbbimizin iradəsindən kənardə heç nə baş vermir. Allah bu adamların edamını ona görə istəyir ki, başqalarına da görk olsun. Allahın hüzurunda səcdəyə enin. İman gətirin...

Sonra başqa bir molla onun yerini aldı, o da bütün natiqlik bacarığını sərgiləyərək, müqəddəs bildikləri "Quran" kitabının hikmətlərindən danışır, xristianların və yəhudilərin Allah tərəfindən lənətləndiyini deyir, hər kəsi o kafirlərlə dostluqdan, ünsiyyətdən çəkinməyə çağırırdı. Adamları inandırmağa çalışırdı ki, Allah kafir öldürən möminə, cihadə qalxana cənnətdə yer verir.

Çıxış edən bütün mollalar sonda bir söz deyirdilər: "Əmirə itaət etməyənlər Allah yanında günahkardırlar. Ruhunuzu günahlardan təmizləyin, iman gətirin. Əmir Allahı-Təalanın yerdəki əsgəridi."

- Bu Allahlardan da bir ağıllı söz eşitmədik, ya qurban istəyirlər, ya da adamları bir-birinə qırdırırlar, -yanımda duran kişi astadan dedi.

- Öncələr orda adamlar çox olardı. İndi beş nəfərdi, - onun arxasındakı kişi qülsəylə pıçıldadı:

Mən çevrilib ona baxdım, kişinin kədəri üzünə çıxmışdı.

Onları başa saldım ki, üsyan qaldırmaq, mollaları qovmaq lazımdı, yoxsa gələcək nəsillər beyinsiz olacaq, bunların kölesi kimi yaşayacaqlar. Öz mədəniyyətlərini unudub bu qum altından çıxmış ilanların adətləriylə yaşayacaqlar. İndi birləşmək lazımdı, tayfalar birləşməli.

Mən elə ehtirasla danışırıdım ki, yan-yөрөmdəkilər qulaq kəsilməmişdilər.

Kişi dedi ki, Boz Qurd ölüb. Gərək yavru qurd böyüsün ki, qisas alsın.

Qarşımızda duran kişinin qulağı bizdəymiş. Başını çevirib astadan dedi:

- Bunlar, - o mollalara işarə elədi - bizi aldadır. Axşam ağılıma gəlib, əgər Allah birdisə, bəs, onda niyə ayrı-ayrı dinləri göndərib, adamları niyə bir-birinə qırdırır? Yarada bilirdisə, elə adamı doğulanda özünə imanlı yaradaydı, bizi bu cəlladların əlinə salmayaydı. Burda fırıldaq var, - kişi sözünə möhür olaraq mənə göz basdı.

Onun yanındakı kişi astadan pıçıldadı:

- Dedilər müsəlman ol, oldum. Yalvar dedilər, yalvarmaqdan səsim batdı. Bütün ili əlimi açıb Allaha yalvarıram ki, bizi acından öldürməsin, bu vergiyiğanları bizdən uzaq eləsin. İki nəvəm acından öldü, vergiyiğanlar qotur itimi də apardılar...

- İl boyu yalvarınca, bir dəfə yerini şumla, torpağını ək - yanımdakı kişi dözməyib acıqlı-acıqlı cavab verdi. O da çarəsizcə çiyinlərini çəkib üzünü bizdən çevirdi.

Omay gələndə hiss elədim ki, nəyə görə əhvalı yaxşıdı, bayaqkı qız deyil. Hara getmişdi, hardan gəlirdi bilmədim. Amma dəyişmişdi. Daha cəsur, daha özünə inamlı və nəyəsə əmin görünürdü. Edam kürsüsünə elə sevinclə baxırdı ki, elə bil başları kəsiləcək adamlar düşmənləri idi.

Yerbeyerdən fəryad səsləri, qadınların ah-naləsi ucalırdı. Cəllad qılıncını havaya qaldırılmışdı və gözləyirdi ki, başı kötüyə qoyulmuş adam iztirab çəksin. Kütlə gərginlikdən nəfəsini tutub ölü kimi qalsın, bu faciənin ağrısı onların arxa beyninə yer eləsin.

O qılıncı sürətlə aşağı endirəndə hamı qışqırdı, gözlərini yumdu. Bu qeyri-ixtiyari oldu. Cəllad qılıncı kişinin boynuna toxundurdu. Kütlə gözünü açdı və içində tutduğu nəfəsi buraxdı. Cəllad bir də qılıncı qaldırdı, nəre çəkdi, bağırdı və bir də endirib kişinin boynunda saxladı və astaca sürtdü, dərisi kəsildi. İsti qan boğazından açıq sinəsinə süzüldü. Cəllad üçüncü dəfə qılıncı qaldırdı, endirmək istəyəndə adamın bədəni süstləşdi və başı kötükdən düşdü. Mücahid yaxınlaşıb onun nəbzini yoxladı və başını qaldırıb hamıya bəyan elədi ki, Allah kafirin canını qorxuyla aldı.

- O dədəm Sunqat deyil, - Omay əminliklə dedi - dədəmi qorxudan ölməz.

- Onlar adamların ruhunu öldürür, - təəssüflə dedim.

- Az qalib, gör indi nə olacaq, - Omay müəmmayla dilləndi. Ağılıma gəldi ki, gənclər hardasa üsyana hazırlaşib, indilərdə qiyam qalxacaq.

Kötüyün üstünə növbəti məhkumun başı qoyulmuşdu. Cəllad asta-asta qılıncı havaya qaldırdı və bir göz qırpımında endirdi. Baş top kimi diyirlənib anasına qısılib duran bir uşağın yalın ayaqlarının ucunda dayandı. Uşaq qışqıraraq ağladı və üzünü anasının paltarına sıxdı. Anası bir əliylə öz ağzını tutmuş, o biri əliylə uşağı qarnına sıxmışdı.

Üçüncü baş kötüyün üstündəydi. Cəllad adamların əsəblərini tarıma çəkir, qılıncın qanını arın-arxayın silirdi. Ürəyi dözməyən, bu vəhşəti görmək, uşağına göstərmək istəməyənlər getmək istəsələr də, meydanı mühasirəyə almış saqqallı atlılar onların qarşısını kəsir, geri qayıtmalarını tələb edirdilər. Uşaqların gözlərini tutan anaların əlindən uşaqları zorla alıb edam kürsüsünün qarşısına itələyirdilər. Hamı baxmağa və dinləməyə məcbur idi. Hər kəs bilirdi ki, etiraz etsə, kəsiləcək altıncı baş onun olacaq, bu adamların qanunu belədir.

Omay özünə yer tapa bilmirdi. Görünür ki, plan baş tutmamışdı, ya da nəsə bir tərslik var idi ki, gecikirdi.

Cəllad növbəti başı da kəsmişdi. Mücahid başıtorbalı məhkumun qolundan tutub ayağa qaldırdı. Ucadan, hamıya eşitdirərək dedi:

- Allah, həqiqətən, bağışlayandı. Tövbə edin. Hamının qarşısında şəhadət gətirin. Allahın hüzurunda səcdə edin, Əmirə sığının, canınız bağışlansın. O

başda ki Allaha zikr var, o başa belə gəlməz. O başda şeytan dolaşır, o baş kəsilməlidir, - molla kəsilmiş başlardan birinin saçından tutub qaldırdı və torbadan çıxardı. Qana bulanmış sifətin kimə aid olduğu bilinmirdi. - Bu başın içində şeytan var idi. Allah şeytana lənət eləsin! - Yanındakı məhkumun qolundan tutub silkələdi. - Tövbə elə! İman gətir! Allahu əkbər! Allahu əkbər!

Məhkum taqətsiz halda yerə çökdü. Dizi üstə oturdu.

- Allah... All... Allahi əkbər... - astadan dedi.

-Allahu-əkbər! Allahu-əkbər! Ucadan de! Düz de! - Onun çiyindən silkələdi.

- Alahi-əkbar! - Məhkum bu dəfə bir az ucadan dedi. Mücahid onun qulağının dibində bir də bağırırdı. Təkid elədi ki, bir də desin. Bir neçə dəfə sözü ona təkrarlatdı, sanki beyninə yeridirdi və adamlara eşitdirirdi.

O məhkumun başından torbanı çıxarıb, ayağa qaldırdı, bağına sıxıb buraxdı:

- Allah səni bağışlasın. Ona sığındın, səsinə eşitdi. Get sünnet ol.

İki nəfər gəlib onun qoluna girdi, arxadakı çadıra apardı. Orda necə bağırırsa, kişilər qeyri-ixtiyari özlərini qısıb buraxdılar.

Omay ümidini itirmişdi. Nəsə fikirləşmək, tez qərar vermək istəyir, ətrafa döyükdü... Ondan nə baş verdiyini, nə gözlədiyini soruşdum, dinmədi. Hətta üstümə qıncandı da. Bilirdim ki, belə əsəbi adamlara söz deməkdənsə, susub gözləmək daha münasibdir.

Mücahid sonuncu kişinin qolundan tutub onun da tövbə etməsini, səcdəyə enməsini, Allaha iman gətirməsini təklif edirdi. Kişi ona astadan nəsə dedi. Mücahid xəncərini çıxarıb onun qollarındaki kəndiri kəsdi. Kişi dedi ki, o Tenqridən üz döndərib, Allaha iman gətirmək üçün gerek damarını kəsə, qanını axıda. O sağ biləyini qarşıya uzatdı. Mücahid xəncəli onun biləyinə sürtmək istəyəndə kişi bir anda onun biləyindən tutub qanırdı və xəncəli əlindən alan kimi arxasına keçib bıçağı onun xirtdəyinə dirədi. Çaxnaşma düşdü. Saqqallı əsgərlərdən biri dərhal oxu kamana qoydu və kişinin kürəyinə sancdı. Kişi bıçağı siyirib, mücahidin başını kəsdi. Sonra bıçağı necə atdısa onun üstünə cuman cəlladın ürəyinin başına sancıldı. Cəlladın ölü bədəni üzü üstə yerə yapışdı. Kişinin kürəyinə, böyrünə oxlar sancılmışdı. O daha tərənəmirdi...

Ara qarışmışdı. Adamlar qaçıb canlarını qurtarmaq istəyirdilər. Bir molla məhkumun torbasını başından çıxarıb üzünə baxandan sonra əsgərlərdən birini çağırdı və əmr etdi. Əsgər dərhal qılıncını çıxarıb yerdəki meyitin başını toyuq başı kimi kəsib ona verdi. Molla başı camaata göstərərək elan elədi:

- Bu kafir Allahın iki sevimli bəndəsini öldürdü. Günahını ödəmək onun ailəsinə düşür. Kim tanıyır bu kafirin ailəsini?

Sunqatın bərəlməmiş gözləri bizə baxırdı. Az qalırdı ürəyim dayansın. Fikirləşirdim ki, birdən hansısa hərəkətim onların gözünə dəyər. Adamlar məndən nəsə şübhələnər. Düzdü, mən lazım olsa, lap "Yasin" surəsini də deyərdim. Hətta Qurandan da danışardım. Amma qorxurdum ki, onda da məni özləriylə aparar, əlimə qılınc verib döyüşə göndərerdilər.

Omayı arxama alıb, gizlətmişdim. Qız şalvarımdan tutub, başını ayağıma söykəmişdi. Onun hıçqırıqlarını bütün bədənimdə, damarlarımda hiss edirdim. Babasını qoruya bilməmişdi-deyə ağlayırdı.

Molla sualını dönə-dönə təkrarladı, lakin Sunqatı tanıyan ortaya çıxmırdı. Molla yanındakı əsgərin qulağına nəsə dedi. Əsgər səhnədən dərhal aşağı enib qarşısına keçən uşaqlardan birini qapdı. Ayaqları havada çapalayan uşaq qorxudan çır-çır çığırdı. Anası mollanın qarşısına uzandı, onun ayağını qucaqlayıb yalvardı ki, balasına toxunmasın, nə desə, qəbul edər. Molla ucadan bağırırdı:

- Əgər bu başın sahibinin kim olduğunu bilən varsa, desin. Uşağın canın, bağışlayım. Yoxdursa, bu uşağı kişinin oğlu hesab edəcəm.

Əsgər qılıncını uşağın boğazına dirəmişdi...

Qadınlar özlərini didirdi, molla təkikləyib onları uzaqlaşdırmağa çalışsa da, yenə qayıdıb yalvarır, and verirdilər. Əsgərlər gəldi və qadınları sürüyərək uzaqlaşdırdı.

Molla elan elədi ki, qaldırdığı başı endirəndə əsgər uşağın başını kəsəcək. Başı endirməmiş onu tanıyan qabağa çıxsın. Bir az gözlədi, sonra bildirdi ki, artıq qolu yorulur. Başı yavaş-yavaş endirməyə başladı. Əsgərin gözü onun əlindəydi, başın yerə düşəcəyi anı həvəslə gözləyirdi. Uşağın anası elə bağırırdı, elə yalvarırdı, elə ağlayırdı ki, adamın ürəyinin başına od düşürdü.

Heç gözləmədiyim anda Omay məni kənara itələyib qabağa çıxdı. Özümü itirdim. Onu tutub geri çəkmək artıq gec idi. Qız mərdi-mərdana qabağa yeridi və bağıraraq bildirdi ki, o başın kimə aid olduğunu bilir, uşağı azad eləsə, deyəcək. Molla başıyla işarə elədi və əsgər uşağı yerə qoydu. Uşaq qaçaraq getdi.

Omay səhnəyə qalxdı. Mollanın qarşısında durdu:

- O müqəddəs insan mənim dədəmdi, - dedi.

Hiss elədim ki, molla qızın cəsarəti qarşısında çaşdı, sonra özünü elə aldı.

- Günahı ödəmək bu kişinin oğluna düşür. Sən zənənsən.

- Öldürmək istədiyən də uşaq idi, - başı göstərib, - onun oğlunu öldürməsünüz, - dedi.

Mən bildirdim Omay niyə elə deyirdi. O qardaşını qorumağa çalışırdı.

Molla başıyla əsgərə işarə elədi, əsgər qanlı torbanı qızın başına keçirdi, dartıb kötüyün yanına gətirdi. Qızın belindən basıb dizi üstə oturmağa məcbur etdi.

- Sən Türksən, qurd kimi yaşa, it kimi sülənmə! - Omay bağıraraq sanki mənə eşitdirdi. Bəlkə də, mənə nəse deyirdi, hansısa addımı atmalı olduğuma işarə vururdu. Amma ayaqlarım kötüyə dönmüşdü. Mən təkbaşına, əliyalın bu qədər zirehli zombilərin əlindən o qızı ala bilməzdim.

Məni bağışla Omay, mən qəhrəman deyiləm. Mən səni ölümün əlindən alıb, bu qədər oxun, nizənin altından qaçıra bilmərəm... Onların topasına od vuracaq adam bir gün gələcək.

Qızın başının kəsilməsinə baxa bilmədim. Ürəyim ağzımdan çıxırdı. Geri-geri çəkilib ağacların yanında yerə çökdüm. Bayaqdan bəri içimə yığılmış hönkürtü axır ki, çıxdı. Özümü saxlaya bilmirdim. İki əlimlə başımı qapazlayıb ürəyimi boşaltmağa çalışırdım.

Meydan dağılana qədər sığındığım ağac kölgəsindən çıxmadım. Tərslikdən Omayın ümid etdiyi hadisə baş tutmadı. Bu işlər belə getməməliydi. Haqsızlıqdı. Omay gərək ölməyəydi.

Daxmaya qayıtmağa üzüm gəlmirdi. Tumara, Qonçaya nə deyəcəkdim?

Mən meydana yaxınlaşanda qoca və topal kişi meyitləri at arabasına yığırdı. Ətrafda saqqallı əsgərlər görünmürdü. İki nəfər qadın su töküüb kürsünün döşəməsindəki qanı yuyurdu.

Qocaya yaxınlaşıb Sunqatın meyitinin hansı olduğunu soruşdum. Əvvəl, o başa düşmədi, qızı tərif edəndə anladı. Göstərdi meyitləri. Qulağıma pıçıltıyla dedi ki, onlar əsl ərəndi. Buna görə onları arka bükdüm.

Ondan xahiş elədim ki, meyitləri aparmağa mənə kömək etsin. Eşşəyim olduğunu bildirdim. O dedi ki, iki meyiti arabasız aparmağa bir eşşəyin gücü çatmaz. Bunu bilməyəcək qədər ağılsız deyildim. Kişiyə başa saldım ki, burda heç kimi tanımıram. Çox uzaqdan gəlmişəm. Bu öldürülən Türklərə ehtiram olaraq onları aparıb ailəsinə vermək istəyirəm. Kişi hara aparacağımı soruşdu. Dəqiq ünvan deməyə ehtiyat elədim, dedim uzaq bir kənddi.

Yurdlarını tanıyıram. Düzdü, o, at arabasıyla aparsaydı, daha yaxşı olardı, amma Qonçayın, Tumarın başına iş gələcəyindən qorxdum. Bəlkə də, Qonçay tüstü bombalarını mən deyən kimi yandırmış, tüstü-dumanın içindən gedib Ulaş qaçmışdı.

Cəsədləri özüm aparmaq istədiyimi, hətta öldürülən qocaya borclu olduğumu dedim. Bizim söhbətimizi eşidən qoca arvad - deyəsən hansısa ölünün yiyəsiydi - mənə araba verə biləcəyini dedi. Sevindim. Omayla Sunqatın da cəsədini at arabasına qoyduq. Kişi arabanı çəkib yola düzəldi. Qadınlar, uşaqlar dizlərinə, başlarına vura-vura arabanın dalınca gedirdilər.

Gedib eşşəyin noxtasını tirdən açdım, onlara çatdım. Yanaşı addımlayırdıq. Belə başa düşdüm ki, kişi meyit daşıyan idi. Ondan söz almağa çalışırdım.

Dedi ki, indiyə qədər daşdığı meyitlərin sayını itirib. Deyir burda bütün doqqazlara meyit aparıb, hələ uzaq köylərə də. Bu işi ona tapşırırmayıblar, iş ona seçib. Uşaqlar ondan qorxurlar, onun atının səsi, arabasının cığiltısı adamların canına xof salır. Kişini kənddə, lap elə qonşu kəndlərdə də istəyən, arzulayan tapılmaz. Heç kim onun gəlişinə sevinmir. Bu edamlarda onu qınayır, onu günahlandırır, onu azarlayırlar, çox vaxt daşa basıb qovurlar. O isə dinməz-söyləməz atını çəkib gedir. Adamlar bir-birlərini qarğıyanda "səni Bozğan gətirsin" deyirlər. Adamlar üçün o adi birisi deyil, ölüm arabasıdır.

Onun arabasının dalınca həmişə belə ağlaşan adamlar gedib. Təsəvvür etmirəm ki, bu qoca bir dəfə başını qaldırıb ətrafa gülər üzle, könül xoşluğuyla baxıb. Bəlkə də, bu dünyanın necə rəngarəng olduğunu, göylərin dərinliyini, yarpaqların şəklini, çöllərin mənzərəsini heç vaxt görməyib, gördüklərini də unudub. Dediynə görə, ilk apardığı meyit atasının, əmisinin və böyük qardaşının olub. Onda Bozğanın səkkiz yaşı varmış. O vaxtdan bu günə qədər atın qulaqlarının arasından baxır dünyaya.

Kənd yoluyla gedirdik. Atın boynundan asılmış mis cıncılın səsi uzaqdan eşidilirdi. Adamlar bu cıncılın səsindən bilirdilər ki, gələn Bozğanın atıdır. Kişilər yola çıxır, qadınlar çadırların yanından boylanırdı. Arabanın arxasınca gedən yaşlı qadına, yetim, öksüz uşağa ehtiram olaraq sağ əllərini sol döşlərinin üstünə qoyub azacıq təzim edirdilər.

Bozğan yüyəni dartdı, atın ağızındakı gem dişlərinə sürülərək şaqquladı və at dayandı. Uşaqlar ot tayalarının üstündən bizə baxırdı. Daxmadan iki gəlin çıxdı, ağacların arasından bir qoca kişi yaxınlaşdı. Gəlinlər dizlərinə vurub ağlaşdırdılar. Kişi kəsilmiş kötüyün üstündə taqətsiz halda oturdu, elə belə qırılmışdı. Görünür edama gedəndə hələ ailəsi onun dönəcəyinə ümid edirmiş. Amma bütün ailənin meydana niyə getmədiyini anlamırdım. Qonçay da indi burda ola bilərdi. Bilirdi ki, ərini edama aparıblar, amma o Ulaşın dalınca getdi. Bəzi şeyləri hələ ki, dəqiq bilmirəm. Belə təxmin edirəm ki, edama gedənlə səfərə yola salmış kimi ayrılırlar, onun başının necə kəsilməsini, necə təhqir olunmasını görmək istəyirlər. Yaddaşlarında yola saldıqları adam kimi qalmasına çalışırlar.

Meyiti arabadan düşürdük, həyətin ortasına apardıq. Bu arada arvad uşaqlara daşqanı gətirməyi tapşırıbmış. Heç fikir verməmişdim. Bir də onu gördüm ki, uşaqlar köhnə bir daşqanı yola çıxartdılar. Mən arabanı eşşəyə necə bağlayacağımı bilmirdim. Bozğan kömək elədi, bərkitdik. Sonra meyitləri daşqaya qoyduq. Mənə kənddən çıxan yolu göstərdi.

Günəş başını üfüqə qoyanda kənddən çıxdım. Eşşəyi toqqaşlayırdım ki, tez getsin, zamanı qabaqlasın. Çöllərə qaranlıq çökməmiş yolu yarı etmək istəyirdim. Tərslikdən ay da görünmürdü. Mən, iki meyit və qaranlığa bürünmüş çöllük. Çaqqal, canavar qarşıma çıxsas, demək, sonum çatıb. Özümü necə qoruyacağımı bilmirdim. Əslində, mən elə üçüncü meyit idim, apardıqlarımdan əvvəl ölmüşdüm. Axı, buralara düşəcək, bu əzabı

yaşayacaq adam deyildim. Ömrümdə bir toyuğun başını kəsməmiş, bir yetimin əlini geri qaytarmamış, bir adamdan rüşvət almamış, kiminsə ölümünü istəməmişdim... İndi başıma gələne bax.

Hirsimdən gözümün yaşı axırdı, hönkürtü tutmuşdu məni, acığımı eşşəkdən çıxırdım. O qədər şillələmişdim ki, əlimin içi yanırdı. Yazıq eşşək bacardığı qədər qaçırdı. Yollar daş-kəsək olduğundan quru taxtalar, əyri, bursuq, düyünlü payalar gərilir, cırıldayır, bələnmiş meyitlər atılıb düşürdü. Mən bağıra-bağıra gah eşşəyin böyrüncə qaçıb şillələyir, gah da arabanın arxasından itələyib heyvana kömək edirdim.

Arabanın sol çarxı dərin çuxura düşdü, çarxın quru taxtaları şaqılıyla qırıldı, araba yanı üstə yatdı. Az qaldı eşşəyi də yıxa. Oxu, çarxda qalmış taxtalar caynaq kimi yerin sinəsini cırmaqladı. Heyvanın dartmağa gücü çatmadı, dayandı. Tərslik məni lap özümdən çıxardı. Yerə-göyə, əkib-doğana, roman yazmaq eşqinə düşənin kəlləsinə ağızıma gələni söydüm.

Deyinməkdən, oturub qalmaqdan bir şey çıxan deyildi. Çıxış yolu axtarırdım, çöllükdə gecələmək fikrində deyildim. Bir də mən meyitləri aparıb sahibinə verməliydim. Bunu özümə borc bilirdim. Onlar mənim meyitimi gətirib, diriltmişdilər.

Meyitləri sağ tərəfə çəkib üst-üstə qoydum. Ağırlıq sağlam çarxa düşdü. Sınımış çarxın taxtalarını qanıb qırdım, daşqaya yığdım ki, lazım olar. Çarxın yerində uzun paya qalmışdı, onu qurşağıma qədər qaldırdım və itələdim. Eşşək yeridi.

Mənə elə də ağırlıq düşmürdü, saxlayırdım, əsas o idi ki, mübarizəmi davam etdirirdim. Məğlub olmaq fikrim yox idi. Bağıra-bağıra dedim: "Ey məni lənətləyən, ey məni bu çöllüyə atan, ey məni bu çöllükdə qurda-quşa yem etmək istəyən, mən hələ də sağam! Sağam!!!" Bilmirəm eşşəkdən başqa məni eşidən var idimi? Amma yenə də üsyan edir, özümə ruh verirdim ki, Türk məğlub yaşamaz, ölür, amma qalib olar.

Xeyli yol gedəndən sonra taqətim kəsildi, çarxın oxunu saxlaya bilmirdim, qollarım boşalmışdı. Sonuncu addımı ata bilməyib, yıxıldım. Çarxın yerində olmaq əsl işgəncə idi. Eşşək də dirənmişdi, az qalırdı dillənə yazıq heyvan.

Gecəni çöllükdə qalmağa məcbur idim. Azmışdım, hara, hansı tərəfə gedəcəyimi bilmirdim. Yol hara aparırdı getdim, getdim və yol bitdi. Ayıbaş süxurlar kəsdi qarşımı. Araba keçə bilmədi. Azmışam və günəşi gözləməkdən başqa çarəm yox idi.

Mən günəşi gözləyirdim, leş iyini alan qarğalar da mənim yatmağımı. Başımın üstündə dövrə vurduqlarını səslərindən bilirdim. Bəlkə də, çaqqallar da hardasa yaxınlığımda şöngüyüb fürsət gözləyirdi. Ətrafıma döyüküb onların işıq salan gözlərini axtarırdım. Kaş ki çarxın quru taxtalarını yandırmağa bir qığılcım olaydı. Vaxtı ilə qədrini bilməyib atdığım kibrit çöpündən bircəciyi olsaydı əlimdə. Bəlkə də, mənə desəydilər ki, kibrit çöpü insanı ölümdən qoruyar, gülər, inanmazdım. İndi bircə kibrit çöpü bu zülmətin bağrını yarar, məni mənzil başına çıxara bilərdi. Alovun qorxusundan heç qurd-quş da yaxın düşməzdi mənə. İndi sandıq-sandıq qızıllar, çamadan-çamadan pullar bir kibrit çöpü qədər dəyərli deyildi.

Özümü didir, üzümü şillələyirdim ki, yatmayım. Amma sümüklerim sınırdı, əsasən də onurğam. Bu ağır-sızıltıya baxmayaraq hara gəldi daş atırdım ki, yaxınlıqda bir şey varsa, qorxub qaçsın. Mənə elə gəlirdi ki, hardansa gözlər baxır. Mən o baxışları hiss edirdim. Bəlkə də, başımın üstündə dövrə vuran qartalın baxışlarıydı, bəlkə də, hansısa daşın üstündə durub məni izləyən qurdun, bəlkə də ağılıma gəlməyən başqa gözlər idi...

Ulatı səsləri başımın tüklərini qabartdı. Oturduğum yerdən sıçrayıb qalxdım, fosfor kimi yanan gözlər məni marıtlamışdı. Ətrafda gezişdiklərini

hiss edirdim. Qarğa da, deyəsən, onları görmüşdü. Bilmirəm, bəlkə elə qarğanın səsinə gəlmişdilər, onları qarğa çağırmışdı. Əlimin altına münasib daşlar yığmışdım. Ətrafa yağış kimi yağdırmağa başladım.

Ağız-ağıza vermiş qurdların səmindən ölümlər diksinirdi. Barmaqlarımı qulağımın dəşiklərinə tıxamışdım.

Çarxın taxtalarından ikisini götürüb bir-birinə çırparaq eşşəyin ətrafına dövrə vururdum. Bütün yorğunluğuma baxmayaraq, vəhşi heyvanlar tərəfindən yeyilmək qorxusu mənə dəli gücü vermişdi. Bəlkə də, arabadakılar olmasaydı, eşşəyi minib hara gəldi gedərdim. Hərdənbir dayanıb nəfəsimi dərir, ətrafı dinşəyirdim. Aclıq, susuzluq, yorğunluq mənə vəhşi heyvanlardan qabaq parçalayırdı.

Halsızlıq artdıqca bədənim yaş qum torbasına çevrilir, hər addım atdığmda büdrəyirdim. Səsim özümdən uzağa getmirdi. Arabanın yanına çökdüm, arxası üstə daşlığa səildim. Qarğa hələ də ətrafımda uçur, harasa qonub ölümə yerimi deyirdi.

Əllərimdəki taxtaları qaldırıb qarının üstündə bir-birinə çırpırdım. Getdikcə vuruşların sayını ritmik olaraq artırdım və taqqıltı səsləri yenə ətrafa yayıldı. Sonra qollarım yenə boşalıb yanıma düşdü...

Kaş cırıldayan çarpayıda olaydım. Darısqal, isti evimdə, anamın yanında... Sevmədiyim, dilimə vurmədiyim yeməyi bişirəydi anam, televizora baxıb yenə əsəbiləşəydim. Saatlarla kompüterimin arxasında oturub yazaydım, kitabların arasında itəydim, nəse axtaraydım, telefonla danışaydım, aldığım maaşa qane olaydım, yenə kasıb yaşayaydım, amma öz zamanımda olaydım. Qədrini, dəyərini bilmədiklərimə səcdə edəydim, öpüb gözümün üstünə qoyaydım.

Bilmirəm huşum nə vaxt getmişdi. Eşşəyin səsinə diksinib oyandım. Nəse görmüşdü, deyəsən, hürkmüşdü. Ayağıyla yeri qaşırır, sağa-sola dartınırdı. Arabanın taxtaları cırıldayırdı... Beynimin dərkətmə funksiyası işə düşəndə özümü ələ alıb dirsekləndim. Hövlək ətrafıma baxdım və arabadan tutub ayağa qalxdım. Yan-yörəmə bir neçə daş yağdırandan sonra taxtaları götürüb yenə səs-küy saldım, taqqıldada-taqqıldada daşqanın başına döndüm. Yuxum qaçır, beynim ayazıyır, amma sabah açılmırdı ki, açılmırdı.

Açılsa, mənə nə gözləyirdi?

Dan yeri söküləndə ayağa durdum. Qaranlıq pəncərədən çıxan otağın tüstüsü kimi çöllərdən axıb gedirdi. Qənşərimi görürdüm-sən demə dəreyə düşmüşəm. Qırılan çarxın yerini aldım, payanı qaldırdım və eşşəyi geri dönməyə məcbur etdim. Daşlıqdan çıxdıq.

Yola çıxanda nə qədər səhv yol getdiyimi açıq-aydın gördüm. Mənə hansısa qüvvə yolumdan azdırmışdı. Ya mənə iki ayaqlı, dörd ayaqlı vəhşilərdən qorumaq üçün, ya da əzabımı artırmaq üçün. Bunlara baxmayaraq, sağ idim və arabanın çarxı olaraq hələ yeriyirdim.

Adam heç inana bilmirdi ki, bu göz uzandıqca uzanan çöllüklər, mənim dövrümdə əsl cənnətməkəndi. "Hay" - desən, hayına əlli adam yığışar. Yola çıxsan, əlini qaldırsan, maşınlar saxlayır, hara istəsən get. İndi "qu" deyirsən qulaq tutulur. İnsan kölgəsinə tamarzıdı bu çöllər.

Bilmirdim hansı tərəfə gedim, amma dayanmırdım. Dağlar həm tanış gəlir, həm də ilk dəfə görürdüm. Təəssüf ki, Omayla kəndə gedəndə ətrafa, yola diqqətlə fikir verməmişdim. Axı hardan biləydim ki, mənə aparən Omayı başsız qaytaracam. Özü də belə vəziyyətdə: eşşək arabasının yeriyən çarxı olaraq.

Aradabir arabanı yerə qoyur, nəfəsimi dəririrdim. Bu quru çöllükdə nə heyvan yeməyə bir şey tapırdı, nə də mən. İkimiz də dünyanın ən ağır yükünü ac-susuz aparırdıq. Kaş ki, Qonçay Ulaşa azad etmiş olaydı. Onlar da Omayın dalınca kəndə gedəydilər və biz qarşılaşaydıq. Bəlkə də, Ulaş evindədi,

Qonçay onu gətirib, bəlkə də yox. Tüstü bombalarını vaxtında yandırıb ata bilməyib, bəlkə də, heç tüstülü bomba dəri kisələrdə alınmayıb. Axı mən onu heç vaxt dəri kisədə yoxlamamışdım. Dəmir bankalarda yaxşı tüstüləyir. Ola bilsin Qonçayı da əsir alıblar. Onu ya elə yerindəcə öldürüblər, ya da aparıb başına min cür oyun açacaqlar, qocalığına da baxan olmayacaq.

Meyitlərə sancılmış oxların, nizələrin üstünə qonan bu yeyib doymuş qarğalar, leş çöllüyünün sultanına çevrilmişdi. Cəsədləri parçalayan, tənbel-tənbel çeynəyən, bir-birinin ağızından tikəsini almağa çalışan çaqqallara, itlərə döyüş hakimləri kimi baxırdılar. Bəzi qarğalar yarılmış, kəsilmiş başların üstünə qonurdu və bərəlməmiş gözləri dimdikləyib yuvasından çıxarır, başlarını yuxarı qaldırıb udurdular... Dəhşətli mənzərə idi; dünənə qədər sağ olan kişilər insan şəkildən çıxmışdılar. Yəqin ki, onların qanı bu torpağın yeddinci qatına getmişdi.

Bir neçə meyitin paltarında xaç şəkli görəndə fikirləşdim ki, daş qayaya rast gəlib. Həmişə məni düşündürür ki, əgər bir Allah varsa, bəs niyə ayrı-ayrı dinləri göndərib hər yerdə insanı bir-birinə qırdırır? Olmazdı bir Allah bir din göndərib yer üzündə bir şüurlu məxluq olan insanı özünə imanlı yaradaydı, özü də razı qalaydı, insanlar da. Demək ki, kamil olmayan qədim insan Allahı da mükəmməl uydura bilməyib, odur ki, müharibə yer üzündən ayağını çəkməyəcək. Bütün hallarda aldanmış insan məğlubdur. Yaxşı yadımdadır, bir dəfə bərabər gəzişəndə professor yeni yaratdığı "özündəçilik" fəlsəfi cərəyanı haqqında mənə danışanda dedi: "Mən mənə varam. Hər şey özündə kamildir. Tanrı ona görə müqəddəsdir ki, insan onu öz hisslərindən yaradıb. Yəni o sadəcə şəraitin, vəziyyətin təsirindən insan hisslərinin doğurduğu xəyali bütdü və onu yaradan insan üçün vəziyyətdən asılı olaraq hər şeyə qadirdir. Odur ki, qaçan, tanrıdan imdad istəyir, qovan güc. Nəticədə, ölən və öldürən olur, deməli, bütün hallarda qalib və məğlub insandı. Ancaq insan özündə öz müqəddəsliyini görə bilsə, anlasa ki, tanrı insanın özüdür və özündən kənarında tanrı yoxdur, onda dini sistemlər qara bulud kimi günəşin qarşısından çəkiləcək, səmanın dərinliyi görünəcək, adamlar bir-birini hansısa dinin, ideologiyanın, təriqətin nümayəndəsi kimi yox, insan kimi görəcək."

Görünür, qarğaların, çaqqalların, itlərin allahı insanların allahından daha qüdrətlidir ki, sonda bütün leşlər onlara qalır və yəqin ki, indi təbiətə bacardıqları kimi dua edirlər. Bəlkə də instinkt şüurdan daha təhlükəsizdir, axı, heyvanlar bir-birini inanca, ideologiyaya görə öldürümlər və müharibələr üçün silah düzəltmirlər...

Özümlə danışa-danışa yolumu dəyişmişdim, o leş çöllüyündən keçməyə cəsərim çatmadı. Köynəyimi çıxarıb qollarını bir-birinə düyünləyib, boynuma keçirmişdim, payanı da salmışdım köynəyimin içinə. Qollarım azad olmuşdu, istəyəndə heç payadan tutmurdum da, eləcə qarımla itələyərək yeriyirdim, indi yük boynuma düşmüşdü.

Günəş başımın üstündən əyilib boynuma düşənə qədər getdim və anladım ki, çöllük məni yenə yollarına dolayıb. Hiss edirdim ki, meyitləri isti iyələndirir. Daşqanın arxasınca yerimək getdikcə daha dözülməz olurdu. Bu yazıqları çöllükdə dəfn edib, qırıq daşqanı da atıb öz canımın hayına qalmaq istəmirdim. Omayı qoruya bilməmişdim, heç olmasa son borcumu ödəməliydim.

Heç ağılıma gətirməzdim ki, qoyun qığı tapmaq adamı xəzinə tapmaq qədər sevindirə bilər. Onları yerdən qara mirvari kimi ovcuma yığıb heyranlıqla baxırdım, möhtəşəm idilər. İnsanı, hətta qoyun qığı da xoşbəxt edə bilərmiş. Gah ovcuma, gah da qığların səpilərək getdiyi istiqamətə baxırdım. İnanırdım ki, o istiqamətdə Sunqatın daxması yoluma boylanır.

Yerə səpələnmiş qığların iziylə getdim. Təpənin başına qalxanda obanı gördüm. Çadırlar qurulmuşdu. Təxminən yeddi-səkkiz çadır idi. Gedib-gələnlər adamlar, çadırın qarşısına bağlanmış atlar, burum-burum qalxan təkək üstüsü, uşaqlar, çəpərin içində qoyun-quzu... Xeyli müşahidə elədim və anladım ki, Türk çadırıdır. Eşşəyi obaya tərəf sürdüm.

Nəhayət ki, məni gördülər. Qadınlar durub mənə tərəf baxırdı, bir-birlərinə gəlişimi xəbər verirdilər. Qarğıdan at minmiş uşaqlar mənə tərəf çapdılar. Gəlib ətrafımda dövrə vurdular, gözləriylə üst-başımı axtardılar. Yəqin ki, yaraq-yasaqlı olacağıma ümid etmişdilər. Daşqadakı bələklərə burunlarını uzadan kimi üz-gözlərini turşudub aralaşdılar. Bir diribaş oğlan "atını" yanıma çəkdi. Onun əlində taxtadan qılıncı, çiyində özü boyda əsil kaman var idi. Boğazını uzada-uzada kim olduğumu soruşdu, dedim. Oğlan bir söz demədən qılıncını qarğı atına vurub çadırların qarşısında nigaranlıqla gözləyən qadınlara tərəf tullana-tullana çapdı.

Onlara çatar-çatmaz daşqanı yerə qoydum və yıxıldım. Dilim ağzımdan çıxırdı.

- Su! Su! - yalvarırcasına zarıdım.

Bir gəlin tuluq gətirib başıma əndərdi. Diksindim. Əlimlə suyu üz-gözümə, boyun-boğazıma sürtürdüm. Sudan çıxmış balıq kimi ağzımı açıb yumur, dilimi-dodağımı islatmaq istəyirdim. Saxsıda ayran verdilər, buz kimi ayran. Elə bil közün üstünə su tökdülər, alovu sönmən ciyərlərimin cızıltısını eşidirdim. Bəlkə də qulaqlarımdan par çıxırdı. Gözümə qaranlıq çökdü...

Sonra nə olub bilmirəm, ayılında çadırda tək idim. Ortaqda süfrə açılmışdı. Lavaş, ayran, qaxac, kətəməz qoymuşdular. Aclıq adamın abır-həyasını yeyir.

Lavaşı kağız kimi cırıb ayrına batırdım, ağzıma soxdum və tez-tələsik çeynədim. Mədəm qurd caynaqlarıyla içimi didib tələb edirdi ki, çeynədiyimi udum...

Birdən hiss elədim ki, çadırın qapısından mənə qadınların, uşaqların gözləri qırpınır.

Mədəm dolurdu deyə abırım özümə qayıtmışdı, utandım. Biləyimlə ağzımı, çənəmi sildim. Sonra çöldən bir qadın səsi selbə kimi atıldı və çadırın qapısından boylanan sərçə gözlər uçuşdu.

Çadıra bir yaşlı qadın girdi. Təxminən Qonçaydan bir az böyük olardı. Gəlib qarşımda oturdu. Əlini Çingiz xan kimi dizinin üstünə qoyub yaslanaraq məni bir xeyli süzdü.

-Kimsən?

-Boldurqan, - dedim. Fikirləşdim ki, gələcəkdən gəldiyimi bu qocalıb kişiləşmiş qadına başa salmaq mümkün olmayacaq, odur ki, Qonçayın mənə qoyduğu adı dedim. Hardan gəlib, hara gəldiyimi, meylləri soruşdu. Sunqatın mübarizəsindən, Omayın cəsarətindən danışdım. Başa saldım ki, meylləri, eşşəyi qaytarmaq üçün iki gündü daxmanı axtarıram. Buralara nabeləd olduğumdan çöllər məni azdırıb.

-Azmamısan, - dedi, - səni bura ağbaş qartal gətirib. Çadırların üstündə dövrə vurub getdi, - qadın, deyəsən, halıma acıdı. Düzdü, onun köntöyləşmiş üz cizgilərindən hissələrini görmək olmurdu, amma hesab elədim ki, acıdı.

Daxmanın yerini, Sunqatı, Qonçayı xəbər aldım. Ağbaş qartal məsələsi mənə maraqlı deyildi.

Dedi ki, tanımaz, köçürlər, burda müvəqqəti yurd salıblar. Kişiləri soruşdum.

-Öldürüblər, - dedi. - Sağ qalanlar da Bayqurt xanın əsgəridi. Onu da öyrəndim ki, Bayqurt xanla, Ulus xan qardaş olsalar da, düşməndilər. Onları belə gören yadlar kəndləri yağmalayır, çapıb talayır, cavanları qurbanlıq

qoyun kimi seçib aparırlar. İndi bu qadınlar da Bayqurt xanın şəhərinə gedirlər. Ümid edirlər ki, oğulları, ərləri orda sağdı. - Qadın ayağa durub çadırdan çıxanda ayaq saxladı, çevrilib mənə baxdı və təəssüflə, - xaraba qalmış obada bayquşlar sultan olar. - dedi.

Dəli Qəribin mənə dedikləri öz həqiqətini tapırdı. Bu sözü o da demişdi. Amma niyə xaraba qalmışdı?

Yerim o qədər rahat idi ki, durub çıxmağa tənbellik edirdim. Bir yandan çiyimdən basan yorğunluq, bir yandan da doymuş qarnım gözlərimə yuxu üfürürdü. Kirpiklərim maqinit kimi bir-birini cəzb edib yapışırdı. Gözümün acısını almaq üçün bir az dirsəkləndim. Fikirləşdim ki, çadırdan çıxaran yoxdu, beş-on dəqiqə mürgüləsəm yaxşı olar, onsuz da durub yenə çöllərə düşəcəm.

Uşaqların hay-küyünə oyandım. İçəri doluşmuşdular. Diribaş olan ayağımı təpikləyib məni qalxmağa məcbur elədi.

Çadırdan çıxanda gördüm günəş batır. Demək, əməlli-başlı yatmışam. Gözüm eşşəyi, daşqanı axtardı. Daşqanı eşşəksiz gördüm. Uşaqlardan meyitləri soruşdum, qara çadıra göstərdilər, gedib çadıra girdim.

İçəridə piy yandırırtdılar. Alovun zəif şöləsi çadıra azacıq işıqlandırırtdı. Meyitlərin ikisini də soyundurub ortalıqda lüt uzandırmışdılar. Kobud şəkildə olsa da, başları bədənələrinə tikilmişdi. Bircə Sunqatın qurşağına qoyun dərisi atılmışdı. İy-qoxu gəlmirdi, ya onlara nəşə sürtmüşdülər, ya da nəyləşə yumuşdular.

Dörd qadın var idi. Yanlarında saxsı qablarda hansısa ot qarışığı yandırılmışdı, tüstüləyirdi. Qadınlar qamışın çətilmiş ucunu o nəm külə batırıb meyitlərin sinələrinə, əllərinə, ayaqlarına naxış- simvollar çəkirdilər. Elə bil qarşılarında gəlin oturmuşdu və ona xınayla bəzək vurdular. İksinin də sinəsinə sonsuzluq və Tengri simvolu çəkilmişdi.

Məni görəni kimi əlləriylə çölə çıxmağımı işarə etdilər. Çıxdım. Onsuz da meyitlərin başına nə oyun açdıqlarını bilmirdim. Diribaş uşaq bildirdi ki, qoca qadın məni çağırır. O, keçini sağırdı. Məndən soruşdu ki, onlarla gedərəmmi? Dedim yox. İcazə versəniz, gecə burda qalaram, səhər meyitləri və eşşəyi evinə apararam. Qadın bildirdi ki, ölülərin ruhu əzab çəkir, onları daha incitmək olmaz. Gərək ata-babalarımız kimi onların ruhları bu çöllərə keçə, bədəni tərk edə. Əgər dəfn olunsalar, onlar öz daxmalarına sənsiz də gedib çatacaqlar. Bir də ağbaş qarğa onu bura gətirib, bu yaxşı əlamətdir. Mən quş ağılıyla oturub-durmaq fikrində deyildim. Odur ki, razılaşmadım. Ən çox Tumarı düşünürdüm. O qadına görə ürəyim qəlpə-qəlpə sovrulurdu. Əri, oğlu, indi də qızı... Sarılmağa məzar da yoxdu, yazıq qadın göz yaşını hara töksün? Heç olmasa qızını ona qaytarmalıydım. Qadına bildirdim ki, qartal nə deyir desin, sabah mən o daxmanı tapıb, bu əmanətləri qaytaracam. Qadın dedi ki, bu etibarına görə mənə gedib-gəlməyə at verər. Mən atla gedib həmin daxmanı taparam, ölü sahiblərinə xəbər verərəm. Onlar da gələr və cəsədləri çöllüyə tapşırırlar. Çünkü bu dualanmış, Tenqriyə tapşırılmış ruhları aparmaq olmaz. Bədənlər dəfn olunmalıdır ki, onlar azad olsun. Razılaşdım və minnətdarlığımı bildirdim. Bu daha ağıllı fikir idi. Həm də axı daşqam yük aparacaq vəziyyətdə deyildi, qollarım çiyimdən düşürdü.

Fikirləşdim ki, Qonçayı, əgər azad edibse, Ulaş, lap elə Tumarı da götürüb gətirə bilsəm, cəsədləri onlara təhfil verərəm. Sonra arın-arxayın qoşularam bu köçə. Oralarda oxumuş bir adam taparam. Əshabu-Kəhf haqqında "Quran"da yazılıb, demək ki, bir oxumuşu mənə yol göstərə bilər. Mən mağaranı bu yolla tapa bilərəm.

Sübh tezdən atı minib yola düşdüm. Gün batana kimi qayıdıb xəbər verməliydim. Axşama yaxın bütün çadırlar yığılmalıydı və ulduz doğanda köç

yola düşməliydi. Onlar gecələr yol gedirdilər ki, ətrafda yadlara rast gəlməsinlər.

Yaxşı ki, Ulaş mənə at çapmağı öyrətmişdi. Çöllükdə yel kimi süzürdüm. Təpəliklərə çıxıb ordan ətrafa boylanır, daxmanı axtarırdım.

Günəş günortaya qalxanda obaya geri qayıtdım. Atdan düşüb yüyəni çadıra bağladım. Uşaqlara tapşırıdım ki, eşşəyi daşqanın yanına gətirsinlər. Qoca qadın çadırdan çıxdı və tək qayıtdığımı görüb təəccüblə ətrafa baxdı. Mən ona bildirdim ki, daxmanı tapmışam, meyitləri aparmağa gəlmişəm. Qadın etiraz elədi, boğula-boğula “bu, bədlik gətirər” - dedi. Başa saldım ki, heç bir bədlik, pislilik yoxdur. Belə şeylərə inanmaq axmaqlıqdı. Mən meyitlər qoyulan çadıra girdim, ark istədim, bir gəlin nə baş verdiyini anlamadan gedib gətirdi. Vaxt itirmək istəmirdim. Arkı yerə sərdim, Omayı sürüyüb bir küncünə qoydum, meyitlə birlikdə yumalayıb onun bədəninə bürüdüm. Çox ağır idi. Mənə baxan uşaqlardan kömək isədim, dərhal hərəsi bir tərəfdən yapışdı. Çadırdan çıxardıq, aparıb daşqaya qoyduq.

Qadın hələ də deyirdi. Əllərinin göyə qaldırıb, qartal axtarırdı ki, məndən şikayət eləsin. Elə hey deyirdi ki, bu bəla gətirəcək. Tenqriyə tapşırılmış ölünü başqa yerə aparmazlar. Onun cəfəngiyyatına qulaq asan kim idi? Mən Sunqatı da arka bürüdüm. Uşaqların gücü çatmadı, gəlinlərdən xahiş etdim. Onlar qarının sözlərinə görə yaxın durmadılar. Tərsliyim tutmuşdu, bələyin başını qaldırıb sürüyərək çadırdan çıxardım. Hamı dayanıb baxırdı, elə bilirdilər gücüm çatmayanda yerə qoyub qadının sözüylə razılaşacam. Başıma tuluqdan su tökən gəlin yaxınlaşıb əl atdı, iki gəlin də gəldi və Sunqatı qaldırıb arabaya qoyduq. Daşqanı eşşəyə bağladım. Bircə onu bilirdim ki, getməliyəm.

Kənd yolunu tapmışdım. Daxmanı bu dəfə asanlıqla tapacağıma əmin idim. Bir də axı mən buralardan gedə bilməzdim. Mağara hardasa yaxınlıqdadı. Gedib hansısa kənddə, şəhərdə molla axtarıb mağaranın yerini soruşunca onu burda özüm tapmalıydım, rədd olub getməliydim. Yaşamalı zəmana deyildi.

Daşqanı bağlayandan sonra qadınlara təzim edib minnətdarlığımı bildirdim. Qarı çadırın qarşısında tirə söykənib qəzəbli-qəzəbli mənə baxırdı. Ona yaxınlaşdım. Məndən üz çevirib çadıra girmək istəyirdi. Yaxınlaşıb qolundan tutdum, onun əlindən öpüb, alnıma qoydum.

Bilmirəm mənə anladı, anlamadı, amma ayrılıqda dedim ki, Tenqri mənə başqa bir zamandan bura göndərüb ki, onların meyitlərini evlərinə qaytarım.

Payanı qurşağıma qaldırıb eşşəyi hayladım və daşqanı qarınımla itələdim. Təpəni aşana qədər uşaqlar mənə ötürdülər, sonra qamış atlarının başını çevirib qayıtdılar.

Qadına dediyim sözü yol boyu beynimdə vuruşdurdum və artıq əmin idim ki, məhz bu meyitləri evlərinə qaytarmaq üçün gəlmişəm. Odur ki, daha inamla yeriyir, qarşıya daha ümidlə baxırdım.

Gün qarşıma əyləndə kənd yoluna çatdım. Daşqanı yerə qoyub Omayla hansı tərəfdən gəlib bu yolla kəndə getdiyimizi təyin etməyə çalışırdım. Yolun kənarındakı iri qayanı görəndə yadıma düşdü ki, burda mən yorulub yerə çökmüşdüm. Omay eşşəyin belində gedirdi. Elə bu daşın üstünə sərilmişdim. Sonra Omay qayıtdı. Eşşəyini mənə verdi. Bura həmin yer idi. Daxmanın yolunu tapdığımdan əmin idim. Düzdü, hələ xeyli yol var idi, amma əsas o idi ki, doğru yola girmişdim.

Bundan sonra hava qaralsa da, vecimə deyildi. Bilirdim ki, bütün zülüm-zillətin, əzab-əziyyətin bitməsinə ən çoxu, bir kilometr var. Yəqin ki, eşşəyi buraxsaydım, özü də gedib daxmanı tapardı. Daşqanı qaldırıb, eşşəyi hayladım. Bu dəfə bələdçi o idi, mən sadəcə bir çarx.

Yamacdan qalxanda mənə tərəf həsrətlə boylanan daxmanın qaraltısı üzümü güldürdü. Onu uzaqdan da olsa görmək izaholunmaz xoşbəxtlik idi. Sanki o daxma anam idi, mən də sürgündən qayıtmış oğul. Ağlamaq istəyirdim. Yox, əslində ağlayırdım, ömrümdə ilk dəfə idi ki, gülə-gülə ağlayırdım və qəhqəhəylə hönkürtü boğazımda bir-birinə dolaşdığından qəribə səslər çıxarırdım. Arxayınlıq məni məcbur elədi ki, bir az dincəlim. Həqiqətən əldən düşmüşdüm. Düzdü, içimdəki sevincin enerjisi məni daxmaya xeyli yaxınlaşdırırdı, amma daha özümə zülm etmək fikrində deyildim. Bir az dincəlib getmək kimi əla fürsətim var idi.

Daşqanı qurşağımdan yerə qoyub uzandım. Torpaqdan qalxan isti bədənimin yorğunluğunu əritdikcə, səmanın mavi dərinliyi yorğun gözlərimi alıb apardıqca, başımın üstündə qıy vuran qartal diqqətimi göydə dairələdikcə sağ qalmağın, yaşamağın, bu dünyada olmağın ləzzəti sərin su kimi ruhuma yayılırdı. Bu anı vəd olunan cənnətin heç bir qatına dəyişməzdim. İnsan olmağın xoşbəxtliyi qanım kimi damarlarımda, beynimdə dolaşır. Hətta özümü qürrələnməyə başlamışdım. Bu qeyri-ixtiyari idi, beynimdəki səs deyirdi ki, axı, sən bu torpaqda necə aza bilərsən? Nəvə də babasının evində qərib, yad ola bilərmisən? Bura sənənin evində! Bu adamlar sənənin əcdadlarındı! Sən onların qanlarını, genlərini daşıyırsan! Sadəcə, bir neçə yüz illik sivilizasiya fərqi var. Elə bil şəhərdən uçqar bir kəndə gəlmisən. Bu kənddə, babanın evində heç kim sənə heç nə edə bilməz.

Bir də ona inandım ki, Sunqatın daxması məni çağırır. Onun səsinə eşidirdim. Nə qədər uzaqda olsam da, o səs gəlib məni tapıb və yol açıb, dağların arasından keçirdib, qarşılaşmadığım ölümdən qorumuşdu. Qorumuşdu ki, bax beləcə ona gəlim.

İstədim ki, gözümü yumub-açıb özümü o daxmanın içində görüm. Məni məndən alıb aparın Tumarın üzünü görmək, Qonçayın qabarlı, kobud əlindən öpmək, Ulaşa bağıma bas...

Yox! Yox! Axı, mən o evə necə gedim? Omayı, Sunqatı ora necə aparım? Onların gözünə necə baxım? Bəlkə, doğrudan da, mən ayağımda bədlik gətirmişəm. Ola bilsin heç Qonçay da geri qayıtmayıb. Onu da aparıblar, ya da öldürüblər. O qırğın, o leş səhrası nə idi elə?

Bəlkə də, onun da günahı məndədir? Tüstü bombası! Mən özünü ağıllı göstərmək istəyən axmaq və bacarıqsız adamam. Yaxşı kişi qoca qadını düşmən üstünə göndərməzdi. Utanıram özümdən.

İndi o daxmaya getsəm və görsəm ki, orda Tumar tək qalıb, Qonçay qayıtmayıb, başıma haranın daşını salaram? Necə deyərəm ki, al, sənə qızının da meyitini gətirdim, üstəlik qayınatanın da. Qayınananı da gedərgəlməzə mən göndərmişəm, hələ bir az da dərinə getsən, bəlkə də Ulaşın aparılmasında da günahkaram! Axı mən... Axı mən günlərdi bu daxmanın yolunu axtarırdım, bəs, indi bir fikir niyə ayaqlarımı qandallayıb? Niyə imkan vermir gedim? Yox! Yox, mən cəsədləri daxmaya qaytarmalıyam. Tumar qarşıma çıxıb üzümü cırsa da, sinəmi yumruqlasa da, arabanı qoyub qaçmalıyam. Bu mənim borcumdu.

Qərara gəlmişdim deyə özümü qarşılaşacağımdan hər münasibətə hazırladım. Borc ağırlaşdıqca qürur başını əyər. Odur ki, qürurumu qorumaq üçün borcumu ödəməyə hazırlaşdım. Ayağa durub arabadakı yerimi aldım. Qulağıma at səsləri gəlirdi. Bir kinoda görmüşdüm, kişi qulağını yerə söykəyir və dinləyir, elə elədim. Doğrudan da, hardasa yaxında atlar çapırdı, yer davul kimi döyülürdü.

"Ulaş! Ulaşdı!" - qeyri-ixtiyari dedim, sevincimdən yerdən cəyirtkə kimi sıçrayıb dikəldim. Ağıma gəldi ki, Ulaş bacısını, babasını, elə məni də neçə gündür kənddə axtarıb, indi geri qayıdır.

Sən demə, onlar məni məndən əvvəl görüblər! Atın üstündə zirehli, yaraqlı-yasaqlı əsgərlər idi. İki əsəbi kentavr gəlib ətrafımda dövrə vurdu. Əli nizəli əsgərlər torundakı kəpənəyə ağını dolayan hörümçək kimi başıma dolandıqca bədənimə qorxunu, xofu dolayırdı. Qanadlarım bədənimə sarıldı, dizi üstə oturdum ki, təslim olduğumu anlasınlar. Anladılar. Cilovu saqqız kimi çeynəyən atlar, nəhayət ki, başımı gicəlləndirməkdən əl çəkdi.

Beş atının da mənə tərəf çapdığını gördüm. Gəlib çatdılar. Ortadakı bulud kimi ağ və dörd qanadlı at qarşımda duranda, özüylə gətirdiyi dalğası mənə çırpılında bədənimdəm yel keçdi, tüklərim qabardı. İçimə çəkdiyim nəfəsim bir neçə anlıq ciyərlərimə ilişdi, gözlərim bərəldi. Bütün heyrətimi iri bir loxma kimi udandan sonra özümə gəldim.

Ağ ata iki nəhəng qartalın açılmış qanadları bərkidilmişdi. Bəlkə də, bunu başa düşən ilk və son adam mən idim. Qanadlar çox incəliklə yəhərin altından birləşdirilmişdi. Ola bilsin, qanadları at dərisinin üstündə düzəldib ata yəhərin altından geyindirmişdilər. Lələklər tüklərə elə qarışmışdı ki, bəzi tüklərin uzanıb lələyə çevrildiyi görünürdü. Bu da qanadların atdan çıxdığına şübhə yeri qoymurdu. Adama elə gəlirdi ki, doğrudan da bu at başqa bir aləmdən uçub gəlib.

Üstündə əbədilik, bütün aləmlərin sahibi, qüdrətli ruh, qanadlı ölüm və yeni doğmuş ay simvolları naxışları olan örtük yəhərə salınmışdı. İri buynuzlu qoç kəlləsi dəbilqə kimi atın başına qoyulmuşdu. Yalınından üstü yazılı sümüklər asılmışdı və at boynunu tərpedikcə onlar çaqqıldayırdı. Quyuğuna başı üstündə olan ilan dəriləri hörülmüşdü.

Yəhərdə qorxunc bir varlıq oturmuşdu: başı nəhəng qarğa başıydı, qulaqlarından uzun caynaqlı qarğa ayağı asmışdı. Uzun və qıvırcıq saçlarını yel üfürürdü. İri cüssəli, cırmağız idi. Əyninə qolsuz ağ çuxa geyinib, belinə enli qayış kəmərlə bağlanmışdı. Saqqalının ucundakı dörd lələk əsirdi. Elə bil gördüyüm qarğa adam şəklində qarşımda peyda olmuşdu. Bu maq mənə öz leşi kimi baxırdı.

Mən atların əhatəsində ölmüşdüm və bircə tumurcuq yaşam məni daşqadakı cəsədlərdən ayırırdı.

Əsgərlərdən biri atdan düşdü. Daşqada nə apardığımla maraqlandı. Dartıb bələklərin ikisini də yerə saldı. Ayağıyla itələyərək açdı. Omayın şəkillənmiş lüt meyiti gözəlliyini cəsarətlə göstərirdi. Ölüm onu öldürə bilməmişdi.

Əsgər maqa baxdı, onun qarğa dimdiyini enib-qalxandan sonra o ikinci bələyi bu dəfə əliylə yumalayıb açdı. Bilmirəm daşqadan yerə düşəndəmi, yoxsa mən çadırdan sürüyüb daşqaya qaldıranda necə olmuşdusa Sunqatın boynunun dərisi tikişdən cırlmışdı, baş kəsildiyini və tilkildiyini hamının gözüne soxurdu. Qabarmış, cırlıb tikişdən çıxmış dərisinin ağzı bar-bar bağıraraq etiraz edirdi, haqsız öldürən haqqa söyürdü, imansız cəzalandıran imana tükürürdü, dinsiz insanlıqdan çıxardan dinə lənət oxuyurdu və yaşamaq istəyirdi: odunu qoruya-qoruya, suyunu içə-içə, havasını uda-uda, torpağını əkə-əkə yaşamaq istəyirdi.

Qarğabaş dövrə vuraraq cəsədlərin üzərindəki simvollara diqqətlə baxırdı, göndərilmiş gizli mesajı oxuyurdu. Sonra iki əlini də göyə qaldıraraq, anlamadığım sözlərlə nəsə bağırırdı, sonra elə qarılıdadı ki, bəlkə də dünyanın ən sonuncu qarğası da eşitdi.

Çalışırdım ki, meyitləri sahibinə apardığımı onlara başa salım. Sonra gördüm ki, onlar nəinki məni başa düşmür, heç qulaq da asmırlar.

Qarğabaş nə dedisə, atdan bir əsgər də düşdü, meyitləri bələdilər və qaldıraraq daşqaya qoyanda inandım ki, məni buraxırlar. Hətta, bu Qarğabaşın pis adam olmadığını da öz-özlüyümdə dəqiqləşdirdim. Belə baxanda, axı, doğrudan da, bu meyitlər onların nəyinə lazım idi ki... Üç sağlam, qollu-

qanadlı əsir aparırdılar, kənarda durmuş ata bağlamışdılar. Meyit çətin ki, onların hər hansı bir işlərinə yarısın. Buna artıq əmin idim. Ayağa durmağa cəsəət etdim, əsgərlərdən biri nizəsinə sinəmə dayadı, qurudum. Qarğabaşa yalvardım ki, məni buraxsın, bu zamanın adamı olmadığıma onu inadırmağa çalışdım. Danışığımdan yəqin ki, bunu anlamışdı. Dönə-dönə bildiyim allahların adını çəkirdim, deyirdim ki, mənə bu meyitləri evlərinə aparmağımı tapşırıb. Sonra nə qədər böyük səhv elədiyimi, əslində, başıma dilimin belə olduğunu anladım.

Maq məni illərdi gözləyirmiş. Tanrıların aləmindən gəldiyimi əminliklə yanındakılara bildirdi. Məni tapdığı üçün sevincindən başını qaldırıb Ulu Şanqaya nəsə dedi. Başını çevirib yanındakı əsgərə tapşırıq verdi və atını dümsükləyib getdi.

Əsgər əmr elədi ki, əsirləri buraxsınlar. Onların kəndirlərini kəsdilər, qaçıb getmələrini tapşırıdılar. Onlar qapısı açılmış qəfəsdən uçan quşlara döndülər.

Əsgər mənə yaxınlaşdı və heç gözləmədiyim anda kəmənd atdı, ilgəyi boğazıma keçirib dartdı. Yıxıldım. Qeyri-ixtiyari ilgəyi dartıb boşaltmağa çalışdım. O, kəndiri biləyinə doladı. Görünür, mənə həddimi bildirirdi.

Bağırıb əmr elədi ki, daşqanın payasını yerdən götürüm. Götürdüm və atların əhatəsində onlarla bərabər getməyə məcbur oldum. Qorxudan ayaqlarım yer tutmurdu, tez-tez büdrəyirdim, gözü çıxmış əsgər də kəndirimi çox sərt dartırdı, az qalırdı başım üzölsün. Boğulurdum, öskürməkdən gözlərim çıxırdı.

Hərdən başımı çevirib arxaya həsədlə boylanırdım, azad quşlar arxamca baxırdılar və əllərini sinələrinə qoyub hörmətlə təzim edirdilər. Axı, niyə mən o üç nəfərdən bu qədər dəyərliydim?

Daxmanın yaxınlığından keçdik. Eləcə həyəətə boylandım. Baxışlarım gözümdən uçub kərpic hasarın üstündən həyəətə keçdi, daxmanın qapısını yumruqladı, Ulaşın dəri ayaqqabılarını, Qonçayın həyətdə dolaşan səsini, Tumarın doqqazın arasından yola boylanan gözlərini, əriyib tökülmüş baxışlarını, çilik-çilik olub yerə dağılmış hıçqırıqlarını axtardı. Həyəət cansız tablo kimi çöllükdən asılmışdı.

Elə məyus oldum, elə kövrəldim ki, için-için ağılamaqdan özümü saxlaya bilmədim. Hər addımda bir əzam düşüb qalırdı, keçdiyim yola tökülə-tökülə gedirdim. Yerdə qalan parçalarım anasından ayrılan uşaqlar kimi mələşir, yalvarırdılar ki, geri qayıdım və mən uzaqlaşdıqca hava dəymiş mumiya kimi çürüyürdü, onlardan axan hisslərimi cadar-cadar olmuş torpaq həyasızcasına əmirdi.

Edama gedirdim və son ümid yerim, son xilaskarım olan daxma gəlib məni hakimin əlindən almadı. O daxma Sunqat kimi haqqını istəmədi, etiraz eləmədi. Omay kimi cəsəətli olmadı, o da mənim kimi bir günahsız canı qurtara bilmədi, hədələnməmiş şahid kimi eləcə qorxusuna qısılib susdu. Susdu və məni ağılada-ağılada edama yola saldı. Getdikcə daxmadan-azadlığımdan uzaqlaşırıdım. Arabir çevrilib göz yaşlarıyla ona tərəf baxırdım, deyirdim indi qollarını açıb yel kimi gələcək. Gəlib alacaq məni bu atlı ölümlərin, bu kentavrların, qarğabaş ölümün əlindən. Amma daxma utandığından kiçilir-kiçilir, yerə girirdi.

Yol acı bağırsağ kimi uzanırdı. Məni ancaq özüm başa düşürdüm deyə ürəyimdə rahat-rahat danışırıdım. Özümə sübut edirdim ki, azıb dərədə qalanda başımın üstündə dövrə vuran quşlar bu Qarğabaş maqın gözləri olub. O məni, bəlkə də, burdakı lap ilk günümdən izləyir, axtarırmış. Hələ ola bilirdi ki, məni bura elə o özü çağırıb. Onlarda belə qüvvə olur. Başqa zamandan gəldiyimi deyəndə necə şad olduğu gözümdən qaçmadı. Mən onun axtardığı idim, niyəsinə hələ bilmirəm.

Özümə təsəlli verməyi yaxşı bacarırdım: "Bütün əlamətlər xeyirə aparır. Əsas məsələ o əlaməti görmək, düzgün oxumaqdı". Mənim üçün təsadüf yoxdur, səbəb var. O üç nəfərin əcəl atına bağlanmış kəndirini kəsdirməliydim, kəsdilər. Bəlkə də, onlardan biri gələcəkdə doğulacaq Babəkin atasıydı. Bəlkə də, mən elə Babək üçün burdayam, atasını xilas elədim ki, o illər sonra doğulsun. Bəlkə də, o adamlardan biri, elə mənim ulu əcdadım idi. Əsrlər sonra dünyaya gəlmək üçün o kişini qarğanın dimdiyindən almalydım, aldım. Başqa səbəblər də, sübutlar da ağılıma gəlirdi və bu zamanda nə qədər lazımlı biri olduğumu özümə təlqin edirdim.

Əmin idim ki, Omayla Sunqatın meyiti bu eşşək arabasında, mən də onun qırılmış çarxının yerində olmasam, ikinci ömrüm də pili bitmiş saat kimi qəfil dayanar. Mənim bu zamandakı, bu ömürdəki missiyam onları-bu ölmüş tanrıları gəzdirməkdə. Mən bu arabanın çarxıyam, bəlkə də, bu mənim cəzamdı, bəlkə də, mükafatım, bilmirəm, amma artıq inanırdım ki, onların yarımçıq qalmış ömürlərini davam etdirmək üçün burdayam. Bəlkə də, əsas məqsəd bu ölü tanrıları başqalarına göstərməkdə. Onlar dəfn olunsa, mənim insan görünüşümün forması əriyəcək və gözlərimdən, qulaqlarımdan, ağızımdan hürkmüş yarasalar uçub getdikcə bədənim sovrulacaq, məndən bir tük də yerə düşməyəcək.

Hə! Mənə hər şey tam aydın olmuşdu. Doğrudan da, o mağarda ölmüşəm, axı, ora yıxılıb necə sağ qalmaqları? Yarasaların nəfəsi, hərərəti, ruhu və dərənin dərinliyindəki izaholunmaz qüvvə ruhumun üstünə bədənimin formasının şəklini geyindirib dirildib məni. Həm də ola bilsin ki, o gəlinlər cəsədlərin üstünə elə şeylər yazıblar, elə qapılar açıblar, elə əməl ediblər ki, onların ruhları mənim ruhumla bütövləşib, məndə diriliblər. Onların ruhlarındakı qopub uçmuş parçanın yerinə mənim ruhum yamanıb, yarımçıq qalmış iki ömür bir ruhda birləşib.

Canı şüşədə olan div kimi yəm. İkinci ömrümü yaşamaq istəyirəmsə, deməli, bu müqəddəs cəsədləri, sadıq eşşəyi, taxtaları zarıyan daşqanı-məndə birləşən bu bütövlüyü göz bəbəyimi kimi qorumalıydım.

Yaxşı ki, Qarğabaş maq mənə mane oldu. Məni o daxmanın məzəmmətindən, ah-naləsindən, bax beləcə alıb harasa aparır. Bu, əlamət idi, yaxşı əlamət. Buna inanırdım, odur ki, daha Qarğabaşı quldarım yox, xilaskarım hesab edirdim və özümdə güc tapıb mətin addımlamağa çalışırdım. Həm də ona görə ki, kəndirim əlində olan pezəvəyin məni insan saymadığına əmin idim. Gah belimə yapışdırdığı təpiyə, gah da kəndirimi atın cilovu kimi dartıb, ölümü xirtəyimdə saxlamasına etiraz olaraq iti addımlarımı onun gözüne soxurdum.

Harasa uzanan yolların bir-birinə qovuşduğu yerə çatdıq. Yolun üstündə dəmirçi emalatxanası cingildəyir, körüklənirdi. Emalatxananın qarşısına çatanda qənzərimizə dəri önlüklü, qoca bir nalbənd çıxdı. Maqı görəndə kimi tanıyırdı, dizlərini yerə qoyub, başını əyib təzim etdi. Maqın səsi çıxandan sonra ayağa qalxdı.

Əsgərlərin ikisi atdan düşmüşdü. Nalbənd artıq işini anlamışdı. Əldən itiydi, yaşına uyğun olmayan çevikliyi və gücü var idi, ona görə də o kişidən ilk görüşdən zəhləm getdi- işini tez qurtarmağa çalışırdı. Mən isə dincəlmək istəyirdim.

Daşqanı yerə qoyub, gərilirdim, sümüklərim qırılan quru budaq kimi şaqqıldayırdı. Əllərimi başımdan yuxarı qaldırıb səmanın yaxasından yapışmışdım-dartıb başıma vurur, yenə qaldırıb yerinə qoyurdum.

Eşşək quyruğunu bulamaqla, qulaqlarını silkələməklə, arabir ayaqlarını tərpətməklə ac-susuz getməyinə etiraz edirdi. Bunu onun günündə olduğuma görə, təəssüf ki, bircə mən başa düşürdüm.

Dəmirçinin əlləri işləsə də, gözləri gah məndə, gah da arabada gəzişirdi. Kim olduğumu, maqın əlinə necə düşdüyümü, nə apardığımı gözlərimdən dönə-dönə soruşurdu.

Nalbəndin əlləri işi uzatmadı. Əsgərlər atlarına qalxdılar. Mən getməyə etiraz elədim, eşşəyimin mənim kimi ac-susuz olduğunu başa saldım. Nalbənd maqın əmrindən sonra tuluqda su gətirib eşşəyin də mənim də qarşıma qoydu. Yazıq heyvan suyu nasos kimi sümürdü. Mən də içə bildikcə içdim, sonra da başıma tökdüm. Suyu salınan qızarmış dəmir kimi buxar çıxdı bədənimdən.

Kəndirimi dardılar ki, durum. Dərisi soyulmuş ovuclarımın qabarlarından axan qanı göstərdim, dincəlmək istədiyimi başa saldım. Maq bağıraraq nalbəndə əmr verdi. Onun gözləri məndən üzr istədi. Gedib içəridən iki uzun mismar, çəkcik və kəlbətin gətirdi. Mən payanı artıq götürmüşdüm və daşqanı qurşağıma qaldırmışdım ki, maq sözündən dönsün.

Əsgərlər biləklərimdən tutdu, nalbənd mismarı əlimin üstünə qoyub çəkciklə vurdu, əllərimin ikisini də payaya mismarladı. Necə ağrı çəkdiyimi nallanmış atlar və İsa bilirdi.

Nalbənd payadan çıxan mismarların ucunu qatlayıb yenidən taxtaya sancdı və mənə maqdan xəlvət yaxşılıq etdiyini anlatmaq üçün göz-gözə gəldi. Ürəyində mənə dediklərini dərhal anladım. Əgər o mismarların ucunu belə qatlamasaydı, yeridikcə onlar ayağımı, qarnımı cıradı. Necə ki, başına tikanlı məftildən çələng qoyulmuş İsa başını tərpedikcə dəmir tikanlar onun başını canavar caynaqları kimi didmişdi.

Sağ olsun. Min dəfə razılıq bildirdim və ağrını dişlərimlə sıxdım. Dedim birdən dəmirçinin bu gizli əməlindən, xeyirxahlığından xəbər tutar. Nə bilim, ona nə cəza verərdi?

İndi daşqa mənim ayrılmaz hissəm idi. Əslində, elə belə yaxşıydı. Bu da bir xeyir əlamət idi. Maq heç özü də bilmədən mənə bacardığı ən böyük yaxşılığı etmiş, məni ölümdən qurtarmışdı. Özümü ona can borclusu kimi hiss edirdim.

Əlimin ağrısı getdikcə dözə biləcəyim səviyyəyə enmişdi. Beynimdəki fikirlər ağrını ləzzət mərhələsinə keçirirdi. Yəqin ki, İsada da belə olub. Əvvəl ovcuna, ayaqlarına girən mismarlar onu mənim kimi ağrıdıb, sonra o müqəddəs ruhu görəndə anlayıb ki, bu ağrı onu min illərlə haqq axtaran avam, sadə, kasıb adamların tapındığı ikonaya çevirəcək, ağrıdan həzz alıb.

Dəmirçinin məni düşünməsinə, qayğıma qalmasına o qədər sevinmişdim ki, onu bağrıma basmaq istəyirdim, amma əllərimi mismarlamışdı. Mən dünya tavanının onun çiyində olduğunu gördüm. Astadan dedim ki, bu dünyanı sənə kimi yaxşı adamlar saxlayıb. Bilmirəm anladı, ya yox. Sözümü onun qulağına taxıb eşşəyi hayladım.

Əllərimdən süzülən qıpqırmızı ağrı, əzab payaya yayıldı, sonra yerə damcıladı və mən getdikcə o damcılar geri qayıdırdı. Qayıdırdı ki, o dəmirçiyə arabadakı Sunqatın meyidi olduğunu desin.

Günəş burnumuza dəyəndə Qarğabaşın qəsrinə çatdıq. Bura bir qəsrin həyətindən çox çəpərlənmiş kəndə bənzəyirdi. Yaxınlaşanda gördüm ki, çəpərdəki payaların başına heyvan, insan kəllələri taxılıb. Kəllələr maqın inancına görə kəndi bəd ruhlardan, əsasən də ölümdən qoruyurdu. Giriş qapısının arxasında düyünlərdən naxışları olan taxtaya oymayla simvollar çəkilmişdi, birini oxuya bildim: "Aləmlərin qapısına sahibəm". Arkanın üstünə qarğa mumiyası qonmuşdu, taxtanın altından üstü yandırılaraq şəkillənmiş sümüklər yırğalanır, içi oyuq quş sümükləri fit çalır. Kəndin vahiməsi bura gələni elə qapının, çəpərin yanındaca haqlayıb canına dolurdu. Adam burda özünü qızdırmalı, üşütməli hiss edirdi. Arkanın altından keçib içəri girəndə mən o hissi yaşadım.

Girişdən sağda bir-birindən beş-altı metr aralı iki ağac sütun var idi, üstünə simvollar həkk olunmuşdu. İki sütunun arasına zivə kimi kəndlirlər bağlanmışdı. Şəhərdən, kəndlərdən gələn adamlar sütunu öpür, tirə bez bağlayır, başına fırlanıb gedirdilər. Rəngbərəng bezlər zivədən asılmış paltarlar kimi yellənirdi və ortaya qalın pərdə kimi çəkilmişdi. Adamlar bez bağlamaq üçün uzun bir növbə gözləyirdi. Onlar bura ikinci qapıdan girmişdilər və həmin qapının qarşısında əli nizəli iki əsgər və bu maqın pirinə gələnlərə kətan şivrimləri satan bir qadın dayanmışdı.

Bu ikinci qapıdan iyirmi-otuz metr aralıda dağ zirvələrinə bənzəyən əsgər çadırları qurulmuşdu. Çadırların yanında qamçıya öyrəşmiş atlar quyruqlarıyla özlərini döyəcəliyirdi ki, qarşılarna qoyulmuş quru otu ləzzətlə gövsəsinlər.

Bizi kahinə nifrət eləyən yaltaq adamlar qarşılıdı. Onlar az qalırdı üzənginin qarşısında əyilsinlər ki, maq ayağını onun belinə qoyub rahat düşsün. Əslində, bu adamlar maqın ruhları zəncirlənmiş köləsiydi. Onların gözləri daş dəymiş şüşə kimi çiləklənmişdi.

Ortada qarğaların, quzğunların nimçəsinə çevrilmiş meydan var idi. Leş iyindən, qan qoxusundan, milçək vızıltısından, burda baş verənləri təsəvvür edirdim. Tirlərdə bağlı qalmış skletləri görəndə sümüklərim qaşındı... Ölüm milçək kimi üzümə qonmuşdu.

Maqı xeyli adam qarşılıdı. Əyilib qulağına nəse pıçıldaya biləcək qədər cəsərtli olanlar ona daha yaxın idilər. Maq üç nəfərin qarşısında durub tapşırıq verdi. İki dərhal getdi. Mənə yaxınlaşan adam qula baxan quldar kimi ətrafıma fırlandı. Hətta əlini eşşəyin sağrısına da vurub nəyisə yoxladı. Sonra arkın açıq yerindən əlini soxub Sunqatın cəsədinin ayağından tutdu və başını çevirib mənə təəccüblə baxdı. Ağılından nə keçirmişdisə, qırılmamış qoyun dərisindən seçilməyən başıyla təsdiqlədi. Onun təəccübünü anlamadım.

Gəlib qarşımda durdu, mismarlanmış əlimə diqqətlə baxdı. Xəmir kimi şişmiş əlimin üstündə laxtalanmış çirkli qan qaysaq bağlamışdı. O qapının açar yerindən otağa baxırmış kimi sol gözünü bir az qıyıb, sağ qaşını qaldıraraq gözünü bəbəyimə zilləmişdi.

- Ağrıyır? - soruşdu.

- Yox, - dedim. - Ağrımır!

Özü də elə şəstlə, elə cəsərtlə dedim ki, bu səsin məndən çıxdığına şübhəli qaldım. Sözü deyəndən sonra fikirləşdim ki, elə belə deməyim yaxşıdı. Guya ağrıyır, ölürəm, sümüklərim məngənədə sıxılır desəm, "can-can" deyəcək. Onun üzündə bayaqkı təəccüb eynilə təkrarlandı. Adımı soruşdu, qeyri-şüuri "Boldurqan" dedim. Bu dəfə də söz ağızımdan çıxdı, əsl adımla gələcəkdə qoyub gəlmişdim.

Qarğabaş özündən razı halda dayanmışdı və eşitmək istədiyini sözü gözləyirdi:

- Bu həqiqətən insan deyil! - Qoyunbaş dedi.

Qulaqlarıma inana bilmirdim. O məni deyirdi. Necə yəni insan deyildim? Yəni o bu qədər kordu? Deyirəm Boldurqanam, deyir insan deyil. Belə münasibət olar?

Qarğabaş cavabdan məmnun halda başını yırğaladı.

- Cəsədlər istidi. Onlar ya ölmür, ya da diriləcəklər, - Qoyunbaş arkalara baxaraq əminliklə dedi.

Əvvəl qulaqlarıma inanmadım. Eşitdiyim sözü bir neçə dəfə elə o adamın səsiylə təkrarladım, beynimdəki lüğətdə sözlərin tərcüməsini tapıb bir də oxudum. "Ölmür, diriləcəklər". Bu nə deməkdi? Yox, bu ola bilməz, axı. Necə yəni başı kəsilmiş adam ölməyə bilər? İsa peyğəmbərin nağıllarından başqa harda görülüb ki, ölü dirilsin? Mümkün olan iş deyil, buna heç bir ağıllı adam,-

xüsusən də mənim kimi sivilizasiya görmüş, ziyalı, gələcəkdən gəlmiş bir adam inanmaz. İnanmadım da. Onun bu sözünü elə onların axmaqlığı və cahilliyi hesab elədim.

Məni qəsrin arxasına gətirdilər. Yazıq eşşək ağzı yeməli nəyə çatırdısa qopardıb çeynəyirdi. O yedikcə mədəmə şirə axırdı. Bunu ilk dəfə burda hiss elədim.

Ensiz çığırın qurtaracağında məbəd var idi. Məbəd deyəndə divarları cəsədlərdən hörülmüş bir az yəndəmsiz, pəncərəsiz gümbəz idi. Yaxınlaşdıqca divarlardakı kəllələri, ayaq, əl sümüklərini açıq-aydın gördüm. Adam boyundan hündür dəmir qapısı var idi. Görən kimi ürəyimə dammışdı ki, məni ora salacaqlar. Heyvanı tövləyə qovurlarmış kimi hayladılar. Qapını arxamca bağlamadılar, bir az keçmiş xidmətçilərdən biri üç dişli taxta yabanın ağzında ot, o biri tuluqda su gətirib eşşəyin qarşısına qoyanda sevindim. Heyvan otu xırçılıyla yeyirdi. Onlar çıxıb qapını örtülər, sonra cəftə siyrildi, halqalara iri qifil salıb, açarı burdular. Qifil şaqqıldayaraq söz verdi ki, açar gəlməsə, açılmayacaq.

Dəhşətin qorxusu göz-gözü görməyən qaranlıqda içimə siqaret tüstüsü kimi dolmuşdu. Nəfəs almaq əvəzinə bu qorxunu udurdum. Beynim tələb edirdi ki, əlimlə ağzımı tutum, amma onları tərpedə bilmirdim. Barmağımı oynadanda ağrı mizrab olub sinirlərimi dilləndirirdi. Ayaqlarımın istisindən qanım damarımda qurğuşun kimi qaynayırdı. Əlimi qarnımda saxlayıb birtəhər uzana bildim. Bütün hüceyrələrim zarıyırdı, dağılıb bədənimə yayılmış ürəyim əzələlərimdə döyünürdü.

* * *

Ulus xanın çaparı Bayqurd xanın çadırına çatmışdı. Gətirdiyi dəvət məktubunu xanın əsgərlərindən birinə verib göndərmişdi, indi də bir neçə çadır aralıda oturub, ona verilmiş şərəbdən içərək cavab gözləyirdi. Çapar qonaq çadırının yaxınlığında durmuşdu. Bayqurd xanla ağ qurdun çadırın qarşısında dayandığını görüb yaxınlaşmağa cürət etməmişdi. Anlamışdı ki, içəridə nəse dəhşətli bir hadisə baş verib...

Tarxan Ərsunqay qonaq çadırından çıxdı və əlindəki qanlı qılıncını sol qolunun üstünə sürərək silib güzgü kimi parılatdı. Nə qədər qəzəbli olduğu uzaqdan görünürdü. Bayqurd xan ona baxıb bığının altında gülümsəyirdi. Ağ qurd yırtıcı gözləriylə çadıra tərəf boylana durmuşdu.

Kənardan izləyən əsgərlər nə baş verdiyini anlaya bilmirdilər, amma əmin idilər ki, az əvvəl gəlmiş qonaqlardan kimsə öz ayaqlarıyla getməyəcək. Çadırdə baş verən hadisənin marağı əsgərlər arasında epidemiya kimi yayıldı. Fərziyələr, pıçhapıçlar ağız-ağız, qulaq-qulaq dolaşdı - xəbəri olmayanı da yerindən durğuzub qonaq çadırının yaxınlığına gətirdi. Bəziləri əminliklə deyirdi ki, o adamlar qonaq şəklində gəlmiş yağılardı, dua edirdilər ki, Ərsunqay onların üçün də öldürmüş olsun. Bəziləri də deyirdi ki, əgər onlardan kimisə Ərsunqay öldürübse, çox böyük səhv edib, gerek Bayqurd xan ona imkan verməyeydi. O bilir ki, qonaqların meyiti geri qayıtsa, üstümüzə elə bir qoşun gələcək ki, bizi bu çöllükdə toza çevirəcəklər, leşimiz dimdiyə gəlməyəcək.

Başqaları isə sinələrinə döyərək qorxaqların cavabını verir, əmin edirdi ki, dünyanın bütün orduları gəlsə, bu torpaqda onların yanından yel olub keçə bilməzlər. Amma əsl həqiqətin söz demək qədər asan olmadığını hamı bilirdi. Odur ki, qonaq çadırına zillənmiş gözlər nigaran-nigaran qırpınırdı.

Başı əmmaməli, saqqalı xınalı üç elçi çadırın qarşısında atdan düşüb içəri girəndə də əsgərlər belə maraqla baxmışdılar. Amma onda Bayqurd xanla, Ərsunqay onları hörmətlə qarşılarmış, əziz qonaq kimi əvvəl süfrə başına aparmış, sonra bu çadıra gətirmişdilər.

Onları qarşılayıb gətirən əsgər deyirdi ki, elçilər müqəddəs adamlardı, onlar ölümdən sonrakı həyatı bilirlər. Hətta o yekəqarın adam deyib ki, möminlər öləndə Cənnət adlı bir aləmə gedir. Orda bağçalar, üzüm bağları, sinələri yenicə qabarmış - yəni döşləri dolmuş, tumurcuqlanmış, gözəllikdə və məlahətdə bir-birinə bənzər həmyaşad qızlar, cənnət şərabiylə dolu qədəhlər, zümrüd rəngli yastıqlar onları gözləyir.

İllərdi qadın qoxusuna həsrət qalmış kişilər, biğ yerindən qıvırcıq tükləri yenicə çıxmış oğlanlar Cənnətə gedib o qızları görməyin xəyalını qururdu. Bəzilərinin ağına batmışdı ki, döyüşüb ölməkdənsə, namaz dedikləri nədirsə, onu edib cənnətdə qızıl kuzədə şərab içmək, o hurilərin sinəsinə baş qoymaq, tumarlanmaq, xumarlanmaq daha yaxşıdı. Bəziləri isə bu vədlərin sadəcə tələdəki yağlı tikə, bu adamlarınsa amansız cəllad olduğunu düşünürdü. Müzakirə böyüyürdü, səs-küydən hürkən atlar ayaqlarını qarınlarına çırpır, başlarını yırğalayaraq mübahisəyə etiraz edirdi.

Qonaqlar Bayqurd xanın göstərdiyi yerdə oturmuşdular. Ağ qurd Bayqurd xanın solunda, Ərsunqay sağında əyləşmişdi. Xan qonaqlarla süfrə başında tanış olmuşdu. İndi də onunla üz-üzə oturan yer kürəsini udmuş adama diqqətlə baxırdı:

İmam Qafur xanın baxışlarından sıxılmadan, ağızını yastılaya-yastılaya sözə başlamışdı:

- Bayqurd xan, gələk mətləbə. Namınız Əmir mübarəklərinə çatıb. Sizin kimi bir Allah qulunu yanında görmək istəyir...

Bayqurd xan üzündəki ciddiliyi pozmadan onun sözünü kəsdi:

- Mən qul deyiləm. Əmir məni yanında görmək istəyirsə, qarşıma çıxmasın.

Qafur əlini sinəsinə qoyub azacıq təzim edərək xanı inandırmağa çalışdı:

- Bayqurd xan, islam dini qardaşlıq dinidi. Nifaq sevməz. Gəlmişik ki, aradakı hüsumətə son qoyaq.

- Mənim davam sənənin Əmirinlə deyil, kəndləri qarət edən, gəncləri aparan, qadınları, qızları özünə arvad eləyən quldur sürüsüylədi.

Qafur əminliklə dedi:

- Biz dedik, sizin cahillər savad öyrənər, Qurani-Kərim oxuyar, xütbə dinləyər, namaz qılar, yasin əzbərləyər, kafir xristianlardan, lənətlənmiş yəhudilərdən ayrılıb cənnət qazanan mömin olar. Dul qadınlar da, qızlar da gərək ərə getsin. Şəriət bunu tələb edir. Sən isə hücum çəkib çadırları yandırmısan. Əmirin müqəddəs ordusunu qılıncdan keçirmisən. İmanlı uşaqları yolundan döndərmisən...

- Demək ki, axtardığım quldurbaşı sənənin Əmirindi. - Bayqurd xan özü üçün aydınlaşdırdı və təəssüflə başını yırğaladı. Sonra onlara sərt üzünü göstərdi. - Baş kəsdirməklə, arvad-uşaq qorxutmaqla iman gətirmək olmaz. Bu torpaqlar sahibsiz deyil. Burdakı adamların sevgisi də var, Tanrısı da. Onların gözləri göylərdə deyil.

İbn Bazz sözünü mülayim səsle və təmkinlə deməyə çalışdı:

- Səni qəzəb danışdırır, Bayqurd xan, araya nifaq salmaq üçün səni aldadıblar. Bu dinin məqsədi qarət deyil, əl tutmaqdı. Kor etmək deyil, nuru göstərməkdir. Kəndlərdə o bəndələr ki, iman gətirib, onlar Allahın sevimli bəndələridir. Yanlarında olmaq, dini öyrətmək, yoxsullara əl tutmaq, borcumuzdur.

- Allah xofu bütün bəndələrdə olmalıdır. Onun qəzəbindən qorxun! - Xambal özünü yuyulmamış çömçə kimi ortaya atdı.

- İnsan həddini aşmağa meyillidir. Gərək onun qarşısında sədd ola.

- Yəni sürü kimi ağla salına. - Bayqurd xan sözünə bildiyi kimi düzəliş verdi.

- Belə başa düşdüm ki, gelişinizin məqsədi başımıza ağıl qoymağdı, - Ərsunqay kəmhövsələ olduğunu dərhal biruzə verdi.

- Haqqa çağırmaqdı, - Qafur qaşlarını alına qaldırıb dedi. - Əmir həzrətləri buyurdu: "Bayqurd xan quldurluq edib, yol kəsib, müsəlman qardaşlarımızı öldürüb, çadırlarını yandırıb, möminlərin qanını axıdıb. Bu cahilliyin cəzası ölümdü. Amma haqq yoluna gəlsə, tövbə etsə, yandırdığı çadırların əvəzinə bir məscid tikdirib savab qazansa, Allah onun günahından keçər, elə biz də".

İbn Xambal onun sözüne qüvvət verdi:

- Müsəlman öz qardaşını qiyamətə qədər darda qoymaz.

Bayqurd xanın dərin fikrə daldığını görüb, İbn Bazz saqqalını tumarlayaraq ehtiramla dedi:

- Bayqurd xan, bu din sonuncu peyğəmbərin yoludur. Yolların ən doğrusudu.

- İnsanı haqqa aparan peyğəmbər ağılıdı. Mənə babalarım bunu öyrədib.

- Babalarından xəbərim var. Kərinçik qoca, Salur Qazan, Bolu xan, yüzlərlə igidləriniz sonuncu peyğəmbərin hüzurunda səcdə qılıb, iman gətirib. Sən də haqqa gəl, Bayqurd xan. Tövbə et. - Qafur sözünü xanın gözündən beyninə soxmağa çalışdı.

Bayqurd xanla Ərsunqay qəhqəhə çəkib güldülər.

- Budurmu sizin həqiqətiniz? Bizim analar ər doğur, sizin atalar o ərldəndən nağıl düzəldib danışıq. Əli qopuzlu, ağı saqqallı, meydana girib qan yatırdan, sözü söz, ad verdiyi oğlan ər olan qoca Kərinçik dədəm, insana olan eşqindən dönüb, yoxluğa səcdə qıldımı?

Qafur yalançı gülüşlə cavab verdi:

-Mən bilməzdim ki, həqiqət səni güldürəcək, Bayqurd xan.

İbn Xambal anladı ki, belə gətse, görüşdən əliboş qayıdacaqlar, odur ki, söhbəti xanın anlayacağı yola çəkdi. - Bir neçə adama nəzarət etməyin, əsgərləri nizamda saxlamağın nə qədər çətin olduğunu bilirsən. Amma qüdrətinə bax ki, din milyonlarla insanı eyni saatda, eyni yerə gətirə bilir. Eyni vaxtda milyonlarla insan səcdəyə enir. Bir Allah kəlamı, peyğəmbər hədisi, imam sözü kifayətdir ki, onlar cihad qalxsın, ölsün, öldürsün. Haqq qüdrətdir, qüdrətli olan Allahdır.

- Sənin dediyin Allah döyüş meydanına girib qılıncı göydə saxlaya bilirmi? Oxları havada quşa çevirə bilirmi? Öldürmək istəyən adamın biləyindən tuta bilirmi? - Ərsunqay soruşdu.

İbn Bazz dəligöz Ərsunqaya bildiyi qədər cavab verdi:

- Allah hər şeyə qadırdı. O istəməsə, bir yarpaq budaqdan düşməz, insana nəfəs verən də, alan da odur. Allah-Təala bütün ölümləri qiyamət günü dirildəcək, öz ədalətiylə mühakimə edəcək.

Ərsunqay:

- Qəribədir, bəs, onda niyə din göndərib bizi bir-birimizə yağı edib? Öldürən odursa, qılıncı niyə əlimə verir, sonra dirildib mühakimə edir?

İbn Xambal Qafurdan əvvəl cavab verdi:

- Allah bəndələrinə təqvaya görə, verdiyi imana görə fərq qoyar. İstədiyini əziz, istədiyini zəlil edər.

- O necə ədalətdir ki, yaradır, öldürür, istədiyini əziz, iztədiyini zəlil edir, amma insanı günahkar bilir, dirildib mühakimə edir.

-Bu elə bir hikmətdir ki, onu hər insan bilməz. Bunun üçün gerek müqəddəs kitabı oxuyasan, - Qafur dilləndi.

- Hər şey onun ixtiyarındadırsa, sən kimsən? Mənim inancım sənə nə?

- Ərsunqay az qalırdı əl atıb Qafurun yaxasından yapışsın.

- Hər şey onun əmrindədi. Kəfirin yeri cəhənnəm, möminlərin mükafatı cənnətdi.

Bayqurd xanın əli İbn Xambalın ağına vurulacaq qapaz kimi havaya qalxdı:

- Hey! Sən axmaqların arasında deyilsən. - Ortalıqdakı gərgin sükut əsəbləri tarıma çəkdi. - Cənnətim bu torpaqdı. Başqa cənnətdə gözümüz yoxdu.

- Bu ölkə qul bazarı deyil, - Ərsunqay qətiyyətlə dedi.

Qafur əsl məqsədini indi açıq-aşkar bildirdi:

- Beş-on kafirin başında durmusan, elə bilirsən dövlətin var. Əmirin ətəyini öp, səni bu torpaqların sahibi etsin. Onda gör dövlət necə olur.

Bayqurd xan qımışdı:

- İşə bax, nağılbazlar məni öz evimə sahib seçmək istəyir. - Üzü ciddiləşdi:

- Görürəm sənin Əmirin mənim dövlətimdən xəbərsizdi. Əmmaməli qonaqlar nə söz deyəcəklərini düşünürdülər. Bayqurd xan yanında yatan qurdun başını tumarlayaraq soruşdu: - Bir qurd qoyun sürüsünə girsə nə olar? - Onlar bildirdilər ki, xan əslində cavabı gözləmir, odur ki, qımıldanmadılar. - Qoyundan qurd olar, qurddan qoyun olmaz. - Bayqurd xan özü öz cavabını verdi.

İbn Bazz sözə qarışdı:

- Bayqurd xan, demək, Əmirə dost olmaq istəmirsən. Onda xahişimiz budur ki, bu torpaqlarda yaşayan müsəlman qardaşlarımıza toxunma. Məscidlərini dağıtma. İmkan ver Allahın mömin bəndələrinə həqiqəti öyrədək.

- Məqsədləri aydındı, -Ərsunqay gözünü onlardan çəkmədən Bayqurd xana dedi. -Əvvəl aqlımızı, sonra torpağımızı almaq istəyirlər.

Bayqurd xan anladığını acı təbəssümlə bildirdi.

- Öldürdüyün adamlara görə xərac ver, - Qafur fürsət tapıb tələblərini bildirdi- Bunun əvəzində Əmir mübarekləri sənin tayfana, balaca dövlətinə toxunmaz.

- Balaca dövlət? - Kinayəylə təkrar etdi. - Dövlət o vaxt balaca olur ki, onun sahibi kölə, milləti qorxaq, əsgəri satqındı. - Bayqurd xan ayağa durdu. - Qurd tula deyil ki, boynunda xalta gəzdirsən.

Ərsunqayla qurd da boylarını göstərdilər.

Söhbətin bitdiyini anlayan Qafur ayağa duranda İbn Xamballa, İbn Bazz da qalxdı.

Qafur arsız bir cəsarətlə gül ağzını açdı:

- Bir gün bu torpaqlarda müsəlmanlar dua oxuyacaq, namaz qılacaq.

- Türk xristian oldu, müsəlman da ola bilər. Amma yadların köləsi ola bilməz.

- Ədaləti haqdan gələn Əmir kafirin yerinə bir mömin göndərəcək. Təəssüf ki, mən bura ikinci dəfə gələndə sən çoxdan ölmüş olacaqsan. Bu qurdun boynundakı kəndiri görməyəcəksən.

Qara söz imamın ağzından yerə düşməmiş Ərsunqayın qılıncı qınından çıxdı və onu havada tutub Qafurun piyli qarnına soxdı. Bir neçə anlıq ikisi də heykəlləşdi. Sonra Ərsunqayın kobud əli qılıncı burub onun ciyərini oyaraq çıxardı. İmam Qafur başı kəsilən dəvə kimi finxırdı, qara söz bir də ortaya çıxmasın-deyə əllərini qarnındakı deşiyə bərk-bərk sıxdı və birdən huşunu itirib yerə çirpildi. Əriyib qana döndü və yerə döşənmiş xalılardan canına hopdu.

İbn Bazzla Xambalın ürəkləri çadıra girmiş quş kimi özünü ora-bura çırpır, çıxmağa deşik axtarırdı. Onlar qana bulaşmış baxışlarıyla qarşılarındakı ölüm tanrısına yalvarırdılar.

Ağ qurd başını qaldırıb elə dəhşətlə uladı ki, ərəblərin ruhu bədənlərində hürküb topuqlarına qısıldı. Ərsunqay hiss edirdi ki, küncə qısılmış bu adamlar nəfəs almağı unudublar.

- Səni mömin edən Allahın nə mənim biləyimdən tutdu, nə bunun ağzını yumdu. Yenə gəlmək fikriniz varmı? - bağıraçaq soruşdu.

- Yox! And olsun Allaha ki, yox! - İbn Bazz cəld dilləndi ki, Xambal ağzını açmasın.

Bayqurd xan hökmlə dedi:

- Əmirə onu da de ki, Türklər adamı necə gəlsən, elə qarşılıyırlar. - Əliylə işarə elədi ki, meyidi də götürüb getsinlər.

İbn Bazzla, Xambal ha əlləşdisə, Qafurun cəsədini yerdən qaldıra bilmədilər. Əlləri-ayaqları qalxsa da, Qafurun ortası yapışdığı yerdən qopmurdu. Onlar əlləşdikcə tər dabanlarından gedirdi. Axır məcbur olub cəsədin qollarından tutub sürüyərək çadırdan çıxardılar. Ətrafa boylandılar. Yüzlərlə əsgərin gözü onlara zillənmişdi. Özlərini qurdların arasına düşmüş quzu kimi hiss edirdilər. Əmin olanda ki, atları bağladıkları yerdə yoxdu, Əzrayılı gözlərinin qabağına gətirdilər. Çevrilib çadırın qarşısında duran Bayqurtla Ərsunqaya yalvaran gözləriylə baxdılar və çəkinərək atları soruşdular.

Ərsunqay onları gətirən əsgərə tapşırı ki, ölən adamın atını gətirsin. Gətirdi. Anladılar ki, xan onları atlarını almaqla cəzalandırıb. Şükr etdilər ki, canları bağışlanıb, Qafurun yerində deyillər.

Hər kəs maraqla baxıb gözləyirdi ki, görsün iki adam yer kürəsini udmuş bir adamın cəsədini bir atla necə aparacaq.

İbn Bazzla Xambal cəsədi nə qədər dartışırdısa da, yenə atın belinə qaldıra bilmədilər. Məcbur olub qollarından yəhərə bağladılar, ikisi də atın qarşısına düşüb yüyeni çəkərək tez-tələsik çadırlardan uzaqlaşdılar.

Əsgərlər də Ərsunqayla Bayqurd xan kimi onları qəhqəhəylə yola saldı. Qurd ağır addımlarla onların dalınca gedirdi.

Əsgər Bayqurt xanın güldüyünü, keyfinin açıldığını görüb cəsərtləndi və Ulus xanın çaparıyla birlikdə ona yaxınlaşdı. Məktubu qoynundan çıxarıb xana uzatdı.

Xan oxuyub başını buladı və məktubu Ərsunqaya verdi.

- Axmaqlarla bir dövrdə yaşamaq bir dərddi, axmaqla qardaş olmaq min dərd.

Ərsunqay oxuyub, məktubu xana qaytardı:

- Demək, ölümlər şəhərində qarğalara yedirtməyə leş qalmayıb. Kahin indi də ruhları qurban verir!

- Ulus xana de ki, Bayqurd xan döyüşdən sağ çıxsın, Tarxanı Ərsunqayla gələcək. - Bayqurd xan çapara fikrini bildirdi. Çapar təzim edib getdi.

Ərsunqay bir anlıq duruxsa da, soruşmaqdan özünü saxlaya bilmədi:

- Döyüşü anladım, itin sahibi gələcək. Amma bizim o vəhşi, o cahiliyyət törənində nə işimiz ola bilər? Onların bu adamlarla nə fərqi var?

- Ərəbin sözü arıma gəldi. - Əlini Ərsunqayın çiyinə qoydu, - Kiçik xalqın böyük, böyük xalqın kiçik dövləti olmaz!

* * *

Ata bağlanmış meyit öz arxasınca nəfəskəsici tozanaq qaldırırdı. Axsaq axund Xambal çadırlardan bir xeyli aralanandan sonra ayağını bəhanə eləyib ata minmişdi. Əbasının ucuyla ağzını, burnunu tutmuşdu və öskürüb gileyləndirdi. Təklif edirdi ki, cəsədi çöllükdə basdırsınlar, həm atın canı yükədən qurtarsın, həm də onların canı bu tozanaqdan. İbn Bazz arxaya çevrilib baxanda toz dumanının içiylə asta-asta gələn qurdu görmüşdü. Xambala onu göstərib təklifini rədd etdi ki, cəsədi basdırsalar, qurd tapıb yeyəcək. Bu da Allah qarşısında günah olar. İmamın malına göz dikmək günahdır, onu bu kafir torpaqlarında basdırıb getmək olmaz. İbn Xambal qurdun onların arxasınca gəldiyini görəndə axırlarının çatdığını, bu çöllükdən canlarını qurtara bilməyəcəklərini düşündü və ürəyində Əmirə Allahın əzabını, lənətini yağırdı. Sonra İbn Bazzı inandırmağa çalışdı ki, indi bu torpaqlarda kafirlər, oda tapınan adamlar yaşasalar da, tezliklə buraları fəth edəcəklər.

- Nə qədər ki, bu adamların məbədində od yanır, onlar Əmirin hakimiyyətinə girməzlər. Bir də gerek Salmanı tanıyan adamlar ölmüş olsun ki, başqaları peyğəmbərin nurunu görə bilsin. - İbn Bazz dedi. - Görmədinmi şübhə etdilər.

- Belə deyirlər ki, bir gün bir sərkərdə peyğəmbərə deyib. "Sənin dinini qəbul etdim. Amma yenə başımda bəzi şübhələr dolaşır" Peyğəmbər cavab verib ki, başını kəsərik, şübhələr gedər". Onun başını bədənindən ayırıb.

- Yox, yox, axund İbn Xambal, səhvən var. Biz gerek belə danışmayaq, - İbn Bazz etiraz edib dayandı və atı qayalığa tərəf çəkib daşın üstündə oturdu.

Xambal çevrilib arxaya baxanda qurdun hələ də onları təqib etdiyini gördü.

- Sən neynirsən? Niyə dayandın?

- Yorulmuşam, axund Xambal, indi də yüyəni sən çək, yəhərdə mən oturum, belə ədalətli olar.

- Yox. Olmaz! - Xambal qəti etiraz elədi. - Sən ata minən kimi çapıb gedərsən. Ayağım topaldı, qaça bilmərəm qurd məni parçalayar.

-Sən nə danışırısan, axund? Allah şahiddir ki, mənim elə bir niyyətim olmayıb. Mən bu günə qədər bir Allah bəndəsinə lənət oxumamışam. Səni niyə darda qoyum? Allah cəzamı verməzmi?

- Yox, yox! Atdan düşə bilmərəm. Gəl razılaş, Qafurun cəsədini bu qayalıqda bir yerdə dəfn edək. İkimiz də ata minib gedək buralardan. Yoxsa o qurd axırıma çıxacaq.

İbn Bazz nə qədər etiraz eləsə də Xambal onu inandırmağa çalışdı ki, ən doğru yol onu dəfn etməkdir. Ruhu cənnətdədi, nəşini də belə sürüyüb parçalamaq, əzab vermək günahdır. İbn Bazz əmin oldu ki, Xambal atdan düşüb, ona yer verməyəcək. Hətta qoyub qaçmaq onun ağına gəlibsə, demək bunu da edər. Qafuru dəfn etməyə razılıq verdi ki, ata minə bilsin, qaş qaralmamış Arazı keçsinlər.

İbn Bazz ətrafı gəzib xəndək tapdı. Atı çəkib xəndəyin yaxınlığına gətirdilər. Qafuru yəhərdən açdılar sürüyüb xəndəyə uzandırdılar. Xambal daş gətirib xəndəyə girmiş İbn Bazzı verirdi, o da daşları səliqəylə cəsədin ətrafına düzüb onu itirməyə çalışırdı.

Xambal gücü çatacaq iri daşları seçib gətirirdi ki, uzaqdan onlara baxan qurd eşələyib cəsədi çıxarda bilməsin.

Cəsəd görünmürdü. Xambal əlində iri daş xəndəyin başında durub aşağıya- məzarın başında rükü tutub dua oxuyan İbn Bazzı baxırdı. Ağına nə gəldisə, əlindəki daşı başından yuxarı qaldırdı və var gücüylə İbn Bazzın başına çırpdı. Onun başının parçalandığını və qanının fantan vurduğunu görəni kimi qaçıb ata mindi və dördnalla Araza tərəf çapdı. Qurd təpənin başında qaldı və atlinin arxasınca boğazını uzadıb uzun-uzun lənətlədi.

* * *

Ulus xan vəziriyə Qarğabaşın kəndinə gəlmişdi. Məni saldıqları cəsəd türbəsindən bir az aralıdakı hovuzun yanında gəzişərək danışdılar.

- Demək, Bayqurt xan qurban töreninə gələcək. Bu şad xəbərdi. - Qarğabaşın mülayim boğuş səsinə eşitdim.

- Yox, bu heç yaxşı olmadı. - Ulus xanın özündənrazı hisslərini ifadə eləyən sözləri qırıq səsinde köklənmişdi.

Təxmin elədim ki, o arıq, uzun, barmaqları nazik, burnu donqar bir adamdı. Eynən tarix kitabında gördüyüm kimi. - Çağırdığım xanların bəziləri indi xristiandı, bəziləri müsəlman. Onlar daha Ulu Şanqaya inanmırlar, bizim qurban törenimizi cəhalet sayırlar.

- Ulus xan, ram etdiyim insan deyil, o bizə ölüm gətirən eşşəkli tanrıdır. İnanmasalar da, bunu görməyə gələcəklər. Tanrı Boldurqan gətirdiyi cəsədləri onların gözü qarşısında dirildəcək.

- Necə? - O, təəccüblə soruşdu.

- Canlarını aldığı kimi. Arabadakı cəsədlər dirilir. Mən hər gün bunu izləyirəm. Sanki yumurtadan cücə çıxacaq. Bunun qarşısını almaq mümkün deyil. Olacaq olmalıdır.

Onlar danışaraq gəlib divarın o üzündə dayanmışdılar.

- Buna inanan adamları tapmaq çətindi. - Ulus xanın vəzirinin səsiydi. - Ərəblərin dini taun kimi yayılır.

- Hər gələn bir Allah getirir. Vaxt var idi, bu sözləri xristianlar haqqında deyirdin.

Vəzir dedi:

- Onu görmək mümkün deyil, axtarmaq, inkar etmək, şəriq qoşmaq günahdı. Yalnız ona inanmaq və ondan qorxmaq lazımdı. Gözünü yum, səcdə qıl, bütün günü dua elə. İndi yoxsul və xəstə adamlara belə Allah lazımdı.

- Dünənə qədər Ulu Şanqaya yalvarırdın. İndi nə oldu? - Maqın səsində cəsəət hiss olunurdu.

- İndi inandım ki, Ulu Şanqanı yaradan Allah var.

- Bir vaxtlar Ulu Şanqa da başqa allahları yaratmışdı. Vaxt gələcək bu Allahı da yaradan tapılacaq. - Yəqin ki, bu an Qarğabaş əsəbindən, pərtliyindən pörtmüşdü.

- Mən də elə düşünürəm, maq. - Ulus xan vəzirinin sözünə qüvvət verdi. - Adamlar artıq Ulu Şanqaya nifrət edir, hər evdən bir qurban aparıb. İndi bu adamlara ümid verəcək yeni Allah lazımdı. Yoxsa hamı şəhərimdən köçüb gedəcək. Mən qarğaların və sümüklərin xanı olmaq istəmirəm. Gərək qurban töreniylə bağlı dövəti sənin ağılına inanıb göndərməyeydim.

- Çaparların çoxu üzü qara qayıdıb. - Vəzir xəbər verdi.

Onların səssizliyindən hiss etdim ki, maq söz tapa bilmir. Əslində, o özünü müdafiə etməliydi, qüdrətini göstərməli idi. Beləcə adi qara qarğa kimi daşlanıb qovulmasına etiraz etməliydi. Amma o susurdu. Bağirtisini sükutunun altında gizlətməmişdi. Yeni dəblə ayaqlaşmağa hazırlaşan xan, bəlkə də Qarğabaşdan bunu gözləməirdi.

- Bəs, Bayqurd xan? Axı, o gələcək. - Maq soruşdu.

- Gəlsin. Sən bu divarda onun yerini hazırla.

Onların səsi lap yaxından gəlirdi. Hiss edirdim ki, Ulus xanın gözləri divardakı cəsədləri sıgallayır, onlara yalvarır. Xəyalən xanın günahkar baxışlarını görürdüm.

- Qara Maq! - Ulus xanın səsi, düşüncəli sükutdan sonra eşidildi. Səsi dəyişmişdi, kövrəlmişdi. Bir ara udqundu və soruşdu - Oğlum hansıdı?

Ayaq səsləri dəmir qapının qarşısına gəldi. Hətta qapının aralı qalmış altından onların sürünən kölgələrini də görürdüm. Maq qapının üstündəki kəllə sümüyünü astadan qapazlayaraq, "budur" dedi. Ulus xanın qorxa-qorxa sümüklərə toxunmasını açıq-aydın görürdüm, sümüklərə doğru uzanan əli havaya qalxıb titrəyirdi, barmaqları xəcalətdən başlarını ovcunun içində gizləmək istəyirdi.

- Oğlum, - pıçılığını eşitdim. - İndi sənə ehtiyacım var, kaş yanımda olaydın. O lənətlənmiş əminə qoşulub getməyəydin. Gedib dini öyrənib gələydin. Bu adamların ağzını bir yerə yığaydın. - Ulus xanın yanıqlı səsindən divardakı sümüklər oynayırdı, gərilirdilər elə bil, divar içəridən canlanırdı. Bu gözümün qarşısındaca baş verirdi.

Axmaq, hiyləgər addımlar bu xəyanət məbədidən uzaqlaşdıqca məni nəyin gözlədiyini anladım. Bu zamanda tanrı yaratmaq, insanla qarşılaşmaqdan asandır.

Axşam məni hıçqırana qədər yedirtdilər. Özümü daşqanın altında xoşbəxt hiss edirdim. Qımızı içəndə gözümün qabağına Tumar gəldi. Onun əyləndə

üzünə tökülmüş qara saçlarını, ağ bənizini, dodaqlarını, sivri burnunu, almacıqlarını gördüm. Utancaq baxışlarıyla mənə baxırdı. Gözləri nəse deyirdi, anlamırdım. Mənə uzatdığı kasanı alıb başıma çəkirdim. Bu günə qədər eşitdiyim bütün qadın səsləri beynimdə dolaşdı. Tutuşdurdum, amma heç birini ona yaraşdıra bilmədim. Yəqin ki, onu xatırladan içimdəki Boldurqanın ruhudu. O qadınını arzulayır. Birinci dəfə deyildi Tumarı xatırladığım. Əslində, o yaddaşımdan çıxmır, gözümün qabağından getmir. Mənə elə gəlir ki, ona vurulmuşam. Bilirəm bu axmaq səslənir. Düzü, bunu etiraf etməyə utanırdım. İndi anlayıram ki, məni Tumara aparən içimdəki ruhdu, Boldurqandı. Yəqin ki, Qonçay məndəki oğlunu tanıdığı kimi, o da ərini tanımışdı. Ona görə utancaq baxışları bədənimi parçalayıb ruhuma-sevdiyinə boylanıb, yəqin ki, mən yatanda başımın üstündə durub mənə xeyli baxdığı anlar olub. Üzümdə Boldurqanın izlərini axtarıb. Bilirəm tapıb, ya yox. Bəlkə də, mən Boldurqanın əkiziyəm, sadəcə, aramızda zaman fərqi var.

Tumar maqnit olub, ruhumu dəmir kimi özünə çəkir. Elə buna görə də daşqadakı cəsədlər soyumur. Mən Tumara qayıtmalıyam. Görünür, onun mənə ehtiyacı var. Bəlkə də, Tumar tək qalıb. Bəlkə də, onu incidirlər, ona görə ruhum belə nigarandı. Nə olur olsun, bu cəsəd divarlar mənə yol verməlidir, bu sümüklər doğan qadının çanaqları kimi aralanmalıdır və bu məzar məni doğmalıdır. Axı, bu qədər adamın içində diri olan, sağ olan birçə nəfər insan varsa, o da mənəm. Bu adamlar əslində, tarixin dərinliklərində ölüblər, sümükləri də çürüyüb. Mən, yəqin ki, bu ölümlər aləmindən Tumarı xilas etməyə gəlmişəm. Onu özümlə aparmalıyam ki, yarımçıq qalmış ömrünü mənim zamanımda davam eləsin. Belə çıxır ki, ölən mən deyiləm, Tumardı. Mən onu dirildəcəm.

Məni xəyanət məbədidən çıxaranda günəş üfüqdən yenicə qalxmışdı. Hiss edirdim ki, bura başqa səhərdi. Qarğabaş qoca bir Yepiskopla çıxırın başında dayanmışdı. Mənə baxıb pıçılıyla taleyimi yazırdılar. Həyəcan məni üşüdüdü.

Qəsrin qarşısına gəldik. Xidmətçi kişilər məni də, eşşəyi də yaxşıca yedirdilər. Bu insafına görə Qarğabaşa kinim-küdurətim qalmamışdı. Ulu Şanqaya məni qurban vermək fikrindən də daşınısadyı, elə bilərdim böyük qardaşımdı, yeri gəlib məni cəzalandırıb.

Biz parçalar bağlanmış zivələrin-Qarğabaşın pirinin yanında durduq. Kəndlilər dəstə-dəstə nəzir-niyaz gətirmişdi. Bu adamlar əməlli-başlı xəstədilər. Nə vaxt yuxudan durmuşdular, o boyda yolu nə vaxt gəlmişdilər?

Qarğabaşın iki xidmətçisi zivədəki rəngli parçalardan açıb boğazıma, qollarıma, ayaqlarıma o qədər üst-üstə bağlamışdı ki, görənlər elə bilərdi kloun paltarları geyinmişəm. Arabanı, örtüyü açılmış cəsədləri və eşşəyi də beləcə geyindirdilər. Sirk üçün əla yarayırdıq.

Biri mənə dedi ki, sən Ulu Şanqanın göndərdiyi, ölümləri dirildən oğlu Boldurqansan. Gülmək məni tutdu. Bu nə danışır? Məni İsa Məsihin yerinə qoyur? Bu cəfəngiyyata kim inanacaq? Yəqin ki, bu hoqqa o qoca yepiskopun başından çıxıb.

O, güldüyümü görəndə sözünü ciddiyyə almadığımı anladı. Ona görə də üstümə bağırırdı:

- Ey, Ulu Şanqanın oğlu! Ölümləri diriltməlisən! Dirildəcəksən! Kim bütün tanrıları, allahları inkar edib, sənə inansa, onun ölüsünü geri qaytaracaqsan! Bunu belə bil, belə de!

- Mən İsa Məsih deyiləm. Adi bir yazıçıyam. - Özüm də təəccüb edirdim, deməli, tanrı uydurmaq, peyğəmbər düzəltmək bu qədər asan imiş.

- Ya dirildəcəksən, ya da Ulu Şanqanın qarşısında qarğalar gözlərini çıxaracaq, kəlləni deşib, beynini yeyəcək, ölənə qədər ətini didib-

dağıdacaqlar. Dirəyə bağlanmış sümüklərini itlər, çaqqallar yalayacaq. - Qarğabaş qarıldıadı.

Onun niyyətini anlamışdım. Ulus xanın qarşısında susmağı mənim başımda çatdı. Yepiskopla birləşib xanı yıxmaq fikrindədir. Başa düşüb ki, Ulus xanın vəziri fürsətdən istifadə edib dinini dəyişib. Qarğabaş sarayda istehsal vaxtı bitmiş ərzağa çevrilir, bir azdan onun yeyilməsi qadağan ediləcək. Babalarından, atalarından ta bu günə qədər aldandıqlarını adamlar anlayacaq. Bunun qisası amansız olacaq. Onu xəyanət məbədinə diri-diri hörəcəklər.

Həm Qarğabaşın, həm də burdakı xristianların oyuncağı olacağımı anladım. Hətta ola bilərdi ki, bu Qarğabaş Yepiskopun beynini yeyib, onu inandırır ki, mən İsa Məsihəm. Gelişimi gözləyirdilər, gəldim. Söz vermişdim, zühur elədim. Başqa şəkildə, başqa adda, başqa cür çarmıxdı, amma əlləri eyni mısarmalı, taxtılı, həmin yaşda, həmin gözlərlə. Mənim İsa Məsih olmağım - hətta inanmasa belə, kilsələri yandırılmış bu yepiskopun işinə yarayırdı. Bunu onların söhbətində də başa düşdüm və dalağım sancdı ki, Yepiskop Qarğabaşdan da hiyləgərdir. O üçlükdən danışırdı. Özümü inandırmağa çalışdım ki, səhv eşitmişəm, üçlüyü onlar başqa mənada deyirlər, amma təəssüf ki, özümü aldada bilmirdim. Yepiskop üçlüyü-ayrılmaz üçlüyü qurmaqla atom bombasının formulu hazırlamışdı. Qarğabaşa "Yevangelina"dən misallar çəkirdi.

- Üçlübirdə tək bir Raba və birlik içindəki üçlüyə tapınılıq. Ata necə Tanrıdırsa, Oğul da tanrıdır, müqəddəs ruh da tanrıdır. Buna baxmayaraq, onlar üç fərqli tanrı deyil, birlikdə tək bir Tanrıdır-Rabdır. Üçlübirdə heç kim bir-birindən daha üstün deyil. Üçü də eyni dərəcədə müqəddəs və əbədidirlər. Üçlükdəki birliyə, birlikdəki üçlüyə tapınmalıdır. - Qarğabaş şərab qoxulu yepiskopa diqqətlə qulaq asıb, onu tərədən dırnağa anlamağa çalışırdı. - İndi biz üçük. Üçümüz biri yaratmalıyıq. Onda biz əbədi və qadir ola bilərik.

Əvvəl mənə elə gəldi ki, Qarğabaş bunu anlamayacaq, amma yanlışmışdım. O bir az düşünüb əlini yepiskopun çiyinə qoydu, başıyla razılığını bildirdi və fəxərlə mənə baxdı. Onların baxışından qorxdum. Bu, insanlığın sonu ola bilərdi. Onlardan biri Rab, biri Müqəddəs ruh, yəqin ki, mən də Oğul olacaqdım. Bu Tanrı oyunu mənim heç xoşuma gəlmədi.

Birdən beynimin qaranlıq otaqlarında işıqlar yandı, anladım ki, bu, əlamətdir, axı mən üçlüyü Tanrıya çevirə biləcək birəm, deməli, mən onlardan aşağı deyiləm və gələcəyi dəyişməyə əlimdə imkan var. Mən həqiqətən xilaskar ola bilərəm. Bu torpaqların gələcəkdəki taleyi mənim əlimdədir. Elə əlamətlər qoymalıyam ki, Babək doğulsun və Cavanşirin yolunu onların evindən salmalıyam. Sonra hər şey qəhrəmancasına olacaq.

Yerlə toqquşacaq nəhəg asteroidi partladıb qaza çevirən kosmonavt qüruruyla burnumu dikəltdim. Özümü aldatmağı yaxşı bacardığımdan bu işin də öhdəsindən gələcəyimə inanırdım. Milyonlarla insanı güldürməyə bir istedadlı təlxək kifayətdir.

Triumfla şəhərə qayıdan Roma sərkərdəsinin sevinciylə Qarğabaşın kəndindən çıxdım. İki nizəli əsgərin arasında gedirdim. Arxamca Qarğabaş, kürən atlı yepiskop və nizəli, qalxanlı iki əsgər gəlirdi. Onlar öz aralarında qızğın məşvərət edirdilər. Üçlükdə kim Atadı, kim müqəddəs ruhdun aydınlaşdırmağa çalışırdılar.

Biz şəhərə doğru gedirdik. Yol boyu onların mənə öyrətdiklərini küçələrə düşüb dəmir almaq istəyən qaraçılar kimi bağırırdım. Rastlaşdığımız adamlar bizə, xüsusən mənə heyərlə baxır, Qarğabaşa təzim edirdilər.

Maqla yepiskopun söhbətindən anladım ki, tanrının ölümləri dirildən oğlu Boldurqan haqqında aldıkları qızıl sikkələrin haqqını carçılar şəhər

meydanlarında artıqlamasıyla ödəyir. Yepiskop kilsələrə xəbər göndərib. Hətta o, mənim haqqımda çoxdan gözlədikləri peyğəmbər, Tanrının oğlu Boldurqan kimi danışib. Ulu Şanqanın adını çəkməyib ki, Tanrının adının nə olması elə də vacib deyil, əsas adamları arxasınca aparacaq Boldurqana inanmalarıdır. Dediynə görə, bütün kilsələrdə, xristian kəndlərində məni gözləyirlər.

Kaş, sən də məni gözləyəydin, Tumar! Kaş, yolum qarşından keçəydi! Məni-bu ağıllı adamların düzəltdiyi axmaq peyğəmbəri görəydin. Ona görə axmağam ki, özümə inanmağa başlamışam. Ona görə axmağam ki, yanında deyiləm. Ona görə axmağam ki... Mən... məni bağışla, gərək ölməyəydim.

Adamlara tanrıya olan sevgimdən danışacam, o Tanrı sənsən, Tumar! Bədənim də, ruhum da sənə inanır.

Gəlib çıxdıq Əriz kəndinə. Bizi kəndin girəcəyində qoca qadınlar qarşıladi. Kahinə təzim etdilər. Mənə heyretlə baxırdılar. Gözlərini cəsədlərdən çəkmirdilər.

Kəndin mərkəzində it yiyəsini tanımırdı. Ulu Şanqanın peyda olmuş oğlu haqqında eşidənlər eşitməyənləri dartıb özləriylə gətirmişdi. Əksəriyyəti qocalar, dul gəlinlər, əlillər, xəstə kişilər idi.

Məni ehtiramla salamladılar, təzim elədilər. Əlimdən-ayağımdan öpməyə fürsət axtarırdılar, lakin əsgərlər imkan vermirdi. Kəndlilər eşşəyi və daşqanı tumarlayır, öpürdülər. Onların hər ehtiramı, öpüşü əlimin beynimə vuran ağrısına çevrilirdi. Dişlərimi elə qıcamışdım ki, dişim dişimə pərçimlənmişdi. Amma yenə də bu saf adamlara qarşı mehriban üz göstərməyə, gülümsəməyə çalışırdım. Onların Ulu Şanqaya olan sevgisini açıq-aydın görürdüm. Bu maqın yaratdığı qorxunun sevgisi deyildi, bu ümidin, inamın sevgisiydi. Əvvəl fikirləşmişdim ki, onların gözlərini açım, amma bu adamları görəndən sonra anladım ki, inam onlarla bərabər böyüyüb: ikinci başlarıdı, üçüncü qollarıdı, altıncı barmaqlarıdı, indi bunu kəsib atmaq olmaz. Nə qədər axmaq və cahil görünsələr də, onlara hörmətlə yanaşmalıyam. Üzümü çevirib hansı kəndliyə baxırdımsa, onda xəstəlik və yoxsulluq görürdüm və əmin olurdum ki, onların ümidləri, ruhları, duaları, sevgiləri Ulu Şanqayadı.

Bir qoca qadın qarşımda təzim edib dedi ki, mən oğlum Ulu Şanqaya qurban vermişəm. Ona görə Tanrı bizi bütün bəlalardan qoruyur. Mən oğlumun yanımda olmağını istəyirəm, amma Ulu Şanqa məndən də müqəddəsdə, ucadı. Onun yanında olsa, daha yaxşıdı.

Mən bu qadına inamının əksinə söz deyə bilməzdim. Deyəcəyim həqiqət onun başına endirilən cəllad baltasına çevrilərdi. İndi bu adamların ikinci başını tumarlamaq, üçüncü qollarına dostcasına girmək, altıncı barmaqlarına üzük taxmaq ən xeyirli əməldi. Bəzi adamları cahillikdən xilas etmək, akvariumdan çıxarıb nimçəyə qoymaqla eynidir. Ona görə də qadını əmin etdim ki, oğlunun ruhu atamın ən sevimli mələyidi. Mən bura o mələyin xahişiylə gəlmişəm. O sizi qoruyur, sizə xəbər göndərdi, Tanrının bir sirrini açdı, dedi ki, daşı daşın üstünə böyükdən balacaya düzüb dua edin, Tanrı sizin səsinizi daha tez eşidəcək.

Başım çürüsün, bu daş məsələsi hardan ağılıma gəlmişdi. Bir kəlmə yersiz sözümlə gələcəkdə dağlara, daşlara tapınan adamların, hətta anamın da beyninə batmışdı. Onlar bu sözün hardan gəldiyini bilməsələr də, indi mənə aydın idi və düzünü deyim ki, adamları bu qədər dərinə aldatdığıma görə çox peşmanam. Gələcəkdə kimin qarşısına çıxıb desəm ki, daşlara inanma, bu axmaqlıqdı, bu inancı qəfil uydurmuşam - məni daşa basarlar. Desəm ki, ağaclara parça bağlamaq, pir yaradıb kəndlilərin var-yoxunu talamağı Qarğabaş maq kəşf edib, inanmazlar. Burdakı adamlarla ordakı adamların beynində elə də böyük fərq yox idi.

Məni - eşşək arabasına mismarlanmış adi bir adamı Maqın sözüylə tanrı oğlu bilən, bir kəlmə sözümlə əllərini göylərdən çəkib, daşları tumarlayan, özlərini sevə-sevə qurban verməyə hazır olan bu kəndlilər Ulu Şanqadan elə mehriban, mərhəmətli, qayğıkeş Tanrı yaratmışdılar ki, az qala, mən də ona inanıb, yalvarmaq istəyirdim. Əlim çatsaydı, daşı daşın üstünə qoyub yalvarardım ki, canımı Qarğabaşdan qurtarsın, məni Tumara qovuşdursun. Yoxluqda əlçatmaz və bu qədər müqəddəs bir Tanrı yaratmış adamlar özlərinin nə qədər müqəddəs olduğunu görə bilmədikləri üçün bir-birlərinin qatilidir.

Qadını aldatdığıma görə əvvəl xəcalət çəksəm də, sonra özümə bəraət qazandıra bildim. Onların yoxluğa, göylərə olan sevgilərini yerdə daşa çevirdim ki, gələcəkdə ömürlərini mənasız inancların odunda yandırdıqlarını anlasınlar.

Mən böyük bir kəndi yox, minlərlə adamın könlünü fəth etmişdim. Onların sabahlarını, gələcəklərini, hələ doğulmamış nəsillərini inandırmışdım. Bu kəndə gəlişim onlar üçün ümid yağışı oldu, canlarındakı ağrıya qədər islandılar.

Hələ də başa düşmürdüm ki, yepiskop bu kələkdən nə xeyir qazanır? Axı, bu adamların Ulu Şanqaya inanması onun nəyinə lazımды? Belə çıxırdı ki, o özü də inanır? Bəs, bu günə qədər qarşısında diz çökdüyü İsanı nə tez unutdu? Bilmirəm!

Anlayıram! Anlayıram ki, elə bu kənd üçün burdaydım. Omay da, Sunqat da bu adamlar üçün qurban gedib.

Barmağımın arasında payadan çıxan rişəni hiss elədim. Əvvəl elə bildim bərkimiş toz yığınıdı, axı quru payanın ağac kimi rişələnəcəyini ağılıma gətirə bilməzdım. Kimə desəm inanmaz, amma həqiqət budur: qoca əkinçi əlləri kimi quru və cadarlamış paya barmağımın arasından rişələyib.

Hamilə olduğunu öyərənən qadının həyəcanı içimə sancı kimi doldu. Aldanıb bakireliyi alınmış və uşağa qalmış qızın içimdə gizləndiyini hiss edirdim. Nə qədər gizlətmək istəsə də bir azdan onun qarnı böyüyəcək, əsl dəhşət onda başlayacaqdı. Bir yandan atası, qardaşı, bir yandan da qonum-qonşu... Uşağı da öldürmək olmaz... Ha düşünürdüm sə, o zavallı qıza bir çıxış yolu tapa bilmirdim... Bəzən həqiqəti də cinayət kimi gizlətmək lazımды.

Bir azdan rişələr barmaqlarımın arasından sallanacaq, bəlkə də, qıvrılıb barmaqlarıma, biləklərimə dolaşacaq, bu quru paya məni özünə çevirəcəkdı. Bəlkə, Omayla Sunqatın dirilməsi üçün bu paya belə rişələnmalı, kök atmalı, sonra mən onu basdırmalıyam. Ola bilsin ki, o vaxt mən əlimi bu payadan rahatlıqla qopara bilərəm. Yəqin ki, bunu Qarğabaş anlayacaq və rişəni görəni kimi yoluşdurub qoparacaq. Nə olur-olsun, mən bunları qorumalıyam, böyütməliyəm. Qoy biləyimdən qarnıma doğru uzansınlar, basdırmağa fürsət tapacağı günə qədər mən onları sinəmdə, qarnımda gizlədərəm. Birçə bədənimə girməsinlər.

Çapar qarğa xəbər gətirdi ki, Ulus xan, maqın əməlindən xəbər tutub. Onun bu yad adamı eşşəyə mismarlayıb, kəndləri gəzdirərək adamları aldatmasını küfr sayır. Bərk qəzəblənib. Təcili onu yanına çağırır.

- Küfr! Küfr!- maq rişxəndlə təkrarladı.

Qarğabaşın qarıldamasından, əsib-coşmasından anladım ki, lələyi yolundu. Mən də, bəlkə cəsədlər də, eşşək də anlayırdıq ki, əgər xanın tələbini yerinə yetirməsə, başını sərçə başı kimi üzəcəklər.

Mən bu ağır yüklə kəndləri gəzmək istəmirdim, əslində, bu xəbər məni sevindirməliydi, amma Ulus xana acığım tutdu. Maqın sayəsində mən sevilirdim, hörmətlə qarşılanırdım, müqəddəs sayılırdım. Deməli, bir neçə günə mənim sözüüm qanun olacaqdı. Bəlkə də, bu maqın qarğa beyninə gəlməmişdi. O, fikirləşdiyi kimi qurunun oduna yaşları yandıra bilmədi. Oyunu

Bayqurd xan pozdu, Ərsunqay dəyişdi. Bir Qafurun ölməyi milyon-milyon insanı xilas elədi. Elə mənə də.

Gələcəyi dəyişmək şansını əlimdən vermək fikrində deyildim, məqsədim zərərli ideologiyayı kökündən kəsmək idi. Dünyanı xilas etmək üçün adamlar Tanrıdan çox bir-birinə dəyər verməlidir. Əsl həqiqət insandı, Tanrılar yox.

- Ulus xandan qorxmaq bizə yaraşmaz. - Mən cəsərlə fikrimi maqa bildirdim. - O hökmlü olsa da, axmaqdı.

Qarğabaşla Yepiskop diqqətlə mənə baxdılar. Gözlədilər ki, sözüm gedib beyinlərinə çatsın. Nəhayət, zindana dəyən çəkicin səsini eşitdim.

- Qorxmağı Ulus xana mən öyrətmişəm - Qarğabaş dilləndi. Bir anlıq duruxub sonra dimdiyinin altında qarıldadı -Yəqin ki, vəzir məqsədinə çatdı. Uların ikisinin də yeri xəyanət məbədidir.

Yepiskop fikrini əminliklə bildirdi:

- Kəndə qayıtsan, səni də, bu Tanrı oğlu Boldurqanı da öldürəcəklər. Yaxşı olar, siz kilsədə gizlənin.

Nədənsə mənə elə gəldi ki, bu xəbər yepiskopun eynini açdı. Elə bil bu xəbərin arxasındakı bilmədiyimiz nəsə sevindirici bir məqamı yalnız o bilirdi.

- Gördü ki, Allah Ulu Şanqadan daha güclüdü, Ulus xan ölməmək üçün müsəlman oldu. - Mən ağımdan keçənləri üzlərinə dedim və sözümle razılaşdılar. Maq anlayırdı ki, o bir günün içində Ulus xanın düşmənləri sırasına qoyulub.

Qarğabaş bir az düşünüb qərarını bildirdi:

- Onunla danışmalıyam.

- Birdən səni öldürər. - Narahatlığımı gizlədə bilmədim.

Onlar, xüsusən də maq mənə heyərlə, təəccüblə baxırdı. Deyəsən, o qulaqlarına inana bilmirdi. Əminəm, düşünürdü ki, mənə bu qədər zülm etdiyi, əsir götürüb kənd-kənd gəzdirdiyi halda niyə ona qarşı nifrətim yoxdur, hətta dimdiyinin qanamasını belə istəmirəm. Əksinə, onu qorumağa çalışıram. Yepiskop adi adam olmadığını, müqəddəsliyimi dilə gətirmək istəyirdi.

- Mən ölümsüzəm. - Qarğabaş əminliklə dedi. Üzünü yanındakı əsgərə tutdu. - Yepiskopla gedin. Məndən xəbər gözlə. - Sonra onun qulağına pıçiltıyla tapşırırdı: "Gözünü bu məxluqdan ayırma".

Qarğabaş qanadlı atını çevirib çaparı arxasınca uçdu. O biri əsgər də onun dalınca çapdı. Qarğabaş gedəndə hiss elədim ki, mənim üçün onun öz yeri var və o yerin boş qalmasını istəmirəm. Amma səbəbi hələ mənə aydın deyildi.

Günəş vaxtında batdı və hava bizi qaraltıya çevirdi.

* * *

Qarğabaş şəhər darvazalarından girəndə əl-ayaq çəkilməmişdi. Bəzi hündür evlərin, məntəqələrin girişindəki qəndillər ətrafı qorxa-qorxa işıqlandırırırdı. Arxa küçələrə girib gizlənmiş qaranlıq yetim uşaq kimi səhərin açılmasını gözləyirdi.

Maq düşünmüşdü ki, Ulus xanla şəhərin yorğun və mürgülü vaxtı görüşsə, daha yaxşı olar, səhəri gözləmək gecdi.

Ulus xan maqın gəldiyindən xəbər tutanda əvvəl təəccübləndi, onunla görüşmək istəmədiyini bildirdi, tapşırırdı ki, maqı karvansaraya aparsınlar, səhər görüşlər. Maq "karvansaray" sözünü eşdəndə saraydan necə qovulduğunu anladı, getmədi. Xəbər göndərdi ki, Ulus xan onu bu saat qəbul etməsə, bütün şəhəri lənətləyəcək. Ulus xan bu lənətə yaxşı bələd idi, səhər durub görərdi ki, qarğalar bütün şəhəri didişdirib. Odur ki, görüşə razı oldu. Xəbər göndərdi ki, vəzirlərin ikisi də gəlsin.

Maq eyvanda durmuşdu. Bir neçə dəfə elə qarıldadı ki, yatışan qarğalar diksinib oyandı. Bir az keçmiş qarılı səsi göyün üzünü bürüdü. Sarayın

başına qara bulud dövrə vururdu. Bəzi qarğalar aşağı enib maqın ətrafına fırlandı, elə bil ondan əmr alıb havadakı qoşuna xəbər apardı. Bəziləri eyvana qonub qarıldayaraq gözləyirdi.

Otağın qapısı açılarda maq eyvandan salona keçdi və Ulus xanla üz-üzə dayandılar. Ulus xan yəqin ki, qarğaların səsindən ürpənmişdi.

- Bəs, dedilər tək gəlmisən. - Xan eyvandakı qarğalara baxıb rişxəndlə gülümsündü.

Üz-üzə oturdular.

- Bəs, deyirdin məni fəlakət gözləyir. - Ulus xan dedi.- Deyirdin fərqli adamı tapıb, Ulu Şanqaya qurban verməsən, buralar qan gölünə dönəcək. Hər yerdə kəsilmiş başlar görürdün. Deyirdin məni qara bulud bürüyəcək.

- Nə gördüyümü yaxşı bilirəm. - Maq gözləriylə dəhşəti görürmüş kimi baxırdı. - O eşşəkli adam bizi bu bəladan qurtaracaq yeganə insan idi. İndi geddi. Bəla burdadı. Onu hiss edirəm

- Səhvin var, maq, indi mən daha qüdrətliyəm. Arxamda Əmir həzrətləri dayanıb.

- Yox. Qara buludun içində itmisən. Sənin arxandakı uçurumdu.

- Sənin dediklərinə ancaq axmaqlar inanar. Bu günə qədər sənə inandığım üçün təəssüf edirəm. İndi əsl həqiqəti tapmışam.

- Sən bu torpaqlara əbədi bəla gətirmisən...

Maq ağzını açıb ürəyini boşaltmaq istəyirdi ki, içəri iki nəfər girdi. Gəlib xanın sağında-solunda əyləşdilər. Maq onlardan birini tanıyırdı - o, başına əmmamə, saqqalına xına yaxmış olsa da, əvvəlki qoyun gözlü vəzir idi. Orta boylu, qara dodaqlı, başından böyük əmmaməsi olan axsaq adamı isə ilk dəfəydi görürdü.

- Bu -İbn Xambaldı. İkinci vəzirim. O mənim bəsirət gözümü açıb. - Ulus xan Xambalı təqdim edəndə maq başa düşdü ki, saraydakı yeri tutulub.

İbn Xambal əlini sinəsinə qoyub ehtiramla baş əydi.

- O səni nəinki kor edib, aqlını da alıb, indi sən sadəcə bir cəsədsən. - Maq gözünü İbn Xambaldan çəkmədən cəsərlə dedi.

-Bu nə hünərdir! - Ulus xan pərt oldu.

- Kafir maqı öldürmək lazımdı. O, şeytan əməlidir! - Vəzir Ulus xanı qızıışdırdı.

Maq təkini pozmadan cavab verdi.

- Bir xain yüz min əsgərdən qorxuludu.

- Bu günə qədər bizi aldatmışsən. - Vəzir dilləndi. - Nə qədər günahsız adamı qarğalarına yedirtmişsən...

- İnsanları aldatmaq kafir işidir. - İbn Xambal sözə qarışdı. - İnsanın malına, mülkünə, canına sahib çıxanın yeri cəhənnəmdir. İbrahim Peyğəmbərə Allahın mələkləri qoyun gətirdi ki, oğlu İsmayılı kəsməsin. İnsanı qurban vermək günahdır.

Maq ayağa durdu.

- Çoban erası başladı! - Sözü deyib eyvana çıxdı. Eyvanın sürəsinə qalxdı. Elə bil uçmağa, ya da özünü aşağı atmağa hazırlaşdı. Əllərini yanlara açıb gözünü yummuşdu, ətrafı qoxlayıb içinə çəkirdi. Vəzirlə İbn Xambal təəcübə ona baxırdı. Ulus xan gəlib maqın yanında dayandı. Bir vaxtlar heyrətlə baxdığı adamı rişxəndlə süzürdü. Maq nəfəsini içində tutub, bir müddət ətrafı dinşədi. - Hər yerdən mələşmə səsləri gəlir. - Maq eşitdiyini əminliklə dedi.

Ulus xan istədi maqı eyvandan aşağı atsın, hətta əlini onun arxasına qaldırıb barmaqlarını açmışdı da. Aqlına nə gəldisə, havada yumruğunu yığdı və yanına saldı. Vəzirin bu səhər şəhər meydanında camaata dediyi sözlər qulağında səslənirdi: "Kafir Qarğabaş maq, bu günə qədər bizi uydurduğu tanrıyla aldadıb, doğmalarımızı qarğalarına yedirdib, şeytan Şanqaya qurban

verib. İndi də bir adamı eşşək arabasına bağlayıb sizin üçün peyğəmbər düzəldib, Ulu Şanqanın oğlu elan edib. O, sizi ovsunlayır. Allah ovsunları və caduları sevməyəndi. Lənət olsun qarğa tanrısına. Onun qanı sizə halaldır, kafiri öldürün, mükafatınız cənnət olsun! "

Ulus xan düşündü ki, adamları inandırmaq da aldatmaq qədər asandı, odur ki, səhər Maqı camaatın qarşısına yağlı tikə kimi atıb özünə yenidən etibar qazanar.

Maq başını qaldırıb göyə baxdı və bayaqdan bəri onun əmrini gözləyən qarğalara elə qarılıdı ki, Ulus xanın əti ürpəşdi, başının tükləri qabardı.

Qarğalar burulğan kimi eyvana endi. Qarıltıdan qulaq tutulurdu. Elə bil bütün dünyanın qarğaları cihadə qalxmış, qəfil hücumə keçmişdilər.

Ulus xanın bağırtısı keşikçiləri oyatmışdı. Qarğalar qara alova dönüb xanı yandırırdı və heç kim bu oda yaxınlaşmağa cəsəret etmirdi. İçəridəkilər hansısa siçan deşiyini satın almışdılar.

Gecə yanısı səksənib oyanan şəhər xəbər tutdu ki, maqın qarğaları Ulus xanı aparıb. Keşikçilərin gözünün qarşısında Qara Maq qarğaya çevrilib uçub. Şaiyə yayıldı ki, Ulu Şanqa qəzəblənib.

Səhər İbn Xambal qarğaların fətvəsini verdi. Tapşırıldı ki, qarğaları ovlayıb saraya gətirsinlər, ən çox ölü qarğa gətirəni mükafat gözləyir. Adamlar oxlarını götürüb ova çıxsalar da, gördükləri qarğanı vurmağa hamı cəsəret etmirdi. Allahın qüdrətinə inananlar qarğa leşilə dolu araba ilə saray qapılarından girirdi.

Axşam növbəti dəhşətli xəbər yayıldı; Maqın qarğaları bu dəfə də vəziri aparıb. Adamlar deyirdilər ki, yeni vəzir İbn Xambalı Allah qoruyub. Lənətlənmiş qarğalar ona yaxın dura bilməyiblər. Onun bir duasıyla sarayın həyətinə göydən yüzlərlə ölü qarğa tökülüb. Gözəgörünməz Allah mömin bəndəsini qoruyub. Gəlib yerdəki qarğaları görənələr eyvanda durub onlara baxan İbn Xambala səcdə edirdilər.

* * *

Biz kilsəyə çatanda eltökən yağış başladı. Yolların tozu yenicə yatmışdı ki, gölməçələr ayağımı islatdı, saqqız kimi palçıq altı çoxdan düşmüş ayaqqabıma yapışmışdı. Burnumun ucundan su damcılayırdı. Axır ki, buludlar məni yudu.

Bizi kilsənin qarşısında keşikçilər qarşıladı. Onlar mənə elə sevgilə, elə hörmətlə yanaşdılar ki, özümü həqiqətən İsa Məsih hesab etdim. Görürdüm ki, mənimlə fəxr edirlər. Əllərini əlimə, daşqaya, cəsədlərin ayaqlarına vurmaq onlar üçün ən böyük ibadət idi. Bundan çox məmnun idim. Ancaq əsgərin qısqanc baxışları çaqqal gözləri kimi parıldayırdı. Ağız əyilib qulağının dibində durmuşdu, əlacsızlıqdan dillənə bilmirdi. Mənə bu boynu xaçlı, başı kapişonlu adamların sahib çıxmasına razı olmurdu. Oyuncağını qoruyan uşaq kimi onlara imkan vermirdi ki, mənə daha yaxın olsunlar. Həm də qorxurdu, çünki o tək idi. Səbrini basıb maqdan xəbər gözləməli, səhər məni alıb aparmalı idi. Bu gecəlik isə özünü məcbur edirdi ki, dözsün.

İslanmış cücəyə dönmüşdüm. Yəqin ki, kənardan eybəcər və çox yazıq görünürdüm. Gözləyirdim ki, bu adamlar dualarını, mənə sitayişlərini bitirib örtülü yerə aparsınlar. Kilsənin açıq qapısından rahat girə bilərdim.

Nəhayət ki, dualarını bitirdilər. Yepiskop yanındakı keşikçə tapşırıldı ki, əsgəri aşağı aparsın. Mənə ibadət edənlər yeyin addımlarla kilsəyə tərəf gedirdilər. Mən də onların arxasınca içəri girmək istəyirdim, yepiskop dedi ki, eşşəyin kilsəyə girməsi günahdı. Bir keşikç noxtanı dirəyə bağlayıb, xaç çevirdi, mənə təzim edib qaçaraq içəri girdi.

Mən bildiyim bütün ədəbsiz sözləri onların dalınca yağdırdım. Bərk əsəbiləşmişdim. Sonra aqlım başıma gəldi, axı, niyə şikayət edirdim? Əslin-

də, o axmaqlara boş başlarına görə minnətdar olmalıydım. Qoy səhərə qədər mənimlə bağlı yeni plan fikirləşsənlər. İndi mənin qaçmaq fürsətim var idi.

Cəhd elədim, amma zirzəminin balaca pəncərəsindən gördüklərim məni saxladı. Bir az da yaxına gəlib dizimi palçıq lehməsinin içinə qoydum, başımı güclə sığışdırdığım nəfəsliyə soxdum. İndi içərini daha aydın görürdüm, hər şey burnumun ucundaydı.

Xarrat sexiyyədi. Dülğər rahiblər cəza alətləri düzəldirdilər. Kənarda bəhbəhlə düzülmüş və hələ yəhər görməmiş dayça kimi nə işə yaradığından bixəbər olan hazır dəzgahlar kişnəyirdi. Böyük elmi kəşfinə görə xoşbəxt alim edasıyla ortalıqda gəzişən rahib yəqin ki, ixtiraçıydı.

Başımı pəncərənin koğuşundan çıxardım, yenə bircə dənə kibrit çöpünün dəyərini, yerini gördüm. O əvəssiz, o ilahi qüvvə olan kibrit dənəsi aşağıdakı, yuxardakı adamlardan qat-qat müqəddəs idi. Elə bu kilsədən də. Bir quru kibrit dənəsiylə bu kilsəni yandırmaqdan yaxşı, xeyirxah əməl ağılıma gəlmirdi.

Vaxt itirmədən arabanı yırgalayır, eşşəyimi məcbur edirdim ki, dartıb noxtasını qırsın. Bir neçə təkandan sora çürük kəndir eşşəyi dirəkdən azad elədi. Mən yavaş-yavaş kilsədən uzaqlaşdım və qaranlıq məni əməlli-başlı gizlədəndə eşşəyi azadlığa hayladım. O sanki qanadlandı. Mən də artıq azad idim. İndi heç kəs məni Tumara gedən yoldan döndərə bilməzdi.

Bilirdim ki, Yepiskop, keşişlər hər yerdə məni axtarır. İndi mən daha çox onlara lazım idim. Yəqin ki, onlar hər şeyi yenidən başlamaq niyyətindədilər. Bunları havadan demirəm, nə də özümdən uydurmuram. Hələ kilsənin dirəyinə bağlanmış olanda iki sərxoş keşişin söhbətini eşitmişdim.

Qoca keşiş deyirdi:

- İndi bizim əlimizə yaxşı fürsət keçib. Bu adam bizim xilaskarımız olacaq.
- Müqəddəs ata, axı, bu adam özünü arabadan xilas edə bilmir, bizi necə xilas edəcək?

Qoca keşiş əlini onun çiyinə qoyub, ilahi bir əsərə tamaşa edirmiş kimi mənə baxdı:

- İsa Məsih də özünü çarmıxdan xilas edə bilmədi, - şəhadət barmağıyla yeri göstərdi. - Amma bizi bax, ordan xilas elədi. Şərabımız və donuz ətimiz həmişə var, amma onlar bunun üçün hər gün yalvarırlar.

-Əllərində olanı da bizə gətirirlər ki, - o xırıltıyla güldü- dua edək Tanrı onlara iki qat əvəzini versin.

Qoca keşiş də ona qoşulub qəhqəhə çəkdi və əlindəki şərab yerə dağıldı. O dibində qalanı başına çəkib dedi:

-İndi bu adam bizi burdan xilas edəcək. Mən hamının əvəzinə düşünmüşəm, hələ lap çoxdan düşünmüşəm.

İnanmazdım ki, lənətə gəlmiş hansısa zamanda beləcə əl oyuncağı olam. Axı, bunların nə ixtiyarı var ki, bir adamdan oyuncaq düzəldib bu qədər adamla istədikləri oyunu oynasınlar?

Yanıb-yaxılırdım və ancaq eşşəklə dərdləşirdim, sözümü ona deyirdim. O da hərdən dərdimə dözməyib elə anqırırdı ki, kol-kosun dibində yatanlar diksinirdi. İndi o yenə əzbərlədiyi məşhur sözü təkrarladı. Buna baxmayaraq, mən giley-güzarıma yenə davam elədim:

- Niyə axı buralarda polis, məhkəmə yoxdu? Bu cinayətdir, mən şikayət eləmək istəyirəm. Qoy onlar xalq qarşısında mühakimə olunsunlar. Fırıldağ məbədələrinə möhür vurulsun, bu hoqqabazlar da gedib həbsxanalarda bekarçılıqdan kitab oxusunlar, elm öyrənsinlər. Qəribədi, özləri əkib, özləri doğur, sonra da deyirlər Allah verdi. Bu adamlar gözləriylə gördükləri öz bədənlərini tanımır, nəyə qadir olduğunu bilmir, gözə görünməyən Allahın qüdrətindən, xasiyyətindən, gücündən danışirlər. Hələ onun ağızından əmr də verirlər. Bir az da dərinə getsən, onlar öz varlıqlarını inkar edər. Düz deyirsən,

mənə nə? Kim kime qoşulub hara gedir, özü bilər. Bəli, özü bilər. Buna görə adamı məcbur eləmək, cəzalandırmaq, var-yoxunu əlindən almaq, yığışib döymək, başını kəsmək olmaz. Başa düşürəm, adamlar mənim arxamca gəlmək üçün doğulmayıblar, buna görə onları öldürə bilmərəm. Qoy, əllərini açıb bütün günü göylərə yalvarsınlar, ümid eləsinlər, burda pis nə var ki? Lap dərindən fikirləşə bilsəm, sən düz deyirsən, Allahın adamlara xeyri də var. Məsələn, təsəlli tapmağa, yalvarmağa, ümid bağlamağa, and içməyə, qarğış etməyə, sadalasan, bitib tükənməyən səbəblərə görə Allah lazımdır. Amma Allaha inandıqları qədər, heç olmasa onun yarısı qədər özlərinə inansınlar, özlərinə güvənsinlər.

Sunqata, Omayya baxıram, içim parçalanır. Axı, onlar niyə bu daşqada uzanmalıydı? Niyə mənim suallarına cavab verə bilmirlər? Niyə onlar ölüb, amma özlərini ədalətli, allahlı, həqiqət, haqq yolçusu sayan qatillər yaşayır? Ona görə ki, bu adamlar onlar kimi düşünmür, onlar kimi dua eləmir, onlar kimi inanmır? Bağırmaq istəyirəm! Lap eşşək kimi anqırmaq istəyirəm! Yaxşı ki, sən bunu bacarırsan!

Payadan çıxan köklər qıvrılıb barmaqlarımı gizlədib. Kənardan baxan elə bilər ki, əllərim yoxdu, biləyim qıvrırcıq köklərdən əmələ gəlib və mən içində iki cəsəd olan eşşək daşqasından yaranmışam. Deyəsən, belə getsə, bir gün taxta çarxa çevriləcəm, daşqa əvvəlki şəklinə qayıdacaq, diyirlənib öz sahibim olan o oğlu öldürülmüş arvadın heyətinə gedəcəm. Buralara heç gəlməmiş kimi, bu zülmələri çəkməmiş kimi bir qol-budaqlı ərik ağacının kölgəsində vergi borcuna görə aparılmış eşşəyin yolunu gözləməkdən çürüyəcəm. Və bir gün uzaq zamandan bir adam gələcək, meyitləri aparmaq üçün məni ona verəcəklər...

Yağışdan sonra çıxan günəş ətrafı inadkarcasına qurutmuşdu. Araba təkərləri, heyvan dırnaqları öz arxalarınca xatirə qoymuşdular. Xatirələri çözməyə çalışırdım, bu bir əlamət idi. Məni hər yerdə izləyən əlamətlərdən biri. Bilirdim ki, onu düzgün oxusam, yaxşı yere gedib çıxacam. Yağış məhz, bu əlamətlərə görə yağmışdı və mən onları görüm deyə günəş bu qədər yanıb yaxılırdı.

Aydın idi ki, burdan at arabaları, eşşək arabaları keçib. Adam ayağının addımları tökülüb qalmışdı. Amma dəqiq anlaya bilmirdim ki, bu ayaqların sahibi əsgərlərdi, Yepiskopun adamlarıdı, Qarğabaşın qarğalarıdı, yoxsa adi kəndlilər. Qərar verməli, ya bu izləri geyinib naməlum kalona çatmalı, ya da başqa istiqamət seçməliydim.

Omayla, Sunqatı əmin etdim ki, doğru qərar vermişəm. Onlar mənə inanıb uzandıqları yedən başlarını qaldırmadı, sual da vermədilər, sadəcə güvəndilər. Bu daha çox xoşuma gəldi.

Yerə səpilmiş izləri yığa-yığa bir neçə addım getmişdim. Hərdən qarşıma qida artıqları çıxırdı. Anlayırdım ki, onlar burdan keçəndə bəziləri bekarçılıqdan qarınlarını doyurmuş. Alma cecəyini tapana qədər fikirləşirdim ki, məni axtaran adamlar da qidalanırlar və bu artıqlar onlardan qalmış ola bilər. Amma həmin o yumurta boyda olan çürük cır alma bütün fikirlərimi alt-üst elədi. Onun üstündəki dişdək yeri uşağa aid idi. Balaca süd dişlərinin naxışı möhtəşəm görünürdü. Qərar verdim ki, o uşaq kalonun dalınca getməliyəm. Həmişə elə hesab eləmişəm ki, uşaq olan yerdə pislik olmaz.

Eşşək sevindiyindən ayaqlarına güc vermişdi, elə mən də. Daş-kəsək bilmirdik. Fikirləşmirdim ki, çarxin o birisi də qırıla bilər. Bircə o adamlara, məni arxasınca çağırən uşağa çatmaq istəyirdim. Nə yaxşı ki, o uşaq doğulub, o arabada gedir, nə yaxşı ki, ona alma veriblər və o alma çürük olub. Bu əlamətlərin hamısı mənə görədi. Bilmirəm o uşaq kimdi, gələcəkdə tarix

kitablarında onun haqqında oxuya biləcəyik ya yox, amma mənim xilaskarım kimi onu həmişə xatırlayacam.

Mən onlara bir gündən sonra çatdım. Görünür, onlar hardasa xeyli vaxt öldürüblər. Bəlkə də, uşaq onları ləngidib ki, mən gəlib çatım. Çatdım. Onların arxasınca qalxan tozanağı görəndə əmin oldum ki, azadam.

Çatdım. Amma gözlədiyimin əksini görəndə çaşıb qaldım. Düşündüyüm kimi bunlar bir dəstə kənd adamı deyildi. Aralarında zirehli, silahlı əsgər də gözümə dəymədi. Onlar kənd-kənd dolaşan sirk taboru idi-təlxəklər, klounlar, kəndirbazlar, bəzəkli arabalar, paltarlı atlar, qəfəsdə heyvanlar, arabalarda oturub ayaqlarını sallayan uşaqlar, liliputlar... O qədər güldüm ki.

Bir nəfər atının başını çevirib mənə sarı gəldi. Əvvəl məni gözlərinin diaqnostikasından keçirdi və yəqin ki, sağlam çıxardı. Əyin-başımıdakı rəngli parçalar, bəzəkli eşşəyim, arabam və Omayla Sunqat onu inandırdı ki, mən də onlardan biriyəm, amma adamlarını yaxşı tanıdığı üçün yad olduğumu dərhəl anladı. Soruşdu, dedim sizinlə getmək istəyirəm. Bu günə qədər tək gəzirdim, yeni dördümüz, yorulub yatmış Omayla, Sunqat, istedadlı eşşəyim və mən. Amma indi sizinlə birlikdə olmaq, tabora qoşulmaq istəyirəm. Bunun sizə bir ziyanı dəyməz, əksinə, məndə yeni nömrələr var.

O nə fikirləşdisə, razılaşdı və mən əvvəl axırncı arabanın arxasınca getdim, sonra bir-bir arabaları ötüb lap ortaya gəldim. Gözüm xilaskarımı axtarırdı. Burda hər millətdən adam var idi, fərqli dillərdə danışırıldı. Təlxəklərin taboru elə bil Nuhun gəmisi idi.

Mənimlə maraqlanırdılar. Qabiliyyətimi, hansı nömrələri bildiyimi soruşurdular. Onları ən çox maraqlandıran mənim ağaca dönmüş əllərim və çarxın yerində gedən ayaqlarım idi. Soruşdular ki, əgər sən bu daşqadan qopa bilmirsənsə, bu payada bitmisənsə, neçə nömrə göstərirsən? Dedim elə bu nömrədi, görürsən, hətta sizi də inandırdım. Onlar ləzzətlə gülüşdülər və biz qaynayıb qarışdıq. Yolun bu qədər əyləncəli və maraqlı olacağı ağılıma gəlməmişdi. Doğrudan da, həyat təlxəklərlə, hoqqabazlarla, yalançılarla daha maraqlıdı.

Bütün əyləncələrə baxmayaraq, Tumarı bir dəqiqə də unutmamışdım. Onunla içimdə danışırıldı. Omayın Sunqatın yanında hissələrimi açıb ağartmağım hörmətsizlik olardı. Çətini sevgimə qovuşana qədərdir.

Bu təlxəklərin arasında yeni olduğumdan hamısı mənə maraqlı salmışdı. Hərə bir tərəfdən sual verirdi, mən də öz cavablarımla onları bacardığım qədər inandırırıldı. Onları meyitlərin bu hala necə gəldiyi maraqlandırırıldı. Bir də soruşurdular ki, hansı sehri etmişəm, bu cəsədləri daha çox yorulub yatmış adama necə dönərmişəm. Mən də cavab verirdim ki, bu mənim bacardığım ən yaxşı nömrədi və onun sirrini heç kimə açma bilmərəm. Xahiş elədilər ki, onlardan kimsə ölsə, onu da belə hala salım, mən də məmnuniyyətlə razılaşdım, hətta söz verdim.

Onlar məni özlərinə o qədər yaxın buraxdılar ki, hətta saqqallı bir liliput mənə qaxac da yedirdi, sərin şərab içdim. Ətrafımda balaca uşaqlar sərçə kimi uçurdu. Liliput dedi ki, o uşaqların çoxunu qarət olunmuş kəndlərdən, döyüş meydanlarındakı cəsədlərin arasından tapıblar. Şərab məni yaxşıca dəmləşdirmişdi, odur ki, müharibəyə uduzmuş uşaqlara görə ağladım. Elə bil çoxdandı ağlamaq istəyirdim, amma bəhanə tapmırdım. Əslində, liliput danışdıqca gözümün qarşısında yanan kənd, qışqırışan uşaqlar, hər yerdə oxlanmış, kü-rəyinə nizə sancılmış analar, atalar, yaralı, zarıyan qocalar gəlirdi. Onlar o qədər yazıq və çarəsiz görünürdülər ki, gözümün qabağına gətirməyə də utanırdım. Axı, adamlar başqalarının ideyalarına, məqsədlərinə görə niyə ölməlidir?

İki gündən sonra uzaqda kənd gördük. Torpaq görəndən dəniz səyyahı kimi sevinirdik. Mənim üçün də əyləncəli olacağına inanırdım, hətta çıxış üçün

nömrə də fikirləşmişdim. Beynimdə ssenarisini qurub, monoloqunu əzbərləmişdim. Amma kəndə çatanda arzuladım ki, bir piton çıxaydı və məni udub qarnında gizlədəydi.

Karvandan geri qala bilmirdim, qaçıb gizlənməyə də yer yox idi. Sadəcə, axınla gedirdim. Həmin o kəndə gedirdim- məni Ulu Şanqanın oğlu kimi tanıyan, sevən adamların kəndinə. İndi məni bu təlxəklərin arasında görsələr, necə olacaqdı? Birdən Yepiskop, lap elə Qarğabaş məni gördü... Mən axı hara gedirdim? Onların ovuclarının içinə. Yox, o adamlar bilsələr ki, mən adi bir təlxəyəm, onları aldatmışam, məni bu araba, eşşək, cəsəd qarışıq yandırarlar.

Hər addım məni biabırçılığa aparırdı və bunu məndən başqa heç kim bilmirdi. Onlar elə sevinirdilər ki, elə bil ölümdən yaxalarını qurtarmışdılar. Bilmirdilər ki, ordakı adamlar, o zavallı şikəstlər bəlkə də təkcə məni yox, bu adamların hamısını, lap elə uşaqları da öldürər, ya da Ulu Şanqaya qurban verərlər.

Çox peşman idim. Bu adamlara qoşulmağım, onları özümlə bura gətirməyim axmaqlıq oldu. Bəli, onları mən bura gətirmişəm, onlar məni yox. Mənim mistik qüvvəm onları sürüyüb aparır. Əgər bu adamların arasında olmasaydım, onlar, yəqin ki, bu kəndə girməzdilər.

Yolun kənarlarında üst-üstə qoyulmuş dua daşları diqqətimi çəkmişdi. Əvvəl adamların beyninə yedirdiyim ideyam xoşuma gəlirdi. Açığını deyim ki, özümlə qürurlanmağım qalmadım, liliputa ucadan dedim ki, qoy başqaları da eşitsin. Təbii ki, eşitdilər və mən güddüyüm məqsədə çatdım. Onlar məndən bunu nə məqsədlə elədiyimi soruşdular, mən də dedim. Elə bildirdim onlar məni fərasətimə görə tərifləyəcəklər, amma əksinə oldu. Liliput-bu kiçildilmiş adam məni qadınların, uşaqların arasında ələ saldı, adamları yaxşı aldatdığım ilə öyündüyüm üçün mənə güldü, dedi ki, belə sadə şeylə öyünmək uşaq işidi, onsuz da o adamların qabları boşdu, nə versən, yeyəcəklər.

Hiss edirdim ki, ürəyimin dərinliyində bu əməlimlə bağlı bir fərəh hissi neft buruğu kimi fontan vurur və mən onun ağzını bağlaya bilmərəm. Qoy püskürsün və damarlarıma yayılsın.

Kənd yolunda bir kişiylə rastlaşdıq, daha doğrusu, o, bizdən çox aralıda gedirdi və daha çox mənim diqqətimi cəlb elədi, liliputa göstərdim. O kişinin arxasınca mat-məəttəl baxdıq. Sonra mənə baxıb onunla müqayisə elədi. Həmin kişi də eşşək arabasını aparırdı və o da mənim kimi daşqanın sol tərəfindəki qırılmış çarxı əvəz edirdi.

Liliput heç nə demədi. Heç mən də danışmadım.

Kəndə girdik. Bilmirdim başımı qoltuğumun altına necə soxum ki, adamlar üzümü tanımasın. Axı, bir neçə gün əvvəl mənə ibadət edirdilər, əlimi, ayağımı öpürdülər. Bəlkə də başqa sözləri olmadıqları üçün bütün günü məndən danışblar, Ulu Şanqanın müqəddəs oğluna əl vurduqları üçün hələ də öyünürdülər.

Qarşılaşdığımız adamları görəndə bir az tərəddüd elədim. Buranın həmin kənd olduğundan əmin idim, amma adamlar... Uzun çarşaba bürünmüş qadınların təkcə gözləri görünürdü. Arabir kişilərlə də rastlaşdıq. Bu doğurdan da məəttəl qalmalı iş idi, onlar ətəyi topuqlarına düşən ağ kandura geyinmişdilər. Sünnət olunduqları üçün paltarın altından əzələrinin üstünə nəşə qoymuşdular ki, parça qabarıq dursun, açıq yaranı sürtməsin. Paltarlarının qabağı donbaq, özləri də hamilə qadınlar kimi əllərini bellərinə qoyub qorxaq addımlarla yeriyirdilər. Ağacların altında toplaşib danışirdilər. Yanlarından keçəndə qulağım aldı ki, sünnət edən dəlləklər onların arvadlarını aparıb ki, kişilərin yarası tez sağalsın, yaraları da sağalmır ki, sağalmır.

Uşaqların çoxu lüt idi və adam onların yaralarını görəndə istər-istəməz ürəyi sızıldayırdı. Adam qeyri-ixtiyari ətindən ət kəsildiyini təsəvvür edir, bu da içini sızıldadır. Yəqin ki, yaşlı adamlarda bu, daha ağırlı olub.

Yarası sağalmış bir neçə kişi gördük, onlar da eynən mənim kimi sol çarxı qırıq eşşək arabasında yük aparırdı. İndi fikir verdim ki, burdakı bütün daşqaların sol çarxları qırıqdı. Bu, təbii ki, məqsədli şəkildə qırılmışdı. Bunu Liliput da dedi. Hələ onu da dedi ki, bura bizdən əvvəl gələnlər bizdən daha istedadlı adamlar olub, bizdən də çox nömrələr bilirlər. Hiss elədim ki, liliput "onlar" dediyi adamlara bacarıqlarına görə qibtə edir.

Mən də özümü gözə soxmaq məqsədiylə dedim ki, onlara bu qara çarşabları, ayaqlarına ilişən kanduraları geyindirselər də, kişiləri əzalarını tutub kəssələr də, Ulu Şanqanın oğlu Boldurqana olan inamlarını ürəklərindən çıxarda bilməyiblər. Çünki bu adamlar Boldurqanı görüblər və o gözə görünməyən qüvvədən daha doğmadı. Çünki onlar kimi insandır. İnsan şəklinə gəlmişdi.

Kəndin ortasından keçib bazar meydanına getdik. Adam əlindən tərpənmək olmurdu. Sirk arabasındakı bütün təlxəklər onlara baxıb gülməkdən sancılanırdılar. Kişilərin yerişi, kanduralarının qabağı, parçanın kəsiyindən boylanan qadın gözləri çox qərribə görünürdü; gərdəyə girmiş bəylə-gəlinə qapının arasından baxan yengəyə çevrilmişdilər.

Heç kəs Ulu Şanqanın oğlunu bu təlxəklərin arasında tanıyırdı, seçə bilmirdi ki, gəlib üzümə tüpürsün, yağlı bir şillə vurub abırımı ətəyimə büksün. Üzümü gizlətmirdim, əksinə, istəyirdim heç olmasa məni tanıyan bir adam, - bir çarxlı eşşək arabasını sürən müqəddəs elçiyə inanan birçə kişi məni təlxəklərdən ayırsın, özündən, kəndli qonşusundan fərqləndirə bilsin.

Səbrimi basa bilmədim. Daşqası çuvalla dolu kişi yaxınlığımdan keçəndə onun eşidə biləcəyi səsdə dedim?

- Mən Boldurqanam.

Kişi daşqanın payasını yerə qoyub qarşımda dikəldi. Qanrılıb belinin quluncunu qırdı. Mənə diqqətlə baxdı. Sevindim, qeyri-ixtiyari xəfif gülümsədim və gözlərimi genişləndirdim ki, məni tanısın, xatırlasın.

- Elə mən də Boldurqanam. - Kişi ciddi-ciddi deyib payanı yerdən götürdü.

Onun dalınca təəssüflə baxmaqdan başqa əlimdən bir şey gəlmədi. Qarşımda qanrılıb quluncunu qıranda o sümüklərin şaqıltısını boynumda hiss elədim. Həqiqətən mənə elə gəldi ki, buynum qırıldı, o ağır bütün sinirlərimə mizrab kimi toxundu. Mən bu yazıq adamları öz axmaq görünüşümlə zülmə salmışdım. Bu, bəlkə də, çəkilən ən mənasız əziyyət idi. Boldurqanın nişanəsini özləriylə gəzdirmək üçün çarxı qırıb, bu əziyyətə razı olurdular. Elə bil sol çarxı qırılmış eşşək arabası Boldurqanın simvoludu, talismandı. Xristianlar boyunlarında çarmıxa çəkilmiş İsa Məsihin ikonasını gəzdirdikləri kimi bu adamlar da Boldurqanın nişanəsinə dönmüşdülər.

Liliputlardan ən qocası arabanın başına çıxıb elan elədi ki, axşama yaxın çox yaxşı əyləncə olacaq, maraqlı nömrələr, hoqqalar göstəriləcək. Ağıllı və bacarıqlı adamlar mükafat qazanacaq. Ən maraqlısı isə axırda olacaq: "Duaların qəbulu" adlı möhtəşəm səhnə. Kim duasının qəbul olunacağını bilmək istəyirsə, özüylə bir səbət istədiyi ərzaq gətirsin.

Vəd olunmuş vaxta qədər kənd meydanında arabalardan səhnə qurdular. Təlxəklər bəzəndi, liliputlar hazırlaşdı, heyvanları qəfəslərdən çıxardılar, kəndirbaz iki arabanın arasına çəkdiyi kəndiri bərkitdi... Mən isə sadəcə oturub onlara baxır, Sunqatla məsləhətləşirdim. İndi bu kişiye daha çox ehtiyacım var idi. İstəyirdim ki, o durub daşqadan düşsün, eşşəyin noxtasından tutub məni adamların qarşısına çıxarsın və desin ki, bu adam Ulu Şanqanın oğlu deyil. Nə Şanqa var, nə də oğlu. Bu mənim oğlum Boldurqandı. Sizin kimi adi bir adamdı. Daşqanın çarxı qırılıb, düzəltdirə bilmir. Payanın kökləri mismarlanmış əllərinə, biləklərinə dolanıb.

Omaya yalvarırdım ki, qalxsın, oyansın. Ağılımdan keçirdi ki, bəlkə də, bu hoqqabaz liliputlar nəse əməl edib Omayı geri qaytara bilər. Qoy Omay gedib qadınları dünyaya baxdıqları o parça cırığından xilas eləsin.

Arada, deyəsən, söykəndiyim yerdə mürgüləmişdim.

Adamların səsinə oyandım. Liliput şikayət edirdi ki, onlara gülmək üçün heç vaxt bu qədər az adam gəlməyib. Buna baxmayaraq, yenə də məzhəkələr başladı. Nə qədər çalışdırsa, bir qadının da güldüyünü görə bilmədilər. Onların mimikaları güclə görünən gözlərindən məlum olmurdu. On-on beş kişi isə kəsilmiş əzalarının ağrısından gülə bilmirdi. Qarınları silkələnən kimi ahıldaıyıb-ofuldayırdılar və bu vaxt rəngli-boyalı, arıq, gombul qadınlar gülməkdən qəşş edirdilər.

Tamaşalar demək olar ki, çox sönük keçirdi. Düzdü, sonradan bir xeyli adam da gəldi, amma yenə də onlar əvvəllər necə güldüklərini xatırlaya bilmədilər.

Bu nömrədən sonra mən çıxış etməliydim. Düzü, uşaq gəlib rəhbərin sözünü mənə çatdıranda həyəcanlandım. Beynimdə qurduğum səhnə də yadımdan çıxdı, heç bilmirdim nə edəcəm. Mənə elə gəldi ki, truppanın rəhbəri təlxəklərin oyununu yarımqıç kəsdi. Gözlədiyimdən tez qurtardı, ya da elə qabiliyyətləri bura qədərmiş. Ürəyim çırpınıb sinəmi yumruqlayır, tələb edirdi ki, düşüb qaçmağına imkan verim. Amma fürsət olmadı, məni üçüncü dəfə meydana dəvət elədilər. Eşşək məni sürüyüb düz ortaya gətirdi. Çəşib qalmışdım, bilmirdim hardan başlayım. Başa düşürdüm ki, nəse etməliyəm, həm də ona görə ki, bu sirk truppasında qalmaq istəyirdim.

Bildiyim şeirləri, oxuduğum əsərlərdən səhnələri, monoloqları xatırladım, amma hamısının qolun-qıçın sındırdım, öz dövrümdən bura salamat gətirib çıxara bilmədim. Çıxışım olduqca sönük və cansızıcı alınır. Bir təbəssümə layiq olmayan zavallı təlxək kimi yerimdə dövrə vururdum. Hardan ağılıma gəldisə, istədim ki, yeni dostlarım mənim bu kənd adamlarının arasındakı müqəddəslik mərhələmi görsün.

-Mən Ulu Şanqanın oğlu müqəddəs Boldurqanam! - Haray çəkirmiş kimi cəsərlə bağırırdım. Kiminsə qarşıma çıxıb ağız dolusu üzümə tüpürəcəyi vecimə də deyildi.

Səkkiz-on yaşlarında bir uşaq arvadların arasından qabağa çıxıb əlini mənə uzadaraq dedi:

- Əmi, sən müqəddəs deyilsən e, eşşək arabasisən.

Arxamda təlxəklər əllərini-əllərinə vurub güldürdülər. Deyəsən, kəndlilər də güldürdü, çiyinlərin atdanıb düşdüyünü, qocaların boş damaqlarını, son çeynəmə dövrünü yaşayan sarı uzun dişlərini görürdüm.

Özümü ələ ala bildim və sonuncu cərgədə oturan tamaşaçıya üzünü tutub sonuncu monoloqunu yüksək pafosla deyən aktyora çevrildim:

- Mən sizdən biriyəm! O, eşşək deyil, başımdı. Bu araba deyil, qurumuş içimdi, o başı kəsilmiş Sunqatdı-azadlıq, mübarizə tanrısı. Bu Omaydı-cəsərlə ilahəsi. Bu da mənim ayaqlarım. Mən o başla düşünüb, cəsərlə dolu bədəni bu ayaqlarımla gələcəyə aparıram. - Axırncı sözü lap ürəkdən bağırırdım. - Mən gələcəyə gedirəm! - Baş əyib təzim elədim. Gözümü yummuşdum və mənə elə gəlirdi ki, qədim Yunanıstandakı Epidaurus amfiteatrında öz əsərində baş rolu oynayan Esxilin özüyəm. Qulağıma alqış səsləri, dəmir danqılıtları, qarmaqarışq küylər gəlirdi. Başımı qaldırmadan səhnədən çıxdım.

Anladım ki, təlxək olmaq çox çətin peşədi, adamları inandırmağı, güldürməyi bacarmaq lazımdır, yoxsa ortada biabır olmuş vəziyyətdə qalıb lağ hədəfinə çevrilərsən.

Nəfəsimi dərənə qədər növbəti tamaşa başlamışdı. Hələ ki, kəndlilərdən heç kim yerindən tərpənməmişdi və elə bil bu səhnəciyə görə bu qədər vaxtı

dözüb dayanmışdılar. Qadınlar çadralarının altından içi dolu səbətləri çıxarıb gözlədilər. Liliput geyindiği uzun sakkozun içində azmışdı, bilmirdi əlini hardan çıxarsın, ayağını necə atsın, başındakı naxışlı mitra burnunun üstünə düşürdü və tez-tez işarət barmağıyla qaldırıb gözünü açırdı.

Arabaların yanları açılmışdı və rekvizitlərlə əsl kilsə düzəltdilmişdi. Liliput səhnədən bağıraraq adamlara deyirdi ki, Tanrının qəbuluna düşmək üçün kilsəyə qalxan pilləkənin qarşısında dayansınlar, tamaşa başlayırdı. Morja oxşayan piyli və hündürboy arvadən gəlib liliputun belindən tutmağıyla onu qaldırıb boynunda oturtmağı bir oldu. Sakkosun ətəyi arvadın başına keçdi və o itdi. İndi yalnız nəhəng Yepiskop öz əzəmətiylə hamını valeh edirdi.

O dua üçün dörd nəfəri kilsəyə dəvət etsə də, heç kim yerindən tərpənmədi. Səslədi, onları maraqlandıрмаğa çalışdı, xeyri olmadı. Eləcə hamı durub bir-birinə baxırdı.

Bir kişi əlini qarnına qoyub üz-gözünü turşudaraq bağırdı:

- Ora kafir məbədidir, bizə deyiblər ki, ora girmək günahdır.

Nəhayət, anladılar ki, bu adamlar bu səhnəyə, belə geyinmiş bir adamın qarşısına çıxmayacaqlar. Bu geyimdə kim olur olsun, onlar üçün kafirdir. Hesab edirlər ki, Allah xristianları və yəhudiləri lənətləyib, onları öldürmək savabdır.

İndi başa düşdük ki, kişilər danışanda məlum yerləri ağrıyır, ona görə bu qədər sakitlikdi, başqa vaxt olsaydı, yəqin ki, səs-küydən dayanmaq olmazdı, onları söyüb, daşqalaq edərdilər. Bir də ona təəssüf elədilər ki, onların əlində əmmamə və cübbə yoxdu. Olsaydı, dərhal paltarlarını dəyişib mömin olardılar və onda bu qədər səbət səhnəyə gələrdi.

Axır ki, bir çadrasız qadın pilləkənləri asta-asta qalxdı. Rahib həvəsləndi. Qadına tapşırırdı ki, səbəti yerə çəkilməmiş kvadratın içinə qoysun. Qoydu. Tapşırırdı ki, indi dizi üstə oturub əllərini çənəsinin altında birləşdirib gözlərini yumsun və özünü Tanrının hüzurunda təsəvvür etsin, duasına başlasın. Əgər Tanrı onun duasını qəbul etsə, gətirdiyi bərəkət onun qarşısından qeyb olacaq. Tanrı onun hədiyyəsini dualarıyla birlikdə götürəcək.

Mənə elə gəldi ki, bu an qadının əsas duası hər nə idisə, ikinci dərəcəli oldu və indi Tanrıya yalvardı ki, onun səbəti qeyb olsun, sonra özünü hardasa hiss elədi, bunu bir anlıq çətinliklə udqunmağından hiss etdim. Bu sakit anlar hamı üçün maraqlı idi. Yepiskop yoğun və çox məlahətli səslə qədim ibrani dilində elə bir dua oxuyurdu ki, həqiqətən də o məlahətli avaz adamı alıb aparırdı.

Bu qədər bərəlməmiş gözün qarşısında səbət qeyb oldu. Elə bil buxarlandı. Axı, ona mən də baxırdım, bir saniyə də gözümü çəkməmişdim. Çox qərribə idi.

Bu qərribəliyə başqa heç kim qoşulmadı. İstəsələr də, tanrının qarşısına çıxa bilmədilər, o səhnə, o paltar bu adamlarla tanrı arasında Çin səddi idi.

Qadın özünü Tanrının yanından şad xəbərlə qayıtmış mələk kimi hiss edirdi. O necə xoşbəxt görünürdüsə, sevincdən mənim gözlərim doldu. Bu Tanrı oyunu kimin ideyasıdır, çox maraqlı idi.

Ağrısıkəsmişlərdən biri gəlib bar-bar bağırdı ki, bu şeytan arabasını, bu Allahın lənətlənmiş eybəcər məxluqlarını, kafirləri daş-qalaq edib qovmaq lazımdır. Kənddən çıxmalıdırlar.

Adamları qızıdırmağa nə var, bir sanballı kəlmə adam bir söz desin, hamı özünü, qabiliyyətini göstərəcək. Amma bizim bəxtimizdən onlar sünnetli idi, nə daşlamağa həvəsləri varydı, nə də bizi cəhənnəmə qədər qovmaq üçün qaça bilirdilər. Biz sadəcə arabaları yığıb, gecə çökməmiş kənddən çıxdıq.

Yolda gördüm ki, liliput həmin o dua edən qadının səbətini ortaya çıxarıb içindəkiləri bölüşdürməyə çalışır və deyirdi ki, ömründə tanrının bu qədər az səbət qəbul etdiyini görməyib. Adətən, onlar bolluqdan əziyyət çəkirlər, çox vaxt qənimətlərini Tanrının adından şəhər bazarlarındakı dilənçilərə,

şikəstlərə, məbədlərin qarşısında acından yatanlara verirdilər. Bunu mənə Liliput elə məzəylə danışdı ki, nədənsə mən də güldüm.

O, mənim eşşəyimin belində tərsinə-üzü mənə tərəf oturmuşdu, dediyinə görə, mənə qanı qaynayırdı. Sözarası əclafcasına dedi ki, mənim atamdı, sonra təlxəkliyinə saldı və mən qətiyyənlə əsəbiləşə bilmədim. Bundan sonra başımda bir fikir dolaşdı: "Bəlkə, doğrudan da bu adam mənim atamdı? Bəlkə də ilk toxumum, genim bu adamdan başlayıb. Bəlkə də bu zamanda birinci dəfə deyil yaşayıram, ola bilsin ki, əvvəllər də doğulmuşam və öldürüblər. Çünki, öz əcəliylə ölənlə adamlar bu vəziyyətdə, buralarda rastlaşmaq Əshabi-Kəhfi tapmaqdan çətindir."

Liliputla əməlli-başlı doğmalaşmışdım, hətta dərdimi də onunla bölüşməyə imkan oldu. Yol uzun, mənasız olduğundan ayağımız və çənəmiz işləyirdi. Mən liliputa başa saldım ki, bu zamanın adamı deyiləm, başıma gələn hal-qəziyyəni danışdım. Ondən xahiş elədim ki, kəndin yaxınlığındakı daxmanı - bu cəsədlərin evini tapmaqda mənə kömək eləsin. Mən ona Boldurqan olduğumu, Tumarın ərinin ruhunun mənə yaşadığı üçün o qadına bağlandığımı, onu sevdiyimi, onu öz qadınım hesab elədiyimi deyəndə - əvvəl güldü, sonra içini çəkdi və mənə inandığını dedi. Söz verdi ki, kömək edəcək, hətta təklif elədi ki, əlimə vurulmuş mismarları çıxarsınlar, arabanın çarxını da yeniləsinlər, olmazsa, cəsədləri başqa arabaya qoysunlar. Etiraz elədim. Ona biləyimə dolaşmış ağac köklərini göstərdim və başa saldım ki, araba mənə buraxmır. Cəsədlər hələ soyumur. Mən onlardan vaxtımdan tez ayrılısam, ölərəm. İstəmirəm ki, Tumar ərini ikinci dəfə itirsin.

Baxışlarından hiss edirdim ki, liliput mənə bir şikəst adam kimi acıyır. Açıq bu, xoşuma gəlmirdi, amma reallıq bu idi ki, mən doğrudan da şikəst idim. Nə azadlığım var idi, nə cəsərim, mən sadəcə eşşək arabası idim. Ona görə də liliputun baxışlarına etiraz edə bilmirdim. Truppa rəhbəri dedi ki, şəhərə xaqan kimi girməliyik. Yepiskop olmuş dostum liliput bu dəfə başına xan tacı qoyub, çiyinə ipək örtük saldı. Onu yaxşı səsi olduğuna görə seçmişdilər. O da mənə seçdi, dedi ki, ən yaxşısı, bu cəsədli və ayaqlı eşşək arabasında getməkdir. Mən əvvəl etiraz etmək istədim, Qarğabaşla Ulus xaqanı, bir də Yepiskopu ona deməyə fürsət olmamışdı.

Əl-ayaq çəkilməmişdi. Ətrafda küləyin qaldırdığı tozunaq dolaşırdı, baş qaldırıb göz açmaq mümkün deyildi. Mən araba karvanının başında gedirdim. Liliput xan eşşəyin belində ayaq üstə durmuşdu. Ayaqlarını aralayıb, daşqanın palanına bərkidilmiş qolların üstünə qoyub rahat dayanmışdı. Mən isə ürək-göbəyimi yeyirdim. Dalağım sancmışdı ki, indi dəhşət olacaq.

Şəhər darvazaları bağlanmışdı. Hasarların üstündə əsgərlər döyüş vəziyyətinə gəlmiş, yaylarını dartıb, oxlarını bizə tuşlamışdılar. Bəziləri sapandı sərinkeşin pəri kimi başının üstündə fırladırdı. Hasarın arxasında hövsələdən kəsilmiş atlar kişnəşirdi. Əmin idik ki, axırımız çatıb.

Arabalara qısılib dərmə-deşikdən baxan uşaq da başa düşürdü ki, vəziyyət qəlizdi. Biz nəhəng şəhər darvazasının qarşısında dirənib qalmışdıq. Geriyə qayıtmaq imkanımız yox idi, süni yaratdıqları çayın üstündəki körpü biz keçəndən sonra iki adam boyu qalxmışdı. Gəldiyimiz yolu görə bilmirdik. Liliput xan çarəsizlikdən eşşəyə oturub başındakını çıxarmışdı. Biz də, divarın başından durub, əlində ölüm tutan adamlar da nəyisə gözləyirdik. Elə bil bura gəlmişdik ki, bizim eşşəklərlə, atlarla hasarın o tərəfindəki atlar anqırışsın, kişnəşsin-tanışsın. Bizim əvəzimizə danışmaları heyvanlar aparırdı. Bəlkə də bunu başqaları başa düşmüşdü, amma Liliputun da mənim kimi bunun fərqi nə vardına əmin idim.

Qapı azacıq aralandı. Bir atlı çıxıb düz qənşərimizə gəldi. At quyruğundakı birəni tutmaq istəyən it kimi yerində bir neçə dəfə fırlandı və nəhayət ki, uzun

saqqalı, əmmaməli, əlində ilandil qılınc tutmuş adam cilovu dartıb saxladı. Elə bil at hərəkətiylə başa salırdı ki, belimdəki adamdan qorxmağa dəyməz, onu görün necə dolayıram və bu mesajı eşşəklərin pəyəsində böyümüş Liliput xan dərhal anladı. Üstündə günəş simvolla tacı başına qoyub ayağa qalxdı və boyu qarşısındakı atın başından bir az hündürə çıxdı.

Gələn adam dedi ki, Gilan əmiri İbn Xambal əl Xorasani ancaq xanı, ya da sərkərdəni qəbul edə bilər.

Liliput başını çevirib mənə baxanda onu gözlərindəki heyrət nidasını açıq-aydın gördüm. Düzü, əvvəl mən də atlının nə dediyini başa düşməmişdim, sonradan anladım. Telepatik olaraq fikirlərim Liliputun beyninə keçdi, o ikinci dəfə üzünü mənə çevirəndə şeytani təbəssümlə gülümsədi və göz vurdu. Əslində, bu qorxunc idi, axmaqlıqdan başqa bir ad verə bilmirdim. Amma o bunu elədi, özü də çox cəsarətlə elədi. Burnunu dik tutub dedi, xaqan mənəm və mən görüşməyə hazırım.

Atlı başıyla razılıq bildirib onun arxasınca gəlməyimi bildirdi. Getmək istəmədim. Deyirdim qoy o eşşəyimdən düşsün, paltarının ətəyi yeri süpürə-süpürə getsin, nə istəyir danışsın. Onsuz da axırımız çatıb. Axı, biz hansı ağılla içəri girir, niyə görüşürdük? Onu da anlamırdım ki, arvad-uşaq dolu yeddi təlxək arabası necə bir qorxu yaradıb ki, bu adamlar darvazaları bağlayıb, hasarların başına dəstə qaldırıb, hücumu hazır saxlayıblar. Uzaqdan baxanda bu liliput doğrudanmı böyük bir dövlətin xanına bənzəyirdi? Bəlkə, bu adamları da onun arvad-uşaqları biliblər...

- Nə gözləyirsən, sür də! - Liliput əsil xaqan kimi hökmlə əmr elədi.

Xəyalın ciftindən göbəyimi kəsdilər. Həm ayrıldım, həm də qeyri-ixtiyari qarnımda sancı hiss elədim. O əyilib eşşəyin quyruğunun üstünə bir şillə şappıldatdı və mən addımladım. Nə qədər etiraz eləsəm də, hətta dartıb arabanı saxlamağa çalışsam da darvazadan içəri girdik. Qapılar arxamızca şaqıldayaraq elə bağlandı ki, bir də üzümüze açılmayacağına əmin oldum.

- Qarğa uçub, yerinə bayquş qonub. - Xan qarşıda cərgəylə duran adamlara baxıb cəsarətlə, hətta onların eşidə biləcəyi səsle dedi. Bilmirəm eşitdilər ya yox, amma mən ürək-göbəyimi yedim. Bu yad adamları mən təbii ki, liliputdan yaxşı tanıyıram. Dindarlar Allah alverçiləridi.

Onların qoltuqlarında kitabı görəndə elə bildim günəşimin qarşısından qara buludlar çəkildi. Ürəyim atlandı ki, gedib onları qucaqlayıb bağrıma basım, birdən-birə mənə elə gəldi ki, bu adamlar mənim xilaskarlarımdı və mən təsadüfən bu təlxək arabasına qoşulmamışam, təsadüfən bu Liliput xan mənim eşşəyim belində durmayıb. Əgər o olmasaydı, yəqin ki, mən bu darvazadan içəri girə bilməzdim və qoltuğunda müqəddəs kitab tutan bu əmmaməli adamları görməyəcəkdim. Onlar mənə Əshabi-kəhfın yerini deyəcək bəlkə də yeganə adamlardı. Düzdü, mən mağaraya qalxanda həmin ayə yazılmış dəmir lövhənin qarşısında dayanmışdım, onu bir neçə dəfə oxumuşdum da, amma orası yadımdan çıxmışdı ki, üzü mağaraya tərəf duranda günəş sağ çiyindən çıxıb, sol çiyində batır, ya əksinə? Yoxsa arxası mağaraya tərəf durmalıydım? Bunu qarışdırmışdım. Amma indi bu adamlar onu yəqin ki, əzbər bilirdilər.

Mağaranı tapmağa bu qədər yaxın olduğumu təsəvvür etdikcə həyəcanlanır, yerimdə dura bilmirdim. Mənə bir anlıq fürsət lazım idi, yaxınlaşmaq və bu zamandan çıxış qapısını tapmaq. Qəti qərara gəlmişdim ki, səmti öyrənən kimi gedib mağaranı tapacam, sonra da Tumarı tapıb özümlə aparacam. Vəssalam, mənim bu zamandakı missiyam bununla da bitəcək. Bundan sonra nə olacaq-olmayacaq, orası mənlilik deyil.

Dəvənin iki hörgücü arasına pərçim olmuş adam bizə istehzayla baxırdı. Ağzından köpük tökülən dəvəni üstümüze sürdü. Eşşəyim mərdi-mərdane durdu, yerindən tərpənmədi.

- Bədəni bu boyda olan xanın, beyni yəqin ki, qozdan böyük olmaz. - İbn Xambal ağzını yastılaya-yastılaya dedi. - Görünür, elə başla ağıllı qərar vermək çətindir. Yoxsa qoşun yığıb üstümə hücum etməzdin.

- Mən bilsəydim ki, başı dəvənin dalından çıxan belə bir adamla görüşəcəm, heç onları da gətirməzdim. Bu adamların əmiri məndən daha yaxşıdı. Mən bura müharibəyə gəlməmişəm. İcazə ver, öz tacımı, əynimdəki xan örtüyünü və üzüyümü sənə verim.

Araya elə axmaq sükut çökdü ki, mən necə öləcəyimizi gözümün qabağına gətirməyə vaxt tapdım. Liliputun cəsərinə mat qalmışdım, həm də bu zarafatı çox yersiz hesab edirdim. Axı qapının arxasından qadınlar, uşaqlar hədəfdə durmuşdular, onların həyatı indi bu təlxəyin əlində idi.

İbn Xambal dəvənin başını çevirib geriye-adamların yanına qayıdanda Liliput da başını mənə çevirib halımı yoxladı. Fərsət tapıb çöldəkiləri onun yadına saldı, gözümü ağartdım ki, əylənməyin yeri deyil. O məni vecinə almadan eşşəyin belindən yerə atıldı. Bu vaxt İbn Xambalın dəvəsi gəlib qarşımızdakı yerini aldı. Başa düşdüm ki, məşvərət üçün o adamların yanına gedibmiş, indi son qərarını deyəcək.

- Demək, o qoz boyda başında ağıl da var imiş. - İbn Xambal sözünü qalib edasıyla dedi.

- Sənin Allahın dəvələri iynə deşiyindən keçirə bilir, qoz boyda beyinə ağıl qoya bilmir?

- Haqlısan. Allah-Təalanın möcüzəsi saymaqla bitməz. Demək, bura bu qədər adamla gəlməkdə məqsədin mənə tabe olmaqdı.

- Doğrudu. - Liliput arxalığının iplərini boğazının altından açdı. Boynu pələng dərisindən olan qırmızı ipək arxalığını boyundan yuxarı tutaraq İbn Xambalın onun altına girməsini gözlədi.

Dəvə dizlərini qatlayıb oturanda qaçıb gələn əmmaməlilərin köməyi ilə dəvədən düşdü. Ətrafına göz gəzdirdi və hamının bu hadisəyə şahid olduğunu gördü. Liliputun qarşısında dayandı. Liliput qollarını qaldırıb, ayağının ucuna qalxsa da, örtüyü onun çiyinə salmağa əli çatmadı. Elə bu anı gözləyirmiş kimi sərçə kimi sıçrayıb daşqanın qoluna çıxdı. İndi qarşısındakı şəhər əmirindən daha yüksəkdə durmuşdu, rahatlıqla qolunu fırlayıb örpəyi onun çiyinə saldı, boğazının altından iplərə ilgək vurdu. Başından tacı çıxarıb özündən yuxarı qaldıraraq əvvəl ətrafdakı gözlərə bir-bir soxdu, bu vaxt İbn Xambalın arxasında duran köməkçisi onun başından çıxardığı əmmaməsini alıb öpdü və sinəsində sıxdı.

- Bu gündən sən... - Liliput onun adını bilmirdi, ona görə də gözləri ağızlarda döyükdü ki, kimsə onun adını desin, - Sən... - o bir də təkrar elədi, mənim matım-qutum qurumuşdu, onlardan betər hipnoz olmuşdum deyə dilim çönmürdü. Nəhayət, əmmaməni tutan adam dilləndi. - Sən möhtərəm şəhər əmiri, müqəddəs insan, İbn Xambal bu gündən bizim kralımız sayılırsan. Bunu qəbul edirsənmi?

Qızıl tacın üzərindəki iri qaşlar həqiqi zümrüd idi və günəş onu bacardığı qədər parıldadırdı. İbn Xambal o qaşların tezliklə başında olmasını vəhşicəsinə istədiyi üçün dərhal dedi:

- Mən sizin kralınız olmağa hazırım.

Liliput tacı öpüb onun başına qoydu. Barmaqlarındakı göz-göz üzükləri çıxardı. Bunu gören İbn Xambal öz üzüklerini çıxarıb barmağını boşaltdı. Arxasındakı adam əlindəki əmmaməni çevirdi və üzükleri alıb onun içine yığıdı. Liliput öz üzüklerini onun barmağına taxmamışdan əvvəl vidalaşmış kimi öpürdü. Axırda əsanı da verdi.

- Bu gündən özümü xaqan elan edirəm. Mən İbn Xambal Əmirinin təyin etdiyi şəhər emirliyindən çıxıram. Bu andan bu torpaqların, Gilanın xaqanı

mənəm. - İbn Xambal elə bağıraraq dedi ki, hasarın üstündə dayanan ən uzaqdakı adam da onun sözünü yəqin ki eşitdi.

Liliput əlini İbn Xambalın çiyinə qoyub düşərkən dedi:

- Yaxşı ki, başımızın ölçüsü eynidi, tac başına oldu. Elə boyumuz da bir imiş, paltar da yaraşdı.

İbn Xambal cavab verməyə fürsət tapmadı. Liliput bağıraraq xaqanı salamladı və dizini yerə qoyub onun qarşısında baş əyərək hər kəsə nümunə oldu. Dərhal canlanma başladı, hamı xaqanın qarşısında baş əydi.

Mən də əyilmişdim. Üzümü az qala qoluma dolanmış köklərin arasına soxmuşdum ki, təlxəklərin yeni xaqanı dişimi-dişimə sıxıb güldüyümü görməsin. Hamı çalışırdı ki, yeni xaqanı hamıdan əvvəl təbrik eləsin.

Yan-yörəm qoltuğu kitablı adamlarla dolu idi. Bu arada fürsətdən istifadə edib, ən yaxınımdakı adamdan soruşdum ki, Əshabi-Kəhf hardadı?

-Əshabi-Kəhf? - o sualı təkrarlayıb yadına salana qədər mənə elə gəldi ki, aylar-illər keçdi. Ürəyimi üzdü. O da yanındakı adamdan Əshabi-Kəfhi tanıyıb-tanımadığını soruşdu. Adam başını bulayıb yanındakından, o da qarşısındakı adamdan soruşdu. Nəhayət, mənim soruşduğum adam dilləndi, - Bu sarayda Əshabi-Kəhf adlı bir allah bəndəsi yaşamır.

-Mən adamı soruşmuram. - Qoltuğuna işarə elədim- Bu kitabda yazılıb. Mağaradı. Orada adamlar gizlənilib, yatıb qalıblar, üç yüz ildən sonra ayılıblar.

O gözləmədiyim anda qəşş eləyib güldü və "üç yüz il yatıb? Adamlar üç yüz il yatıb? " təkrar edərək yanındakına gülüşünün səbəbini dedi, o da güldü və mənə yaxınlaşıb astadan dedi:

-Bu nə axmaq nağıldı? Allah bəndəsini üç yüz il yatırıb ki, ona ibadət eləməsin?

-Yox, sevdiyi bəndələri orda gizlədib, İmperatorun əsgərlərindən qoruyub. - Sadələhvəcəsinə dedim.

- Allah o qədər acizdi? Çayı yarıb Musaya yol verən Allah, sevdiyi bəndələrini qorumaq üçün kafirləri atlarından salardı, onlara bəla göndərərdi. Yoxsa niyə yatırıb, adamları namazdan, orucdan, ibadətdən, zəkətdən, nəzirdən kənar qoysun?

Bəlkə də, Liliput mənim yerimə olsaydı, bu adamlara cavab verə bilərdi, amma mən söz tapa bilmədim. Sadəcə dedim ki, müqəddəs kitabda yazılıb axı.

- Burda, - o üstü daş-qaşla bəzənmiş kitabı burnumun ucuna tutub dedi. - Elə cəfəng şeylər yazılmayıb. Mən bu kitabı hələ körpəliyimdən qoltuğumda gəzdirirəm. Burda elə ayə yazıla bilməz.

O sözünə təsdiq üçün yanındakılardan da soruşdu ki, belə bir ayə bu kitabda yazılıbmı? Hamısı başını yırğalayıb yox dedilər.

- Var, axı. Yazılıb. Mən lap dəqiq bilirəm ki, yazılıb. Özüm oxumuşam.

- Oxumusan? - O təəccüblə soruşdu. Ətrafımda olan beş-altı nəfər mənə təəccüblə baxdı. - Bu kitabı açmaq günahdı. Sən onu necə oxumusan?

- Mən bunu öz dilimdə oxumuşam.

O kobud əlləriylə boynumu sıxıb qulağıma fısıldadı:

- Bu küfrə görə səni Allah bağışlasa da, müsəlmanlar bağışlamaz. Bu kitab peyğəmbərin dilində yazılıb.

Başımla razılıq bildirib, onun əlindən çıxdım. Onları qınamırdım, biz də məhkəmələrdə Qurandan yalnız and içmək üçün istifadə edirdilər. Heç bir hakim onun içinə baxmır. Ortya qoyurlar ki, məhkum əl basıb danışsın.

Bu arada Liliput yeni xaqanına nə demişdisə, İbn Xambal dəvəyə mindi və dəvə ayağa durdu. Hamı onun boyunu görəndə ucadan dedi ki, döyüş təxire salınır. Hasarların üstündəki adamlar ölümdən qayıtmış kimi arxayınlaşdılar, aşağı endilər. Dəstələr cərgəyə düzülüb getdilər.

- Açın darvazaları! - İbn Xambal növbəti dəfə əmr verdi. - Qoy bu adamın arvad-uşağı gəlsin.

Darvazaları taybatay açdılar.

İbn Xambal eşşəyin belinə qalxmış Liliputa dedi:

- İndi mən səninlə bərabər qoşunun qarşısına çıxmalyam. Onlar da gerek xaqanın önündə baş əyib, silahlarını yerə qoysunlar.

O, sözünü deyib darvazaya tərəf addımlayırdı ki, təlxək truppası içəri girdi. Əsgərlər eşşəkləri sağa dartıb yolu açdılar. Liliput mənə tapşırırdı ki, dəvənin yanınca gedim.

Soruşdum ki, hara gedirik? O, çiyinlərini çəkdi. Mən dəvəylə yanbayan darvazadan çıxanda başı göylərə qalxmış taxta körpü ağır-ağır aşağı enirdi. Getdikcə gözümüzün qabağı açılırdı.

Taxta çayın üstünə enəndə Liliput bərəlməmiş gözləriylə mənə baxdı, mən bu andakı vəziyyətimi təsvir edə bilmirəm.

Qarşımızda şəhəri mühasirəyə almış saysız-hesabsız qoşun durmuşdu. Qalxanlarının arxasında yerə çöməlib nizələreni bizə tuşlamış süvarilər, ayaqlarının birini götürüb o birini qoyan atlar, günəşin şüası bərq vuran qılınclar...

Beynim ayazıyanda anladım ki, İbn Xambalın qorxusu bu imiş. O elə başa düşüb ki, Liliput bu adamların xanıdır. Ona görə təlxəyə inanıb. Əgər bu adamlar hasarın arxasında olmasaydı, bizim başımız çoxdan kiminsə nizesinin ucundaydı.

Lap yaxşı yadımdadır, hələ o vaxt tarixi araşdıranda belə bir yazıya rast gəlmişdim: "Təlxəklər şəhəri azad elədi. İbn Xambal onların xaqanı qaldı. " Düzünü deyim ki, bu sözləri indiki qədər dərinliyi ilə başa düşməmişdim və mənə elə gəlirdi ki, hansısa söz düşdüyündən, yazılmadığından fikir aydın deyil. Axı, şəhər azad olubsa, İbn Xambal necə xaqan olaraq qalıb? İndi başa düşdüm ki, təlxəklər şəhəri necə azad ediblər və necə olub ki, İbn Xambal təlxəklərin xaqanı olaraq qalıb.

O vaxt ağılıma da gəlməzdi ki, ərəblərin yazdığı tarixi qaynaqlarda özüm haqqında oxumuşam. Şəhərin azad olunmasında mənim də xidmətim olub.

Liliput da, deyəsən, bəzi şeyləri başa düşmüşdü, xüsusən, İbn Xambalın bu qoşunun xəbərini eşidib aldandığını. O həm də Liliputun arvad-uşağının şəhərə girdiyinə görə arxayın idi ki, burda başqa bir kələk yoxdu. Əks halda o qadınlar, uşaqlar içəri girməzdi.

Körpü açılarda qarşımızdakı zirehli insan səddinə tərəf yola düşdük. Xeyli məsafə var idi. Hərdənbir Liliput başını çevirib məndən nə etməliyik, nə edəcəyik - deyə məsləhət alırdı, mən də çiyinlərimi çəkirdim. Bircə onu dedim ki, hər şey yaxşı olacaq. Bu "yaxşı olacaq" sözü beynimin başqa fazalarını açdı və ağılıma gəldi ki, bəlkə də mən elə indi, bu qarşılaşmada öləcəm. Sonra da üstündən illər, əsrlər keçəcək və mən yenidən başqa bir zamanda doğulacam. Bütün bunlar isə mənim ruhumun yaddaşında qalacaq. Elə ona görə də o zamanda tarixlə maraqlanıb, tarixi romanlar yazacam. Bir az təəssüf elədim. İcimdə hasarların söküldüyünü, kərpiclərin bir-bir uçub dağıldığını hiss edirdim. Amma özümə təsəlli verirdim ki, gələcəkdə doğulacam. Buna əmin idim. Bəlkə də, bu Liliput da doğulacaq. Özümə söz verdim ki, öz zamanımda bu yarı yerin altında olan, dahi təlxək Liliputu axtarıb tapacam. Mütləq tapacam. Bəlkə də, qarşılaşmışdım, görmüşdüm, bəlkə də dostlarımdan biri idi, o qədər bəmərə dostum var ki. Əsas gözləridi, dostlarımdan gözlərini xatırlamağa vaxt çatmadı. Bizi süngülərlə bir neçə addım ayırırdı.

Dəvə dayandı, biz də. İbn Xambal bir az dikəldi ki, onun boyu, üzü, başındakı tacı dəvənin xuzlarının arasından görünsün və həzzverici an başlasın.

Atlılar mat-məəttəl bizə baxırdı. İbn Xambal aşağı əyilib Liliputdan soruşdu ki, niyə bu adamlar onun qarşısında təzim eləmir? Çıxılmaz vəziyyətə düşmüşdük. Onlar, təbii ki, əyiləsi deyildilər.

- Mən gerek gedib, baş tarxana xəbər verəm.

Başə düşdüm ki, Liliput İbn Xambalı meydanda tək qoymaq istəyir. Bu yaxşıydı, amma yalnız bizim üçün. Hasarın başından baxanlar görsəydilər ki, İbn Xambal əsir götürüldü, heç şübhəsiz ki, bunun əvəzi daha amansız olardı. Biz dəvədən ayrılıb qabağa çıxdıq.

- Sən neynəmək fikrindəsən? Bu qədər adamı diz çökdürmək istəyirsən?

- Yox. Biz aradan çıxırıq. İndi yerlə göy birləşəcək.

- Necə yəni aradan çıxırıq? Bəs truppadakı uşaqlar, arvadlar?

- Onlara işarə elədim ki, gizlənsinlər. Şəhərdəki əsgərlər döyüşəcəklər, bizimkiləri axtarmağa vaxt olmayacaq.

Qarşımızdakı süngü hasarı aralandı və cərgədən çıxıb qənşərimizə bir atlı gəldi.

Mən Ərsunqayı tanıdım. Onun üzündə, qolunda dərin qılınc yaraları var idi. Görünürdü ki, bu yaxınlarda ağır döyüşdən çıxıb. Ətrafıma fırlandı, örtüyü qaldırıb altına baxdı. "Ölüblər. Sahibinə aparıram" dedim. Qılıncının ucuyla onların yalın ayaqlarının altına sürtdü və özü də əmin oldu ki, cəsəddilər.

O bizdən tələb elədi ki, şəhəri döyüşçü azad edək. Çünki şəhərin yerli əhalisinə qılınc qaldırmaq fikirləri yoxdur. Yəqin ki, o bu sözü bizim yad olmadığımızı anladığı üçün dedi.

Liliput bildirdi ki, o döyüşçü deyil, təlxəkdi. Təlxəklər truppasının rəhbəridi. Sonra da olub bitənləri, dəvədəki adamın kimliyini onun başına açdığı oyunu, yerli-yataqlı danışdı. Hiss elədim ki, Ərsunqay bu axmaqlığı ağına sığışdırma bilmir. Əmr elədi ki, onun arxasınca gedək. Süngü sədd yenə aralandı və biz içeri keçdik. Artıq azad idik. İndi heç şübhəsiz ki, İbn Xambalın ürəyinin döyüntüsünə dəvə tab gətirmirdi.

Biz dayandıq. Ərsunqay Bayqurd xana yaxınlaşıb Liliputdan eşdiklərini ona danışdı. Gülüşdülər. İşarə elədilər, biz yaxınlaşdıq. Mən onu görəndə az qaldım sevincimdən bağırım. Daşqanın payasını qırıb onu qucaqlayam, oğlum kimi bağrıma basam. Ulaş idi, həmin Ulaş. Anasını sevdiyim Ulaş, atasının ruhunu bədənimdə gəzdirdiyim Ulaş. Bayqurd xanın yanında dayanmışdı. Əsl ərən idi, tarxan idi. Deyəsən, mən çox dəyişmişdim, o məni görəndə tanımadı. Liliput hər şeyi Bayqurd xana özü nəql elədi. Mən bu arada heyranlıqla Ulaşa baxırdım. Qonçay onu xilas eləmişdi. Bəs Qonçay hanı? Görəsən, o da sağdı?

- Ulaş! Ulaş! Mənəm, gələcəkdən gəlmiş adam, bitikci, Boldurqan! Əshabi-Kəhfi axtaran başqa zamanın adamı. - O məni tanıyan kimi atdan yerə tullandı gəlib qarşımda dayandı. Gözlədi ki, daşqanı əlimdən yerə atım onunla qucaqlaşım. Gözlərim dolmuşdu, əslində ruhumun qolları-bəlkə də içimdəki atası onu bərk-bərk bağrına basmışdı. Üzündən, gözündən, çiyinə düşən qıvrıq saçlarından öpürdü. Mən eləcə dayanıb baxırdım. O köklərin içində itmiş əlimə baxdı, sonra üzünün ifadəsi dəyişdi... Gözləri heyrətdən, təəccübdən böyüdü. Birdən məni qucaqladı. Deyəsən, ağlayırdım. Gözlərimin yaşı əlimə dolanmış ağac köklərinin üstünə düşmüşdü...

Arxadan Bayqurd xanın səsi gəldi. Ulaş dərhal məndən ayrıldı. Firsətdən istifadə edib Ulaşa dedim ki, bizə inansın, Liliput həqiqəti deyir. Bayqurd xanla Ərsunqay baş-başə verib danışdılar. Mən çevrilib baxdım ki, İbn Xambal dəvənin başını şəhərə tərəf çevirməyə çalışır, deyəsən, şübhələnmişdi.

Bayqurd xan əmr elədi ki, qabaq cərgə qalxanları və süngüləri yerə qoysun. Qoydular. O ucadan qışqırdı:

-Xaqana eşq olsun!

Ordunun səsindən şəhər divarları lərzəyə gəldi. İbn Xambal dəvəni saxladı. Yene onun başını bizə tərəf çevirdi, ürəklenmişdi. Dəvə bizə tərəf gəldi.

"Xaqaana eşq olsun!" sədaları yüksəldi, dəstə-dəstə adamlar diz üstə çökdülər. İbn Xambal qoşunu salamladı. Onlara Allahın ordusu adını verdi. Liliput eşşəyin belinə qalxdı və biz onun yanına getdik. Liliput İbn Xambala bildirdi ki, indi bu qoşun onun sərəncamındadır. Günlərlə yol gəliblər, ac-susuzdular. Sərkərdələr yaralıdır.

İbn Xambal dedi:

- Sərkərdələr şəhərə gəlsin. Kəndlərdən tutub gətirdikləri xeyli arvad var, onların yanında dincəlsinlər.

Liliput ağız dolusu razılıq elədi.

- Onlar sənin əsgərində, necə əmr eləsən, elə də olacaq.

İbn Xambalın qanadı yox idi ki, dəvəni havaya qaldırsın.

- Əsgərlərin hamısı sünnət olunmalıdır.

- Olunmalıdır! - Liliput ağız dolusu dedi. - Elə mən də.

Biz şəhərə girdik. Bizdən xeyli sonra Bayqurd xanın əsgərləri kiçik dəstələrlə şəhərə doluşdu.

Hava qaralmışdı. Deyəsən, elə Bayqurd xan bunu gözləyirmiş. Sarayın həyətidə canlanma başlayırdı. Liliputun ağılı Bayqurd xanın işinə yarayırdı - deyə onlara qoşulmuşdu. Mən saraya girə bilmirdim, ona görə də orada nə baş verdiyindən xəbərim olmadı. Nigaranlıqla nəyisə gözlədim.

Sarayın arxa qapısı açıldı, əvvəl Bayqurd xanın iki əsgəri çölə çıxıb ətrafın sakitliyini yoxladı, sonra əliylə içəri işarə verdi. Elə bil içəridən sürüylə qara qarğalar çölə uçdu. Qadınlar çadralarını çıxarıb hara gəldi ataraq əsgərlərin göstərdiyi istiqamətdə qaçırdılar. Qarşımdan keçib şəhər darvazalarına tərəf gedirdilər.

Mən o qadınların arasında Tumarı tanıdım. O məndən bir neçə addım aralıda əsgərə etiraz edirdi. Tələb edirdi ki, ona qılınc versinlər. O qisas almaq istəyir. Əsgər isə onu getməyə məcbur edirdi, deyirdi ki, onun qisası artıq alınmışdır, sarayda bütün əmmaməli yadlar qılıncdan keçirilib.

- Tumar! - Səbrimi basa bilməyib çağırırdım.

Onların mübahisəsi bir anda kəsildi. Elə bil qurbağa gölünə daş atdım. Tumar çevrilib arxaya baxdı. Əsgər fürsətdən istifadə edib onun əlindən yaxasını qurtardı. Tumar məni uzaqdan tanımamışdı. Görünür, mən çox dəyişmişdim. O tanış səsə tərəf asta-asta addımladı. Gəlib düz qarşımda dayandı. Mən onun gözlərinə, qanı qaçmış yanaqlarına, dodaqlarına heyranlıqla baxırdım. O da mənə baxırdı, əvvəl öz eşşəklərini tanıdı, sonra məni. Mənə başqa cür baxırdı. Bəlkə də onun gözünün qarşında əri Boldurqan durmuşdu. Onun gözlərindən bir cüt yaş fürsət tapıb süzüləndə qeyri-ixtiyari məni də qəhər boğdu. Onu bağrıma basmaq istəyirdim. Yəqin ki, o da özünü Boldurqanın qolları arasında təsəvvür edirdi.

- Tumar, mənəm, Boldurqan! - Yersiz və çox mənasız dedim.

- Sağsan! - O da mənasız dedi. Amma danışmaq lazım idi, nəşə demək lazım idi, çünki bu anda nə deyiləcəyini ikimiz də bilmirdik, indi sözlərin mənası yox idi. İndi səslər görüşürdü, yadırgamış, qeribsemiş səslər mənasız sözlərin belinə çıxıb havada qucaqlaşırdı.

- Bir gün də ağılımdan çıxmamın. - Mənə xas olmayan cəsarətlə dedim.

- Hər gün səni gözlədim. Nə sən gəldin, nə Omay.

- Gedək burdan, indi Nuhun tufanı başlayacaq. - Mən hələ Omaydan, Sunqatdan danışmaq istəmirdim.

Tumar bir mənə, bir daşqaya, bir də bükülmüş bələyə baxdı. Deyəsən, indi çarxın olmadığını gördü.

- Omay hardadı? - Gözlədiyim sualı, nəhayət ki, verdi.
- Gedək, burdan. Gedək deyəcəm.
- Sağdı? Mənə düzünü de.

Mən bilmirdim nə cavab verim:

- Nə diridi, nə ölü. Gedək, hər şeyi özün görəcəksən.

O başıyla razılıq verdi və biz şəhərin arxa darvazalarından bərabər çıxdıq. Yadıma düşdü ki, mənə şəhərə burdan gətirmişdilər.

- Qonçay Ulaş gətirdi. Deyirdi sənin düzəltmələrin aləmi tüstü-dumana qər q edib. Göz-gözü görməyib. Qonçay da girib çadırları yandırıb.

- Qonçay hardadı?
- Öldü. Sonra gəlib mənə evdən qaçırdılar.
- Bəs, Ulaş?

- Omayla səni axtarmaq üçün getmişdi. Sonra Bayqurd xana qoşulub.

Bir istədim deyəm ki, Ulaş saraydadı, mən onu gördüm, amma dilim qurudu. Bəlkə də bu alçaqlıqdı. Qorxdum ki, Tumar mənə çölün düzündə qoyub saraya qayıdır. Mən onu tapmamış yenə itirərəm.

- O gündən bu günə qədər evə qayıtmağa çalışdım. Amma yollar imkan vermədi. Azdırdılar. Səni burda tapmağım üçün əlamətlər mənə o evdən uzaqlaşdırdı.

- Sən də Ulu Şanqanın oğluna inanırsan? Onun kimi daşqanın çarxı olmusan?

- Çarxı qırılıb. Maq əllərimi payaya mismarladıb. Paya kök atıb qollarıma dolanıb. Daşqanı yerə qoysam yox olaram...

Tumar yaxınlaşıb əlimə baxdı, kökləri gördü və heyretini gizlədə bilmədi. Yol boyu çox şeyi Tumara danışdım. Çox şeyi deyəndə, dəmirçinin yanından Tumarın yanına qədər olanları. Hətta onu xatırladığımı da, gecə-gündüz adını sayıqladığımı da dedim, sərxoş kimi cəsərlənmişdim və elə hesab edirdim ki, Tumar mənim qadınımdı. Bu hiss yəqin ki, ruhumdan qaynaqlanırdı. O sadəcə dinləyirdi.

Birdən ayaq saxlayıb soruşdu:

- Bu bizim eşşəkdi. Omay bununla getmişdi. Düzünü de, qızım hardadı?

Mən artıq həqiqəti deməyə məcbur idim. Başımla daşqanı göstərdim. O arxamdan keçib cəsədlərə yaxınlaşdı. Örpəyi ehtiyatla araladı və Sunqatı gördü. Necə sarsıldığını, gözümün qarşısında necə əridiyini gördüm, amma təsəlli verəcək söz ağılıma gəlmirdi. O biri örpəyi açdı və heyranlıqla qızına baxdı. Üzündən, gözündən, alnından öpürdü. "Uluq Ax ine" deyib çağırır, qızını silkələyib oyatmağa çalışırdı.

-Elə oyanmaz, - dedim, - narahat eləmə.

Mən Tumara imkan verdim ki, ağlayıb ürəyini boşaltsın. Sonra dəmirçinin yanına gələndə qədər olanları danışdım. Sonra dedim ki, Omay cəsərlət ilahəsidi, Sunqat azadlıq tanrısı. Buna görə də adamlar Boldurqanın çarxsız daşqasını gəzdirirlər.

Başə saldım ki, cəsədlər adi ölü bədəni kimi soyumur. Demək ki, onlar hardasa hələ sağdırlar, ruhları onları tərk etməyib. Mənim bu zamandakı borcum onları öz daxmalarına qaytarmaqdı.

Ən xoşbəxt, ən bəxtəvər anım o an oldu ki, Tumar boynumu qucaqladı. Onun ürəyinin çırpıntısını damarlarımda hiss edirdim. Bədəninin istiliyi sinəmi yandırır. Hıçırılıqlı nəfəsi qulaqlarımdan beynimə doldu. Saçının torpaq qoxusu mənə məst elədi...

Tumar bilmirdi ki, mənə necə minnətdarlıq edə. Təəccüb qalmışdı ki, bu qədər əzablara dözmüşəm, daşqanı, cəsədləri atıb getməmişəm. Sonra əminliklə dedi: "Sən həqiqətən də Boldurqansan". Mən buna çoxdan inanmışdım. Yoxsa, bu əzmkarlıq, bu cəsərlət, bu dözümlə mənə xas deyildi.

Biz dəmirçiyə çatmışdıq. Tumar emalatxanaya girib ustanı çölə çıxardı. Dəmirçi əlində kəlbətin və çəkiclə gəlmişdi. Mismarlara baxanda məni xatırladı. Ondan xahiş elədim ki, köklərə toxunmayın, hesab edirdim ki, bu köklərdən biri qırılsa, cəsədlər soyuyar, ölümlər ölər.

O mismarları nə qədər ehtiyatla çıxarmağa çalışsa da, ağrını hiss edirdim. Elə bil stomatoloq dişimi çəkirdi. Axır ki mismarlar xırçılıyla əlimdən çıxdı.

Tumar nə qədər desə də, daşqadakı yerimi ona vermədim. Başa düşürdüm ki, mənə canı yanır. Dincəlməyimi istəyir. Amma qətiyyətlə dedim ki, bu mümkün deyil, daşqanı əlimdən yerə qoysam, yox olacam. Tumar razılaşdı və günlərin yorğunu olan eşşəyi daşqadan açdı. Mən bilmirdim ki, o nə etmək istəyir. O eşşəyin noxtasını daşqanın yanlarından qalxan payalardan birinə keçirdi. Gedib palana bərkidilən qolların arasına girdi və məni dartaraq qaçdı. Mən də qaçdırdım deyə elə bil daşqa havada uçurdu.

Arada bir neçə dəfə oturub dincəldik, sonra yenə xərəyə çevrilmiş daşqanı götürüb, can üstə olanları xəstəxanaya çatdırmağa çalışdıq. Bəlkə də Tumar mənə inanmışdı, Omayla, Sunqat diriləcəkdə, o möcüzəli anı çox gözlətmək istəmirdi.

Ayaqlarım getsə də, ürəyimdə bir narahatlıq var idi, içimə düşmüş şübhə məni didirdi. Onlar dirilsə, mən öləcəm...

Qəribəydi, niyə, axı, adamları öldürmək bu qədər asandı? Adamlar niyə belə tez ölürlər? Tumarın naləsi içimi yandırır: "Tanrı, balama qıysan, səni öldürəcəm!" - deyirdi. Elə bağıra-bağıra, elə hirsələ, öfkəylə deyirdi ki, Tanrının yerində olmadığımı sevinirdim.

Dan yeri söküləndə seyrek meşəliyə girdik. Əmin idim ki, bura o kəndə, o tanıdığım daxmaya gedən yol deyil. Tumardan soruşdum...

Günəş kürəyimi qızdıranda Arazın taladan keçən kənarına çatdıq. Nəhəng qovaq ağacı tək-tənha dayanmışdı. Qol-budağından yarpaq əvəzinə kytgəmlər asılmışdı. Yel oynadıqca ağac qanadlarındı. Ağacdən bir az kənardə ocaq qalanmışdı. Tüstüsü fələyin gözünü çıxarırdı.

Çadırın qarşısında qoca bir şaman oturmuşdu. Bildim ki, Tumarın yol boyu haqqında danışdığı şaman babası budur. Qarğabaş maçı tanımasaydım bu şaman mənə çox qəribə, bəlkə də ilahi varlıq kimi görünərdi. Amma indi o mənim üçün saxtalıqda din xadimlərindən geri qalmırdı. Hətta təəssüf elədim ki, qadının başıyla bu qədər yol gəldik. Axı, bu adamlar onsuz da dirilən deyil. "Bəs, mən necə dirilmişəm?" qeyri-şüuri beynimdə sual yarandı. "Mən öldüyümü dəqiq bilmirəm, dirildiyimə necə əmin olum?". Belə cavab məni qane edirdi.

Yaxınlaşdığımızı görəndə şaman ayağa qalxdı və əlini gözünün üstünə günlük eləyib bizə tərəf boyladı.

Tumar daşqa-xərəyin qollarını yerə qoyub, babasının üstünə yeridi. Kişi qollarını açıb dayanmışdı, Tumar onun sinəsinə sıxıldı. Belə qənaətə gəldim ki, çoxdandır görüşümlər. Şamanın gözləri Tumarın çiyininin üstündən mənə boylanırdı. Mən canlı əşya kimi qoyulduğum yerdə qalmışdım. Şaman çevrilib ağaca, kytgəmlərə təzim etdi, sonra mənə yaxınlaşdılar. Qoca açıq rəngli gözləriylə içimə girmişdi, beynimin rəflərinə baxırdı, ürəyimin qapılarını açıb hisslərimi eşləyirdi.

Əlini əlimə dolanmış köklərə sürtüb sanki daşqanın nəbzini yoxladı. Tumar məni ona tanıdır, cəsədləri bir gün də atmadığımı deyir, xahiş edirdi ki, ölümlərin ruhunu geri qaytarsın.

Mənə elə gəlirdi ki, Şaman qulaqlarının pəncərələrini bağlayıb, yalnız öz mızılıtsını eşidirdi.

Sonra o dayanıb Tumara dedi ki, hər şeydən xəbəri var. Bu yad adamı bura o özü çağırıb.

Mat-məəttəl qalmışdım, bu adam mənim haqqımda danışdı, daşqanın, eşşəyin yox. Onun ixtiyarı yox idi həyatımla belə amansız oyun oynasın! Əllərim sərbəst olsaydı, onu boğardım.

Tumar da məəttəl qalmışdı. Xəbər onun da ağılına yatmırdı.

-Bu adamı gələcəkdən sən gətirmisən?

-Onu sən seçmişən

Şaman əvvəl cəsədləri göstərdi.

-Bunları, səni bura gətirmək üçün.

Mən dillənmək istəyirdim. İçimdən əsəbiləşmək, bağırmaq, kişini yerə yıxıb təpikləmək keçirdi. Bu adam dəlidi, əbləhdi, nədi? Məni o boyda zaman yolu ilə dartıb gətirib ki, bu meyləri ona çatdırım? Yox, bu həqiqətən axmaqlıqdı, adam dolamaqdı! Burda bu işi görə biləcəkdir adam tapılmırdı? Gərək məni sürüyüb gətirəydilər? Məni Tumar seçib. Necə? Beynim qarışdı. İki dəfə danışmağa cəhd eləsəm də, şaman imkan vermədi, sadəcə dedi ki, susmaq sirtin açaradı. Başım bu sözün mənasını anlamaqla məşğul olduğundan yenə susdum.

O çadıra gedib qaydanda əynində qadın paltarı var idi-sinəindən dəridən düzəldilmiş uzun döşlər sallanırdı. Başa düşdüm ki, dirilik verən Ulu Ananın nişanəsidir. Şaman örtükləri cəsədlərin üzündən açdı. Əlini onların alınına qoyub, gözlərini yumub qamılıq etməyə başladı. Boğazında uzun-uzadı xırıldadı, hərdən bir "Uluq Ax İne!" deyib çağırırdı. Elə bil yalvarırdı ki, Ulu Ana ruhları geri qaytarsın, onların taleyini yenidən yazsın. Bəlkə də bu diri cəsədlərin sonrakı taleyini görməyə çalışırdı, bəlkə də ruhları qaranlıq aləmdə səsine doğru çəkirdi. Baş açma bilmirdim. Sonra ətrafımızda dövrə vurmağa başladı. Hər dəfə gəlib qarşımda dayananda həyəcanlanırdım, elə bil bu kişidə həqiqətən də maqnit enerjisi var idi. Bəlkə də o mənim inamsızlığımı, ona olan qəzəbimi beynimdən tapıb oxumuşdu və indi özünü mənə sübut etməyə çalışırdı. Ən yaxşı sübutu o cəsədlərdən birinin barmağını tərpedə bilməsi olardı.

Qəfil biləyimdən tutanda diksindim, yəqin elə hesab edirdi ki, ovcunda sərçə var. Birdən əl atıb kökləri yoluşdurdu. Elə bil əllərimi canavar tələsindən çıxardı. Əyri-üyrü köklər ovuclarına sığmırdı. Aparıb ocaqdan bir az arxada yerə basdırırdı.

Əllərimə möcüzə kimi baxırdım. Yumruğumu yığıb açdıqca barmaqlarımın rəqsinə heyran qalmışdım. Tumar mənim azadlığıma mənim qədər sevinirdi.

-İndi nə olacaq?- deyə axmaq bir sual verdim.

-Babam onları oyadacaq, - o da eyni axmaqlıq cavab verdi.

-Sənin baban, məni nə haqla çəkib bura gətirib? Soruş ondan, xahiş edirəm, mən onunla danışsam, pis olacaq.

Tumar başıyla ağaca işarə edib dedi:

-Sən onun toruna düşmüş kəpənəksən.

Bir anlıq gözümün qabağına evdəki iş otağımın pəncərəsindən asdığımkytgem gəldi. Onu mənə kim vermişdi, hardan almışdım xatırlaya bilmədim. Beynimdən silinmişdi. Bəlkə də həqiqətən məni lələkli tor çəkib bura gətirib. Gətiribse, deməli qaytara da bilər.

-Məni necə seçmişən?

-Bilmirəm.

-Mən bilə-bilə səni seçirəm, indi o ruhlar, Ulu Ana hər kim olur olsun, imkan versin səni də götürüb burda gedim.

-Omayı burda qoyub gedə bilmərəm.

-Tumar, - mən ilk dəfə onun çiyinlərinə toxundum. - Omay ölüb. Ölülər dirilmir.

-Babam on iki oloxonlu şamandı. O inə kolların yanına gedib-gəlir. Səni gətirdiyi kimi onları da qaytara bilər.

-Axı, onlar cəsəddilər.

-Babam deyir, var olan hər şey diridir. Dağ da, çay da, quru ağac da, elə ölü də...

Bilmirdim onun bu sadələvhlüyünə gülüm, yoxsa öz halıma ağlayım.

Şaman gəlib dedi ki, cəsədləri aranızda aparmalıyıq, Uluq Ax İnenin ovcuna qoyulana qədər gərək onların bədənləri torpağa dəyməsin. Mən o taxta dirəklərə indi fikir verdim. Sən demə, bu adam cəsədlər üçün yer düzəldib, məni gözləyib.

Beynimdə sorğu-sual çox idi, hirs-hikkə də bir tərəfdən içimi didirdi, di gəl şamanın təsiri altında hipnoz olmuş xəstəyə çevrilmişdim. Daşqanı dirəklərin altına gətirdik. Sonra arabadan götürüb salın üstünə qoyduq. Şaman kəndiri dartıqca sal qalxdı. Onları bu qədər asanlıqla qaldırıb yuxarı qoyacağı mənim müasir ağılıma gəlməmişdi.

Şaman qavalı döyəclədi, yenə şamanın başına pərvanə oldu, qamlığa başladı. Uzun döşləri keçi quyruğu kimi yırğalanırdı.

Biz ağacın altına gəldik. Kytgəmlərin xofu məni basdı, elə bil gecə qəbristanlığa tək getmişdim. Mənə elə gəlirdi ki, bu yırğalanan torlara, lələklərə ruhlar ilişib. Hörümçək toruna düşmüş kəpənək kimi çırpınırlar. Az qalırlar ağacı kökündən çıxarıb uçurdalar. Aşağı budaqlardan birində asılmış kytgemi gören kimi tanıdım, bu o idi, mənim pəncərəmdəki. Çevrədən asılmış ağ qartal lələklərindən biri-ortadakı ən uzununu xüsusi nizamla ara-sıra didilmişdi. Həmişə təəssüf edirdim ki, lələklər korlanıb. Görünür bunun bilmədiyim mənası varmış. Tümar da dedim, soruşdum ki, şaman onun mənə necə göndərib? Çiyinlərini çəkdi, kytgemi budaqdan açıb mənə uzatdı və "demək, səni bu gətirib" dedi.

Mənim veriləcək sualım o qədər idi ki, amma əlimdəki adi bir bir torlu lələk məni ovsunlamışdı, dilimi-ağzımı bağlamışdı. Əslində mən buna inanacaq qədər axmaq deyiləm. Ağılım necə alınmışdısa Tümarla oturub cəsədlərin oyanmasını gözləyirdim. Tümar gözünü də qırpmırdı. Mən fikirləşirdim ki, adamlar niyə belə cahildi? Niyə başqa adamlar onları belə tez aldada bilir? Axı, həmin baş, həmin beyin onda da var. Harda görünüb ki, ölü dirilə? Buna inanmaq bir axmaqlıqdısa, oturub gözləmək ondan da betərdir.

Az qalırdı şamanın ürəyi dayansın. Hərdən mənə elə gəlirdi ki, bu o qocanın sonuncu dövrəsidir, bu saat üçüncü cəsəd olacaq.

Amma olmadı- nə üçüncü cəsəd, nə də ölümlərin ayağa durması.

Şaman Tümarla dedi ki, inə kollar üzütləri qaytardı. Sabah Dorantağa apara bilərlər.

Tümar sevincindən uşaq kimi şadlandı. Gedib Omaya sarıldı, üz-gözündən öpdü.

Şaman gedib cəsədlərin yanına qalxdı. İkisinin ortasında oturdu. Onlara bağlanmış niyyət parçalarını bir-bir açıb aşağı atmağa başladı.

Mənim də bu kloun paltarından azad olmağa ehtiyacım vardı. Araz məni yusa, eynim açıldı.

Tümar yanıma qayıtmışdı, gözləri bayram tonqalı kimi yanırdı. Mən əlimi onun çiyinə qoyub sinəmə sıxmışdım. O içimdə çırpınırdı, ürəyimdə hıçqırırdı... Onun bu sevincini, mənasız ümidini qırmağa gücüm çatmırdı. Məni inandırmağa çalışmışdı ki, ən çətini inə kolların üzütü buraxmasıdır. Sonra cəsədi aparırlar Dorantağa, orda əbədi meşələr, müqəddəs odlar var, həmin odların işığıyla, istisiylə üzüt gəlib cəsədi tapır. Ulu Ana yenidən nəfəs verir. Mən Dorantağın hara olduğunu soruşdum, o da uzaqdan bizə boylanın nəhəg dağı göstərdi. Mən yerimdən sıçrayıb ayağa durdum. Nədənə fikir verməmişdim, gözümün qarşısında pərdə olub elə bil, o dağı, həmin mağaranı görməmişdim. Əshabi-Kəhf idi.

-Əsabi-Kəhfdi, - qeyri-ixtiyari heyranlığımı bildirdim.

-Dorantağdı, - dedi. - Bizim kənd onun üstündədir.

-Yox, - dedim. - Bu dağın adı Əshabu-kəhfdi, yəni mağara adamları. -
Sonra şüuraltımdan beynimə naftalin qoxulu bir informasiya gəldi. Hardasa oxumuşdum ki, Nuhun gəmisi amansız dalğalarda çarəsizliklə üzəndə adamlar bir gecə uzaqda səmanın sinəsini yalayan alov dillərini görür. Gəmini həmin istiqamətə çəkirlər, gəlib bizim Gəmiqayada ilişib qalırlar. Həmin Dorantağın zirvəsindən qalxan alov Nuhun gəmisini sahilə çıxarıb, onları xilas edib. Başa düşdüm ki, Tumar o dağı məndən əvvəl tanıyır, mən də onun adını Tumarın heç vaxt görmədiyini Qurandan oxumuşam. Odur ki susdum, daha mübahisəyə yer yox idi. Həm də oranın canlı dağ, yaşayan dağ olduğuna bütün hissələrimlə inandım. O dağ yaşayırdı ki, mənə içindən keçirdib bura ötürmüşdü. Hesab edirdim ki, qapının astanasındayam. İndi heç kim mənə geri qayıtmağa mane ola bilməzdi. Hətta cəsədlərin ortasında mumyaya dönmüş şaman da.

Tumar demişdi ki, sabah babası cəsədləri dağa aparacaq. Qəti qərara gəldim ki, tezdən Tumarı da götürüb şamanla dağa gedəcəm. Ordan da bir baş evimə.

Mən səhər oyananda, hələ günəş burnun göstərməmiş Tumar babasını yola salmışdı. Açığını deyim acığımı tutdu. Sonra Tumarı tələsdirdim ki, gedək. Getməliyik. Getmədi. Dedi mən Omayı burda gözləməliyəm. Babası belə tapşırıb. Nə qədər yalvardım, dil tökdüm, ölünün dirilməyəcəyini elmi yolla başa salmağa çalışdım, xeyri olmadı. Dedi: "sən get", mən onu atıb getməyi bacarmadım. Lap düzünü desəm xeyli getdim, sonra geri qayıdıb onun yanında oturdum. Başa düşürdüm ki, Tumarı sevirem. Üreyimdən bədənime yayılan hemoqlobin onun sevgisini daşıyırdı.

Özümü inandırdım ki, onsuz da Şaman tezliklə tək qayıdacaq. Tumar onların öldüyünü qəbul edəcək. Sonra mənəmlə getməyə razı sala biləcəm. Bir də şaman mənə lazım idi axı, bizi gələcəyə o göndə bilərdi. Əlacsızlıqdan buna inanırdım.

Axşam cadırın qarşısında oturub Dorantağa baxırıdım. Hər oyuğundan alov qalxırdı. Bəlli idi ki, atəşpərəstlərin məbədidir.

Gecəni çadırda keçirdik. Tumarla yaşadığım hər saniyə ömrümü uzadırdı. O da əmin idi ki, Boldurqanın ruhu mənəmlə içimdədi, indi məndən başqa onun heç kimi yoxdu.

Omay qayıtmasa, mənəmlə getməsini bir daha xahiş elədim.

- Bəs, Ulaş? - dedi. - Mən onu burda qoyub necə gedim?

- O, burda yanıb-yandırmalıdı, - dedim.

Tarixi kitablardan da bilirdim ki, hər dövrün öz qəhrəmanı var, onlar kibrit çöpü kimi bir şeydi. Yanıb və yandıracaq ki, zülmətlər aydınlığa çıxsın. Ona görə də Ulaş tapmağı, onu da özümüzlə aparmağı təklif eləmədim. Tumar özü mənə demişdi ki, Ulaş Qonçay evə gətirəndən bir gün sonra Omayla Sunqatı axtarmağa gedib. Sonra xəbər tutublar ki, onları öldürüblər. Ulaş həmin gündən hamını qızıqdırıb, oyadıb, başına dəstə yığıb, tayfaları birləşdirib, ordu düzəldib, qisas alıb. Sonra da gedib Bayqurd xana qoşulub. Mən onların keçmişini, gələcəyini öz taleyimdən daha yaxşı bilirdim.

- Ulaş burda olmasa, Babək doğulmaz. - Mən çadırın qayğılı sükutunu pozdum.

-Babək kimdi? - O bir az düşünüb başını tükü sinəmdən qaldırdı və dodaqlarıma diqqətlə baxdı -Ulaşın oğlu?

- O da başqa bir kibrit çöpüdü, - sinəmə dağılmış torpaq ətirli saçlarında elimi üzürürək dedim.

* * *

Məni xərəkədə təcili yardım maşınına qoyub aparanda başımın üstündə duran tibb bacısı həkimin göstərişiyə iynə vurdu, sonra ağızma oksigen maskası taxdılar. Sirenanın səsi getdikcə uzaqlaşdı. Mən yırğalana-yırğalana göylərə qalxırdım. Ulduzlar sürətlə iriləşirdi, sonra bir rəssamın fırçası onları kətanın kənarına siyirdi və işıqlar yayıldı, od tutub yandı, alov bədənimi isindirdi, boğazımın altı, alnım tərledə, gözlərimin qarşısındakı şüşə dumanlandı.

* * *

Xəstə tibb bacısına təkidlə deyirdi:

-Mən bu adamla bir palatada qalmaq istəmirəm. Mənim otağımı dəyişin. Nə qədər lazımdı, pul verirəm. Yerimi bu saat dəyişin!

- Yer yoxdu! O sizə neynir, ölüb də orda, heç tərpenmir də.

Məndən danışdırlar. Çox qəribəydi, ölü eşidə bilməz, axı.

- Görmürsüz, o nə gündədi? Hansı zibillikdən tapıb gətirmisiz? Mikrobdur. Rədd eləyin onu burdan.

- O insandı. Başa düşürsüz? İnsandı.

"İnsandı!", "Meyit" demədi. Ölmədiyimə əmin oldum.

- Onun yerində siz də ola bilərdiniz. O qəzadan sağ qalan iki nəfərdən biridi.

Qəzadan? Hansı qəzadan? Özü də iki nəfərdən biri. Bəs, ikinci kimdi? Neçə nəfər qəzaya düşüb ki? Harda?

Başımı qaldırıb danışan adamlara baxmaq istəyirdim, bacarmadım. Hiss elədim ki, boğazdan aşağı kəsiblər, bədənəm yoxdu, əzələlərim yoxdu ki, boynumu qaldıram. Deyəsən, bircə başımı yastığa qoymuşdular. Gözlərimi xeyli vaxtdan sonra tapdım. Kirpiklərimin arasından süzən işıq bəbəkərimə iynə kimi batırdı.

Otaqdakı adamın çənəsi dayanmırdı. Tez-tez palata qapısının açılıb örtüldüyünü eşidirdim. Hirsə çırpılırdı. Mənə elə gəldi ki, bədənəm olmadığından bu kişi yastıqdakı başımdan qorxur.

- Gördüm ki, gözləri tərpenir... Baxırdı... - deyingən adamın səsi lap yaxından gəlirdi.

- Ayılıb.- Bir iri burun, eynəkli göz və tüksüz baş gözümün qabağında peyda oldu, sonra iki barmaq göz qapaqlarımı araladı, gözümdən beynimə nazik işıq tutdular və mən qeyri-ixtiyari gözümü qıymağa çalışdım, lakin barmaqlar imkan vermədi. - Ayılıb. - Təkrar dedi. - Məni eşidirsən? Əlimə bax, bu neçədi? Danışa bilirsən? Eşidirsənsə, gözünü qırp...

Mən gözümü yumdum, sonra açdım.

- Eşidir. Geri qayıtdı.

Dərimə batan iynənin ağrısı mənə bədənimin varlığını sübut edirdi.

Bəlkə də növbəti gün idi, bəlkə də bir neçə gün sonraydı, barmaqlarımı da tapdım, ağızımı da. Mənə qaşlıq-qaşlıq yemək verirdilər, isti və duru yemək. Barmağımın ucunda cihazın tutqacını hiss edirdim.

- Mənə nə olub? - Soruşdum.

Palata boş idi. Deyəsən, məndən qorxan, ya da iyənən adam getmişdi. Başımı sağa-sola çevirə bilirdim. Növbəti dəfə iynəmi vurmağa gələndə tibb bacısından soruşdum. O da dəhşətli qəzadan danışdı. Dəhşətli qəza...

Mənim, axı, orda nə işim var idi? Özümə sual verə-verə beynimin otaqlarının qapılarını açır, içəri girib işığı yandırırıdım. Görünürdü ki, cavab ən axırıncı otaqdadı, ora zülmətdir. Yaddaşımda gizlənmiş səsləri hərdən radio xışıltısıyla təkrar dinləyirdim: "Eşidir... Geri qayıtdı... dəhşətli qəza... Eşidir... iki nəfərdən biri... sağ qalan... ..qayıtdı... geri... dəhşətli qəza..."

"İrəli haradı?" deyə düşündüm. "İrəli" mən geri qayıtmamışdım, mən irəli gəlmişdim. İlk xatırladığım bu oldu; irəli gəlmişdim, geridən, keçmişdən, tarixdən... Tumar!

Tumarın simasını gözümün qarşısına gətirmək çətin olmadı, elə bil otağa girdim, işığı yandırdım və divardakı iri tablodan mənə baxan o qadını gördüm. O tablo burnumun qarşısına tutulan naşatır spirti oldu.

Yavaş-yavaş buludlar çəkildi və mən talanı, Araz çayını, budaqları lələkli nəhəng və tənha qovaq ağacını, bədheybət şamanı, hər tərəfinə sür-sümük bağlanmış çadırı görürdüm.

Biz qurşağa qədər Araza girmişdik. Yaralı əllərim tutmadığından bədənimə bağlanmış parçalardan məni Tumar azad edirdi. Elə bil incə barmaqlarıyla köynəyimin düymələrini açırdı, məni soyundururdu. Qərribə bir istilik boynumun arxasından kürəyimə yayılırdı, həyəcandan nəfəsimi içimdə saxlayırdım, boğulanda buraxırdım. Ürəyim elə şiddətlə çırpınırdı ki, Tumar onun səsinə eşidirdi. Gözümü ondan çəkə bilmirdim, gözlərinə, burnuna, dodaqlarına, balaca döşlərinin arasına ehtirasla baxırdım. Onun çənəsindən, boyun-boğazından öpməkdən özümü güclə saxlayırdım.

Tumar suyu ovcuna doldurub çiynimə tökür, əliylə sinəmə, kürəyimə yayırdı... Onun əllərinin hərərətini ruhumda hiss edirdim. Bütün bədənim alışıb yanırdı. Təngimmiş nəfəsim hərdən onun qulağına, boğazına dəyirdi. Onun paltarını yanlarından yığaraq siyirib başından çıxartdıb kənara atdım. Onun lüt bədəninə ehtiraslı baxışlarımla tumarladım, sonra onun yanaqlarını ovuclarıma alıb öpdüm. O, gözlərini yumdu...

Gecə çadırdan qaldıq. Qolumun üstündə uzanmış Tumar zərif barmağıyla sinəmin cod tükələrini bir-birinə dolaşdırırdı. Bu ləzzətli səhərin sükutunu at kişnərtilər pozdu. Şamanın atı olmadığını ikimiz də anladıq.

Çadırdan lüt-üryan çıxdım. Əllərinde məşəl tutmuş atlılar talaya yayılmışdı. Atdan düşüb üstümə yeriyan adam mənə çatar-çatmaz tutub yerə yıxdı, ayaqlarını qollarımın üstünə qoydu, dizilə kürəyimdən yerə sıxdı. Sonra Tumarı da sürüyüb çadırdan çıxardılar. O, əynini geyinməyə fürsət tapmışdı. Mən bağırır, tələb edirdim ki, onu buraxsınlar. Tumar onların əlində qopmuş kərtənkələ quyruğu kimi qıvrılıb açılırdı.

Çadıra od vurdular. Məndən tələb etdilər ki, şamanın yerini deyim. Ölüb dedim, öldürdülər dedim...

Ağacı da yandırdılar, ortalıqda qalmış təkçarxlı daşqanı da. Şamanın ocağını təpikləyib, üstünə torpaq atıb söndürdülər. Məni atın yəhərinə bağlayıb sürüyərək apardılar. Arxadan Tumar bağırır, "Boldurqan! Boldurqan!" deyə ağlaya-ağlaya qışqırırdı. Mən atın arxasınca kötük kimi diyirlənirdim, sağa-sola çırpıla-çırpıla sürütlənirdim. Tumarın bağırması getdikcə uzaqlaşırırdı... Başımın üstündə ağbaş qartal qıy vururdu.

At çaya girəndə sürəti azaldı. Mən biləklərimə dolanmış kəndiri iki əlli tutmağa fürsət tapdım. Kəndiri geri çəkib atlını yıxmaq istəyirdim, bir-iki dəfə dartsam da, gücüm çatmadı, sonra birdən özü yığıldı. Artıq mən çaya düşmüşdüm və güclü təkan məni aparırdı. Atlının sinəsinə sancılmış oxu gördüm. Kömək üçün bağırardım. Çay məni tozsoran kimi sümürürdü. Mən növbəti dəfə təkan verib suyun altından çıxandan gördüm ki, şaman öz atından düşdü, kimsə onun atının başını talaya çevirib dördnalla çapdı. O çaydan çıxan atın belinə qalxıb mənə tərəf uçurdu. Yaxınlaşanda qoluna keçirdiyi davulunu çıxarıb var gücüylə çaya atdı, sonra atın başını çevirib Tumarın səsinə doğru getdi. Su məni uddu...

Boğulurdum... Bir dəfə də təkan verib suyun üzünə qalxanda davulu tutdum. İçindəki kəndirlərin arasına taxılmış toxmağın o biri ucundakı barmaq boyda bıcaq əlimi kəsəndə onu hiss etdim. Biləyimə dolanmış kəndiri kəsdim. Yenə də dalğalar məni cənginə alıb dərinə basdı. Hardasa göylərin dərinliyində qartal qıyaya çəkirdi...

Mən Araza təslim olmuşdum. Anlayırdım ki, burdan çıxmaq mümkün deyil. Ulu Ananı çağırdım, suyun altında toxmaqla davulu bir neçə dəfə döyəclədim...

* * *

- Qolunuzu uzadın, təzyiqinizi ölçməliyəm.
- Mən hansı qəzaya düşmüşəm?
- Heç nə xatırlamırsız?
- Əksinə, hər şeyi xatırlayıram. Bircə qəza yadıma düşür.
- Keçən həftə sizi balaca adaların birində tapıblar. Təyyarənin pəncərəsindən baxan bir qadın görüb sizi. O xəbər verib. Ora üzərək getmisiniz?

- Nə ada? Mən üzə bilmirəm.
- Siz təyyarədə terrorçu olduğunuzu bilirdiniz?
- Nə terrorçu? Nə təyyarə?

- İki ay bundan əvvəl Naxçıvandan Bakıya gələn təyyarə dənizə düşüb.

Vəziyyətimin yaxşılaşması palatamı karvansaraya çevirdi. Dost-tanış, qohum-qonşu bir yana, jurnalistlər və orqan işçiləri əl çəkmirdilər. Ən qəribəsi bu idi ki, hesab elədiyim kimi Naxçıvanda yox, Bakıdaydım.

- Mən təyyarədə olmamışam. Mən yeddinci əsrdən gəlirəm. - Sorğu-suala tutanlara eyni cavabı verirdim.

İkinci dəfə yanıma gələn əməliyyatçı hava limanından sənişinlərin qeydiyyat siyahısını gətirmişdi. Adımı tapanda matım-qutum qurudu. "Axı, bu necə ola bilər?" deyə öz-özümə təkrarlayırdım.

O, mənə verdiyi siyahını alıb qatladı və çantasına qoydu:

- Yadıma salmağa çalışın. Bu çox vacibdir. Siz terrorçunu gördünüz? Təsvir edə bilərsiniz? Onun fotorobotunu hazırlamalıyıq.

- İnanın mənə. Mən... - istədim deyəm təyyarədə olmamışam, yadıma qeydiyyat siyahısı düşdü. Təyyarədə olduğum yadıma düşdü, amma bu, Bakıdan Naxçıvana gedəndə idi. Hələ ki, xatırlaya bilmirəm, çox qarışıq məsələdi, beynim dolaşdı. - Heç nə xatırlamıram, hətta təyyarədə olduğumu da. Yeddinci əsrdən gəlirəm. Şərqdən gələn əmmaməli saqqallılar, xaçlı saqqallılar ölkəmizi parçalamaq istəyirdi... Bayqurd xan onları ölkədən qovdu...

Mən həqiqəti dedikcə adamlar məni axmaq hesab elədilər. Elə bildilər dəliyəm. İndi Dəli Qəribi bütün varlığım ilə başa düşürdüm.

Evə gələndən üç gün sonra gecə-gündüz bu romanı yazırdım. Dəli Qəribin dediklərinə o vaxt heç kim inanmayıb, istədim mənim gördüklərimə oxucular inansın. Mən həqiqətən orda olmuşam və Şamanın qavalı, su, Ulu Ana, kytgəm məni geri qaytarıb.

Romanı əslində bitirmişəm. Amma bu səhər gördüyüm yuxu bütün dünyamı, gələcək planlarımı alt-üst edib. Gördüm ki, ordayam. Tumar mənə yaxınlaşır, qucağında örpəyə bükülü nəşə var. Qarşımda duranda yel vurub örpəyi açır və alma yanaqlı, qara zeytun gözlü, qıvırcıq saçlı körpəni görürəm. O mənə bənzəmirdi, eynən mənim körpəliyim idi. Tumar onu mənə uzadır. Bu vaxt biləyimə ox sancılır. Çevrilib baxırıq. Atlılar bizə tərəf gəlir. Oxlar leysan kimi üstümüze yağır. Biri sinəmə sıxdığım körpənin buduna, biri Tumarın belinə, bir neçəsi ayağıma, yan-yörəməzə sancılır. Mən bir əlimlə uşağı sinəmə sıxıb, bir qolumla da Tumarın üstünü örtmüşəm. Qaçırıq, oxlar isə bizdən yan keçmir...

Öz səsimə oyananda yerdə döşəmənin üstündə yatmışdım və bütün sümüklərim mənəndə sıxılmış kimi ağrıyırdı. Ən dəhşətli ağrım o idi ki, bu yuxuyla böyük bir sirr mənə aqah oldu. Dəli Qərib mənim oğlumdur. Tumar onu mənim dalımca göndəribmiş. Bunu heç kimə izah edə bilməyəcəm, amma bu həqiqətdir, aqlasığmaz həqiqət.

Çevrilib pəncərənin tən ortasından asılmış kytgəmə baxdım. Tumarın budaqdan açıb verdiyi bu torlu lələklər məni Qəribdən əvvəl necə tapmışdı?

Durub su içmək üçün mətbəxə keçəndə anamı gördüm. Oturub televizora baxırdı. Məni görəni kimi otağa çağırırdı.

- Gəl, gəl, səni göstərirlər. - Arvad elə sevincək dedi ki, elə bil məni ilk dəfə efirdən görürdü.

...Dünən telekanalın jurnalisti məndən müsahibə götürmüşdü. Çox yaxşı danışdım, lap dəlixanadan qaçmış dəli kimi. Hətta Tumara, Omaya mesaj da göndərdim ki, burdadılarsa, fərqi yoxdu kimin bədənindədilər, məni eşidirlərsə, kitabı oxuyandan sonra özlərini tanıyaqlarsa, bilsinlər ki, Boldurqan mənəm, onları axtarıram. Bilirdim ki, Dəli Qəribin televizoru yoxdu, yoxsa ona da sözüüm var idi, amma saxladım ki, gedib özünə deyəm.

Deyəsən, verilişin axırıydı. Qız sonuncu sualını əlindəki sarıbaşlı mikrofonu dedi:

- Dediniz zaman qapısının yerini bilirsiniz. Əgər bilsəniz ki, sizi orda gözləyən var, sizə ehtiyacı olan var, yenə gedərdinizmi?

Mikrofon dodaqlarıma silah kimi tuşlanmışdı. Gözlərim döyükdü. Cavab verə bilmirdim. Kadrda elə beləcə də donub qalmışdım. Tumar gözümün qabağına gəlmişdi, torpaq ətirli saçları dalğalanırdı. "Bilmirəm" deyib qızdan canımı qurtarsam da, özümdən əl çəkə bilmədim, sual beynimdən çıxmırdı. Cavab tapmalıydım, əmin idim ki, kitabın təqdimat gecəsi bu sual yenə veriləcək. İndi bu yuxu və bu verilişin son kadrları, o arıq, qara qızın verdiyi sual əlamətdən başqa bir şey deyildi.

Mən pəncərənin qarşısında dayanıb kytgəmə baxa-baxa qızın sualına cavab axtaranda evin üstündən təyyarə keçirdi...

◆ P o e z i y a

Rəfail TAĞIZADƏ

SEVGİ NƏGMƏSİ

Sənin çətirini alan küləyin
öpüşü qonacaq yanaqlarına,
enəcək, enəcək bir az aşağı -
o solan, göyərən dodaqlarına.

Bu yerin, bu göyün heç bilmədiyi,
ayın duymadığı, eşitmədiyi
bir sevgi nəğməsi oxuyacağam
qara buludların qulaqlarına.

Daha bu əllərim çətirdi sənə,
o mil-mil barmağım pərdələnibdi,
mənim baxışlarım şimşəkdən iti,
bulud pərən-pərən səpələnibdi.

Çırpdım küləkləri boz qayalara,
söndür, söndür məni, alışıcağam,
mənim coşan sinəm yelkən kimidi,
dəniz dodağından yapışıcağam.

AĞ BULUD AĞLAYA SƏNİ

Düşüb bu yolun ağına
baş alıb, çıxıb gedəsən,
izin arxanca baxa
yox olub, birdən itəsən.

Gedəsən hamıdan uzağa
əlinə bir əl dəyməyə,
baxasan güldən savayı
gözünə bir göz dəyməyə.

Nə qulaqda köhnə səda,
nə ürəkdə köhnə xəta,
nə də gözlərində əda,
özündən itib gedəsən.

Ağ bulud ağlaya səni,
tək günəş dağlaya səni,
gecənə də ay boylana
göy dəniz saxlaya səni.

Ləpələr silə izini,
yuyasan üzün-gözünü,
düşüb dənizin bətninə
doğasan özün-özünü.

QAYIT

Öpüb həsrət çəkən baxışlarından
yenə hansı xəyal apardı səni?
Daha bu dənizin sahili bomboş.
Yoxsa qağayılar qopardı səni?

Bu nə qəm-qüссədi, bu nə kədərdi,
bu dərdin içində necə bitmisən?
İndi haralarda axtarım səni?
Sən özün-özündən çıxıb getmisən.

Bu günlər düz on il qocaltdı səni.
Sınıq ürəyimdən qayıt yerinə.
Sənin hər gününə bir ad qoyardıq,
indi nə ad qoyaq bu on ilinə?

Səni apardığım səma yolunu
simşək cadar-cadar doğrayıb, töküb.
Əllərim göylərdən üzülüb tamam,
ruhumun üstünə qaranlıq çöküb.

Bu günlər düz on il qocaltdı səni.
Sınıq ürəyimdən qayıt sən geri...

SALXIM SÖYÜDLƏR

Saçını üzünə yaman tökmüsən,
yenə nə olubdu, a salxım söyüd?
Mən sənə "üzünə saçın tökən qız",
o qız sənə deyir: a Məcnun söyüd.

Mənimçün qayğılı, bir az da qəmli,
bir az da qüssəli, bir ayrı qızsan,
töküb saçlarını, töküb üzünə,
könlündə, köksündə yuva qurubsan.

Küləkmi daradı saçını sənin?
Saçında mehlərin naxışı qalıb.
O qədər gözəlsən, o qədər gözəl,
Üzündə gözlərin baxışı qalıb.

Tellərin mehlərlə getməsin deyə,
hörüb, saçlarına düyün vurmusan,
bu qədər baxışın önündə necə -
körpə bənövşətək zərif qalmısan.

Kəsilər sevgidən insan nəfəsi
kökləyər bir gözəl ovqata səni.
küləklə oynayan saçın laylası
bu gecə qoynunda yatırar məni.

Gəlinə gərdəksən, bəyə bəy evi.
Gəldim fikirlərim bir az durula,
o qədər sakitsən, dedim burada
ruhuma, könlümə yuva qurula.
A salxım söyədlər, salxım söyədlər,
sizə vurulandan, sizi görəndən,
qalmaqda başımda ağlım, söyədlər...

DEYİM Kİ, DARIXIRAM

Könlümə toran düşüb,
içim dolu sualdı.
Baxdım sınıq güzgüyə-
Allah, bu hal nə haldı?

Uzun, köhnə sevinci
gözümün yaşı yuyur,
cərgəyə dərd düzülə,
öndə ayrılıq durur.

İçimdə olan yolun
izinə düşəmmirəm,
dünyaya vurulmuşam
əlimi üzəmmirəm.

Məndən bezib tənhalıq
bu gecə boğar məni...
könlünə insaf düşsə
təzədən doğar məni.

Hara gedim mən belə
kimin qapısını döyüm?

Deyim ki, darıxıram,
aç qapını, mən ölüm.

GÖTÜRÜB GEDİRƏM SƏNİ ÖZÜMLƏ

Götürüb gedirəm səni özümlə,
gecənin ən sakit, gizlin yerinə.
Qıymaram mən sənə könüldən başqa
bir baxış toxuna, yerin bilinə...

Mən səni köksümə sıxıb apardım
bürüdüm hissimin burulğanına.
Bir də görərsən ki, qaçıb üzümdən
dodağım qonubdu dodaqlarına.

İlahi, sən bunda cazibəyə bax!
Bu sevgi üzümdən qoparır məni.
Bu xumar gecədə bədirlənən ay
salıb işığına aparır məni.

YIĞACAM ÜZÜNÜN QIRIŞLARINI

Yığacam üzünün qırıqlarını,
yığacam öpüşün dodaqlarına.
Mənim baxışlarım sehrli əldi,
gəlib xoş çöhrəni tumarlayacaq,
narahat günləri, qəmli günləri,
tutub bircə-bircə oğurlayacaq...
Daha o günlərdən gün qalmayacaq,
bir xətt qalmayacaq, iz qalmayacaq,
ürəkdə bir misqal buz qalmayacaq...
Süpürüb atacaq görünməz yerə,
kim gəzsə tapmayan bilinməz yerə,
o gedər-gəlməzə... gəlinməz yerə.
Təbəssüm qonacaq üzünə sənənin,
bir dəli həsrətin quş qanadında,
məhəbbət adında, sevgi adında.
Üzündə dodağın təması qalar,
qulaqda səsimin sədası qalar,
gözümdə eşqinin ədası qalar...
Dərdi, ağrıları qoparar, atar,
könlünə təptəzə bir sevda qatar.
Bu təzə sevdanın təzə adıyla,
bu təzə sevdanın təzə dadıyla
bir ömür yaşanar, təzə bir ömür,
bu ömür gül açır, bu ömür sönmür...

GÖYDƏ DOĞAN SEVGİLƏR

Bunu sənmi söylədin:
görüşməyə güman yox?

Dünyanın tərzin pozan,
özünəmi inam yox?!

Nədən əsdi ürəyin
bir kövrək yarpaq kimi?
Biz o qədər bağlıyıq
gözlərlə qapaq kimi.

Göydə təmiz, boz səma,
pəmbə bulud əl eylər,
gecəmizə ay doğar,
yol gözləyər, gəl eylər.

Gedək, gedək göylərə,
bu yer yaman qarışıq,
ağ buludlu səma da
sevgimizə yaraşır.

DƏNİZ, SƏNƏ GÜL GƏTİRMİŞƏM

Könlünə yatmayı
sahilə qovan dəniz,
gülü qoynuna alan
dəniz, könlün nə təmiz.

Sevgilərin sadıqı -
sənə gül gətirmişəm,
sən ismətli gəlinсэн,
üzünə tül sərmisən.

Gülü görüb əllərin
dalğa-dalğa əsəcək,
gəlib üzümə baxıb,
baxıb məni süzəcək.

Pıçıl da qulağıma,
pıçıl da duyulanı,
gəl danışaq, boşaldım
içimə yığılanı.

Dərdimə həmdəm dəniz
mənim könül sirdaşım,
bu gün yaman kövrəyəm,
qəm yoldaşım, sirr daşım.

Gəldim sənənin yanına
ürəyimi açmağa,
ayrı bir yerimmi var,
baş götürüb qaçmağa.

Son layla çal uyuyum,
girdim sənənin qoynuna,

daha dözə bilmirəm
bu fələyin oynuna.

SON GÖRÜŞ YENƏ DƏ PAYIZA DÜŞDÜ...

Cızılan, pozulan köhnə val kimi,
özündən narazı, yorğun hal kimi
bir yarpaq oynayır torpağın üstə.
Küləklər oynayan bomboş zal kimi
yarpaqlar oynayır torpağın üstə...
Qanı tam sorulmuş ürəyim kimi,
bükülən, əyilən kürəyim kimi,
saralıb tökülən quru yarpaqlar
xışıldar-xışıldar ayaqlar altda.
Danışar, danışar altdan yuxarı,
baxar, elə baxar altdan yuxarı,
boğazlar quruyar, ayaq tutular...
Çönüb, ağır-ağır nəfəsin çəkib
bir payız sevdası danışar sənə -
sözlər qırıq-qırıq, səs qırıq-qırıq...
Birdən bir ufultu gələr dərindən
ürəyin qırılan damarı kimi
yarpağın damarı sınaq qəfildən.
Bitər xatirələr, bu da son payız.
Küləklə oynayan, kölgələr salan,
yamyaşıl, beşbarmaq çinar yarpağı
sonda ayaq altda ovuldu getdi.
Bu da bir ömürdü qovruldu, getdi.
O isti, o canlı ömür üşüdü...
Son görüş yenə də payıza düşdü.

◆ N ə s r

*Bakı səhəri F. rayon prokuroru cənab K.K.-a
Müharibə və Əmək veteranı ... ünvanda yaşayan
Həsən Qara oğlu ...- ov tərəfindən*

ƏRİZƏ

Hörmətli cənab prokuror!

Sizə bu ərizəni altmış səkkiz yaşlı müəllim, dərddli bir ata yazır. Uzun-uzadı vaxtınızı almaq istəmədiyimə görə birbaşa mətləbə keçmək niyyətindəyəm...

Bir ay qabaq qızım Arzu ölüb. Ekspertlər bunun intihar olduğunu deyir, lakin səbəbi yerli-yataqlı araşdırılmır. Qızımı intihara təhrik edənlər cinayətkar deyilmi? Cinayətkar ailə üzvümüz olsa belə, öz layiqli cəzasını almalıdır. Sizdən xahiş edirəm ki, bunun üçün lazımı və ən qəti tədbirlər görəsiniz...

*... Həsən Qara oğlu,
Müəllim, Böyük Vətən Müharibəsi veteranı
... iyul ...-cu il*

* * *

Tənbəl-tənbəl tavana - küncdəki hörümçək toruna baxıb təəccübləndi. Çünki dünən "qeyrətə gəlib" taxta döşəməsilənə yaş cır-cındır sarımış, hörümçək yuvasını "darmadağın eləmişdi". İndisə həmin tor yenə tavanın küncündə, həmişəki yerində idi, deyəsən, dünənkindən də sıxdı.

"Hörümçək evə qıtlıq gətirər", - anasının sözü idi.

Yerinin içində dikəlib əsnədi, qalxıb çəkələklərini geyindi, yenə döşəməsilənə nəm əski sarımağa başladı...

* * *

Ovqatına ən çox təsir eləyən hava idi, yoxsa qarışıq yuxudan, hörümçəklə "döyüş"dən sonra qanı qaralmalıydı.

Əl-üzünü yuyub, tələm-tələsik bir stəkan çay içəndən sonra evdən çıxıb metroya tələsəndə anicə açıq, buludsuz-qaraltısız səmaya baxdı və get-gedə addımlarını yavaşıtıdı.

İşə gecikmişdi. Açarını çıxarıb otağın qapısını açdı, siyirmədəki qovluğu qarşısına qoyub nümayişkarənə vərəqlədi. Qapıdan baxıb-eləyən olsa, görsün işlə məşğuldu. Əvvəlcə kresloya yayxandı, sonra əlini çənəsinin altına dirəyib vərəqlərə göz gəzdirdi. Heç nə oxumurdu, ancaq gec gəldiyinə görə işə “tez” başlamağı üzrxahlıqıdı.

- Salam... - baş redaktorun köməkçisi qapının ağzında durmuşdu.

-Salam, Süsən xanım, gəlin içəri...

- Səni gözləyirlər...

-Müəllifdi?

-Nə bilim... - Süsən xanım çiyinlərini çəkdi. - Bayaqdan oturub kişinin yanında.

Gecə gördüyü yuxu yadına düşdü. Ürəyində: “Allah xeyir eləsin”, - deyib özünü yığırdı. Hər kimdisə gedib baş redaktorun yanını niyə kəsdirmişdi? Gülümsündü öz-özünə. “Bəlkə, məni vəzifəyə-zada qoymaq istəyirlər?”

Süsən xanımdan heç nə öyrənə bilmədi, çünki cavan, qədd-qamətli kişi qapıda göründü, Süsən xanım qapının ağzından çəkilib nəzakətlə:

- Buyurun, - dedi, - budur... Seymur... - onu nədənsə, səsi xəfifcə titrəyətitrəyə gələnə göstərib getdi...

Gələn buralara beləd adam kimi qapını örtüb amiranə addımlarla eyvana çıxdı.

* * *

-Burdan şəhər gözəl görünür... - salam-kələmsiz içəri girən eyvandan bir keyli şəhərə baxandan sonra ucadan deyib otağa qayıtdı.

Seymur qəsdən özünü laqeyd göstərib dillənmedi, qovluğu bağlayıb qoydu stolun siyirməsinə, gözaltı otaqda var-gəl eləyəni süzdü. “Gic oğlu gic, şəhərə baxmağa gəlmisən bura?”

Kişi qəfil dayanıb Seymurla üzbəüz yumşaq stulda əyləşdi.

-Burda söhbət eləyək, ya çayxanaya gedək?

-Yox, mən işdəyəm, - sakitcə dedi. Guya neçə dəfə çayxanada oturmuşdular.

-Sənin icazəni almışam baş redaktorunuzdan... - kişi qürrələne-qürrələne dedi.

Seymur da borclu qalmayıb vecsiz-vecsiz əlini yellədi:

-İcazə boş şeydi... Həvəsim yoxdu ayağa durmağa...

-Onda başlayaq, - kişi əlini ona uzatdı. - Mayor Qasımov... Elman...

Elmanın əlini sıxdı:

-General Seymur Əlizadə... - müsahibinin üzünə baxanda gördü zarafatdan keçib.

Elman üstünü vurmadı.

-İdarəyə çağıra bilərdim səni... Çağırmadım... Ad-familiyan da mənə bəllidi, yaşın da, yaşadığın mənzil də, yazdığın kitab da... Kstati, qlavrediniz deyir sən istedadlı oğlansan. Mənim vaxtım olmur son vaxtlar... Kitab-zad oxumuram heç...

Araya sükut çökdü. Elman stola dirsəklənib siqaret yandırdı. Seymur da stolun daxilindəki siqaretdən birini götürdü. Elə bil bəhsə girmişdilər, nəzakət xətrinə də olsa bir-birlərinə siqaret təklif eləmədilər.

-Belə... - Elman tüstünü havaya buraxdı. - Yəqin anlayırsan gəlişimin səbəbini...

Seymur başını buladı.

-Yox.

-Yaxşı, keçək mətləbə... Sənin sevdiyın qız intihar eləyib...

Seymur sir-sifətini turşudub:

-Kim intihar eləyib? - soruşdu.

Elman tamam ciddiləşdi:

-Arzu... Arzu Həsən qızı... Tanımırdın onu?..

O, çaşqın-çaşqın:

-Tanımağına tanıyırdım, - deyib ağızucu gülümsündü. - Amma dədəsinin adını bilmirdim. Nəşriyyatda birgə işləyirdik... Yasına da getmişdim... - mızıldadı dodaqaltı. - Bu nədi... istintaq?

-Təxminən...

Seymur özünü itirdi:

-Mən günahkar deyiləm, axı...

Elman qımışdı:

-Sakit ol, qorxma, sənə kim nə deyir ki?

Pərt oldu:

-Mən qorxmuram.

-Lap yaxşı... Nəşriyyatdan bir il olar çıxmısan?

-Hardan bildin onun ölümünü?

-Rəfiqəsi zəng vurmuşdu...

-Tez-tez görüşürdünüz?

-Əvvəllər hər gün... Bir yerdə işləyirdik axı... Sonralar, mən jurnala işləyəməyə gələndən təsadüfdən-təsadüfə rastlaşırıdım.

-Sevgi məsələsi yalandı deyirsən? - Elman siqareti külqabıya basıb söndürdü. - Bağışla, bizim işimiz belədi.

-Burda gizli heç nə yoxdu, - Seymur da siqaretini külqabıya basdı. - Dedi-qoduçular söz axtarır danışmağa, miçəyi fil eləyirlər. Bizim bir-birimizə hörmətimiz vardı, o mənim xətrimi istəyirdi, əlyazmalarımı evə aparıb kompüterdə yazırdı, işdə mənə çay gətirirdi, stəkanımı yuyurdu, deyib gülürdük. Mehriban qız idi rəhmətlik... Özü də məndən dörd yaş böyük idi. Yəqin mənə kiçik qardaş gözü ilə baxırdı... Sizcə, bu intihar yox, qətldi?

Elman cavab vermək əvəzinə soruşdu:

-Axırıncı dəfə nə vaxt görmüşdün onu?

-Yadımdan çıxıb... Gərək ki, bir-iki ay qabaq...

-Zəngləşib eləməmisiniz də?..

-Yox. O, mənim telefonumu bilmirdi. Mənim də elə bir işim yox idi ki, ona zəng vurum.

Elman qımışdı:

-Sən yalnız işin düşən yerlərə zəng vurursan?

Seymur çar-naçar gülümsündü:

-O qədər qayğılar var ki...

Elman əllərini yüngülcə masaya vurub ayağa durdu, bir xeyli otaqda var-gəl eləyib eyvana çıxdı, eyvanda da qərar tuta bilmədi, otağa keçib yenə o baş-bu başa addımladı, qəfil ayaq saxlayıb yuxarıdan aşağı Seymura baxdı:

-Niyə düz danışmırsan?

-Başa düşmədim sizi...

-Yaxşı, açıq deyərəm, Arzu öldüyü gün səhər tezdən, lap dəqiqi, səhər saat beş-beş otuz beş radələrində sənə zəng vurub. Düzdü?..

Seymur sövq-təbii başını tərpətdi.

-Bu hələ hamısı deyil. Arzunun otağından sənə ona yazdığı dörd məktub tapılıb... Özün yaxşı bilirsən o məktublarda nələr yazılıb... Yoxsa başlamısan ki, nə bilim kiçik qardaş, aramızda dörd yaş fərq var, mən nə bilim nə var... - azca ara verdi. - Mən bunları deməzdim, - təzədən otaqboyu gəzişməyə başladı. - Məcbur oldm. - Saatına baxdı. - Bu günlük bəddi. Sabah mənim işim olacaq, sənənlə birisigün görüşərik. Özüm sənə zəng

eləyib vaxtını deyəyəm. Sən də o vaxtacı yaxşı-yaxşı fikirləş. Nə günahın sahibisən ki, hər şeyi danırsan? Nə işə... Hələlik, - Elman qapıya tərəf getdi.

* * *

-Mən dediklərimə heç nə əlavə eləyə bilməyəcəm. İnanırsınız inanın, inanmırsınız...

-Dayan görüm... - Elman onun sözünü kəsdi. - Məhkəmə-zad deyil bura. Özünü ələ al, sakit ol, çayını iç. Nə səbəbə sənə inanmamalıyam? Sən canizadsan?..

Seymur əli əsə-əsə armudu stəkanı götürəndə Elman zarafata saldı:

-Sənətkarların hamısı sən kimi qorxaq olsa batdı bizim incəsənət... - göz vurdu. - Amma sən mənə çay verməmişdin redaksiyada. - Stuldan durub danışqal, alçaq otaqda gezişmək istədi, yəqin buna imkan olmadığını bir daha anlayıb pəncərənin önündə dayandı. - Kondisioner olmasaydı ölərdik istidən, yaxşı ki, üzü payıza gedir, - gözlərini bayırdan çəkdi, çevrilib masadakı dəm çaynikindən öz stəkanına çay süzdü, Seymurun da stəkanını doldurmaq istəyəndə o:

-Sağ olun, - dedi. - Daha içmirəm, bədi... - Mətləbə qayıtdı. - Mənim yazığımı gəlirdi ona... O çox istəyirdi ki, ərə getsin...

-Kime getmək istəyirdi, sənə? - Elman stəkanı əlinə götürüb pəncərədən bayıra baxa-baxa çaydan bir qurtum aldı.

-Kime gəldi... Təki ərə getsin, toyu olsun və sair və ilaxır... Onun elçiləri seçib-seçmələyən vaxtı ötmüşdü.

-Bəs sən yazdığın məktublar?

Seymur diqqətlə Elmanın kürəyinə baxdı. *(Uşaq vaxtı bağçada Tamilla müəllimə beləcə, üzü pəncərəyə dayanıb səs-küy salan balacanın adını çəkərdi və heç vədə səhv eləməzdi. Səhvsiz açıqlanardı otaqdakı üzünü görmədiyi iyirmi uşaqdan hansınasa. Deyəsən, özü də bundan ləzzət alardı. Çünki bir dəfə o, dilini dinc qoymayıb qayıtmışdı ki, nə bilirsən e, səs salan mənəm, sən ki, gözün həmişə bayırda olur. Tamilla müəllimə onun başını sığallayıb nəvazişlə gülümsünmüşdü. "Mənim arxada da gözüm var". Və balaca Seymur bütün günü gözlərini Tamilla müəllimənin peysərindən çəkməmişdi).*

-Elə o məktubları da qıza acıdığımıza görə yazmışdım. Qoy elə bilsin ki, kimsə onu dəlicəsinə istəyir. Onun nələr çəkdiyini mən yaxşı bilirdim axı... Bir dəfə kimsə ona sözarası kinayə ilə demişdi: "Çox özünü yekəxana aparırsan, guya, gecələr tək yatmaq sənə ləzzət verir".

-Özü dedi bunu sənə? - Elman hələ də arxası Seymura dayanmışdı.

-Yox, ağladığını görüb zorla öyrəndim. Əslində ağlamırdı o, göz yaşları səssiz-səmirsiz şırnaqlanırdı, dayanmırdı ki dayanmırdı. Yadımdadı ikimiz idik otaqda. Mən ağlıma və ağızıma gələnə deyirdim, ancaq özüm də düz-əməlli anlamırdım nə danışıram. Bircə bunu xatırlayıram ki, hirsle: "Oğraşdı onu sənə deyən, - deyirdim. - İstəyirsən günü sabah evlənək".

-Sənin evlənmək təklifinə nə dedi?

-Heç nə. Məncə, o, yaxşı bilirdi ki, təsəlli üçündü dediklərim. Elə məktublar da... Belə, Elman müəllim, acımaq və istəmək başqa-başqa şeylərdi...

Elman yerində əyləşib yenə gülümsündü:

-Dərinə getmə, bizim sən deyən savadımız yoxdu...

Seymur sinədolusu nəfəs alıb müsahibinə baxaraq oturduğu yerdə ayaqlarını azca irəli uzatdı, köynəyinin cibindəki qutudan bir siqaret götürüb damağına qoydu. Elman onun damağındakını alışırdı və elə həmin kibritin oduna özü də bir siqaret yandırdı.

-Nə darısqaldı sizin otaq? - Seymur siqareti sümürüb soruşdu.

Elman biganəliklə:

-O biri otaqlarda təmir gedir, - dedi. - Sən mətləbdən uzaqlaşma...

Deməli, acıyırdın o qıza, hə?

-Bəlkə də, təkcə acımaq deyildi. Baş açmıram hələ də...

-Belə-belə işlər... - Elman yorğun-yorğun mızıldanıb alnını ovuşdurdu və bir az gümrah səslə: - yaxşı, - dedi, - qayıdaq Arzunun sənə sonuncu zənginə. Deməli, sən boynuna alırsan ki, qız öldüyü gün səhər saat altıya işləmiş sənə zəng eləyib...

Seymur rəsmiyyətlə cavab verdi:

-Bəli, boynuma alıram.

-Bir də yadına sal hadisəni...

-Bu o demək deyil ki, o qızın ölümündə mən günahkaram.

-Əlbəttə... Xahiş eləyirəm, qızla telefon söhbətini bir də danış...

-Nə söhbətbaqlıqdı, dedim, axı, telefon qəfil zəng çaldı. Zorla yuxudan oyanıb dəstəyi götürdüm. Heç kim cavab vermədi, o başdan hiçqırıq sədəs gəlirdi. O saat bildim odu...

-Nədən bildin?

-Telepatiya-zad yoxdu burda... Yazıq qız mənim yanımda o qədər ağlamışdı ki, mən onun, necə deyim, göz yaşlarının səsini də, hiçqırığını da tanıyırdım...

-Sonra?

-Sonra heç nə, dil tökdüm başladı danışmağa...

-Soruşmadın niyə ağlayırsan?

-Soruşdum, dedi elə-belə... Heç təəccüblənmədim də... Çünki çox ağlağandı o. Bir az danışdıq. Sonra ağıma nə gəldisə dedim ki, gəl görüşək. Əvvəlcə razılaşmadı, axır ki, dilə tuta bildim. Təsəvvür eləyirsiniz, səhər saat yeddide görüşdük.

-Harda?

-Bulvarda.

-Sonra?

-Heç nə, doqquza qədər gəzdik. Marojna yemək istədik, kafe bağlı idi. Səhər saat doqquzda ötürdüm onu işə. Nəşriyyata... Özüm də işə getdim. Vəssalam-şüdtamam...

-O qız gəzəyən-zad deyildi ki?

-Məncə yox. Necə ki?

-Bəs niyə onunla evlənməyə qorxurdun?

-Heç özüm də bilmirəm. Evlənmək həmişə qayğılı-qorxulu gəlib mənə...

-Qəribədi... - Elman bu dəfə gözlərini ovuşdurub masanın üstündəki qələmi götürərək ağ vərəqə uyarsız, ziqzaqlı xətlər qaraladı. - Ağlasığmazdı...

-O qızı tanısaydınız belə deməzdiniz. Onun üçün səhər saat yeddide bulvarda görüşə gəlmək ən adi şeydi.

Elman sir-sifətini turşudub başını sağa-sola əyərək boynunu xırçıldatdı:

-Yox, - dedi. - Orası sən deyən təəccüblü deyil. Qəribə burasıdı ki... - qısaca ara verib soyumuş çayından bir qurtum içdi. - Qəribə budur ki, ekspertin rəyinə görə Arzu sənə zəng vurandan sonra, lap dəqiqi, səhər saat altıda keçinib. Belə çıxır ki, sən... - susub ardını deməyə dəbdəbəli sözlər axtarsa da deyəsən tapa bilmədi. - Dalısını mən anlamıram...

Araya sükut çökdü. Elman arabir qələmi yavaşca masaya vurub sükutu pozurdu. Bir də kondisioner uğuldayırdı.

Seymur əlini çənəsinə sürtüb pıçıltı ilə:

-Mənə inanmırsınız, Elman müəllim? - soruşdu, nədənsə, çevrilib qorxa-qorxa qapıya nəzər saldı.

-Bunun nə dəxli var, - Elman söhbətdən bezikmiş kimi yorğun və üsyankar səslə cavab verdi. - İnanıram, inanmıram... Məsələ qəlizləşir deyəsən... Sən özünü də, elə məni də dolaşdırırsan...

Seymur dilxor-dilxor tavana baxdı. Tavanın küncündə hörümçək tor qurmuşdu, ona elə gəldi ki, bu adicə hörümçək toru deyil, tale torudu, boyun əyib olub-olacaqlarla barışmasa, çabalamağa başlasa tor əl-ayağını möhkəm-möhkəm sıxacaq, bütün bədənini pərçimləyib xurd-xəşil eləyəcək. *(Tamilla müəlimənin böyük qardaşı Etibar tora düşmüşdü. Fırtına motorlu qayığı çevirmişdi. Balıqçılar dənizdə batmışdı. Etibarsa balıqlar üçün qurduqları tora düşmüşdü. Deyilənə görə xeyli çabalamışdı tordan qurtarmaq üçün. Çabaladıqca tordakı qarmaqlar daha dərin işləmişdi, batmışdı bədənində. O balıqçılardan heç birinin meyiti tapılmadı. Etibardan savayı)...*

* * *

Seymur gedəndən sonra Elman qımıldanmadı, başını əllərinin arasına alıb bir xeyli tərپənməz qaldı oturduğu yerdəcə. Sonra siqaret yandırılıb ləzzətlə sümərdü, birdən-birə hər şey ona boş və mənasız göründü.

...Gündə biri dombalıb ölür, qoca da əclaf hər gün zəng vurub yaxamızdan əl çəkmiş. "Mənim qızımın ölümünə bais..." Sənin ağlın olsaydı əvvəlcədən qızını düşünərdin, yoxsa iş-işdən keçəndən sonra zəhləmizi tökməzdin. Gör necə fərasətsizsən ki, qızına alababat bir ər tapa bilməmişən. Qız uşağını gərək göz açmağa qoymayasan, bir az boy atan kimi ərə verib başından eləyəsən. İndikilərsə oxudurlar, bəzəyirlər, düzəyirlər, bir də ayılıb görürlər ki, qatar gedib. İçi də dolu biğiburma cavan... Ondan sonra ha başına döy xeyri yoxdu, quzunu qurda versən də qızını verməyə bir Allah bəndəsi tapmadın.

Qoca əbləh, əslində elə sənin oğlunun boğazından yapışmaq lazımdı. Çünki həmin axşam oğlunla qızın az qalıblar əlbəyaxa olalar. Heç gəlinindən də gözüm su içmir. Dinc adama oxşamır o. "İri otaq Arzunun idi, o biri otaqda qayınatamla qaynanam. Balacaya da biz yığışmışıq. Rəhmətliyin rəfiqələri də bu evdən əskik olmurdu. Elə ölən gecə də burda rəfiqəsi qalmışdı. Onun otağında..."

Hay-küyünə baxma, ailənə aid olanları kəlbətinlə qopardıram sənin dilindən. Hərçənd ki, gündə yüz kərə zəng vurub baş-beynimi aparmaqdan zövq alırsan: "Baıskar kim olur olsun cəzasına çatmalıdı." Ardiyca da yastı-yastı yadıma salırsan ki, bəs qızım ölümündən yarım saat qabaq filankəsə zəng vurub, bəs həmin gecə qızımın rəfiqəsi bizdə olub, qızımın yataq otağında gecələyib, hətta, onunla bir çarpayıda yatıb. Amma səndən zorla öyrəndim ki, o gün axşamüstü oğlunla qızın möhkəm ağızlaşıb, bir-birlərinə itin sözünü deyiblər. Rəfiqəsinin sözlərinə görə məhz bundan sonra Arzu ona zəng vurub ki, durma gəl bizə. Axşam da rəfiqəsinə yalvarıb ki, qardaşımın acığına gecəni bizdə qal. Rəfiqəsi əvvəllər də hərdənbir sizdə gecələdiyindən Arzunun sözünü yerə salmayıb. Mən rəfiqəsinə dindirəndən sonra sən ələcsiz qalılıb boynuna aldın; həmin gün axşamüstü Arzu qardaşı ilə yumşaq desək, sözləşib. Elədir, Həsən kişi? Bəli! Di gəl o yazıq oğlanı yadıma salmaqdan dilin yara olub. "Seymur... Qızımın yasına da gəlmişdi". Yox, Həsən müəllim, keçəl suya getməz. Sənin qızının yasına gəlib başsağlığı vermək cinayət deyil. Həm də o, sənin qızına yox, qızın ona zəng vurub ölümündən öncə... Sənin rəhmətlik qızın da Seymur kimi sadələvh deyildi bəlkə. Allah günahımdan keçsin, ölənin dalınca danışmazlar, ancaq kiminsə ona: "tək yatmaq xoşuna gəlir," - deməsi, qızın da bunu ağlaya-ağlaya Seymura danışması elə

Seymur kimi romantiklərin başını bişirmək üçündü. Göz yaşları-filan... Hələ onu demirəm ki, Arzunun o gecə sizdə qalan rəfiqəsi tamam-kamal özünə gələ bilməyib. Üstündən xeyli keçsə də güclə dindirdim onu. Qəsdən qısa elədim. Başqa cür mümkün deyildi. Hər halda, iki saat meyitlə bir çarpayıda yatmaq o qədər də ürəkaçan iş sayılmır. Onda gərək o qızın da yaxınları, ata-anası, qohum-əqrabası yapışa sizin boğazınızdan. Şükür, yaxşı qurtarıb o qız. O da qorxudan dəli ola bilərdi, lap belə ölə bilərdi. Onda necə? Kim cavab verəcəkdi? Qəribədi, deməli, gülləni atıb kimisə öldürən qatildi, hədəfi vura bilməyənsə günahsız? Arsız-arsız, utanmaz-utanmaz qızının rəfiqəsini də yadıma salırsan. "Bəlkə, o qızın da əli var?" - deyirsən. Nədə əli var? Bax, burasını xırdalamağa cəsəretin çatmır. Dərd ondadı ki, tək-cə mənim zəhləmi tokmürsən, yuxarıdakılar da bilmirlər sənə əlindən baş götürüb hara qaçsınlar. Beziblər!.. O gün şef mənə ciddi tapşırırdı ki, tez qurtarım onların yaxasını sənə damarları çıxmış əlindən. Dedim ki, mənim də yaxam o kişinin, yeni sənə əlindədi, o, mənə də gün vermir, gündə üç dəfə yanıma gəlir, on beş dəfə zəng vurur. Şef əsəbiləşdi: "Mən heç nə bilmirəm, elə elə ki, o kişi bir də buralarda görünməsin. Neyniyirsən elə, lap canidən-zaddan tap onun üçün, qoy rahat olsun, bizi də rahat buraxsın. Nə var, axı, burda, nə çətin iş var? Onsuz da şəhər avara-uvaraynan doludu..." İstədim ağzımı açım, acıqlı-acıqlı əlini yelləyib qoymadı ki, get işinlə məşğul ol...

Ay müharibə veterani, mən sənə günahkarı, təqsirkarı, lap belə canini, qatili hardan tapım? Sənə qızının küçə-bacada qəfil ürəyi dayansaydı hər şeyi asanca yoluna qoyardıq. Yapışardıq çıxanın birindən ki, sən qızın ayağını tapdalmısan bədbəxtin ürəyi dayanıb, yaxud qıza söz atmısan, hirsindən həmə qızın beyninə qan sızıb. Sən qatil olmasan da təqsirkarsan. Günahını yumaqdan ötrü üç-dörd il "kurortda" dincəlməlisən. Onsuz da bu gün-sabah qayıdasıydın ora...

Axı, başabəla qızın evinin içində keçinib. Gedib kimə ilişəsən? Rəfiqəsi-nə?.. Yox... Ya o oğlana, Seymura?.. O gicgici də özü-özünü çaşdırır. "Səhər saat yeddindən doqquzacaq Arzu ilə bulvarda gəzdik". Bulvarda yox, yuxuda gəzmişiniz... Göydə, buludların üstündə...

Ancaq o gün redaksiyada şefləri, əstəğfərullah, Seymur işləyən jurnalın baş redaktoru möhkəm-möhkəm tapşırırdı onu mənə. Mən də söz verdim. Uşaq-zad deyil ki, baş redaktor, ölkənin tanınmış ziyalısıdı, camaat onunla kəlmə kəsməyini ömrünün sonunacan şərəfli bir hadisə kimi toyda-düyüdə danışırdı.

Deməli, Seymurdan da vaz keçdik. Bəs... Bəs doğrudan, Seymurla Arzunun bulvardakı görüşü? Belə şey ola bilər görəsən? Yəqin, yuxudamuxuda görüb. Elə aydın, canlı danışırdı ki, söylədiklərinin uydurma olduğuna inanmağı gəlmirdi adamın. Axı həmin gün Arzu işdə olmayıb. Mən nə fikirləşirəm, ay Allah! Deyəsən elə mənim də ağılım çaşıb. Arzu saat altıda ölübsə, saat doqquzda işdə yox, uzaqbaşı məsciddə ola bilərdi. Seymur deyir onu nəşriyyatın qapısınacan özüm ötürmüşəm. Soruşdum, sizi bir yerdə tanış-bilişdən, nəşriyyatın işçilərindən görüb eləyən oldu. Nağüman cavab verib dedi ki, nəse yadıma düşsə sizə zəng eləyəyəm. Dedim o dəqiqə zəng vur, çəkinmə. O, kələfin ucunu tamam itirib, çox incidirəm deyəsən onu. Cavandı hələ, bərkə düşəndə çaşıb qalır. Gedib baş redaktorun qulağına çatsa?.. Əşi, oturduğumuz yerdə işə düşmədik... Yuxarı tüpürürsən biğdi, aşağıda saqqal...

Siqareti külqabıya basıb həvəslə başını qaşadı, guya, neçə müddətdi əlləri bağlı qaldığından başını qaşımaq kimi mühüm bir işi görməyə imkanı yox idi. Masadakı qovluğuna açıb hirsə və yöndəmsiz-yöndəmsiz kağızları eşələdi.

Kül bizim ekspertlərin başına! Bunların gəldiyi nəticəyə bax. "... iyun, səhər saat 6.00-6.15 radələrində ... Arzu Həsən qızı keçinib..." Altına da neçə nəfər imza atıb. Guya, qızın ölü, ya diri olduğunu dəqiqləşdirməkdən ötrü gedibləmiş ora. Bəs intihar məsələsi hardan çıxdı, harda yazılıb? Bu gözüyumlu ehtimaldı. Nədi-nədi, qızın çarpayısının yanındakı termonun üstündə boş yuxu dərmanı şüşəsi varmış... Bəlkə, elə o şüşə boş imiş neçə gündü, boş şüşüeni tullamaq yaddan çıxıb? Hə, başdansovduluq, boşluq, çatışmazlıq göz qabağındadı. Niyə ölüb, bədbəxt qız, necə ölüb? Bundan birçə kəlmə də yoxdu. Nədir ölümün səbəbi? Heç nə yazılmayıb bu boyda kağızda. Görəsən, hansı əhlikef quraşdırıb bunu? Bəlkə, bütün imzaları eyni adam çəkib? Eh... Adicə bir qız ölüb. Noolsun? Ölüb ölüb də... Allah rəhmət eləsin. Qalanı boş şeydi, yəni, necə ölüb, nədən ölüb?.. İkinci dərəcəli məsələlərdən ötrü baş sındırmaq nadanlıqdı. Onsuz da hər şey göz qabağındadı. Əlimdəki kağızı Həsən müəllimin ağzını yummaq üçün cızmaqara eləyiblər; qızın ölüb, apar basdır. Haqqüçünə desək onları ekspertləri də qınamaq olmaz. Meyiti yarmamış başqa nə yaza bilərdilər, axı?.. Yəqin, o işə də elə Həsən müəllim özü razı olmayıb...

Sözarası Seymurdan soruşdum ki, sən yazı yazanda nəyəsə ciddi əməl eləyirsən, yəni sən öz yazı sirrin, dəst-xəttin-zadın var? Gülümsündü ki, mən yazılarımda asan anlaşılan, oxucuların onsuz da başa düşdüyü təsvirləri ötürürəm, ancaq bu yalnız mənim yazı sirrim deyil. Mən də kimdənsə oğurlamışam. Xəbər aldım: "Kimdən?" - qorxdum ki, ömrümdə eşitmədiyim yazıçı adı çəkər. Seymursa yenə qımışıb: "Neynirsiniz, - dedi, - məni oğurluq üstündə də çək-çevirə salmaq fikrindəsiniz?"

Amma ekspertlərin dəst-xətti tamam əksinədi, hamıya aydın olanı yazır. Nə işə... Görək Həsən müəllimə, müharibə veteranına nə cavab veririk. Yox, Həsən müəllim, yox... Mən uşaq-muşaq deyiləm ki, əl-qolumu uzadıb sakitcə taleyimlə barışım, şefin yanında başaşağı olum. Onsuz da yerimə göz dikənlər, ayağımın altını qazanlar çoxdu. Əllərində pul, arxalarında dayday... Girəvə axtarırlar ki, biri büdrəsin, yerə yıxıb tamam nəfəsini kəssinlər. Sənin o qarımış qızına görə mən özümü zərbə altına qoya bilmərəm, Həsən müəllim. Sonra sən gəlib çörək verəcəksən mənim balalarım? Ya zəlzələdən, ya vəlvələdən sən qızın ölüb. İndi gerek oturduğumuz yerdə bizi zibilə salasan? Qoymazsan bir parça çörəyimizi qazanıb balalarımızı dolandıraq?..

Bəlkə, yazıq qızı doğrudan-doğruya öldürüblər, yemək-içməyinə zəhər qatıblar, çoxlu yuxu dərmanı veriblər, boğublar... Boğsaydılar səs-küy düşərdi, çarpayıda tək yatmamışdı, axı... Gəmindən nə desən gözləmək olar... Elə qardaşından da... Arvadın əlində qardaşı-bacıya düşmən eləməyə nə var ki? Bəlkə, Arzu ilə bir çarpayıda yatan rəfiqəsinin də xəbəri var, elə onun işidi... Gəlin çəkib o qızı öz tərəfinə, ağılını alıb əlindən və...

Əlimdə əməlli-başlı ekspert rəyi olsaydı, həmin rəydə Arzunun boyun-boğazında barmaq izləri olduğu göstəriləydəydi, dalısını özüm silkələyərdim, silkələdikcə yavaş-yavaş həqiqət üzə çıxardı. Elə özləri bir-birlərini satardılar, kim nə görübsə beşini də üstünə qoyub deyərdi. Gəlinlərinin əl-ayağına dolayırmış, bəlkə, Arzu, ya, bəlkə, gəlinin gizli işdəklərindən xəbərdarmış? Bəlkə, kişi, Həsən müəllim özü gözə kül üfürmək üçün aləmi qatıb-qarışdırıb? Ailədə elə işlər olur ki... Seymur... Yox, Seymura bir quş... Arzu canını tapşıranda Seymur öz evində idi. Bəlkə, Seymur telefonda qıza nəse deyib, o da buna görə öldürüb özünü? Arzunun rəfiqəsi deyirdi ki, mən yarıyuxulu gözümü açıb gördüm Arzu ağlaya-ağlaya telefonun dəstəyini götürüb nömrə yığır. Soruşdum: "Kimə zəng vurursan?" Pıçıldadı: "Seymura". Sonra mən təzədən yuxuya getdim.

Əslində, hamıdan şübhələnmək olar...

Eybi yoxdu, Həsən müəllim, mən səni susdurmağın yolunu tapmışam. Yapışacam sənin oğlundan. Deyəcəm: "Sən bacını bezdirib özünü öldürmək həddinə çatdırmısan. Gəl qanun qarşısında cavab ver. Elə sənsən öz bacının ölümünə bais..." Sonra yapışacam sənin o adama oxşamaz gəlinindən. Sonra sənin arvadından yapışacam, Həsən kişi. O da gəlsin məhşər ayağına... Nəhayət, sənin özündən yapışacam, Həsən kişi... Qızın sənin evinin içində ölübsə, hamıdan qabaq elə sən özün cavab verməlisən. Mən sənə qaşınmayan yerdən qan çıxarmağın nə olduğunu göstərərəm, sənin başına bir oyun açacam ki, ömür-billah bizim ərizə yazmağı tərgidəcəksən. Qoca işverən...

...Hə, deyəsən, bizim bu oğlan, adı nədi onun, Seymur başdan bir az o məsələdi, axı... Cani-dildən and-aman eləyirdi ki, o qızla səhər saat yeddindən - doqquzacaq bir yerdə olub. Seymura da yüngülvari ilişmək mümkündür. Arzuya yazdığı məktublara görə... Düzdü, o məktublar çoxdan yazılıb, ancaq dəxli yoxdu. Atalar demişkən təkə boyun olsun, kəndir tapılar...

Ya elə bərkə durub sübut eləmək olar ki, Seymur telefonda Arzuya nəse deyib, məhz buna görə qız özünü öldürüb. Yox, bu işdə Seymur əlverişli "boyun" deyil. Arxasında dağ boyda kişi dayanıb. Elə ən canqurtaran yol bayaq fikirləşdiyimdi. Deməli, mənim əlimdə, daha doğrusu, mənim kəndirimdə dörd "boyun" var: Həsən müəllim, onun arvadı, oğlu, bir də gəlini... O boğazları üzmək fikrim yoxdu, amma kəndiri azca sıxmaq lazımdı ki, boynu kəndirdəkilər mənim boğazımdan əl çəkib getsinlər öz işgüclərinin dalınca...

Telefon zəng çalmasaydı Elman hələ çox nala-mıxa vuracaqdı. Sanki özü də düşüncələrdən yorulmuşdu, cəld əlini telefonun dəstəyinə apardı.

-Bəli... Gəlirəm... Baş üstə!.. - dəstəyi yerinə qoydu.

Tez-tələsik masadakı kağız-kuğuzları açıq qovluğa yığıb bağladı, qovluğı qoltuğuna vurub ayağa qalxdı. Qapıdan çıxanda dodaqaltı: "Allah xeyir eləsin," - dedi.

Elman bilmirdi ki, Seymur da onunla ilk görüş qabağı eyni kəlmələri ürəyindən keçirib...

* * *

...Elman qovluğı qoltuğuna vurub ayağa qalxanda Seymur mənzilindəki dəmir çarpayıda uzanıb tavadan sallanan "sırtıq" hörümçəyə baxırdı, uzandığı yerdə siqareti-siqaretə calayırdı, külünü çarpayının böyründəki kətilin üstünə qoyduğu külqabıya boşaldırdı. Bəzənsə siqaretin külü böyüyüb-böyüyüb köynəyinə dağılırdı. Seymur bunun fərqinə varmırdı, hələ ki, kül, təmizlik, yır-yığış barədə fikirləşməyə belə nə halı, nə də hövsələsi vardı. Dünyanın düz vədəsində də səliqə-səhmanı candərdir, çar-naçar və atüstü, necə gəldi, elgözünə yaradırdı, həmişə də "yaratdığıнын" ömrü qısa olurdu.

Mənim ağıllıma bax! "Bəlkə, səni müayinəyə göndərim?" Dəxli yoxdu, adını nə qoyursan qoy, mən o köpək qızıyla... Mən o rəhmətliklə iki saat bir yerdə olmuşam. Əllərindən tutmuşam, dodaqlarından öpmüşəm, - doğrudur, burasını Elmana deməmişdi, Arzunu sonuncu dəfə öpdüyünü gözünün qabağına gətirmək istəyəndə, nədənsə, ürəyi yüngülcə bulandı, - və sair və ilaxır... Sonra onu işə ötürmüşəm. Sübut lazımdı sənə? Neynək, peşəndən irəli gələn xəstəlikdi bu, sübut da taparam sənin üçün. Mən skleroz-zad deyiləm, ağılımdan da şikayətim yoxdu. Düzdü, burası təkce mənə yox, elə hamıya aiddi, ağıl yeganə nemətdi ki, heç kim yaradanın

verdiyinə “azdı” demir. Əlqərəz, ya mən Elman Qasımova tutarlı sübut tapacam, ya da əl-qolumu qaldırıb düşəcəm onun qabağına. Qoy yaxşı-yaxşı yoxlasınlar məni, görsünlər ağılim başımdadı, ya yox...

Orda Elmana dediklərimə heç nə artırma bilməsəm də təzədən həmin görüşü bütün detalları ilə xatırlamaq lazımdı. Elman necə dedi: “Bizim işimizdə əsas faktdı, sizdə söz. Ona görə sənə çətin gəlir olub-keçəni xırdalamaq, aləmi qarışdırırsan bir-birinə”. Ardınca pafosla əlavə elədi: “Əsas meyarımız da haqq-ədələtin zəfəridir”, - qımışdı bığaltı, gün kimi aydıncı ki, məzələnir, hərdənbir bir yanını boş qoyub yüngülləşirdi, tarımlığın, gərginliyin yorğunluğu canından çıxırdı. O kəlmələrə Elman özü qımışmasaydı, Seymur bütün etik qaydalara tüpürüb qəhqəhə çəkərdi. (Haqq-ədələtin zəfəridir... *Tamilla müəllimənin qardaşları Xanım xalanın yeganə oğlu Orxanı öldürdülər. Deyilənə görə, əvvəlcə əl-ayağını sındırıblar. Çöli-biyabanda araya alıb ölünce döyüblər. Çünki Tamilla müəllimə hamilə idi, Orxanın, rəhmətlik Etibarın dostu Orxanın xəyanəti qardaşları yaralı yalquzaq kimi qəzəbləndirmişdi. Orxanın başını da kəsib harasa atmışdılar, heç birisi atdıqları yeri xatırlaya bilmədi. Bəlkə də, başı yandırmışdılar, yerdə qalan sür-sümüyün, quru kəllənin yerini demək istəmirdilər. Orxan başsız dəfn olundu. Nə qədər qərribə olsa da, qardaşların heç birini tutmadılar. Xanım xala heç yerə şikayətlənmədi, “haqq-ədələt” keşikçiləri isə haqlarını alıb işi elədilər. Qonum-qonşu, tanış-biliş Xanım xalanı qınadı, hətta, bezi ağzıgöyçəklər deyirdilər ki, Tamilla müəllimənin qardaşları Xanım xalaya çoxlu pul veriblər ki, sussun, şikayət eləməsin, onsuz da olan olub, keçən keçib. “Bircə oğlunu Xanım arvad pula satdı, o pulu necə yeyəcək görəsən?” - deyənlər vardı, həm də orda-burda söz gəzirdi ki, Xanım xala qardaşlardan qara qəpik də götürməyib, əksinə, özü qardaşların ayağına yığılıb ki, Orxanı, yetimliklə, mib bir əzab-əziyyətlə böyütdüyüm oğlumu öldürdünüz, heç olmasa nəslimizin kəsilməyini rəva görməyin, mənə yazığınız gəlsin, Orxanın yadigarını dünyaya gəlməmiş tələf eləməyin...*

Tamilla müəllimə bir də heç vaxt işə, bağçaya gəlmədi).

Arzu ilə səhər saat yeddide görüşdük. Metronun qabağında... Gəzə-gəzə gəldik bulvara. Mən yatağanam, adətən gec oyanıram yuxudan. O gün sübhədən oyansam da əzgin deyildim, üstəlik gümrahdım da... Arzu da deyib gülürdü, sanki səhərin gözü açılmamış ağlayan qız deyildi. O, telefonda ağladığını yada salmadı, mən də üstünü vurmadım. Hava gözəl idi, mən heç vədə səhər-səhər bulvarda olmamışdım. Günəş göyün ətəyindəydi, yavaş-yavaş yuxarı meyillənirdi, rəngi də qırmızımtıdı, adam baxdıqca baxmaq istəyirdi, qızılı telləri hələ göz qamaşdırmırdı.

Dəniz kənarı ilə addımlayırdıq, nədənsə, Arzu həmişəkəndən tərəvəvətli görünürdü.

Hardansa zühur eləmiş qoca əynində ağ mayka-trusiq, ayaqlarında həmin rəngli yüngül idman çəkmələri qaça-qaça düz üstümüzə gəlirdi, əslində buna qaçmaq da demək olmazdı, səmtimizi dəyişib bir az yeyin yerisəydik ağappaq tüksüz qıçları üzükdən keçən cılız qocanı ötüb keçərdik. Qoca bizə yaxınlaşıb Azərbaycan dilində, lakin rus ləhcəsi ilə: “Yol verin”, - dedi, guya, darısqal yolda kəsmişdik qabağını, qaçdığı xətdən bircə addım kənara çıxma bilməzdi. Biz aralanıb qocaya yol verdik, qoca bizim aramızdan - belə demək mümkünsə - şütüdü. Hər halda, qocanın arşınına görə bu əməlli-başlı qaçış idi. Qoca keçəndən sonra mən yenə Arzunun qolundan tutdum. O, qəhqəhə çəkib qocanın arxasınca boylanaraq: “Aramızdan pişik keçdi”, - dedi. Mən dönüb qocanın dalınca fit çaldım. Qoca ya buna məhəl qoymadı, ya da eşitmədi.

Göyün üzü körpə qəlbitek tərtemizdi, qüssələnməyə heç bir təbii əsas yoxdu, bulvardakı neft qoxusu da qat-qat azalmışdı, dərindən nəfəs almasaydın, heç nə hiss eləməzdin, şam, akasiya, kükmar ağaclarının kölgəsindəki skamyalar - yox, lənət şeytana, gün düşürdü skamyalara, lakin hələ ki, günün özü kəsərsiz idi, günün göydən alov saçan vədəsi irəlidedi, sabahın günəşi yalnız kölgə yaratmağı ilə hiss olunurdu, günəşə baxmasaydın onun varlığını unudacaqdın az qala - dəniz kənarındakı uzunömürlü "sakinlər" ətrafa insan zəkasının dərk eləyə bilməyəcəyi gizli kinayə baxırdılar. Kölgə özü isə onları addım-addım izləyirdi, kölgə gah tamam qoşalaşdı üst-üstə düşürdü, gah da ayrılıb ikiye bölünürdü.

Kölgəyə baxa-baxa yeriyirdim, əlimdə, barmaqlarımda Arzunun ətli qolunun istisi, yeridikcə mənə elə gəlirdi ki, ayağımın altındakı kölgə mənim deyil, heç Arzunun yanındakı da mən deyiləm, mən evimdəyəm, öz mənzilimdəyəm, mən yatmışam, çünki özüm barədə yalnız kənar adamın düşünə biləcəkləri gəlirdi ağıma. Elə bil öz həyatımdan film çəkilməmişdi, mən baş rolun ifaçısı olsam da ssenarini özgesi yazmışdı, rejissor da başqası idi. Mən kimlərin diqtəsilsə haçansa oynadığım rola geniş, qaranlıq kinoteatrda tamaşa eləyirdim, zalda məndən başqa heç kəs yox idi, bütün yerlər boşdu, ətraf lal-sakitdi. Mən özüm haqqında filmə kənar adam kimi, kənar adam hiss-duyğusu ilə baxırdım, lapdan lent gəlib bulvar səhnəsinə yetişəndə, lap dəqiqi, kadrlar kəsərsiz günəşi və ayağımın altındakı kölgəni göstərəndə ayıllantəhər oldum: "Ay dadi-bidad, bu ki mənəm". Bunu beynimdən keçirdiyim dəmdə, nədənsə, sevindim ki, zalda təkəm, ürkək-ürkək ətrafa nəzər saldım, qatı zülmətdə nəinki boş stulları, heç nəyi ayırd eləyə bilmədim, bəlkə, zalda ayrı adamlar da vardı, mən görmürdüm. İçimdə əks duyğu da vardı. "Sən-sənsən, o-odur", - deyirdi ikinci duyğu.

Mən tərəddüd içindəydim. Hələ də özümə inanmırdım. Bilmirdim kino mənim həyatımdı, ya mən adicə tamaşaçıyam, bilmirdim qızın qolundan tutub bulvarda gəzişən mənəm, ya mən evimdə, mənzilimdəki çarpayıda yatmışam. Sözsüz, mən qızın qolunun təmasını bütün varlığımla duyurdum, digər tərəfdən sübh yuxusunun ləzzəti də canımdaydı.

Arzu dondurma istədi, kafe bağlı idi. Kafenin yüngül, ağ kresloları bayırda yetim-yerim büzülmüşdü. Kresloda oturdum, Arzu da mənimlə üzbəüz dairəvi stolun arxasında əyləşib yenə şirin-şirin gülümsündü, sir-sifətindən nur çilənirdi, iri, qəhvəyi gözləri par-par parıldayırdı, o gözlər qayğısız idi, orda nisgildən, qəm-qüssədən əsər-ələmət yoxdu. *(Sonra xəbər yayıldı ki, Tamilla müəllimə görmür, gözləri tutulub. Yalnız balaca Seymur inanmırdı buna. "Görür, - deyirdi özlüyündə, - lap yaxşı görür, Tamilla müəllimə, onun arxada da gözü var, axı...")*

O vaxtlar Tamilla müəllimə tez-tez Seymurun yuxusuna girirdi. Seymur yuxuda Tamilla müəllimənin saçlarını qarışdırırdı, peysərindəki gözünü axtarırdı. Nədənsə Seymura elə gəlirdi ki, Tamilla müəllimənin peysərindəki gözü mavi gözlərinə qətiyyə bənzəmir, arxadaki gözü ya qaradı, ya qəhvəyi. Həm də qaşlarının altındakı gözlərindən çox böyükdü. Qəribədi ki, Seymur o boyda gözü tapa bilmirdi ki bilmirdi). Arzuya baxa-baxa düşünürdüm ki, həqiqətən dünyanın xoşbəxtidi o və bütün bəxtəvərlər Arzuya oxşayırdı, yaxıd əksinə, Arzu digər bəxtəvərlərə bənzəyirdi, əgər Arzunun yanında ayrı bir xoşbəxt də əyləşsə mən onları dəyişik salaram. Bədbəxtin təsadüfən bəxtəvərlər məclisinə düşməyi yəqin bu səbəbdən dəliliqlə nəticələne bilər...

Hardan biləydim ki, üç gündən sonra Arzunun yasına gedəcəm, hardan biləydim ki, Arzu ölümqabağı bəxtəvər görünür? Bəlkə, hamı belədi, mən də

belə olacam? Hələ də inanmıram onun ölümünə, yasında da inanmadım. Yarımcı saat oturdum, qəbir üstünə də getmədim. Molla birinci kərə fatihə verən kimi qalxdım ayağa. Nədənə mənə elə gəlirdi ki, hamı üzümə dikib gözlərini, Arzunun ölümünə mənə bais olmuşam. Sanki çağırılmadığım və arzu olunmadığım qonaqlıqda idim, qonaqlığa getmişdim, möhkəm də ac idim, qonaqlar süfredən əl götürüb dinməz-söyləməz mənim yeməyimə tamaşa eləyirdilər.

Çadırdan çıxanda başsağlığı verdim yaşlı kişiye. "Axır qəminiz olsun". Kişi anicə, amma diqqətlə mənə baxıb udqundu, heç nə deməyib üzünü yana çevirdi. Gərək nə isə deyəydi, cavab verəydi. Deyəydi ki, sağ olun, Allah ölənlərinizə rəhmət eləsin. Yox, kişinin belə cavab verməsi üçün gərək mən: "Allah rəhmət eləsin", - deyəydim. Demədim...

...Sonra şəhəri eninə-uzununa pay-piyada gəzdim.

Ondasa mənim qəfil döngələrdən xəbərim yox idi, ağılıma da gətirməzdim bunları, onda Arzu ilə üz-büz əyləşmişdik, Arzu səhərin gözü açılmamış elə dondurma yemək istəyirdi ki, elə istəyirdi ki, guya, gələcəyimiz bir fincan dondurmadan, Arzunun o dondurmanı necə yeməyindən asılı idi və birdən-birə mən özüm də dondurma istədim. Kafe isə bağlı idi, kafenin yiyəsiz kreslolarında üz-üzə oturmuşduq. Çox oturmağa hövsələmiz çatmadı, yenə qalxıb gəzişməyə başladım, sonra yenə əyləşdik. Bu dəfə akasiya ağacının altındakı skamyada. Və mən Arzunu öpdüm. Əvvəlcə o, müqavimət göstərdi, üzünü sağa-sola çevirərək dodaqlarını qaçırdı, lakin sonra dəlicəsinə, acgözlüklə öpüşdük. Əlimi qızın qoynuna soxub paltarının altından qabaran iri döşlərinə toxundum, az qaldı ağılım başımdan çıxa, döşlərinin giləsinə sıgalladım, bir ab qabaq müqəddəs, kövrək bir şey kimi çəkine-çəkine, ürkək-ürkek toxunduğum yumşaq döşlərini bərk-bərk sıxdım. Onun dodaqları yemək istədiyim dondurmadan ləzzətli idi və ləzzətin ən böyüyü bundaydı ki, Arzu öpüşdən doymurdu. Elə bil uzun zaman havasızlıqda qalan döşləri əllərimin istisi ilə dirilirdi, canlanırdı və canlandıqca daha çox istilik, hərarət istəyirdi. Bacardıqca ayaqlarını ayaqlarıma, bədənini bədənime sürtməyə çalışırdı. O gün hər şey ola bilərdi, sərəit yox idi, yəqin, buna görə digər mərhələlərə gedib çıxmırdıq və bir də ona görə ki, qəfil gördüm Arzu ağlayır, bəlkə də, elə öpüşə-öpüşə ağlamağa başlamışdı. Tamam soyudum, bütün həvəsim bircə anın içində ölüb getdi. Süstləşib hissiz-həvəssiz, kirimişcə qızın yanında oturub qaldım, yanıma azca kənara çəkdim, indi aramızda bir adam da otura bilərdi, bir şərtlə ki, gör-gövdədən rəndələnmiş olaydı. Bə müqəvva kimi əyləşməkdən bezikib ayağa qalxdım, yavaş- yavaş, ayaqlarımın altına şüşə, iynə tökülübmiş kimi ehmal-ehmal yeriməyə başladım, geriye baxmasam da hiss eləyirdim ki, arxamca gəlir. Mənə çatanda ayaq saxlayıb: "Niyə ağlayırdın?" - soruşdum. O, ehtirassız, aydın səsle: "Heç..." - dedi. Mən dərinə getmədim.

Karuselin yanından keçəndə Arzu sevinə-sevinə - elə bil bir az qabaq göz yaş axıdan qız deyildi - dedi: "İşləsəydi minib qalxardıq göyün üzünə..." - sevincinə təəssif qarışanda, nədənə, mən də kədərləndim. Guya, karuselə minib göyün üzünə qalxsaydım bir də heç vaxt yerə düşməyəcəkdim və orda, yuxarıda, göyün üzündə heç kəsin ağılına belə gətirmədiyi sirli-sehirli, rəngarəng bir dünyanın əbədi sakininə çevriləcəkdim.

İndi Arzuya karuselə minmək gərək deyil, o, onsuz da göyün üzündədi...

... Qəfil Arzu dedi ki, kaş saatım yenə xarab olaydı. Saatına baxdı. "Deyəsən, elə doğrudan da xarab olur, gündə yarım saat geri qalır". Mənə vururdu sözü. Bir dəfə onun saatını, elə qolundakı yapon saati idi, deyəsən,

aparib düzəltmişdim. Rasim düzəltmişdi. Tanışım... Mənim Rasim kimi tanışlarım çoxdu, yəni yox yerdən, məqsədsiz-filansız tanış olduğum adamlar... Bizim işin, keçmiş işin yanında saatsaz köşkü vardı Rasimin. Bir neçə dəfə işdən evə qayıdanda uzaqdan-uzağa sakitcə salamlaşdıq, sonra bir-birimizə əl verib görüşdük, hal-əhval tutduq və, nəhayət, ürək qızdırdıq, dərdləşdik ayaqüstü, beləcə, yadlıqdan tanışlığa gedən yolu başa vurduq.

Arzu rəfiqəsinin ad gününə getməli idi, saati xarab olmuşdu. Dil tüküb boynuma qoydu ki, saatını düzəltdirim. Özü də cəmi bircə saat vaxtım vardı. İş burasında idi ki, üç-dörd gündü Rasimi görmürdüm, köşk bağlı olurdu. Əlqərəz, yaxındakı bərbərxanaya girib Rasimin curlarından yaşadığı ünvanı öyrəndim. Bəxtim - əslində mənim yox, Arzunun bəxti - gətirdi, Rasimin evi iki addımlıqda idi. Elə sevindim, guya, şəhərdə ondan başqa saatsaz-zad yoxdu, Arzunun saatını düzəltmək fəvqəlmühüm tapşırıqdı.

Zəngi basdım. Rasim yuxulu gözlərini ovuşdura-ovuşdura qapını açıb salam-kələmsiz soruşdu:

-Saat gətirmisən?

Çaşqın-çaşqın:

-Hə, - dedim. - Hardan bildin?

Qapının ağzından çəkilib əsnəyə-əsnəyə:

-Keç, - dedi. - Day bura avtobus gətirməyəcəksən ki...

İçəri girdim.

-Ver görüm, - deyib əlini uzatdı.

Sellofan zənbildən bir butulka çıxarıb verdim ona.

-Çex pivəsi gətirmişəm sənə.

Rasimin qırışığı açıldı.

-Yaxşı eləmişən, paxmeləm, başım partlayır ağrıdan, - dedi. - Saati da ver...

Məni darısqal otağa gətirdi, elə saat köşkünə oxşayırdı otaq. Cürbəcür saatlar düzülmüşdü masanın üstünə.

Köhnə, rəngi getmiş kətildə mənə yer göstərdi:

-Otur, - özü də masa arxasına keçib əyləşdi. - Hanı bunun əqrəbləri?

Köynəyimin cibini eşələyib saatın əqrəblərini Rasimə uzatdım.

-Ala, yavaş, əqrəbi də cibə qoyallar? Sınar qalarıq belə... - əl-ayağa düşdü.

-Butkan neyçün bağlıdı neçə gündü?

-Oranı aldılar əlimdən. Yanımdakı zərgərlər...

-Bəs sən harda oturacaqsan?

Pivə butulkasının qapağını masanın qırağına ilişdirdi, dartıb butulkanın ağzını açdı, butulkanın qapağı yerə düşdü. Pivəni içməmişdən xartaxartla sinəsini qaşdı, sinəsindəki ağ tüklər bir-biri ilə "qol-boyun" oldu, qaşdığı yer qıpqırmızı qızardı.

-Cəhənnəmdə... - sakitcə cavab verdi, pivəni başına çəkib butulkanı yarıladi. - Mən neynirəm pul qazanmağı? Uşağım yox, zadım yox... - butulkanı döşəməyə qoyub qışqırdı. - Az, harda ölmüsən, görmürsən evə adam gəlib, çay gətir də!.. - üzümə baxıb ağ, kirli maykasını, daha doğrusu, qarnını sığalladı. - Döymüşəm, - yan otağa işarə elədi başı ilə. - Arvad ki, doğa bilmədi, yaşlandıqca itə dönür...

-Rasim, sən canın hirsənmə, tez elə, saati düşəlt, çıxım gedim. Çay-may lazım deyil, tələsirəm, nişanlım gözləyir...

-Evlənirsən, ala? - heyrətlə soruşdu.

Daha iş-işdən keçmişdi.

-Hə, - dedim.

Yenə başı ilə qonşu otağa işarə elədi:

-Yığıb e, mənə bura... - barmağını boğazına çəkdi.

Qərək, o gün Rasim arvadının qarasına deyinə-deyinə - zalım arvad da çay gətirmədi ki gətirmədi, - Arzunun saatını düzəltdi.

Hələ də burnumdadı Rasimin balaca otağındakı qarışıq qoxu. Tər qoxusu, nəmişlik qoxusu - baxmayaraq ki, mənzil sonuncu, üçüncü mərtəbədə idi - bir də darısqallıq qoxusu. Yəqin, əvvəlki qoxuların yaranmasının da əsas səbəbi elə darısqallıq idi ki, bu qarışıq iyləri "qovmağa" açıq, balaca pəncərədən içəri dolan xəzrinin də gücü yetmirdi.

İndiyəcən heç nəyi belə aydın xatırlamıram. Arzu ilə bağlı baş verənləri yada salmağa məcburam, amma həyatımda elə bir hadisə - adi etüdvəri hadisə; sakit yay gecəsində sakit-sakit aya baxmaq, səhər səhəri hələ ayaq dəyməmiş şəhli otların üstündə ayaqyalın gəzmək, sahilə, narın qumun üstündə dizlərini qucaqlayaraq oturub ləpələrin, dalğaların bəzən həzin, bəzən zil, bəzən də səssiz nəğmələrinə qulaq asmaq və s. və i.a. - yoxdu ki, hərdənbir qəflətən gözümün qabağına gəlsin. Lakin Rasimlə o görüş, o görüş də yox, o darısqal otaqdakı iylərin qarışığı, nədənsə, yalnız yataqda hərdənbir burnuma dolur və mən burnumu qoltuğumun altına soxuram və mənə elə gəlir ki, o otaqdakı qoxuların qarışığı qoltuğumun altına hopub. O qoxunu iyləyəndə həm ürəyim yüngülvari bulanır, həm iyrenirəm, həm də... Hə də bir az xoşuma gəlir, anlaşılmaz ləzzət alıram və nədənsə, belə vaxtlarda istər-istəməz Rasimi xatırlayıram. Bəlkə ona görə ki, elə o vaxtdan, Arzunun saatını düzəltdirdiyim gündən Rasimi görməmişəm...

Birdən Arzu dik atıldı. "Doqquza qalib e, Seymur, ötür mənə işə... Vaxtdı..."

Bulvardan çıxdıq. Şəhərdə adam azdı, günün bu vədəsində camaat qaynaşmalı idi, işə gedən işə, bazarlığa gedən bazara tələsməliydilər. Səhərinə "üz-gözündən", "sir-sifətindən" süstlük, ölgünlük yağdı. Heç kəs başqasının çöhrəsinə baxmırdı, tək-tük gözə dəyənlər öz işi ilə, özü ilə məşğul idi. Sakitlikdi, hər yan lal-dinməzdi, adamların, maşınların bir-birinə qarışan həniri, signalı, səsi batmışdı. Bu dəfə o tənha zalda baxdığım, baş rolunu ifa elədiyim özü barədə olan filmin səsini tamam almışdılar. Yuxudan oyanandan Arzunun səsinə başqa bir səs eşitmişdim. Səhər-səhər dəniz kənarıyla qaçan qoca "yol verin", - deyəndə... Vəssalam... İkinci bir yenilik də vardı; yan-yörəməzdəki adamlar başı aşağı, yerə baxa-baxa addımlayırdılar. Ümumi ahəngi pozaraq ətrafa göz gəzdiren ikimiz idik, mən və Arzu. Küçədəki tək-tük Allah bəndəsinin yerışı-duruşu sanki bir-biri ilə zəncir kimi bağlı idi. Gözəgörünməz zəncir kimi... Əgər birinin başını zorla qaldırısaydın qeyri-ixtiyari o birilər də başını qaldıracaqdı, birini itələyib yıxsaydın o birilər də yıxılacaqdı...

Gəlib çatdıq nəşriyyatın qabağına...

Tez ayrılmaq istəyirdim Arzudan, istəyirdim mənə keçmiş iş yoldaşlarımı görüb eləsin. Arzu ilə olduğuma görə yox, mən belə şeyləri vecimə alan deyiləm, Arzu da onlar kimi mənim keçmiş iş yoldaşım idi. Sadəcə, mən nəşriyyatdan öz xoşuma çıxmamışdım, nəşriyyatın təzə direktoru vəzifəyə gələn kimi mənim xoruzumu qoltuğuma vermişdi, jurnalın baş redaktoru isə mənə işə götürmüşdü. Mən jurnalda işə girəndən sonra nəşriyyatın direktoruna xoş gəlmək üçün keçmiş iş yoldaşlarımı mənim barəmdə elə əhvalatlar düzüb qoşmuşdular ki, qulağıma çatdıqca özüm-özümdən xoflanırdım. Elə yazıq Arzu ilə eşq-məhəbbət dastanımdan parçalar eşitdikcə gözlərim yaşarırdı. Arzunun özündə də az yoxdu, yanında öskürməyə məttəl idin, gedib rəfiqələrinə deyirdi, yazdığım məktubları da

onlara oxuyurdu, onlar da mənə xəbər verib kinayə ilə bic-bic soruşardılar ki, toy haçandı? Qız evində çoxdan toy idi. Neçə dəfə təsadüfən keçmiş işçilərimizlə üzbəsurət gələndə yolumu dəyişmişəm, buna imkan olmayanda ağızucu quruca salamlayıb ötmüşəm. İndi də “toya dəvətliləri” görməməkdən ötrü üzüsulu aradan çıxmaq istəyirdim ki, xeyri olmadı, ilişdim, gördüm... Lap dəqiq... Yüz faiz gördüm!.. Zərrəcə şəkk-şübhə ola bilməz...

O arvad, nəşriyyatın və nəşriyyata bitişik restoranın gözətçisi, içəridən, qapıdan çıxmıdı, küçədən də gəlmədi, yav göydən düşdü, ya yerdən xortdadı, gözümü yumub açınca gombul, ağ saçlı, metal dişli arvadı yanımda gördüm.

Arvad mənəmlə mehriban-mehriban hal-əhval tutdu. Soruşdu ki, deyirlər işdən çıxmısan, düzdü? Dedim: “Düzdü”. Xəbər aldı ki, bəs indi harda işləyirsən? Cavab verdim ki, bankda. Qoy işdən nə səbəbə çıxdığımı soruşmasın, elə bilsin pul qazanmaq fikrinə düşmüşəm. Arvad doğrudan da daha heç nə soruşmadı, istiqanlıqla gülümsünüb ayrıldı. Arzu ilə xudafizləşmək istədim, Arzu yox idi, getmişdi.

Bayaq ətrafımda gördüyüm adamlar kimi yerə baxa-baxa geri döndüm, lakin küçəyə çıxış yox idi, dörd divar arasındaydım. Başımı qaldırdım, qapqara bulud güclə dayanırdı göyün üzündə. Ovcumu açdım, birçə damcı düşdü ovcuma.

Yağış yağmadı, buludlar öz-özünə dağılsa da, günəş görünmürdü. Ovcumdakı damcını dilimin üstünə qoydum, içimi sərinlik,boşluq, məstlik bürüdü, öz-özünə, sövq-təbii ayaqlarım yerdən üzüldü, yuxarı, göyün üzünə qalxmağa başladım. Göyün üzündəsə daşa döndüm, deyəsən, içimdəki damcının təsiri keçib getmişdi, mən daş kimi yerə düşürdüm. Bir neçə saniyədən sonra yerə dəyəcəkdim,tikələrim yan-yörəyə səpələnəcəkdiki...

Qəfil oyandı, yerinin içində dikəlib pəncərədən boylandı. Hava qaralmışdı. Əli ilə alınının tərini sildi. Gözləri gur işıqdan qamaşdığından sirsifətini turşutdu. Köynəyindəki külü çırpdı, çarpayısına düşən sönmüş siqaret kötüyünü külqabıya basdı. Qalxıb çarpayıda oturdu, kətillə, əlinin altına, külqabının yanına qoyduğu telefonun dəstəyini qaldırdı. Tərəddüd eləyə-eləyə nömrəni yığdı. Çox gözləmədi, elə birinci siqaldan sonra o başdan kimse dəstəyi götürdü. Seymur özü də gözləmədiyi arın-arxayın səslə:

-Salam, - dedi. - Bağışlayın, Elman müəllimdi danışan?..

* * *

-Belə-belə işlər, Seymur... - gözətçi qadın qapıdan çıxandan sonra yaranan sükutun buzu çatladı, Elman siqaret yandırıb gözünü qıyaraq mənalı-mənalı Seymura baxdı, elə bil gözü işığa düşmüşdü, Seymurun sirsifətində gözqamaşdırıcı şüa vardı.

Seymur dillənmədi, deməyə söz tapmadı. Çünki indicə qapıdan çıxan gözətçi qadın and-aman eləmişdi ki, Seymurla Arzunu bir yerdə görməyib... Özü də filan gün, səhər saat doqquzda... Qadın and-aman eləyə-eləyə narahatlıqla Seymura baxırdı, Seymur onun çaşqın, nigaran baxışlarından inciklik duyurdu. “Nahaq məni cəncələ salmaq fikrinə düşmüşsən”. Bu sözləri arvadın baxışlarından oxuduğundan yaman dilxor olmuşdu, arvadın yanında özünü günahkar sayırdı.

Elman qadını çox çək-çevirə saldı, sualı-sual dalınca yağdırdı, axır ki, arvad bezikdiyindənmi, yorulduğundanmi, sorğu-sual eləyənin ağzını yummaq istədiyindənmi, xülasə, yalanmı-gerçəkmi dedi ki, bəli, ola bilsin Seymuru filan ayın filan günündə, səhər saat doqquzda nəşriyyatın qabağında görüb. Ancaq tək... Arzusuz-filansız... Hərçənd qadın Seymuru

gördüyünə də qəti əmin deyildi. Elman üzünü Seymura tutdu: “ Bəs sən nə deyirsən, Arzu yanında idi?” Seymur: “Bundan ayrıldıktan sonra Arzunu görmədim. Getmişdi...” - dedi. Elman əl çəkmədi: “Bəs əvvəl, bu qadınla salamlayıb xoş-beş eləyəndə Arzu sənənin yanında idi?” Seymur karıxdı, qadının gözlərinə baxıb astadan: “Bilmirəm”, - dedi. Elman daha heç nə soruşmayıb qadına: “Gedə bilərsiniz”, - dedi. Arvad da qalxıb sağollaşmadan ləngərli, yorğun addımlarla, deyədən, yüngülcə axsaya-axsaya otaqdan çıxdı.

Qadın otaqdan çıxandan sonra Seymur qəfil nə isə tapıbmış kimi canlandı, gümrah, rahat səsle:

-Elman müəllim, - dedi, - mən bir az tənbeləm, yatağanam. Saat on birdə-zadda güc-bəla ilə gedib işə çatıram.

-Aha... - Elman mızıldanıb oturduğu kreslodə qurcalandı. Elə bil eşidəcəyi kəlmələri “həzm eləməyə” hazırlayırdı.

Seymur gözlənilməz gediş eləyən şahmatçı ədası ilə davam elədi:

-Bəs səhər ertədən nə itim azmışdı nəşriyyatın qabağında, nə işim vardı orda?

Elman burnunu sıgallaya-sıgallaya fikrə getdi, nəhayət, əlini yavaşca masaya vurdu:

-...Son qoymaq lazımdı... - dedi ağır-ağır. - Qəbri açmaq lazımdı... Hökmən yarmaq lazımdı meyiti. Əməlli-başlı araşdırmaq lazımdı ölümün səbəbini...

Seymur soruşdu:

-Ata-anası icazə verər?

Elman masadakı qovluğu bağlayıb kənara qoydu, ayağa durub sakit-sakit:

-Razı olmazlar biz də işi bağlayarıq, canımız dincələr... - məsləhətsayağı dilləndi, guya, Seymur da müstəntiq idi.

* * *

Bir həftə sonra Elman redaksiyaya gəldi.

-Sabah səhər saat onda yanıma gəl...

Seymur duruxdu:

-Nəsə olub, Elman müəllim?

Elman başını tərpətdi:

-Hə... Hər şeyi təzədən başlamaq gərəkdə...

Seymurun dişi bağırsağını kəsdi. “Cəhənnəm ol da!.. Mənə nə vermişən ala bilmirsən? Biri ölüb gedib, sən salamatları da bezdirib o dünyaya göndərməmiş rahat olan deyilsən...”

-Qəbri açdıq, Seymur...

Seymurun dili dolaşdı:

-Nə...di ki? - birdən-birə ağzında xoşagəlməz tam duydu.

Elman siqaret yandırdı:

-Qızın atası az qalır dəli ola... Mən də çaşıb qalmışam, - ara verdi, ya deyəcəyi xəbər üçün güc toplayırdı, ya da söhbətini qiymətə mindirirdi. - Qəbir boşdu...

* * *

Seymur gecəni yata bilmədi. Qorxurdu ki, yatsa, yuxuda boş qəbir görər, qorxurdu ki, yatıb yuxuya qalar və səhərki görüşə gecikər...

* * *

(Mən ilk dəfə məktəbə, birinci sinfə gedəndə, sentyabrın birində Tamilla müəllimə öldü).

◆ P o e z i y a

Fəxrəddin TEYYUB

GEDİR E...

Dərə əzizləyib saxlar dumanı.
Dərənin dumana gələr gümanı,
Necə saxlayasan vaxtı, zamanı,
Ömür-gün çay kimi axıb gedir e...

Nə yaxşı ruzumda alın tərım var,
Mənə qanad verən ilham pərim var,
Mənim ümidimin şımşəkləri var,
İçimdə, ruhumda çaxıb gedir e...

Neynim, cücərməyən daha dənımdı.
Solən bağ-bağçamın nəyi mənimdi?
Adamın özünə yaşı qənimdi,
Ömür sarayını yıxıb gedir e...

SƏMİMİYYƏT

Tanrı verən varın sayı itərsə,
Sınəmə döymərəm, "mən", "mən" demərəm.
Bir yaşıl çəməndə qanqal bitərsə,
Vallah o çəmənə çəmən demərəm.

Əgər kimsə məni öysə, deyərəm
Xoş sözü deməyə neçə üsul var.
Ehtiyac qarımı döysə, deyərəm,
Yalandan demərəm cibimdə pul var.

El bilir yaxşılıq gəlir əlimdən,
Qəlbimdə hamıya bir xoş niyyət var.
Dostlarım deyir ki, səmimiyyəmə mən,
Mayamda, ruhumda səmimiyyət var.

Yandım dost yolunda Günəş sayağı,
Vermədim boşuna bircə anı da.
Eyni məhəbbətlə yaradıb, axı,
Tanrı insanı da, qarışqanı da.

Bir nankor baxışı məni əzəndə,
Ona bir dərd olur güzgü olmağım.
Mənə baha başa gəlir, bəzən də
Səmimi olmağım, düzgün olmağım.

Köməyə çağırsa kimsə qəfildən.
İşimi, gücümü atıb gedirəm.
Böyüyün önündə baş əyirəm mən,
Kiçiyin əlindən tutub gedirəm.

GÖRÜM...

Kimsə bir ağacı kəsib yıxanda,
Titrəyən görürəm, əsən görürəm.
Qarşıma baltalı adam çıxanda,
Elə bil başımı kəsən görürəm.

Tanrım, istəyimi, arzumu göndər,
Göylər də, yerlər də əmrinə möhtac.
Sən məni bir anlıq ağaca döndər,
Görüm, kəsiləndə nə çəkir ağac.

OĞLUM

Bu gün iş yerini itirdin demək,
Artdı qaygıların biri də, oğlum.
Yeriş öyrənəsən təzədən gərək,
Qaldı neçə səhvin geridə, oğlum.

Xoş günün tamarzı gecələri var,
Həsrətin nə uzun gecələri var.
Mənim ümidimin külçələri var,
Oğul istəyirəm əridə, oğlum.

Ulduz adamıyam, Ay adamıyam,
Köməyə çağırın, hay adamıyam.
Axı, ağlayanda göy adamıyam,
Gərək göylər məni kiridə, oğlum.

Mən barsız torpağam, ha xışla məni,
Göylər azmı döyüb yağışla məni.
Atayam, sən allah, bağışla məni,
Adam yox, sözümü yeridə, oğlum.

ŞEİR OXUYUN

Özünün cıdırı, yolu olanlar,
Bir ömür nəfsinin qulu olanlar.
Ay malı olanlar, pulu olanlar,
Nə olar, bir az da şeir oxuyun.

Hərdən dilənçinin gözünə baxın,
Solan yanağına, üzünə baxın.
Üstünə-başına, dizinə baxın.
Nə olar, bir az da şeir oxuyun.

Sevinci yalandı boş ürəklərin,
Zəmisi talandı qış ürəklərin.
Məlhəmi şeirdi daş ürəklərin,
Nə olar, bir az da şeir oxuyun.

DUA

Ümidin yolları dumandı hələ,
İçimdə necə də özümə yadam.
Qorxuram qəfildən mənə zəng gələ,
Məndən pul istəyə bir doğma adam.

Sən kimə gərəksən paran olmasa,
Çətin ki, gözündə var ola dünya.
Qorxuram bir anlıq məni tər basa,
Qorxuram gözümdə dar ola dünya.

Tanrım, yaratdığın qarşında quldur,
Nə olar, bəndənin üstünə göz qoy.
Ya mənim cibimi pul ilə doldur,
Ya da yox deməyə üzümə üz qoy.

* * *

Musa Yaquba

Gördüm kitabını satırlar, ustad,
Elə bil verdilər mənə dünyanı.
Ürəyim sevincdən açdı qol-qanad,
Şeir oxunmayır deyənlər hanı?

Adamı nə qədər sıxan, üzən var,
Nə yaxşı kitaba xitab görürəm.
Tanrım, min sirrini var, min möcüzəni var,
Satıcı əlində kitab görürəm.

Kim deyir gözündə bu dünya sönüb,
Hər incə mətləbə toxunan şair.
Demək suya dönüb, çörəyə dönüb,
Bazarda kitabı oxunan şair.

QARANQUŞ

Bu bahar gözümə dəymədin, axı,
De, niyə gəlmədin, niyə, qaranquş?
Səni axtarıram hər səhər çağı,
Gözlərim dikilib göyə, qaranquş.

Kim dəyib xətrinə, bəlkə, küsmüsən?
Keşiyin çəkmişəm - yuvan yerində.
Ürəyim sıxılır görməyəndə mən
Səni elektrik məftillərində.

Pəncərəm açıqdı, gəl məni hayla,
Bəlkə, bir işin var, gəlim karına.
Çoxdan doldurmuşam hovuzu suyla,
Apar dimdiyində balalarına.

Ürəyim ümidin tutub əlindən,
Min arzu, min istək bəslər içində.
Quşların səsinə oyanıram, mən,
Yoxdur sənin səsin səslər içində.

Nə ürəyim susdu, nə gül kiridi.
İntizar heç kəsə gəlməsin asan.
Yuvan yurd yeridi, ocaq yeridi,
Vətən parçasıdı, qayıdacaqsan.

Qayğılar içində keçir həyatım,
Mümkün deyil, axı, necə şən olum?
Abrımı, həyamı küçəyə atım,
Gündüz də, gecə də yol kəsən olum?

Sifəti dəyişmək hədərdi, vallah,
Vicdanı susana nə qara, nə ağ?
Mənimçün ölümdən betərdi, vallah,
Səninlə bir yolun yolçusu olmaq.

Görsəm son anımdı, son nəfəsimdi,
Ölərəm, getməyəm yalın dalınca.
Payıma doşab da düşsə, bəsimdi,
Düşməyəm şəkərin, balın dalınca.

Mən necə dəyişim, buyam binadan,
Nakəs gözləyir bir xatam olaydı.
Gərək doğulaydım ayrı anadan,
Gərək ayrı adam atam olaydı.

Dedim ki, nə ləlim, nə incim olsun,
Qulpundan yapışdım ən çətin işin.
Tər tökdüm, ev qurdum, bir günüm olsun,
Həyata yamaqdı kirayənişin.

Bir adam tapmadım könlümü alsın,
Qoşuldum həyatın hər yarışına.
Məni axtaranlar bir yana qalsın,
Mən çıxdım özümün axtarışına.

Yolumdan dönmədim, şöhrətə uyub,
Tanrımdan söz dolu ürək istədim.
Mən kənddə gül kimi torpağı qoyub,
Şəhərdə asfaltdan çörək istədim.

Qoynuna çağırır laləli çəmən,
Mənim hər arzumda, diləyimdə kənd.
Neyləyim ömürdü, yaşayıram mən,
Ayağında şəhər, ürəyimdə kənd.

HOLLANDİYADA YAŞAYAN QIZIM NƏRGİZƏ

Demə qürbət imiş sənin qismətin,
Gözüm qalacaqmış yollarda, qızım.
Tale oyunundan baş açmaq olmur,
Atan haradadı, sən harda, qızım?

Orda rüzgar əsir bahar içində,
O evlər soyuqdu, o damlar soyuq.
Necə dolanırsan yadlar içində,
Baxışlar soyuqdu, adamlar soyuq.

Dolsun ürəyimə sevinc bir ümman,
Daha nə kədəri, nə qəmi görüm.
Çıxmasın qarşıma nə çən, nə duman,
Tanrım, yol aç, gedim, nəvəmi görüm.

Doğmalar inciyir, tökür qaş-qabaq,
Bir təzə yurd yeri, oba gözləyir.
Deyirəm dünyanın işinə bir bax,
Qürbətdə bir nəvə baba gözləyir.

Nəvə həsrətiylə qaldım göz-gözə,
Halımı sormayın, qayğım üzdədir.
Sərhəd dirəkləri, nə deyim sizə,
Tikanlı məftillər, günah sizdədir.

◆ N ə s r

*Şahmar QƏRİBLİ***Darıxan
adam**

◆ Hekayə

...Bütün dünyada hamı darıxdığı kimi, Miti də darıxırdı. Ona elə gəlirdi ki, min illərdə darıxır. Neynirdi, nə iş görürdüsə, darıxırdı. Darıxmağının səbəbini heç cürə aydınlaşdırma bilmirdi. Çünki, o, hamının darıxdığı kimi darıxmırdı. O, başqa cür darıxırdı. Hərdən oturub görə bilmədiyi uzaqlara baxa-baxa fikirləşərdi -- mən niyə darıxıram? Belə də, bədbəxt deyildi, evi-eşiyi, ailəsi, işi-gücü, dostu-tanışı, qohumu-əqrabası... Bəs niyə darıxır? Niyə onun gözlərində hər şey rəngini itirib?.. Niyə uşaq vaxtı içindən sevindi ki, indi sevənə bilmir?.. Niyə bayramı, toyu-yası, gecə-gündüzü, ən əsası da, dünyanı və insanları bir rəngdə, bir ölçüdə, bir sifətdə görür? Bu müəmmarı heç cür anlaya bilmirdi... Elə də savadsız deyildi... Amma ha axtarırdı, bunun səbəbini tapa bilmirdi. Bakıya gedərdi, qardaşigilə. Düşünərdi ki, şəhərdə bir az eyni açılar, yəqin... Amma, yox! Avtobusda, metroda, küçələrdə, şəhərdə hamının üzündə bir hüzn, bir kədər görərdi... İnsanlar elə bil sözləşmişdilər; hamıda bir kədər, bir yorğunluq, bir ümitsizlik və, ən başlıcası, bir ətalet var idi. Miti bu insanların gözlərində bir cə halı görürdü; elə bil hamı ölməyə hazılaşdı. Beynində bir qarışıqlıq var idi. Cavabsız suallar ona rahatlıq vermirdi. Nədi, axı, bu dünya? Nədi bu yaşam? Niyə bu dünyaya gəlirik, sonra da gedirik? Nə deməkdi ömür, alın yazısı, qismət, olacaqlar, qəfil müjdə, yuxu, olacağı duymaq, nə bilim, nələr-nələr... Suallar çox idi, cavabsız yox! Heç cürə anlaya bilmirdi, 45 ili niyə yaşamışdı? Həm də yaşamışdı mı? Eləcə 45 il baxmışdı, nəyi isə görmüşdü, nələrisə hələ də görə bilməmişdi! Yadına babası Ağa kişi düşdü...

Bir gün eşitdilər ki, kişi naxoşduyub... Atasını işdən yorğun-arğın gəlsə də, çörək yeməmiş anasına dedi ki, "gedim Lələmə dəyim, görüm dərdi nədi?" Gedəndə Mitini də özünən apardı. Onda Mitinin 8 yaşı var idi. Babası Ağa kişi məhlənin axırında, çiy kərpicdən tikilmiş iki balaca otaqlı evdə yaşayırdı. Evin üstü avar, yeri isə şirə idi. Aran yerində evləri qədimdən belə tikərdilər. Belə evlər qışda isti, yayda isə sərin olardı. Miti babası ilə getməyinə sevindi, çünki, yayın bu cırhacırında heç olmasa bir az sərinləyərdi. Babası uzanmışdı yerdən salınmış yorğan-döşəkdə. Ev doğrudan da sərin idi. Onlar içəri girəndə babası yataqdan bir az qalxıb qoluna dirsekləndi. Atasını salamlayıb keçib köhnə kətildə oturdu. Nənəliyi atasını görə kimi yaşmaqdan o biri evə keçdi. Bir azdan əlində çay gəldi. Evdə stol yox idi. Odu ki, çayı elə atası tərəfdən pəncərənin ağzına qoyub döndü Mitiyə tərəf. Elə yaşmağın altından soruşdu: "Səə də çay verim? - Yoox, -dedi Miti,- içmirəm! - Atasını diqqətlə babasına baxırdı, babası isə

yorğanın güllərinə. Elə bil ikisi də günah işlətmişdi. Ona görə də gözləyirdilər ki, görək günahını birinci kim boynuna alacaq. Atası çaydan elə qəndsiz bir qurtum alıb diqqətlə babasına baxa-baxa soruşdu:- noolub, a lələ, noxoşdamısan? Babası iri gözlərini qaldırıb atasına baxdı, gözlərini günahkar-günahkar qırpa-qırpa cavab verdi ki, “yoox, naxoşdayıb - eləməmişəm”. Atası soruşdu ki “bəlkə, bir yerin ağrıyır?” Babası qayıtdı ki “heç yerim ağramır!” Atası çaydan bir qurtum da içib, bir az təəccüblə, bir az da gülümsəyib təzədən soruşdu: “bəs onda niyə yatırsan?” Babası ağarmış qaşlarını dartıb, bir çiyini dala çəkib, dodağını büzüb, dişsiz ağzını marçıldadıb dedi: “nə bilim, vallah, darıxıram!”

-Niyə?

-Nə bilim, darıxıram da...

-A kişi, bu yayın günündə yorğan-döşəkdə yatanda adam darıxar da...Dur ayağa, bir işlə-güclə məşğul ol! Allaha şükür, bu boyda həyətin-bacon?.. Şükür, qulluğunda duranın da var! Day nə istiyirsən? Yoox, əyər bura sənə birtəhər gəlsən, onda dur gedək bizə.

-Yox ey, ay Xudu (atamın adı Xudayar idi, babam ona elə uşaqlığından Xudu deyirdi), canunçun, nağayrramsa, elə darıxıram. Bilmirəm nə azardı bu?!

Atam qayıtdı ki: “bəlkə, bir qurorta - zada göndərim sənə?.. Həmi havoo dəyiş, həm də gözün-kölnün açılsın bir az”.

Babam günahkar-günahkar gah atama, gah da yorğanın güllərinə baxa-baxa dedi:-

-Yox e, Xudu, mənimki, deyəsən, qutarıb...

-Nə qutarıb, a kişi?

-Aə, ağzımın dadı qaçıb e, dad bilmirəm.

-A kişi, ağzuvun dadı qaçıb, ürəyin nə istəyir de, daddı bir şey bişirək, ye!

-Yo e, elə döyül! Ağzımın dadı nətər qaçıbsa, - əli ilə sinəsini göstərib, - bıranın da dadı elə qaçıb. Ona görə də darıxıram...

Atam babamın dediklərindən bir şey başa düşmədi, odu ki, onu qınaya-qınaya dedi:

-A kişi, nə darıxıram, nə ağzımın dadı qaçıb deyirsən?! Nə yaşun var e, sənini?.. Sənin tayların, tanışdarun hər gün gəlib oturlar stansiyanın yanındakı çayxanada, həmi çay içillər, həm də söhbət eliyə-eliyə gəlib-gedənə tamaşa eliyillər, başdarı qarışır. Sənə noolub, olardan əysiysən?

-Çayxanada oturanda da, onlarnan söhbət eliyəndə də darıxıram.

- Əşşi, get bazara, adam çox olan yerə!

-Xudu, adam çox olanda, lap çox darıxıram!

Atam əlini dizinə vurub dedi:

- Day mənim sənə sözüm yoxdu! Sən nə istəyirsən, mən baş çıxardamdadım?..

Atam öz-özünə, dodağının altında, əsəbi-əsəbi deyiniirdi:

-Yekə kişisən, uşax döyülsən, körpə döyülsən, elə tutub ki,”darıxıram-darıxıram”... Ay balam, niyə darıxırsan? Allaha şükür, evün-eşiyün, həyətin-bacon, yanunda yoldaşun, hökumət də vaxtlı-vaxtında pensiyövü verir. Oğlanlaruvı öyləndirmisən, qızlaruvı da köçürmüşən. Maşallah, nəvələrin-nəticələrin...Day niyə darıxırsan, a balam?.. Heç belə də söz olar,”darıxıram?”

-Xudu, mən, əstəğvürullah, naşükürlük eləmirəm ey... Yoox! Mən nəsə, belə, lap dibinnən darıxıram.

Atam heç nə başa düşmədi. Gözlərini qırpa-qırpa soruşdu.

-Nətər yanı, “dibinnən darıxıram?”

-Dibinnən da... Yanı, burda darıxıram!

Atam yenə heç nə başa düşmədi. Ona görə də gözlərini qırpmadan babama baxırdı. Ögey nənəm də, əlləri qoynunda, ayaq üstə durub, qorxa-qorxa gah atama, gah da babama baxırdı. Hərdən dili ilə qurumuş dodaqlarını yalayır.

Babam yenə də sakitcə yorğanın gülünə baxırdı. Birdən başını qaldırıb dik atamın gözüne baxıb çox ciddi:-

-Xudu, day bəsd! Mənim hazırlığımı görün, mən gedirəm!

Atam dönüb təəccüblə ögey nənəmə, sonra da babama baxıb soruşdu:-

-Hara gedirsən?

-Ora!

-Ora, yanı, hara?

Babam çox sakit və təmkinlə cavab verdi:

-Dədəm gedən yerə!..

-Dədəm hara...

Babam atamın sözünü yarımqıç kəsdi. İndiyə qədər babamın kiminsə sözünü kəsdiyini görməmişdim, çünki çox səbirli adam idi.

-Diyan, sözümü kəsmə! Dedim, gedirəm, demək, gedirəm! Dədəm yuxuma gəlmişdi. Onu yuxuda görənnən sora burda darıxıram. Ona görə deyirəm ki, hazırlıq görün! Üç gün vaxtım qalıb! Vəssalam!

Atamın əsəbdən əlləri əsirdi. O səsini qaldırmasa da boğula-boğula:-

-Ay kişi, sənə noolub, maşallah? Sap-sağlam adamsan. Adam elə hər nə yuxu görsə ona inanar?

Babam iri gözlərini qaldırıb bogula-bogula danışan atama baxdı. Gözlərində yaş var idi. Mən indiyə qədər elə bilirdim ki, böyükklər ağlaya bilmirlər...

-Xudu, oğlum, baax, indi səniyən danışırım, amma darıxıram. Vallah, darıxıram, billah darıxıram. Burdan doymuşam ey... Burda heç nə xoşuma gəlmir. Elə bil "biyardıyam". Dərindən nəfəs alıb uzaqlara baxdı; bizim görə bilmədiyimiz uzaqlara...Gözlərini o uzaqlardan çəkmədən-"oreyçün darıxıram..." Döndü atama- "Nə isə...Mən sözümü dedim." Başını aşağı salıb yenə yorğanın gülünə baxa-baxa-"Özüzdən muğayat olun!" Sonra babam daha danışmadı. Ölənə qədər susdu. Bircə eşitdim ki, ölərkən "kəlmeyi -şəhadətini" deyib, gözlərini yumub. Vəssalam!

Miti babasının varlığını hiss eləmədiyi kimi, yoxluğunu da hiss eləmədi. Babası Ağa kişi, ümumiyyətlə, çox da deyib-danışan, qohum-əqrabayla xoş münasibət quran adam deyildi. Adam içinə də çıxmazdı. Miti nəvə kimi babasından xoş münasibət, şirin söhbətlər, maraqlı nağıllar gözləyirdi... Amma nə olsun ki?.. Bütün bunlar Mitinin arzusu olaraq qaldı... Niyə, axı, belə olmalıydı? Niyə, axı, Mitinin babası ola-ola o, babasız böyüməliyi? İndi isə babası yox idi. Amma Mitiyəcün fərqi yox idi, babası var, yoxsa yoxdur. Çünki Miti gözünü açıb nələrisə anlamağa başlayandan, babası varkən babasız həyatını yaşayırdı. Babası onunçün elə-belə, yaşlaşmış, siqaret çəkib, gülümsəyərək, lal-dinməz uzaqlara baxan bir qoca kişi idi. Ona görə də Miti babasının ölməyini hiss eləmədi. Bu günə qədər də hiss eləmədi. Yəqin, bundan sonra da ona fərqi olmayacaqdı babası olub, ya olmayıb. Yalnız atasının, babası öləndən sonra dediyi bir cümlə hələ də yadından çıxmırdı. Babasının "qırxını" verəndən sonra atasının anasına dediyi bir cümlə:-"Elə bil üstümdən dağ götürüldü!"

Həyatın çox qəribəlikləri var. Mitinin atası babasının tam əksi idi. Övladlarını həddindən artıq çox sevən, qohum-əqrabayla, qonşularla xoş münasibət qurmağı bacaran, hər adamla öz dilində danışan, cavan olsa da, bütün nəslin ağsaqqallığını edən bir insan idi. Mitiyə adam yanında oğlum desə də, ikilikdə ona qardaşım deyirdi. Onunla böyükklərlə danışdığı kimi danışardı. Deyirdi ki: "Baax, Miti, heç kim bilməsin, səni mən özümə oğlum yox, qardaşım bilirəm. Bilirsən niyə?" Miti maddım-maddım baxıb cavab verə bilməzdi. Fikirləşərdi ki, demək, atası belə məsləhət bilir.

"Hə, ona görə ki, sən o biri uşaqlarımdan daha ağıllısan!"

İndi Miti darıxırdı. Atası üçün darıxırdı. Onun şirin söhbətləri üçün darıxırdı. Atası rəhmətə gedəndən sonra Miti dünyanın süzülüb-süzülüb təmiz

boşaldığını hiss elədi, duydu. Elə bil sehirlı bir əl onu yerdən götürüb başqa bir planetə atmışdı. Burda isə heç kəsi tanıdırdı. Atasız yaman darıxırdı, yaman!.. Elə bil yarısı var idi, yarısı yox! Elə bil bədənı var idi, təkəkkürü isə yoxa çıxmışdı. Atasıyla üz-üzə oturub çox şeylərdən danışmaq istəyirdi... Həyatdan, sevgıdən, insanların xəyanətindən, dövlətlərin gizli siyasətindən, dünyanı məhvə aparan təhlükələrdən, bir də möhkəm darıxmağından. Bu səbədən idi ki, Miti axır vaxtlar lal-dinməz olmuşdu. Gündüzlər darıxar, gecələr isə, atası ilə, xəyalı də olsa, söhbətləşər, dərđını deyər, yaxşı işlərdən danışar, ondan məsləhətlər alardı.

Qızı böyük idi. Tibb universitetini bitirib xəstəxanada işləyirdi. Yaxınlarda toyu olmalıydı. Ata üçün bundan böyük xəşbəxtlik nə ola bilərdi?.. Amma Miti fikirləşirdi: "nə olsun"? Tutalım, qızını verdi ərə, bir ildən də sonra nəvəsi gəldi dünyaya. Noolsun? Nə dəyişəcək? Bəlkə, atası qayıdacaq? Yox! Bunları fikirləşdikcə Miti daha çox darıxırdı. Çünki keçən hər gün, olan hər hadisə, onu atasından uzaqlaşdırırdı... Uzaqlaşdıqca da daha çox darıxırdı. Darıxdıqca da bədənı gizlədəyir, elə bilirdi ki, bədənı ayrı, başı da ayrı yerlərdədir, birləşə bilməyib hərəsi bir tərəfdə darıxır... Hərdən o qədər darıxırdı ki, ürəyi bulanıb ögüyüdü. 45 yaşı təzə tamam olmuş adamın bu qədər darıxmağı nə bəla idi? Miti buna cavab tapa bilmirdi. Bircə onu bilirdi, sanki min illərdi darıxır. Çox darıxır!

Dərsə candərđi gedib-gəlirdi. Həvəssiz, maraqsız. Riyaziyyat müəllimi idi. Orta məktəbdə işləməyə başlayandan, ən yaxşı, ən savadlı, ən zəhmətkeş müəllim kimi tanınmışdı. Dəfələrlə şagirdləri olimpiadalarda uğurlar qazanmışdılar. Riyaziyyat fənnini şagirdlərə elə tədris edirdi ki, hətta ən zəif şagird belə keçilən dərđi mənimsəyə bilirdi. Çünki başqa müəllimlərdən fərqli olaraq, o, hər bir riyazi əməliyyatı sadələşdirib şagirdlərə öyrədə bilirdi. Tənliyin sadə həllini o qədər gözəl izah edirdi ki, şagird, riyaziyyata meyillidi ya meyilli deyil, həmən anda onun həllini başa düşürdü. Məktəbdə təzə-təzə işləməyə başlayanda da darıxırdı. Belə vaxtlarda o, riyaziyyat kitabını qabağına qoyub ən çətin misalları, məsələləri həll edərđi. Elə olurdu ki, sutkayla ancaq rəqəmlərlə əlləşərđi. Bu iş ona yaxşı əhval-ruhiyyə verərđi. Və bir müddət darıxmazdı. Amma indi... İndi beyni arı pətəyi kimi ydi. Pətəyin üstündə vızıldayan arıların əvəzinə, bir-birinə qarışmış riyazi rəqəmlər ona rahatlıq vermirdi. Müxtəlif tənliklər, sinuslar, kosinuslar və həlli mümkün olmayan misallar beyninin içində arı kimi vızıldayırdılar...Elə beyni arı pətəyinə dönəndən o, darıxmağa başlamışdı. Nə arvadının, nə də uşaqlarının ona məhəbbəti bu darıxmağı onun canından çıxara bilmirdi. Hərdən gücünü toplayıb, bu hisslərə güc gəlib, qabağına kağız-qələm qoyub misallarla başını qarışdırmağa çalışsa da, qələmi əlinə götürə bilmirdi. Elə oturduğu yerdə, babasının baxdığı o çox uzaqlara baxa-baxa fikirləşərđi: "Mən niyə darıxıram, axı?.."

Bir dəfə bacanağı ilə gətmişdilər yoldaşıyla. Bacanağı oğlunu nişanlamışdı, ona "nubarekdi" deməyə gətmişdilər. "Xoşgəldin"dən sonra o, bacanağı ilə əyləşdi üz-üzə, yoldaşı isə keçdi mətbəxə bacısı ilə söhbətə. Bacanağı söyünə-söyünə nişandan, bir də təzə aldığı "mercedes"dən danışırdı. Miti düz bacanağının üzünə, gözlərinə baxsa da, adda-budda sözləri eşidirdi. Xəyalı çox uzaqlarda idi; babasının yorğan-döşəkdə yatdığı son günlərini xatırlayırdı indi... Xatırlayırdı deyəndə ki, elə əməlli - başlı görürdü... Bu zaman bacanağı əlini onun əlinə toxundurub dedı: - yoox, bəlkə, mən düz demirəm?.. Miti bilmədi söhbət nədən gedir, bacanağının da xətrinə dəyib, nədən danışıdığını xəbər ala bilməzdi. Odur ki, o da elə təxmini bacanağının fikrini təsdiq etdi;- sən düz deməmiş kim düz deyəcək ki? Sən işin içindəsən, axı?! Bacanağı gülə-gülə əlini Mitinin əlinin içinə şappıldadıb, ürəkdən gülə-gülə;- ay sağ ol! Aton oldu rəhmətlik! Bacanağı yene nəse danışmaqçun dəridən bir "həə" deyib təzə söhbətə başlamaq istəyirdi ki, Miti cibindən siqaret çıxarıb gülə-gülə; mən çıxım bir siqaret çəkim: - dedi.

Bacanağı qayıtdı ki: - Əşi, çək burda, bayır soyuqdu. - Miti: - Yox! Sizdə siqaret çəkmirlər, axı...Nə sən çəkirsən, nə də uşaqların. İcazə ver çıxım bayıra.

Miti pilləkəndə dayanıb siqaret çəkirdi ki, yoldaşı qapını aralayıb maraqla ona baxdı. Mitini fikirli görüb o da pilləkənə çıxdı. Diqqətlə onun üzünə-gözünə baxıb soruşdu; noolub ə? Niyə çıxmısan bura?

-Görmürsən, siqaret çəkirəm?!

- Siqareti içəridə çəkə bilmirsən?

- Bura bax, bəlkə, gedək? Darıxıram yaman!

-Hara gedək? İndi gəlmişik ki!.. Qız orda yemək hazırlığı görür, sən də deyirsən gedək. Od almağa gəlmişdik bəyəm?

-Nə bilim e, ürəyim sıxılır. Darıxıram e, darıxıram!

-Nə tutmusan, darıxıram-darıxıram! Özün bilirən ki, bular sənın xətrüvi nə qədər istəyirlər?! Bacım olduğuna görə demirəm, vallah, bir insan kimi deyirəm. O boyda hazırlıq görüblər, baldızın sənə görə düşbərə-qutab eləyir bu dar macalda, bu da deyir, "ürəyim sıxılır", nə bilim, "darıxıram.." Yaxşı-yaxşı, gəl içeri. Ayıbdı! Bir tikə yemək yeyib çıxarıq!

Bununla da pilləkəndəki söhbət bitti. Miti daha heç vaxt, heç yerdə yoldaşına demədi ki,"darıxıram". Çünki "darıxmaq" müəmmasını yoldaşı heç vaxt başa düşə bilməzdi. O öz məişət problemləriylə yaşayar, yatıb-durardı. Miti tam aydınlığı ilə başa düşürdü ki, heç kəs onun kimi darıxmır.

Siqaretini çəkib içeri girəndə ət qutabı ilə düşbərənin iyini duydu. Bacanağı televizorda "xəbərlər"ə baxırdı. Mitini görə kimin sevinə-sevinə qayıtdı ki, "görürsən də, məəllim, məktəb direktorunu da basdılar içeri, rüşvət üstündə."

Miti soruşdu ki,niyə? Bacanağı da cavab verdi ki: - Demə, işə götürdüyü müəllimlərdən pul almış! Miti əvvəlki yerinə oturub dodağının altında mızıldandı-əşi, indi rüşvətsiz iş görürlər bəyəm?

Bacanağı:- Ay Mütəllim (Mitinin əsl adı Mütəllim idi. Qonum-qonşu atasının deyimi ilə ona Miti deyirdilər. Amma bacanağı utanırdı ona Miti deməyə. Həm ondan böyük idi, həm də Miti savadlı adam idi.) Bu paprız nədiyə çəkirsən? Aə, onnansa arax iç, nə bilim, qoz-fındıx, kişmiş ye. Nə xeyri var e, o paprısın?

Miti utana-utana:-Nə bilim e, çəkmiyəndə darıxıram. Elə bilirəm içəridə nəse çatmır.

Bacanağı:-Aə, elə-belə, öyrəşmişən. Canımçun, bir həftə başuvı başqa şeynən qarışdır, baax, bu ölsün, day paprıs deyilən şey yaduva düşmiyəcək!

Miti:- Nə bilim, baxım da...

Bu vaxtı bacılar gülə-gülə əllərində qab-qaşiq içeri girdilər.

Bacanağı:-Adə, gətirüdə bu yeməyi. Qırduz ki bizi acıandan.

Baldızı:-Sən də lap altı aylıxsan ey...Bilmirsən düşbərə-qutab vaxt aparın şeydi?..

Bacanağı:- O "məəcunu"da ordan gətir!

Baldızı:-Bəlkə, Mütəllim qardaş içmir, soruşmusan?

Bacanağı:-Əşşi, gətir görüm!Bundan əziz günümüz, bunlardan əziz qonaq, qonaqlarımız olacaq? İndi də day içmiyək, bəs haçan icək? Gətir-gətir! - Bacanağı döndü Mitiyə tərəf: - mənim bir iş yoldaşım var, Qaxdandı.Ona tapşırılmışdım ki, rayona gedəndə mənə bir letir təmiz "tutovka" gətir. Görürəm dünən yox srağagün məni axtarır. Hə, pulunu verdim götürdüm. Əntiqə şeydi. Dünən "probçun" bir iki yüz vurdum. Canunçun aşağısı 75 qradus var. Nə baş ağrısı, nə bir şey...Səhər quş kimi qalxdım yerimdən. Elə bil axşam heç içməmişdim.

Miti darıxdığından qaşınırdı. Bədənində qaşınmayan noqtə yox idi. Yerində sakit otura bilmirdi. Gah belə dönürdü, gah da elə. Qaşına da bilmirdi, utanırdı. Nəfəsini saxlayıb qaşınmaya zornan dözdüyünə görə tənqənəfəs olmuşdu. Tez - tez nəfəs almağı bacanağının gözündən yayınmadı.

-Noolub, a Mütəllim, elə bil nəse narahatsan e, belə? Nəse olub?

-Əşi, yoox! Elə, hərdən görürsən ürəyim tez-tez döyünür.
 - Doxdura getmisən?
 - Əşi, doxdurluq döyül. Doxdurumuz elə öydədidə...
 - Nətər doxdurrux döyül e?..Yaxşı savaddı tanış doxdur dostum var. Nə vaxt istəsən aparım səni onun yanına...

- Yox e, boş şeydi. Allah nə yazıb odu.

Miti darıxa-darıxa düşbərə də yedi, qutab da. Hələ bir 200 qram tut arağı da içdi.Tut arağı onu hallandırsa da, yenə möhkəm darıxırdı. Baldızı durdu çay hazırlamağa, Miti tez qayıtdı ki: - Bacı, çay içməyəcəyik!

-Niyə?

-Day gecdi. Uşaqlar da evdə təkdilər. Həm də səhər birinci saat dərsim var.Odu ki, biz gedək.Allah nişanuvuzu mübarək eləsin! Allah süfrənizi də bol eləsin!Çoxdan idi düşbərə-qutab yemirdim. Vallah, bu supnan borş dəbə düşəndən sonra düşbərə-qutab təmiz yaddan çıxıb. Hə, di bizə icazə verindəyib qalxdı ayağa. Yoldaşı da narazı-narazı bacısına baxa-baxa, göz-qaşla başa saldı ki,"bu belədi, nə qayırım?" Bacanağı penceyini geyib onları ötürmək üçün gəldi qapıya. Miti döndü ki: - Sən mənim canım, narahat olma! Özümüz elə gəzə-gəzə gedəcəyik.Astanovkaya burdan əlli addım ola, ya olmaya. Niyə narahat olursan? Vaxtında yat, sabah sən də işə gedəcəksən...

Bayırda ayaz idi.Göyün üzündə ulduzlar elə işıldayırdılar ki, elə bil bu dəqiqə hamısı saplağından üzülüb yerə töküləcəkdi. Bir qara it iri gövdəli ağacın dibini eşirdi. Qabaq ayaqları ilə torpağı eşib arxaya atdıqca, eşdiyi yeri tez - tez iyləyirdi. Miti dayanıb xeyli itin bu hərəkətinə, yoldaşı isə təəccüblə Mitiyə baxırdı.Heç nə anlaya bilmədiyinə görə Mitidən soruşdu:

-Nəyə baxırsan?

-İtə.

-İtin nəyinə baxırsan?

-Görürsən torpağı nətər eşir?

-Noolsun?! İşi yox, gücü yox. Yəqin, orda nəşə basdırıb, indi də axtarır.

Miti çox sakitcə, yorğun gözləri ilə arvadının bu qonaqlıqdan şad olmuş gözlərinə baxa-baxa dedi:

-Yox! Görünür, o da möhkəm darıxır. Ona görə də canfəşanlıqla torpağı eşib başını qarışdırır.

Yoldaşı qəfil onun qoluna girib:

-Gəl sən Allah, gəl! Özündən qurd - quran açma burda! İtdi də...İt nə bilir darıxmağı? İtin elə ağılı olsaydı, elə adam kimi danışardı da!..

Artıq evdəydilər. Uşaqlar yatmayıb onları gözləyirdilər.

Yoldaşı:-Əyər mənnik bir işün yoxdusa, yaman yorğunam, gedirəm yatmağa. Sənin də yatacaq paltaruvu qoyuram yatağın ayaq tərəfinə, təzə yuyub ütüləmişəm.

Miti fikirli - fikirli yoldaşına baxıb: - Hə, sən get yat! Səhər məni yeddide çağır. Yaman susamışam, çay istəyirəm.

Ayaq üstə dayanıb onların söhbətinə cavanlıq marağıyla qulaq asan qızı tez cavab verdi:- Hə, məmə, sən yat, atayçun mən dəmləyəyəm çayı.O biri uşaqlar Mitigil gələn kimi getdilər yatmağa. Oyaq qalan təkçə böyük qızı idi.

Miti çaydan dalbadal dörd stəkan içdi. Öz-özünə fikirləşdi ki, doğrudan da, xəmir xörəyi adamı susadırmış. Çay içə-içə, fikirli-fikirli qızının iri gözlərinə, nurlu sifətinə baxırdı. Qızı bu baxışlardan narahat olub soruşdu:

-Ata, nəşə olub?

Miti: -Xəstəxanada işlərin necədi?

-Belə də, normal! Sənə bir şey olmayıb ki?

- Yoox! Nədi ki?

- Nə bilim, belə bir təhərsən ey...Bir yerin-zadın ağrımır ki?

- Yox! Heç yerim ağrımır! Ağrıseydi deyərdim də...

- Mən də həkiməm, azdan-çoxdan nədənsə başım çıxır. Bilmirəm ey, nətər başa salım, elə bil havadasan, təksən, yan-yörövü görmürsən. Həmişə fikirlisən. Nə olub? Bəlkə, elə şey olub ki, bizə demək istəmirsən, ay ata?!

Miti:- Qızım, vallah, heç nə olmayıb.Olsaydı sənə deyərdim.Bilirsən ki, hər sözü-söhbəti ancaq səniynən edirəm. Noolub, allaha şükür, hamımız sağ-salamat, hər şeyimiz də var. Öyümüz-eşiyimiz, həyət-bacamız, bir bacun, iki qardaşun. Hələ on-on iki dənə də qoyunumuz. Day, allaha şükür, nə lazımdı? Qaldı mənə, mənəm də...Fikir vermə!Bir gün belə oluram, bir gün elə...

Qızı:- Yox ey, ata, sən, nəse belə, bir təhərsən ey...Hər gün...

Miti:- Düzü, qızım, nəse möhkəm darıxıram!

Qızı:- Niyə?

Miti:- Nə bilim, vallah. Hər gün, hər yerdə darıxıram. Hərdən o qədər darıxıram ki, özüm-özümdən ayrılıb qaçmaq istəyirəm. Belə, nətər deyim e, içimdən darıxıram. Heç nə söyündürmür məni! Heç ağlaya da bilmirəm.Dədəmdən çox istədiyim adam yox idi. O öləndə də nə qədər istədim ağılıyam, bir gile yaş çıxmadı gözümdən ki, bir az yüngülləşəm...

Qızıyla olan söhbəti burda tamam oldu. Bir də bu söhbətə qayıtmadılar. Həm buna vaxt olmadı, həm də qızı başa düşdü ki, atasının xəstəliyi nə təbabətdə, də kitabda haqqında məlumat olmayan bir xəstəlikdir. Bu, nəse, başqa bir məzəddir. Bu xəstəliyi ancaq İbn Sina araşdıra bilərdi. Ona görə də qızı atasına elə kənardan müşahidəçi kimi baxa - baxa qaldı.

Bu zaman qızından iki yaş balaca oğlu Nəşib girdi içəri.

Nəşib:- Ata, ala qoyun doğub. Axşam gəldim ki, qoyunlara baxım, həm də su gətirmişdim onlara, görürəm quzu səsi gəlir.Baxıram ki, ala qoyunun altında quzu, anasının əmcəyini sortuxlayır.Eynən anasına oxşayır.

Miti:- Erkəkdi, yoxa diş?

Nəşib:- Erkəkdi, erkəkdi.

Miti:- Bərəkətli olsun!

Nəşib bu xəbəri elə sevinə-sevinə, içindən gələn bir şuxluqla danışdı ki, Miti onun bu sevincinə həsəd aparırdı.Həm də içində şükür edirdi ki, oğlu adam kimi sevinə bilir...

...Miti darıxa-darıxa qızına toy da elədi. Daha doğrusu, qızla oğlanın toyu bir yerdə oldu; oğlan evində, iri bir mağarda. Hər iki ailə belə qərar verdi. Oğlan yaxşı ailədən idi, sakit, təmkinli, əxlaqlı bir ailədən. O da Mitinin qızı işləyən xəstəxanada işləyirdi. Otuz iki yaş olsada, evlənmək haqqında düşünməmişdi, Mitinin qızı Tənziləni görəndə qədər. Nə isə, alış-verişlərini xəstəxanada edib sonra da ailələrinə bildirmişdilər.

Miti darıxa-darıxa elçiləri qəbul edib, qızının razılığıyla, darıxa-darıxa da "HƏ" demişdi. İndi də toyda oturub darıxa-darıxa oxuyana, oynayanlara, bir də marça-marçla yeyənlərə baxırdı. Arvadı yanında oturmuşdu. Gözlərini zilləmişdi Mitinin qırışmış alnına. Hərdən əli ilə Mitinin əlinə toxunub, gülümsəyərək gözləri ilə bəylə-gəlini göstərirdi. Miti dönürdü bəylə-gəlin tərəfə, qızının nə qədər xoşbəxt olduğunu görüb yenə darıxırdı. Ayaqlarının altı gizildəyirdi. Dizləri sancırdı. Kürəyində elə bil qarışqalar gəzirdi. Heç kəsə deyə bilmədiyi sözləri ürəyində, öz-özünə deyirdi:

"vallah darıxıram, billah darıxıram! Bu dünyadan hara qaçım gedim? Darıxmaqdan, vallah, ürəyim partlayır... Ananın qarında darıx, burda darıx, qəbirdə darıx... Nədi, axı, bu sirr?... Döndü arvadına tərəf. Arvadı başa düşdü ki, Mitinin sözü var:

-Nədi, qurban olum?

Miti:- Gedək də, day bədsi oturdux!...

Arvadı:- Bıyy, dəlisən? Toy heç bir saat döyül başdıyib, hara gedək, camaat nə deyər bizə?

Miti:- Otura bilmirəm, darıxıram, vallah! Siz oturun, mən gedim. Soruşsalar, deyərsiz başı ağrıdı getdi.

Toyun səs-küyü ou lap darıxdırılmışdı. Miti fikirləşirdi ki, bayıra çıxsa, beyni bir az səngiyər. Amma yox! Piyada evə gələnə qədər möhkəm darıxdı. Toyun səs-küyü hələ də başında idi. Evə gəlib elə paltarlı-paltarlı yerinə uzandı ki, yatsın. Darıxdı, yata bilmədi. Durub həyəət düşdü, darıxa-darıxa siqaret çəkib, qızının bu gündən daha onlarla yaşamayacağı haqda fikirləşdi... Fikirləşdi və möhkəm darıxdı. Qəribədi, heyvan balasını böyüdüb ərsəyə çatdırana qədər onu tanıyır, məhəbbətlə əzizləyir. Ərsəyə çatandan sonra biri-birlərini tanıyırlar, yadlaşırlar. İnsan isə, əksinə, illər ötdükcə bir-birlərinə çox doğmalaşır, daha çox əziz-xələf olurlar. Bir-birlərini itirəcəklərini əvvəlcədən duyduqlarına görəmi belədir? Yoxsa, başqa bir sirr var... Əzizlərimizi itirəndə ağlayırıq... Niyə? Yəqin, onu bir də görə bilməyəcəyimizə görə?! Ya da bizim növbəmizin yaxınlaşdığına görə! Biz gedəndə də qalanlar ağlayacaq. Qalanlar gedəndə də o biri, sonraya qalanlar ağlayacaq... Bu nə "növbələşmə" sirdi? Bu nə müəmmadı, nə sehdri? Miti darıxdı bu suallardan... Darıxdı, boğula - boğula öskürüb ögüməyə başladı...

Qızı Tənzilənin oğlu dünyaya gəldi. Mitidən icazə alıb uşağın adını Mütəllim qoydular. Miti bu işə darıxa-darıxa sevindi. Aylar keçdikcə uşaq doğrudan da Mitiyə oxşayırdı. Onun da Miti kimi burnu balaca, ağı balaca, gözləri iri, sifətinin sağ tərəfində, gözünün altında balaca qara xalı var idi. Artıq dörd aylıq, şipşirin bir uşaq idi. Çox ağlamağı olmasaydı, lap şirin olardı...

Mitigilin yaşadıkları küçədə hamı heyvan saxlayırdı. Heyvanları otlağa aparıb otarmaqçun ayrıca çoban yox idi. Heyvanı olan hər ailə bir gün çobanlıq edərdi. Buna öz aralarında "nobat" deyirdilər. Elə oldu ki, payızın axırlarında Mitigilin "nobatı" düşdü bazar gününə. Adətən, vaxtı olmayan adam yetim Nadirə on manat verib öz əvəzinə onu göndərirdi nobata. Mitigil də həmçinin. İndi isə, onların "nobatı" düşmüşdü bazar gününə. Odur ki, böyük oğlu Nəsim lap axşamdan sabaha hazırlıq görürdü. Mağazadan konserv almışdı. Bazardan, qoca rus arvadlarından aldıkları köhnə soldat plaşını təmizləyib asmışdı mıxdan, çəkmələrini quyruq yağı ilə yağlayıb qoymuşdu kömür peçinin yanına. Axşam oturub çörək yedikləri yerdə birdən Miti qayıtdı ki, sabah nobata mən gedəcəm. Uşaqlar başlarını qaldırıb təəccüblə atalarına baxdılar. Arvadı çiyinlərini yuxarı qaldırıb, əlindəki qaşığı boşqabaqoyub: - öydə iki oğlun ola-ola nobata sən niyə gedirsən?- dedi.

Miti:- Gedirəm də... Öydə qalıb neyniyəcəm? Gedim o çölü-bayırı görüm heç olmasa... Çoxdandı o "küdrüyə" çıxmamışam.

Arvadı:- Ay kişi, hava soyuqdu, sabaha da yağış deyib televizor. Özün də soyuğa davamsız adamsan, noolub e, oğlun, maşallah, cavan uşaxdı, oynaya-oynaya gedib, oynaya-oynaya da gələcək...

Miti:- Yox! Qaqaş sabah dərsləriynən məşğul olsun! Mən gedəcəm nobata!

Daha heç kəs onun sözünü çevirmədi. Bilirdilər ki, mənasızdı.

Miti darıxırdı. Öz-özünə fikirləşdi ki, sabah başı qoyunlara qarışar, darıxmağı yaddan çıxarar bəlkə. Amma bu darıxmaq o darıxmaqdan deyildi axı?! Gözün darıxmağı başqa, ruhun darıxmağı başqa. Neynirsən - elə, darıxan ruh bədənəndən çıxana qədər darıxacaq...

Qoyunlar yayılmışdı arxın bəri tərəfindəki "küdrü"yə. Arxın o biri tərəfi kolxozun taxıl sahəsiydi. Taxıl topaqdan qalxıb az da olsa özlərinin yaşıl varlıqlarını göstərirdilər. Arx enli arx idi. Qoyunlar arxın döşündə otlasalar da, o biri tərəfə boylanıb arxı keçməyə ürək eləmiridilər. Amma sürünün tək keçisi arxın üstündə gah belə gedirdi, gah da elə. Elə bil bədəninə bit-birə daraşmışdı. Miti darıxa-darıxa bu mənzərəyə baxıb fikirləşirdi:- bəyəm bu keçinin ağılı bu qədər qoyunun ağılından üstündü ki, qabaqda həmişə o gedir? Miti daha fikirləşə bilmədi. Elə bil beyni ağırlaşır sıxıldı. Gözləri acıydı. Alnı içəridən qaşındı. Kürəyi sızıldayıb göynədi...

Arxın döşündə o yan-bu yana sülənən keçi yavaş-yavaş dala çəkilib, dönüb Mitiyə baxdı, sonra da incə səsle mələyib arxa sarı götürüldü. Keçi arxı tullanıb

hücum çəkdi kolxozun təzə göyərmiş taxıl sahəsinə. Keçidən sonra qoyunlar döyükdə-döyükdə bir-birilərinə baxıb, mələyə-mələyə qaçıb arxdan tullandılar. Bəzisi tullanıb o biri tərəfdən arxın döşünə düşürdü, bəzisi də arxın ortasına, suyun içinə. Miti çaşıb qalmışdı. Bilmirdi neyləsin. Bu sürünün hamısı kolxozun taxıl sahəsinə girsəydi, sürünü ordan çıxartmaq mümkün olmayacaqdı. Miti əlindəki ağacı qaldırıb "hey-ha" deyə - deyə qoyunların qabağını kəsmək istəsə də alınmadı. Qoyunların hamısı arxı keçib girdi taxıl sahəsinə. Miti yaman darıxdı, çünki bilmirdi neyləsin. Əyər kolxozun sahə qarovulçusu gəlsəydi, heyvanların hamısını yığıb aparacaqdı kolxoz damına. Ordan da heyvan çıxartmaq müşkül məsələydi. Çünki, cərimə olaraq qoyunları qatırdılar kolxozun sürüsünə. Sənə də deyirdilər ki: - "get, bir də belə qələt eləmə!" Miti buları fikirləşəndə bədəni gizildədi, başının tükləri dikəldi. Bu qədər qoyunu hansı pulnan alıb qaytara bilərdi?! Odur ki, qərarı bu oldu: o da arxı tullanıb taxıla daraşan qoyunları geri qaytarsın! Miti, havanın çiskindən ağırlaşmış soldat plaşını çıxardı, keçiyə eləyən kimi, arxdan bir on addım geri, dala çekilib, əlində ağac, sürətlə, qaça-qaça arxı tullandı. Yerə çatan ilk sol ayağı düşdü arxın palçıq döşünə, sürüşdü. Sağ ayağı da yerə çatar-çatmaz sürüşdü. Miti şappıltıyla düşdü arxın içinə. Arxın içində, arxası üstə çabalayıb-çabalayıb, bir təhər qalxıb, arxın qırağındakı yulğun kolundan tutub sürüşsə-sürüşsə sudan çıxdı. Bir az arxın üstündə dayanıb nəfəsini dərdi, həm də boylanıb baxdı ki, görsün qoyunlar hansı tərəfdədilər. Paltarının suyu süzülə-süzülə götürüldü taxılı xırpa-xırpan yeyən qoyunlara tərəf. Qoyunların qabağını saxlayıb, keçiyə də möhkəm bir ağac ilişdirib onları qaytardı geri. Qoyunlar arxı keçmək istəmirdilər. Miti ayağı ilə iki-üç qoyunu itələyib arxa salandan sonra o biri qoyunlar da şüursuz suya atılıb arxın o biri tərəfinə çıxdılar. Mitinin nəfəsi kəsilmişdi. Tez-tez nəfəs alsada havası çatmırdı. Mədəsinin içi göynəyirdi. Qoyunlar arxı o tərəfə keçsələr də, Miti hələ də bu biri tərəfdə qalmışdı. Arxı tullanmağa ürək eləməirdi. Qorxurdu ki, yenə suya düşər. Odu ki, o baş-bu başa gəzib ensiz yer axtarırdı. Nəhayət, dar ensiz yer tapıb arxı keçdi. Elə dayandı arxın tirəsi üstündə ki, arxı keçmək istəyən qoyunları əvəlcədən qabaqlasın.

Hava çiskinli və şaxtalydı. Dekabrın sonu olduğundan aranın küdrədən əsən küləyi adamı kəsirdi, onda da paltarların yaş ola! Miti istədi tonqal yandırсын, baxdı ki, cibində kibrit tamam islanıb. Yarım saat olardı ki, bir yerdə dayandığından titrətməyə başladı. Çiskindən nəm olmuş plaş çiyinə atdı. Titrətməsi daha da şiddətləndi. Miti ayaq üstə uçunurdu. Çömbəlib oturdu ki, bəlkə xeyri ola, amma yox! Yerində atılıb - düşdü, yenə xeyri olmadı. Arxın üstündə o yan - bu yana qaçdı. Bədəni bir az qızıxdı elə bil. Dayanan kimi yenə dişi - dişinə dəyirdi. Qoyunları da indidən geriyyə apara bilməzdi; hələ saat dörd idi. Miti darıxdı. Bu səfər titrədə-titrədə darıxdı. Darıxa-darıxa da fikirləşdi ki, axı, bu qoyunlar onun nəyinə lazımdır? Ayda -ildə bir dəfə ət yeyirlər, onu da bazardan ala bilərlər də... Çünki uşaqlar ət yeməklərini heç xoşlamırdılar. Onların ən çox xoşladıkları kartof qızartması, bir də dovğa idi.

...Düz bir həftəydi ki, Miti qızdırma içində huşsuz yatırdı. Hamı əli qoynunda dayanıb fikirli-fikirli qızdırmadan sayıqlayan Mitiyə baxırdı. Təkcə qızı Tənzilə həkim kimi atasına gah dərman içirdir, gah da damarına sistem qoşurdu. On gündən sonra Miti özünə gəlib gözlərini açdı. Nə baş verdiyini anlamayıb təəccüblə, ona baxan yoldaşına və uşaqlarına baxdı. Yenə heç nə anlamadı. Ürəyi çay istədi. Çay verin-dedi. Qızı oturmuşdu atasının yanında. Biləyini tutmuşdu əlində, nəbzinin vurmağını barmağıyla hiss edib sayırdı. Çay gətirdilər. Miti çayı elə qaynar-qaynar içdi. İçərisi elə bil od tutub yanırdı. Birini də istədi. Onu da püfləyə-püfləyə içib uzandı. Bədəni qızdı, alnına narın tər gəldi. Darıxdı Miti. Darıxdığından bütün bədəni yanmağa başladı elə bil. Alnından sonra boğazı, boğazından sonra sinəsi, sinəsindən sonra bütün bədəni tərledı. Alnının təri süzülüb balınca hopurdu. Canının təri yorğan-döşəyi

isladırdı. Elə bil Miti bir parça buz idi, isti dəydikcə əriyib gedirdi. Miti elə pis darıxırdı ki, tərli dərisindən çıxıb qaçmaq istəyirdi. Darıxdıqca da daha çox tərleyirdi. Tərlədikcə də darıxa-darıxa sevinirdi ki, buz kimi əriyib, suya dönüb yox olacaq...

...Mart ayının əvvəlləri idi. Qızı Tənzilə hələ də arıqlayıb sümükləri çıxmış atasını müalicə edirdi. Atası qızının ona verdiyi dərmanları darıxa-darıxa içir, darıxa-darıxa da vurulan iynələrə dözüdü. Nəvəsi Mütəllim yaman kür uşaq idi. Gecə-gündüz ağlayırdı.

Bir gün Tənzilə fonendoskopla atasının ürəyinə qulaq asıb, barmaqlarıyla da biləyindən tutub nəbzini sayırdı. Birdən atası "eyy"- deyib, əlini qızının əlindən çəkdi, fonendoskopu əli ilə itələyib sinəsindən kənar elədi. Qızı onun bu hərəkətinə təəccüb elədi. Miti başını balıncdan qaldırıb, əli ilə qızının boynundan tutub başını özünə tərəf əydi. Qızının eşidəcəyi səsle onun qulağına: "Əşşədü ənna, la ilahə illəllah, əşşədü ənna, Muhammədin Rəsulallah!"-dedi. Sonra da başını ehmalca balınca qoyub, "Sağ olun"-deyib, darıxa-darıxa gözlərini yumdu. Vəssalam! Sağ əli boşalıb yanına düşdü, başı isə sol tərəfə yatdı... Qızı atasının nəbzini tutdu. Nəbzi vurmurdu. Ürəyinə qulaq asdı. Ürəyi susurdu... Qız qəfildən necə qıyya çəkdisə, hamı doluşdu evə. Evdə bir şivən qopdu ki, səsə qonum-qonşu axışıb gəldi. Uşaqların və yoldaşının nalələri eşşə qalxmışdı. Yarım saat olardı ki, Miti keçinmişdi. Uşaqların ibtidai insan bağırtıları, ağlaşmaları dəqiqə-bə-dəqiqə zilə qalxırdı. Elə bil Miti saniyə-saniyə, dəqiqə-dəqiqə onlardan uzaqlaşdıqca, onlar yetimliyi daha çox hiss edirdilər!.. Ona görə də belə nalə çəkirdilər...

Qızı bir də atasının biləyini əlinə alıb sıxdı. Ona elə gəldi ki, atası tərpendi. Tez fonendoskopu qulağına taxıb kürəciyi onun sinəsinə söykədi. Elə bil qulağına zəif səs gəldi... Səs getdikcə artıb döyüntüyə dönəndə, Tənzilə dönüb ağlaşanlara qışqırdı: "Bir dayanın görək də!.." Hamı bir ağızdan susub təəccüb və maraqla Tənziləyə baxdı. Baxırdılar, amma heç kim heç nə anlamırdı... Tənzilə başını əyib qulağını yaxınlaşdırmışdı atasının üzünə. Atasının içindən nəsə bir hənirti gəlirdi. Fonendoskopda yavaş-yavaş artan döyüntünü duyurdu. Əlinin altında, barmağı ilə sıxdığı nəbz tərpenirdi elə bil. Bu, bəlkə, Tənziləyə elə gəlirdi. Bəlkə də, atasının ölməyini istəmədiyinə görə belə düşünürdü. Bəlkə, doğurdan da atası həyata qayıdırdı. Axı, yarım saatdan bir az çox olardı ki atası keçinmişdi?.. O, başını qaldırıb atasının üzünə baxanda qorxdı. Atasının burun deşiklərindən qan gəlirdi. Tənzilə balıncın altından, bayaq atasının tərini sildiği nəm dəsmalı götürüb axan qanı sildi. Yenə qan gəldi, yenə sildi. Atası tərpendi. Gözlərini açıb qızına baxdı. Baxışlarından başa düşülürdü ki heç nə anlamır. Qızı sevinə-sevinə dönüb evdəkilərə baxanda hamı heyrətdən içini çəkdi...

Üç gün idi ki, nə Miti yatırdı, nə də evdəkilər. Miti gözlərini qırpmadan bir nöqtəyə baxırdı. Evdəkilər isə qorxudan gözlərini bərəldə-bərəldə ona. Gördüyü yuxu heç yadından çıxmırdı. Amma gördüyü yuxuydumu, doğru idimi, heç nə anlaya bilmirdi. Yadında qalan bu idi ki, kəlmeyi-şəhadətini deyib, qızı ilə sağollaşmış gözlərini yuman kimi babasını gördü. Babası çox acıqlı baxırdı ona. Elə acıqlı-acıqlı da tərpendi Mitiyə:

-İrədd ol burdan, naxələf evlad!

Miti bura gəlməyinə də, babasını görməyinə də peşman oldu.

Bir dəfə də uşaq vaxtı, babasının bağında alça ağacının budağını məftilnən əyib, sulanmış alçaları dərəndə budaq sınımışdı. Sınımış budağı görə babası onun üstünə elə indiki kimi qışqırıb ona tərpinmişdi: "İrədd ol burdan, naxələf evlad!"

Və babası qeyb oldu. Miti babasının yerində məscid gördü, məscidin minarəsində əzan verən qar libaslı nurlu bir adam gördü. Sonra o da qeyb oldu və Miti gözlərini açdı...

İki gün də keçdi. Miti yavaş-yavaş evdəkiləri tanımağa başlayırdı.

Bir gün Miti uşaqlarına dedi ki, mənı balkona çıxardın. Uşaqları və yoldaşı onu isti geyindirib qucaqlarında balkona çıxarıb yumşaq döşək qoyulmuş köhnə kreslodada otuzdurdular. Miti hər şeyə birinci dəfə gördüyü kimi baxırdı. Ona hər şey xoş gəlirdi. Ağacların ağappaq çiçəkləri, əl hündürlüyündə qalxmış yaşıl ot, havada süzən qaranquşlar, sərçələrin civiltisi, xoruzun banlaması, daha nələr-nələr... Miti elə sevinirdi ki, nəfəs aldığına və bunları gördüyünə görə... Qızı atasına yaxınlaşıb onun əlindən tutdu, gülə-gülə mehribanlıqla soruşdu:

- Ata, darıxmırsan ki?

-Yox! Niyə darıxım ki? Belə gözəllikləri görənlər adam da heç darıxar?

Qızı çiyinlərini çəkib təəccüblə atasına baxdı, sonra da içəridə boğula-boğula ağlayan uşağı sakitləşdirməyə getdi. Oğlu gəldi dayandı atasının yanında. Oğlu əlini uzadıb atasının əlindən tutdu. Ona çox xoş idi, hər şey. Hava, yer-göy, həyətin iyi, mehın gətirdiyi cürbəcür qoxular... O, elə bil indi doğulmuşdu. Elə bil indiyə qədər heç nə görməyibmiş... Miti ürəyində öz-özünə sual verdi: "Bəs mən niyə darıxırdım? Bəlkə, mən elə indi doğulmuşam?" Döndü oğluna:

-Məni aparın içəri, üşüdüm elə bil..

Onu getirib uzatdılar yerinə.

Qonşular onlara gözyaşlıqlı verməyə gəlmişdilər. Heç kim ürək edib içəri girmirdi, elə balkonda xısınlaşa-xısınlaşa, hənirti ilə danışırtdılar.

Balaca Mütəllim heç sakitləşmirdi. Elə hey boğula-boğula ağlayırdı. Miti qızından soruşdu:

-A qızım, o uşaq niyə bu qədər ağlayır? Heç dayanmır, axı... Bəlkə, acdı, susuzdu?

-Yox, ay ata. Vallah, bax bu saat yedizdirdim. Çayını verdim, hələ bir az da şüyüd suyu verdim ki, birdən bağırsağına qaz yığılar. Neyniyirəm dayanmır. Bilmirəm nəğayırım?

Miti qırıq-qırıq gülüb qızına baxdı və:

-Mən bilirəm o uşaq niyə ağlayır!

-Niyə ağlayır ki?

-Darıxır. Ona görə də ağlayır.

-Ay ata, bir əlcə uşaq nə qanır ki, nə də darıxsın?

-Allah haqqı, Quran haqqı, o uşaq darıxır, ona görə də ağlayır. Çıxardın onu havaya, sakit olacaq.

Qızı:-Sən hardan bilirsən ki, uşaq darıxır?

Miti:-Çünki mən day darıxmıram!

Uşağı balkona, havaya çıxardan kimi sakitləşdi.

Qızı, uşağın əmziyini əlində tutub narahat-narahat ona baxan anasına, sonra da atasının yatdığı otağın qapısına baxıb bərkdən güldü. Səsə, havaya çıxan kimi, əmziksiz olmasına baxmayaraq mürgüləyən uşaq gözlərini geniş açıb, anasının gözlərinə baxa-baxa qığıldayıb, içini çəkə-çəkə güldü... Sonra isə bərkdən ağlamağa başladı. Ağladıqca da gərnəşib bələyin içində qıvrılırdı. Balaca Mütəllim doğrudan da darıxırdı! Çünki, darıxmaq növbəsi indi onun idi!..

4.01.2015

İstanbul (Avcılar)

◆ P o e z i y a

Ramiz KƏRƏM

QALIR NİŞANƏLƏR

Qara xəbərlərlə ağ yalanların
Bəlkə, milyon ildi qohumluğu var.
Dərdin də dən kimi dəyirmanlığı
Ürəkdə əkməyə toxumluğu var.

Bütün bəd xəbərlər qəfildən gəlir,
Gerçək bu gündüsə, dünən - yalandı.
Belə gerçəklərdən yalan yaxşıdı.
Allah xatirinə denən yalandı.

Yarımçıq yuvalar, yarımçıq evlər,
Yarımçıq yollarla sirdaş kimidi.
Qırılmış qanadlar, viranə yurdlar,
Atabir, anabir qardaş kimidi.

Gedir, qəfil gedir dostlar, doğmalar,
Hərəsi könlümdə bir ocaq yeri.
Elə amansızdı qəfil xəbərlər,
Qoymur ümid yeri, umacaq yeri.

Qırılır dodaqda sonuncu kəlmə,
Dönür son təbəssüm, son işıq sönür.
Susur son yalvarış, sonuncu dua,
Sonuncu pıçiltı, sonuncu hənir.

Qopur yalan adlı sapdan son ümid,
Ağacın sonuncu yarpağı kimi.
Qalır başdaşları, qalır şəkillər,
Qalır nişanələr, göz dağı kimi.

Sevgilər, istəklər enir torpağa,
Göy üzündə qalan sonuncu ahdı.
Bir aha dirənir son ucu ömrün,
Elə də, belə hamısı haqqdı.

VAXT O VAXT DEYİL

Güvənmirəm heç nəyə,
Bəxtim elə bəxt deyil.
Umacağım nə şahlıq,
Nə qızıldan taxt deyil.

Bərxanam yüngül-yaraq,
Hara desən aparaq.
Atım elə çaparaq,
İtim də sərvax deyil.

Günlər əldən sürüşdü,
İllər keçdi, ötüşdü.
Yenə göylər gümüşdü,
Amma vaxt o vaxt deyil.

BİR DƏ GƏLSƏM BU DÜNYAYA

Bir də gəlsəm bu dünyaya,
Gələrdim yalquzaq kimi.
Dərdlərimi göy üzülə,
Bölərdim yalquzaq kimi.

Yad olardı minnət sözü,
Qoruq-qaytaq, sərhəd sözü.
Öz sirrimi təkcə özüm,
Bilərdim yalquzaq kimi.

Hər ləkəni silmək olmur,
Qismət nədi bilmək olmur.
Adam kimi ölmək olmur,
Ölərdim yalquzaq kimi.

YURDDAN PERİK DÜŞƏNLƏRİN

Yurddan perik düşənlərin
Meşəsi əliksiz olur.
Çiçəyini şaxta vurur,
Ağacı əriksiz olur.

Ram eləmir kəməndləri,
Kəhərləri, səməndləri.
Nal doğramır nalbəndləri,
Zindanı körüksüz olur.

Hərdən kefi açılsa da,
Toy-düyünə qatılrsa da.
Dərdə şərik tapılrsa da,
Ağrılar şəriksiz olur.

ANAMIN XATİRƏSİNƏ

Doğmalıq olurmuş başdaşında da,
Uzaqda olsan da, çəkir adamı.
Hərdən daş diliylə, daş sükutuyla,
Gözləyir yolunu, çəkir adını.

Şəklinə baxıram qəbrin önündə,
Nə qədər dindirsem, bir kəlmə kəsmir.
Şəkildən ana olmaz,
Nə qədər əziz olsa da.
Bu çəpərdən, bu daşdan,
Bu çınqıldan, bu qumdan,
Bu güldən ana olmaz.
Şəkil təsəllidi, daş təsəllidi,
Göz yaşı heç kəsi qaytarmır geri,
Ağlayan gözündə yaş təsəllidi.

Quşbaşı qar yağır başımdan yenə,
Başdaşı, qar yağır başımdan yenə.
Şəklinə baxıram qəbrin önündə,
Göydə boz buludlar,
Yerdəki bu qar,
Sənin taleyinə oxşayır bu gün.

Sən nə gün gördün ki, dünya üzündə,
Ağır bir yük kimi daşydın ömrü.
Sən elə gün altda, elə su altda,
Sən elə qar altda yaşadın ömrü,
Yaşadın dağlarda ağaclar kimi.

Müşküllərə, çətinlərə ağladı,
Ölümlərə, itimlərə ağladı.
Qəriblərə, yetimlərə ağladı,
O kədərli, o ümitsiz gözlərin,
O açarsız, o kilidsiz gözlərin.

Şəklinə baxıram qəbrin önündə,
Könlümdə, gözümdə dağların çəni.
Köhnə xatirələr yol bələdçisi,
Görən haralara aparır məni.

...AZALAN DEYİL

Çoxalır günü-gündən
bir yalanın xətrinə
evinin, ocağının,
nuruna and içənlər,

atasını öldürüb,
goruna and içənlər.
Vətən, sənin dərдин azalan deyil.

Bazar havası var boz küçələrdə,
Efirdə, ekranda bazar havası,
Yaylaqda, aranda bazar havası,
Öldürən and içir, ölən and içir,
Satıb qürrələnən, alıb aldanan,
Ağlayan and içir, gülən and içir.

Oddan törəsə də, incimə, Vətən,
Oğlunun, qızının çoxu əfəldi.
Qarabağ çəkiddə, Araz uzunda,
Dərди fikirləşən neçə nəfərdi.

Dəyişir donunu dərди yazılmasa,
Çatmır qulaqlara deyilməyən söz.
Ozan, bir söz oxu Haqqdan, Vətəndən,
Nə şaha, nə qula əyilməyən söz.

Çatmır gələcəyə çəkilməyən dərди
min ilin yolu olsa da,
dəryadan dərin olsa da,
dünyadan ulu olsa da.

Boyuna biçilib dərдин elə bil,
Heç yerdə tapılmaz bu yar-yarışıq.
Vətən sənin dərдин azalan deyil,
Sən dərddə aşiqsən, dərди sənə aşiq.

AÇILDI BU QAPI

Hər şeyir bir sirrə düşən açardı,
Açdı öz sirrini bir gözəl söz də.
Açıldı bu qapı keçdim içəri,
Olanlar-olmazlar qaldı o üzdə.

Gizlidi hər yerdə qəmlər, açılar,
Hər qapı açılmır, hər sirr bilinmir.
Hamının könlündə hamıdan gizli,
Ən soyuq küləklər əsir bilinmir.

Üzümdə qırışlar yağış izləri,
Gözümdə kölgələr bulud yeridi.
Sözlər şairlərə açır sirrini,
Şairlər sözlərin umud yeridi.

Açıldı bu qapı içəri keçdim,
Gördüm sirr dalınca yenə sirr gəlir.
Mən açan qapının sayı çox deyil,
Təbim tez-tez gəlmir, hərdənbir gəlir.

AĞLIMLA ZARAFAT

Hardaydın, yerindən oynayan aqlım,
Ötən ömrü verdim yelə birtəhər.
Aqlına güvəndi aqlı kəsənlər,
Mən də girələndim elə birtəhər.

Yerində tapmadım lazım olanda,
Daha dəyirmanım dənsiz ötüşər.
Sənsiz dolanmağa vərmiş elədim,
Bundan sonrası da sənsiz ötüşər.

Özün qayıtmasan demərəm qayıt,
Düşünmə havasan, çörəksən mənə.
Xoşsifət görünüb, lal dayanmağa,
Beş adam yanında gərəksən mənə.

Əsən küləklərə yoldaş ol daha,
Qoy gülsün dalınca eşidən-bilən.
Daha ömrüm boyu qayıtmasan da,
Səni axtarışa verən deyiləm.

OXUCULARIN NƏZƏRİNƏ!**2015-ci İL ÜÇÜN****“AZƏRBAYCAN”****jurnalına abunə yazılışı davam edir.****“AZƏRBAYCAN”****jurnalının bir nüsxəsinin qiyməti 1 manat 50 qəpik,
illik abunə qiyməti 18 manatdır.****İNDEKS: 76300**

◆ N ə s r

*Afaq ŞIXLI***HARDASA BİR
KƏND VARDI...***“Dirilərin qoruya bilmədiyi yerlərdə
həsrətli ruhlar yaşayacaqlar!”*

Adi həyəti idi; çox da böyük olmayan ev, meyvə ağacları, güllər və Suqra ananın hər dəfə yeni bir adla çağırdığı hovuz. Hovuz bir neçə ildə ki, su üzünü görmürdü; evin ağbirçəyinə görə. Onun yanında nə çimmək olardı, nə də özünü günə vermək.

Evin qabağındakı yaşıllıqda bitən ağ yasəmən kolunun üstü bal arıları ilə dolu idi. Suqra ana arıların harada yuva qurması və onun bağının çiçəyindən çəkilmiş şirənin kimin həyətinə bala çevrilməsi yaman narahat edirdi.

Yaddaşı itmişdi Suqra ananın. Bu, dünyanın hər əzabını görmüş nurani qarış suallarının cavabını bir neçə dəqiqədən sonra unudur, eyni şeyləri təkrar-təkrar soruşurdu. Onu narahat edən ən vacib məsələ, yerinə yetməyəcək arzusu, heç unutmadiği sualı isə - “Kəndə nə vaxt gedəcəyik?” idi. Bu sualın qarşısında hamı aciz qalır, cavab tapa bilmir, gəlinlərin gözü dolur, kişilərin boğazı qəhərlənirdi. Çünki Suqra ananın getmək istədiyi kəndin adı qalmışdı.

Kənddən ötrü qəribəsəməsin deyə, övladları ona həyəti evi də almışdılar.

Hər istəyini yerinə yetirir, bir sözünü iki eləmədilər. Amma nə fayda?! Başına gələn müsibətlərdən, çəkdiyi iztirablardan yaddaşını itirmişdi Suqra ana. Vəziyyəti getdikcə pisləşirdi. Oğul-uşağın adını qarışdırır, gah oğlanlarını torpaq uğrunda həlak olmuş qardaşları ilə səhv salır, “qardaş” deyə fərəhlə boylarını oxşayır, gah da özünü hələ gənc, ərə getməmiş bir qız sanır, atası evindən ötrü darıxdığını, həftələrdir ki, ora gedə bilmədiyini söyləyirdi.

Vaxtilə kəndin toyunda, yasında başbilənlik edən, xörək qazanlarının üstündə duran, gəlinə-qıza analıq edən, məsləhət verən, kənddə demək olar ki, bütün gənclərin, uşaqların təvəllüdünü əzbər bilən bir insanın, indi belə çarəsiz vəziyyətə düşməsi övladlarının ürəyini göynədirdi. Amma bir yandan da düşünürdülər ki, bəlkə də, yaşadığı dəhşətləri, itirdiyi əzizlərini xatırlamasa yaxşıdır. Bəlkə də, olub-keçənlər, onu bu əzablı xatirələrdən qorumaq üçün, silinib yaddaşından. Beləcə, dünyadan bixəbər Suqra ana hər gün eyvandakı qoltuqlu kürsüdən ətrafa göz gəzdirir, eşiyin

havasından, güldən-çiçəkdən həzz alır, çay-çörək hazırlayanlara, ona qulluq edənlərə ürək dolusu alqış edir və... səbirsizliklə kəndə gedəcəyi vaxtı gözləyirdi.

* * *

...Buzovnada sərin mehli sabah açılmışdı. Otlar şəhə bürünmüşdü. Nəm torpağın ətri havaya bir başqa tərəvət verirdi. Hələ ki, nə quşlar, nə arılar, nə də ki, zəhlə tökən milçəklər gözə dəyirdi. Suqra ana isə, köhnə vərdişi ilə, səhərin gözü açılmamışdan yerindən qalxmış, əl-üzünü yuyub eyvana çıxmışdı. Həmişə yanında olan, yıxılıb eləməsin deyə qarabaqara ardınca gəzən Kəklik də yanında idi.

Əzizi, böyüyü, ana əvəzi olan yeganə bacısı bu günə düşəli, Kəklik özünə, necə deyərlər, yer tapa bilmirdi. İş-gücünü zorla yeriyən Suqraya göz-qulaq olmaq (axı, iki dəfə yıxılıb qıçını sındırmışdı), ona qulluq etmək idi. Bunu heç kimə, hətta bütün günü başına fırfıra kimi dolanan gəlinlərə belə etibar etmirdi. Bir yana baxanda o da gənc deyildi, bacısından cəmi-cümlətəni altı yaş kiçik idi, amma indiki vəziyyətdə, ondan daha gümrəh və cəld görünürdü. Öz ailəsi olmamışdı, varı-yoxu qardaşları və tək bacısı idi. Ömrünü-gününü onların yanında keçirmiş, qardaşları həlak olandan sonra isə bütün meylini bacısına salmışdı. Ümid yeri də, güman yeri də Suqra idi. Onun da halı belə olandan bəri əli yerdən-göydən üzülmüşdü Kəkliyin. Kimsə görməyəndə, bir küncə çəkilib xısın-xısın ağlayır, sonra yaylığının ucu ilə gözlərini silib üzünü göyə tuturdu; nə dediyini, nə istədiyini bir özü, bir də Allah bilirdi. Amma bu dualardan sonra köksünə sanki yeni nəfəs, gözüne işıq gəlirdi.

- Kəndə nə vaxt gedəcəyik?

Məhəccərə söykənən yarıyuxulu Kəklik diksindi.

- Evin tikilsin, sabahın gözü yenəcə açılıb. Getmək vaxtıdır? Sakit ol, qoy evin adamı yatsın.

- Nə yatmaq? Mal-heyvan örüşə gedəsidi, it bağlanasidi.

- Mal-heyvan yoxdu qapıda, rahat ol. Çay istəyirsənmi?

- Hanı bəs inəklər? İki ağ inəyim var idi, yoxsa gecə gəlib ermənilər apardı?

- ...

Suqra ana iki əlini dizinə çırparaq:

- Vay ciyəriniz yansın! Bunlar nə binamus adamlardı, ay Allah! Niyə qırılmır bunlar?!

- Ay bacı, bura Bakıdı ey, Bakının kəndidi. Bu-zov-na. Yenəmi yadından çıxdı?

- Nə danışsın? Ay qız, ata evindən 3-4 aydı çıxmış, bəs qardaşlarımız nə deyəcək? İkimizi də əməlli-başlı danlayacaqlar, bax budu sənə deyirəm!

Suqra ana bikefləyib susdu...

Eşikdə qonşunun xoruzu banladı. Qadın ətrafa baxıb üzünü Kəkliyə tutdu:

- Qadan alım, o kimin xoruzuydu banlayan?

- Nə bilim, ay bacı? Qonşunun...

- Abdal Şəminin?

- Şəmi nə gəzir, evin tikilsin? Bakıdı bura, Bakı! Ey... ay Suqra, sən belə olası arvad deyildin! Allaha fəda olum!

Kəklik doluxsundu. Bunu hiss edən Suqra ana:

- Hə, deyəsən, sarsaqalayıram ha? Neçə ki, təmiz xarablamamışam, Allah başımı yerdə gizlətsin! - dedi və yenə bikeflədi. Üzünün qırışları birə- beş artdı. Elə bil on il qocaldı. Donunun ətəyini düzəldə-düzəldə dodağının altında nəsə danışmağa başladı.

Onların səsinə oyanan ev adamları bir-bir eşiyyə çıxdılar. Kiçik oğlu Fərid gəlib anasının əlindən, üzündən öpdü. Qarşısında çöməlib körpə uşaq kimi başını onun dizinə qoydu.

- Sabahın xeyir, ana!

- Hər vaxtın xeyir, qadan alım. Niyə belə keç durdun? Gün günorta oldu.

- Saat hələ yeddi də yoxdu, anam. Sən tez durursan.

- Sabahın havası dərmandı, ay qardaş. Sən də tez dur, bir heyət-bacada gəz. Bax, bayaq saymışam, düz 28 dənə şam ağacımız var. Elə də gözəldilər ki!

Birdən gözü ortada qaralan hovuzla sataşdı. Əliylə Kəkliyi itələdi.

- Bir o yana dur görüm! O nədi, ay qardaş, nə çaladı o?

- Çala deyil, ana, hovuzdu.

- Onu neynirsən elə?

- Çimmək üçün idi, ay ana.

Suqra ana narazılıqla başını buladı:

- Torpaqla o çalanın içini. Uşaq-böyük qaranlıqda görməz, yığılar, qolunu-qıçını qırar.

Fərid gülümsədi. Anası hovuzla hər dəfə bir ad verirdi: gah çala, gah çuxur, gah xəndək, lap hövsələsiz vaxtında isə - kalafa. Evdəkilərin də bu təkrarlanan suala verdikləri cavab, adamından asılı olaraq, müxtəlif olurdu. Fərid həmişə düzünü deyirdi ki, çimmək üçündü. Gəlinlər və Kəklik deyirdilər ki, heyəti suvarmağa lazımdı. Nəvələri isə onunla zarafat edirdilər: "Özün istəmişən də, ay nənə, demisən ki, belə bir çuxur qazın, biz də qazmışıq". Suqra da mat qalır, nədən ötrü qazdırdığının səbəbini fikirləşib tapa bilmirdi. Kəklik uşaqlara acıqlanırdı, "nənəylə hənək etməyin, dələduzlar", - deyirdi.

- Kəndə nə vaxt gedəcəyik, ay qardaş? - Suqra yazıq-yazıq Fəridin üzünə baxdı. - Ev-eşik yiyəsiz qaldı axı! Bağ-bağat yandı getdi, yəqin, susuzluqdan...

Qəhərlənən Fərid bir söz deməyib ayağa durdu. Anasının ağ saçlarını tumarlayıb başından öpdü. Suqra ana arxadan səsləndi:

- Ver-veşimi toplayasıyam, qadan alım, mənə bir az qabaqcadan deyərsən ha. Hə, qardaş, bir də oğlanlarımdan hansını görsən, de ki, anan - Bəybura Beyrəyin yolunu gözləyən kimi, gözləri yolda sizi gözləyir, ay insafsızlar.

Araya sakitlik çökdü... Saniyələr sanki gün kimi keçirdi bu dərddə ana üçün. Lakin bir az sonra yaddaşı yenilənir, hər şey olduğu yerdən - onun 25-26 yaşlarındakı dövrdən başlayırdı...

* * *

Günortanın günəşi yandırır - yaxırdı. Hamı sərinlənmək üçün evdə oturmuşdu, yatan yatmış, yatmayan da öz otağına çəkilmişdi.

Kəkliyin yuxuya getməsindən istifadə edən Suqra ana özünü eşiyyə saldı ki, təklidə heyəti doyunca gəzib dolansın, amma çəliyinin taqqıltısı onu ələ verdi. Hövlnak gözünü açan Kəklik, bacısını yanında görməyincə, yaşına uyğun olmayan cəldliklə yerindən sıçradı.

- Məni yuxuya verib getməyi də təzə başlayıbsan, deyəsən, hə? Demirsənmi yıxılırsan?

- Sən məndən səriştəlisənmi guya? - Suqra ana hikkələndi. - Camaata mən ağıl verirəm, indi məni öyrədənə bax bir. Görəcək günlərim varmı?

- Yaxşı da, ay bacı, bir söz dedim, yüz cavab eşitdim.

- Yersiz danışanda elə olasıdı!

Birdən əlini gözünün üstünə qoyub harasa zillədi:

- O nə çuxurdu orada? Onu niyə qazıblar? - deyə soruşdu.

- İçinə su doldurub həyəti suvaracaqlar.

Kəklik sözü uzatmamaq üçün yalan danışsa da, əksinə oldu.

- Həyəti sulamaq üçün o boyda çuxuru niyə qazıblar? Əməlləri azıb, vallah. Başqa şey fikirləşə bilmirdilər? Camaatın çuxuru yoxdu, həyəti sulanmır guya?

- Nə bilim, qazıblar da...

- Qardaşıma deyəcəm, onu torpaqlasın. Adam bilməz, içinə düşər. Bunların hoqqasına bax!

Kəklik yalanına peşman olub sözü dəyişmək istədi:

- Ağacları bax, ay bacı, gör nə gözəl böyüyüblər.

Çuxur məsələsi Suqranın yadından çıxdı, gözləri güldü.

- Hə. Qoy görüm neçə dənədirlər... bir, iki, üç..., ...iyirmi səkkiz. Düz iyirmi səkkiz dənədir. Necə də qəşəngdirlər e!

Danışdığı yerdə Suqra ananın yadına nə düşdüsə, ayaqlarına baxdı, o yan bu yana boylandı və başını buladı:

- Ay başın batsın, Tanya! Yənə gəlib məndən xəbərsiz ayağımın qabını geyinib gedib. İndi gəl bunu tap görüm, hardan tapacaqsan.

- Tanya kimdi?

- Yuxarı məhlədən Serojun arvadı yoxdumu? Günü budu... Darvazamızı açıq görəni kimi gəlir, əlinə nə keçsə geyinir gedir. Sonra da boynuna qoya bilmirəm.

Kəkliyin gülməyi də tutdu, ürəyi də ağrıdı. Bacısı yənə də xəyallarıb kəndə, əvvəllərə qayıtmışdı...

Suqra heç bu qədər nasaz olmamışdı, axır günlər vəziyyəti lap pis idi. Kəkliyin ürəyinə bəd gümanlar gəlir, sonra qorxub pis fikirləri özündən uzaqlaşdırırdı. Hərdən ona elə gəlirdi ki, bu da Allahın işidir: bacısının yaddaşı bu günə düşməsəydi, kəndin adını gündə yüz dəfə çəkməsəydi, kim bilir, bəlkə də, hər şey unudulardı gedərdi; gənclər, uşaqlar o kəndin varlığını da unuda bilərdilər, olub-keçənləri də...

Kəklik yənə əllərini göyə tutdu: "Ey Suca Seyidin cəddi! Səni and verirəm Allahın birliyinə, mənim bacımın dərдинə əlac elə! Yazıqdı. Ondan başqa heç kimim yoxdu. El-aləmin gözündə kiçiltmə onu. O elə qadın deyildi, özün ki tanıyırdın... Allah sənə rəhmət eləsin! Cəddinə qurban olum! Bacıma kömək elə!"

* * *

...Suca Seyid kəndin çox hörmətli adamlarından biri idi. Adı Sücaəddin olsa da, hamı ona Suca Seyid deyirdi. Ağır cəddi vardı.

Çox mehriban və xeyirxah insan olan Suca Seyid kənd məktəbində tarix müəllimi idi. Onun atası da, babası da mötəbər insanlar olmuşdular. Əlində hikmət vardı: yanlarına gedən xəstələr şəfa, dərdi olanlar şəfa tapardılar. Kənddə onların cəddinin möcüzəsinə inanmayan yox idi.

Suca Seyidlə bağlı bir əhvalat, hələ də insanların yadından çıxmamışdı.

...Yaz vaxtı Suca Seyid bir neçə müəllim yoldaşı ilə oturub çay içirlərmiş. Kəndin ucqarındakı erməni məhləsində yaşayan Akop adlı bir pinəçi də burada oturubmuş. Yemək zamanı bir-iki qədəh araq içmiş Akop ayağa durub Suca Seyidə yaxınlaşır və onunla hənək etməyə başlayır. Seyid ağır adam olduğundan kefli erməninin sözlərinə məhəl qoymur. Camaat da nə qədər deyirsə, Akop yenə gəvəzəliyindən əl çəkmir... Xeyli səbr etdikdən sonra Suca Seyid ayağa durur və hər kəsin gözü qarşısında erməninin qulağına nəsə deyib gedir. Erməni yerindəcə donub qalır, sonra başını aşağı salıb oradan uzaqlaşır.

Sabahı gün kəndə xəbər yayılır ki, Akop dəli olub. Əllərini yerə qoyub it kimi hürür. Millət yığılıb ona baxmağa gedir və gələnlər Akopun həqiqətən də it kimi dörd pəncəsinin üstündə durub hürdüyünü söyləyir. Ondən kim nə soruşurmuşsa, adam kimi danışa bilməyib, gah ulayır, gah da zingildəyirmiş. Hətta hirsələnib onun-bunun üstünə də atılmış. Bu məsələdən xəbər tutan kənd ağsaqqalları onun Suca Seyidin qəzəbinə gəldiyini və lənətləndiyini deyirlər. Bir necə gün davam edən bu hadisədən sonra Akopun bütün qohum-əqrabası yığışib Seyidin qapısına minnətə gəlir, yalvarıb-yaxarırlar ki, onu bağışlasın və dərdinə əlac eləsin. Bu qədər insanın sözünü yerə salmaq istəməyən Suca Seyid durub eşiyə çıxır. Həyətdə hürə-hürə o yan bu - yana dolaşan Akopa yaxınlaşır. Kəmərinə belindən açıb üç dəfə yerə çırpır. Bir saniyə keçməmiş namussuz Akop silkinib ayağa qalxır. Suca Seyidə yaxınlaşıb onun ayaqlarına döşənir. İlk dediyi sözlər - ondan üzr istəyib tövbə etməsi olur.

Suca Seyid də ata-babası kimi erkən yaşlarda rəhmətə getmişdi. Ürəyi zəif idi, müharibənin dəhşətlərinə dözməyib bir sabah namaz üstəcə keçinmişdi. Lakin onunla bağlı möcüzələrin şahidi olan adamlar bunları hər yerdə danışır, Seyidlərin ruhuna rəhmət, belə qüdrəti verən Allaha şükür oxuyurdular.

Hərdən Kəklik öz-özünə düşünürdü ki, niyə Seyidlərin cəddi ermənilərin hamısına qənim olmadı? Niyə qırıb-batırmadı onları? Niyə müqəddəs ruhları narahat edən bu kafirləri birdəfəlik yer üzündən silmədi, itə-qurda döndərmədi? O gözəllikdə kəndləri, ev-eşikləri, bağ-bağatları, uşaqı-qocalı günahsız adamları məhv eləməyə imkan verdi?!.. Sonra da fikirləşirdi ki, seyidlərin cəddi neyləsin, millətimizin öz günahıdır bu. Deyirlər, "qurdla yoldaş olanın comağı çiyində ola". Ermənilər xalqımızın başına oyunlar açmışdılar, amma biz yenə də onlarla mehriban qonşuluq edirik, kirvə tutur, ocağımızın başında otuzdururuq. Belə namərdlərə inananın başına hər zülüm gələr! Onların gözünü bir dəfə yaxşıca qorxutmaq lazım idi, bir də üstümüzə ayaq ala bilməyəydilər.

Kəklik xatırlayırdı ki, kənddə qonşusunun iri bir iti vardı. Bu it dadanmışdı hinə - hərdən toyuq damına girib ən gözəgəlimli toyuqlardan ikisini-üçünü boğurdu. Neçə dəfə qonşuya şikayət eləmişdilərse də, faydası olmamışdı. "Nə bilirsiz ki, hinə girən mənim itimdi? Lap tutaq ki, mənimkidi, sizə görə, itimi öldürəsi deyiləm ha!" - deyərək, etinasızlıq göstərmişdi.

Bir gün Suqra yenə də hindən iki mürdar olmuş toyuq tapıb, dodaqaltı deyinə-deyinə, tullamağa aparanda Qadir kişi görmüşdü. Toyuqları arvadının əlindən alıb qonşu həyətdə keçmiş və ölü toyuqlarla həmin iti o ki var döymüşdü. O gündən sonra toyuqlar itin belində yatsalar belə, lap

qabağından yeməyini aparsalar da, qorxusundan başını çevirib onlara sarı baxmırdı da.

Bax, erməniləri də əzəl gündən beləcə cəzalandırısaydıq, ağızları nəydi ki, bizdən torpaq istəyəydilər, xalqı qırıb-çataydılar, kəndlərimizi, şəhərlərimizi talayaydılar?! - deyə düşünürdü Kəklik.

Heyif! Kənd də bir kənd idi ha! Gözəl, axarlı-baxarlı... Bir tərəfdə ucu-bucağı görünməyən, hər ağacı bar gətirən bağlar, bir tərəfdə gur-gur axan, dumduru arx... Suyu da buz kimi soyuq. Ayağını suya salanda, adamın dişi dişinə dəyirdi.

Körpə vaxtı Suqra bir dəfə arxa düşmüş, kəndin o başınadək axıb getmişdi. Az qala öləcəkdi, qonşulardan görün olub uşağı sudan çıxarmasaydı. O gündən camaat onu zarafatla "Sara" deyə çağırır, cavanlar hər görendə "Apardı sellər Saranı..." oxuyurdular. 18-19 yaşlarında olanda, Qadir (Suqranın gələcək həyat yoldaşı) belə mahnı oxuyanlardan birinə yaxşıca qulaqburması vermiş, elə o gündən də Suqranın qəlbində özünə yer eləmişdi. Bir il sonra evlənmişdilər. Dörd uşaq anası olsa da, o, hər zaman Qadirin gözündə yeganə gözəl qadın olaraq qalırdı: sarışın, qıvrım saçlı, hündür nazik bədənli, dərrakəli, bacarıqlı... Gözəl yaşamışdılar, oğul evləndirib qız köçürmüşdülər. Bunlar davayadək olmuşdu...

Ermənilərin təzə-təzə başqaldıran vaxtları idi. Kənddən çox adam cəld tərpənib Bakıdan və başqa şəhərlərdən özlərinə ev almış, bəziləri daşınmışdılar da.

Qadir kişi, bir alayın igidinə dəyəcək cəsur qardaşı - Həsret və o biri qardaşlar nə harasa köçmək, nə də kimdənsə qaçmaq fikrində deyildilər. Lazım olacağına elə də inanmasalar da, hər ehtimala qarşı, evlərindəki beşaçılanlarını təmizləyib hazır qoymuşdular. "Hər şey yoluna düşəcək, yuxarılar bu vəziyyəti sakitləşdirəcək" - deyirdilər. Lakin...Bir gün həyətlərində hay-haray qopmuşdu. Evin adamları eşiyə tökülmüş, gördükləri mənzərədən dəhşətə gəlmişdilər. Ermənilər axşamüstü dağın ətəyində mal-qaranı otlaqdan qaytaran Həsreti tutub başını kəsmiş, kəllərdən birinin buynuzuna taxmışdılar. Bədbəxt heyvan başından qan süzülə-süzülə həyətə gəlmişdi. O gün Suqranın saçları ağappaq ağarmışdı.

Həsretin üçünü təzəcə vermişdilər. Qadir kişinin qardaşları, kəndin bir dəstə adamı ilə birgə, mərhumun bədənini düşməndən almaq üçün ermənilər tərəfə danışıqlara getmiş, yolda minaya düşüb parça-tikə olmuşdular.

Daha bir neçə gün sonra isə açıq-aşkar müharibə başlamışdı. Gecə yarısı kəndə silahlı hücum olmuş, qırılan-qırılmış, sağ qalan qaçıb canını güclə qurtarmışdı. Qadir kişi, özünün, qardaşlarının və bir neçə qonşunun ailəsini yük maşınında mühasirədən çıxardarkən, ağır güllə yarası almış, lakin sükanı buraxmayaraq adamları xilas edə bilmişdi. Suqranın qucağında can verəndə "balalarım sənə əmanət" deyib gözlərini yummuşdu. Evsiz-eşiksiz qalan ana, qohum-əqrabanın köməyiylə dərəcə-acıya birtəhər sinə gərməyə çalışmış, yaşamış, minbir çətinliklə uşaqlarını böyütmüşdü.

* * *

...Suqranın nəfəsi güclə gedib-gəlirdi. Rəngi avazıymışdı. Xırıldayırdı.
- Ay bala, ay uşaq, bizim Kəkliyi gören olmadımı?

Suqranın səsine oyanan Kəklik yuxulu-yuxulu əlini üzünə çəkdi:

- Bismillah, bəs mən kiməm, ay bacı?

Suqra zəif səsle aram-aram danışdı:

- Ay qızım, bizim kişi gəlmişdimi mənə xəbər almağa?.. Bəs adam gəlib deməzmi ki, bu evimin nökrəri ölmüş harda qaldı?.. Adam adamı xəbər alar da, atı, dəvəni xəbər almaz ki! Heç darvazadan içəri keçməyəydi, eləcə eşikdən xəbər alaydı... Bir yana baxanda, elə mənəm kimi arvada haqq eləyir. Getdiyim yerdə çul kimi düşüb qalmışam. Demirəm, ev-eşik necə oldu, bu yazıq kişi harda qaldı... Sabah bir arabadan-zaddan tutaq, gedək yurdumuza-yuvamıza.

Kəklik deməyə söz də tapmadı, doluxsunub başını buladı. Suqra davam edirdi:

- Buralarda yer-yurd varmı gecəni yatmağa? Barxanamız hardadı? Bəlkə, elə özümüz piyada varaq gedək evə?..

- Bura Bakıdı, ay Suqra! Hara gedirik, evin tikilsin? Kəndimizmi var daha? Od tutdu yandı kənd, qırıldı-batdı millət! Bir özünə gəl, ay bədbəxtin qızı!

Suqranın gözlərində yaş gilələndi. Kəkliyin matı-qutu qurudu. Yuxusu çəkildi. Bacısının halının yaxşı olmadığından indi fərqinə vardı. O, hələ bu vaxta kimi Suqranı ağlayan görməmişdi. Əri gözlərinin qarşısında öləndə də, qayınlarının meyiti gələndə də, Həsretin kəsik başını görəndə də, ev-eşiyi dağılıb gedəndə də... ağlamamışdı. Bəlkə də, bu neçə ildə, elə hər dərdi ürəyinə saldığı üçün, ağlayıb sızlamadığı üçün bu günlərə qalmışdı.

Kəklik: "Məni ölüm elə, ürəyimə daman başıma gəldi" - deyərək, tələsik əyin-başını geyinib özünü bayıra atdı və oğul-uşağı səsledi.

...Suqra sakitcə ağlayır, qırıq-qırıq kəlmələrlə danışdı:

- Ay Allah... Suca Seyid gəlib... deyir, kənddə yaman istidir. Yer-yurd alışıb yanır...

O danışdıqca Kəklik saçlarını yolub özünə divan eləyirdi. Suqra sayıqlayırdı:

- Cəddinə qurban olduğum deyir ki, yaylağa gedənlər daha qayıtmayacaqlar kəndə... Torpaq yanır, -deyir... Ayaq basmaq olmur...

Oğlanları analarının qırış-qırış olmuş titrək əllərini öpür, çarəsizlikdən özlərinə yer tapmırdılar.

Evin ağbirçəyi tənqiyən nəfəsilə indi də özünə ağı deyirdi:

Səksəni, doxsanı keçibdir yaşım...

Əzrayıl - həmdənim, məzar - yoldaşım...

Goruma titrəyir bəlalı başım,

İndi çağırıram, gəl, qoca baxtım!..

Suqra yaşlı gözlərini hələ də doğmalaşa bilmədiyi evin divarlarında gəzdirdi. Dilsiz baxışlarla adlarını çoxdan unutduğu, amma yenə də məhəbbətlə oxşayıb əzizlədiyi balaları, nəvələri, gəlinləri ilə sağollaşdı.

Onun ətrafına yığılan böyüklü-küçüklü hər kəs ağlayırdı. Yerlə-yeksan olmuş torpaqların bəxtsiz analarından biri bəlalı ömrünün son dəqiqələrini yaşayırdı...

Moskva

◆ E s s e

ULDUZLAR MƏCLİSİNİN SAHİBİ

(*qəfil nurlanmalar məntiqi*)

“Yeddi (qat) göyü və bir o qədər də yeri yaradan Allahdır.”

Qurani-Kərim, 65:12'

Bismilləh-ir-rahmən-ir-rahim!

Künyəsi Cəmaləddin Əbu Muhammed, nisbəsi Gəncəvi, təxəllüsü Nizami, adı İlyas ibn Yusuf ibn Zəki Muayyəd kimi çağırılan “Poeziya Allahı”nın dünyası ilə təmas qurmaqdan ötrü bundan qutlu bir giriş sözü bula bilməzdim! Axı, İslam mədəniyyəti kontekstində poeziya Xəvərnəqinin memarı Odur!

Odur Həkim!
Odur Alim!
Odur Münəccim!
Odur Sufi!
Odur Şair!
Odur, Odur, Odur!!!

Poeziya dünyasında üzümü hayana çevirdimsə, Onu gördüm! Gördüm ki, gördüyüm müqəddəslik haləsidir, teyxa nurdur.

Boşuna söyləmirəm: mən Nizami Gəncəvinin məqbərəsini ziyarət edərkən nələri hiss etdimsə, hansı duyğusal vəziyyətə düşdümse, batində necə işıqlandımsa, həmin ovqatı eynilə Misir ehramlarının önündə də yaşadım: qəribə şəkildə birdən-birə rahat oldum, xoşbəxt oldum; unutdum bütün dünyanı və Oldum, Allahımı hər yerdə və özümdə, özümü nur içində buldum. Fikrən səma və meracın emosional yəqinliyində əridim, axdım. Zaman və məkanın intəhasız və təlatümsüz sonsuzluğunda üzüb sahilsizləşdim.

Vəhdət əl-vücudu vücudunda tapmayınca səma və merac olmaz.

Öncə istəyirəm Şairin ruhunu çağırım və düşüm onun ardınca gedim, gedim, gedim ki, bu yazımda, bəlkə, özü mənə kömək olsun, min əsrarın üzərindən pərdələri bir-bir götürsün!

Çünki bilmədiklərim çoxdan çoxdur, söz aləmində taxtım yoxdur, dünyadan gözüm toxdur, daha öyrənməyə vaxtım yoxdur: suallarsa hələ qalır, qalır, qalır...

Yüz il yaşa, yüz il oxu, bilməyəcəksən heçnə nədir: yoxdan vara, vardan yoxa keçən, nəyisə heçnə, heçnəni də nəsə eləyən yalnız Odur, Oyunçudur, Ovsunçudur.

Nizaminin "Xəmsə"si tamamən sirlər xəzinəsi: hər beyt bir şifrə; anlamaq üçün kodları ya gərək Quranda axtarasan, ya elmi-nücumda, ya tarixdə, ya mifologiyada, ya həndəsədə, ya da Şərq poeziyasının özündə...

"Yeddi gözəl" - səma çövkəni: bacaran, buyursun. Hər planet isə fəza boşluğunda diğirlənən bir top, bir dönən dəvriş timsalı: fırlana-fırlana kainatın, həyatın mozaikasını əvvəlcə düzüb-qoşurlar, sonra dağıdırlar; əlbəttə ki, yenisinin sonsuzluğu xatirinə. Mahiyyətdə, mənada isə hər şey həmişə həmin o Birdir ki, heç havaxt dəyişmir; yəni "ğul hüvəllahu **əhəd**", yəni Şeyx Nizaminin dediyi kimi:

"Onlar əslən birdir, sən biri tanı"...

Və ya:

**"Birə çat, ikidən əl üz, sonra dur,
Bu iki aləmi təpikləyib vur.
Üçə dəlil yoxdur, onu sevmə heç,
Müşrik olma, adla, ikidən də keç.
Üçdən əl çəkməsən, atmasan onu,
Qaldıramazsan vəhdət topunu"...**

Çövkən işarətmə, simvolmu, makro dünyanın mikro modelimi? İki aləmi təpikləmək topu təpikləmək kimi anlaşıla bilirmi? Ariflər məclisində bu, keçərlimi? Məgər dünya topdur? Bütün yer üzü ayaqlar altında tapdaq deyilmi, top kimi təpiklənmirmi? Ancaq bundan ona heç nə olmur: TOPUN yumruluğuna, bütövlüyünə xələl gəlmir. Nədən ki, vəhdət idealını əks etdirir; vəhdət idealında isə urvatlı ilə urvatsız, yuxarı ilə aşağı, kosmosla kaos, müqəddəslə murdar birdir: sərhədsizlik içində o buna qatışıb, bu - ona. Vəhdət həmişə fərqsizlikdir. Ona görə də top simvoldur; birdir, birətdir, böyüyüb həcm bulmuş nöqtədir, sferanın şəkli, "vəhdət əl-vücut" konsepsiyasının eyhamıdır; çövkən ağacı topa dəydimi, top torpaq üstündə səma cismləri kimi ora-bura trayektoriyalar cızır, tale oyunu oynayır. Bu topa yetmək üçün gərəkdir ki, ikidən (Hürmüzd və Əhriməndən) keçəsən, üçdən (Atadan, Oğuldan və Müqəddəs ruhdan) əl çəkəsən.

"Bəhramnamə" həft peykər, yəni yeddi səyyarə arasında at çapan haqqında bir dastandır, sözlərə yığılmış enerjilə vəhdət topunu diğirlədən bir dastandır.

Vəhdət əl-vücutda dönüş Bəhramın yoludur: birə çatmaq təriqətidir... Təriqətin həqiqətidir: Bəhram özünü dərk edə-edə özündən qurtulur, fəna olur, fənada baqiləşir, fənanın əbədiyyətinə və səssizliyinə çəkilir.

Nizami də birdir, Nizamidən birdənədir: olmayıb, yoxdur, olmayacaq da! Əgər poeziya Allahı Nizamidirsə, onun "Xəmsə"si söz mülkünün qibləgahıdır, söz Məkkəsidir.

NİZAMİ VƏHDƏT ƏL-ŞÜARADIR.

Bu, mənim məqaləmin haradasa "Nəti-Nizami" adlandıracağım başlanğıc məqamıdır; bir esseistikadır, Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı ilə bir salamlaşmadır.

Bundan o yanısı isə artıq Şərq ritorikasından kənar bir təhlil, hermenevtik yozum kimi düşünülüb.

“YEDDİ GÖZƏL” SARAY DASTANI KİMİ

Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı “Yeddi gözəl”i Nizami “Xəmsə”sini təşkil edən beş poemadan biri bilir. Bu kontekstdə “poema” anlayışından bəhrələnmək nə qədər doğrudur? “Bəhramnamə” və eləcə də digər Nizami əsərləri hansı əlamətlərinə görə, hansı məntiqə əsasən poema sayılır? Heç bu həcmdə, bu uzunluqda, lap sadə desək, bu boyda da poema olar?

Sual dolu mənə tuşlanacaq baxışları təsəvvür edirəm və onları öz sualımla qarşılayıram: bəyəm “İliada” və “Odisseyə” əsərlərini “epik poema” adlandırmaq düzgündür? Xeyr, səhvdir: bu, ədəbiyyat nəzəriyyəsində təsnifat kasadlığıdır, vəssalam. Məgər Homərə aed, yəni dastan söyləyən aşiq kimi yanaşmırdılar? Yəqin bizim ədəbi camiatın əksəriyyəti bilir ki, hətta A.S.Puşkinin “Yevgeni Onegin”inə də “poema” demirlər: deyirlər ki, mən rusların dediyini deyirəm, “Yevgeni Onegin” - eto roman v stixax”, yəni “Yevgeni Onegin” şeirə oturdulmuş romandır”. Çox mükəmməl filoloji definisiya: əsərin janr, forma mahiyyəti tam güzgülənir.

Nizami Gəncəvinin “Xəmsə”si də elə bir dastanlar, baxın, poemalar yox ha, məhz dastanlar toplusudur ki, məsnəvi³ qəlibinə oturdulub, klassik şeir üslubiyətilə nizamlanıb, bədii kitab mətni kimi vizuallaşdırılıb. O, öz ideyalarını, düşüncələrini, didaktik əhvalatlarını məsnəvi formatında dastanlaşdırıb və saray camaatına ünvanlayıb, daha dastançılıq üçün səciyyəvi epik xalq təhkiyəsindən faydalanmayıb. Hərçənd fərq eləməz: dastanda ona da, buna da, hətta dialoji dram epizodlarına da həmişə yer tapılır.

Azərbaycanda ədəbiyyat nəzəriyyəsi, sovet filoloji ənənəsinin davamı olaraq, bəyan eləyir ki, məsnəvi klassik şeir növüdür, irihəcmli hekayətlərin, epik məsşətblı tarixi hadisələrin təsvirindən ötrü yararlıdır və yalnız öz iki misrası arasında qafiyələnən çoxsaylı beytlərdən qurulur. Əgər belədirsə, onda “məsnəvi” anlayışı işləndiyi zaman “poema” sözüne ehtiyac qalmır.

Məsnəvi Ortaçağ müsəlman mədəniyyətində mifləri, dastanları, əfsanələri, nağılları şeirə köçürmək, onları şeirlə ifadə etmək təcrübəsinin gerçəkliyidir. Çünki **MƏSNƏVİ KLASSİK ŞƏRQ ŞEİRİYYATINDA ZATƏN ELƏ POEMANI ƏVƏZLƏYİR. VƏ YAXUD: ŞEİRLƏ QƏLƏMƏ ALINMIŞ QISA RƏVAYƏT VƏ HEKAYƏTLƏR MƏSNƏVİ ADLANIR.** Bütün dünya Ruminin şeirlərinə “Mövlanə məsnəviləri” kimi tanıtım verir. Burada məsnəvi artıq qəlib, şəkil, forma hüdudlarını aşıb bir janr kimi, Şərq şeiriyyəti içre poema kimi xüsusiləşir.

Ancaq dastana məsnəvi demək olmaz. Olsa-olsa **MƏSNƏVİ SARAY DASTANLARININ NƏZM DİLİ KİMİ TƏSNİF EDİLƏ BİLƏR.** Ortaçağların saray dastanları sifarişlə, müəyyən razılaşma əsasında şah tərifi kimi şairlərə konkret məbləğ müqabilində yazdırılırdı. Sultanlara, şahlara layiq olmaq üçün bu dastanlar şeir dilində danışmalıydı, məsnəvi formatında olmalıydı. Çünki onlar sarayın mənəvi-intellektual zinəti sayılırdı, zəmanənin bədii faktı kimi dəyərləndirilirdi. Nə lüzum vardı buna? Əvvəla: təbii ki, şah və ya sultan özünü əbədləşdirməyə, imicini tirajlamağa, reytingini yüksəltməyə, dövrün bədii sənədində ədalətli bir hökmdar, bir mərifət sahibi, bir arif, comərd bir cəngavər kimi təriflənib təsdiqlənməyə çalışırdı. İkincisi: ehtimal ki, saray elitası xalq dastanlarını qaba, primitiv hesab edirdi və onlara əvəz kimi öz alternativ variantını ortaya qoymaq istəyirdi.

“Yeddi gözəl” də onlardan bircəciyidir, saray dastanıdır. Bu nə, yahu, “saray dastanı”? Olası işmi? Saray hara, dastan hara? Tələsməyək: hamısını tək-tək çözəcəyəm.

Öncə onu deyim ki, Nizaminin özü də “Bəhramnamə”də ordan-burdan dastan topladığını dəfələrlə söyləyir, fikirlərini sahmanlayıb onları muncuq-muncuq dastana düzdüyünü⁴ xatırladır. Burada rus tərcüməçiləri də balaca xətəyə yol veriblər, götürüb “dastan” sözünü öz dillərinə “skazka” (nağıl) kimi çeviriblər, Nizaminin əsərlərini Puşkinin ruscasına, Puşkin poeziyasına yaxınlaşdırıblar. Yanlış addımdır. Nə poema, nə nağıl: Nizaminin “Xəmsə”si nəzmə çəkilməmiş, məsnəvidə işlənmiş dastanlar çələngidir və bunun ənənəsi dastançı Əbülqasım Firdousinin 60 min beytlə “düylənədiyi” “Şahnamə”dən gəlir. “Dastançı” sözü sizləri heç də şaşirtmasın: sadəcə, Firdousi, Nizami, Nəvai, Dəhləvi və müsəlman Şərfinin bu kimi digər şairləri bəlli tarixi, mifoloji mövzulardan cəmiyyətin kübar təbəqəsi üçün həmişə məsnəvi formatında uzun müəllif dastanları qoşurdular, kor Homerin yolu ilə gedirdilər. Yeri gəlmişkən, qədim yunan mifolojisinin, fəlsəfəsinin “Bəhramnamə”yə çox böyük etkisi olub.

Mən bu yazını yazmaqda ikən “Ədəbiyyat qəzeti”nin səhifələrində gördüm ki, Nizami irsinin əla tədqiqatçılarından, təfsirçilərindən biri Siracəddin Hacı öz məqaləsində⁵ “Sirlər xəzinəsi”ni dastan adlandırır və ısrarlı olaraq bu termindən bəhrələnir. Qayət sevindim və özümü güvənli hiss elədim. Şübhəsiz ki, Nizami dastannəvisdir, miflərin, nağılların şərhçisidir, onların yorumçusu, yeni variantlarının yaradıcısıdır, şifahi ədəbiyyat nümunələrini Orta əsrlər islam mədəniyyətinin tendensiyalarına, bədii-estetik süsləmələrinə, intellektual oyunlarına uyğun yazılı ədəbiyyat kontekstinə köçürən filosof-improvizatorudur. Ona görə də Nizami əsərlərinə poema demək sadələşmədir, naşılıqdır və kökdən səhvdir.

Niyə mən Nizami əsərlərinin “poema”, “epik poema” deyil də, dastan kimi təsnif edilməsi üçün bu qədər çəba yapıram? Təkcə ona görəmi ki, Nizaminin özü “dastan” anlayışından hər bir zaman yararlanıb və hətta Bəhramın doğum tarixinin təqdim edildiyi parçanı “Dastanın başlanğıcı” adlandırıb? Təkcə ona görəmi ki, müsəlman Şərfinin Ortaçağlara mənsub şeir nəzəriyyəsi “poema” istilahının nə olduğunu bilməyib? Xeyr, əsla! Mahiyyət daha dərinədir. Məsələ bu ki, mən Nizaminin digər əsərlərini bu səfərlilik qoyuram bir kənara, “Bəhramnamə” öz arxitektənik quruluşu, polisemantikliyi, qapsadığı kulturoloji, mifoloji genişliyi, aktuallaşdırdığı bilgiler sistemi etibarlı ilə poetik düşüncənin yox, məhz EPİK DÜŞÜNCƏNİN hadisəsidir!!! Xalqa deyil, saray əhlinə, necə deyərlər, elit təbəqəyə, elit mədəniyyətə ünvanlanmış “Bəhramnamə”nin qəbul olunması üçün Nizami dastanı islamın dini etikətləri, dəyərləri, qanunları müstəvisində nəfis şeirlə məsnəvidə yazmalıydı, epos məsşabını kitab qrafikası ilə, miniatür minimalizmini ilə uzlaşdırmalıydı. Məsnəvi dastanı kitablaşdırır, dastanı beytlərə “doğrayır”, elit mədəniyyət üçün formatlaşdırır. Buna şübhənz olmasın: nədən ki, Nizami xalqla saray arasında bir ötürücü, bir mediator idi və bu missiyanı gerçəkləşdirməkdən ötrü o, dastanı saray adamlarına yalnız məsnəvi axıcılığı ilə sevdire bilərdi.

Mən “Bəhramnamə”ni öyrənəndə buna tam əmin oldum; əmin oldum ki, bu əsər birmənalı şəkildə xalis dastandır və bu dastanın strukturuna bir sıra nağıllar, hekayətlər də əlavə edilib, daha doğrusu, onlar dastan kompozisiyasında “əridilib”.

Bundan əlavə, zətən “Bəhramnamə” adının da elə “Bəhram haqqında məktub”, “Bəhramın tərcümeyi-halı” və ya “Bəhram haqqında dastan” kimi anlaşılması mümkündür. Belə söyləməyə o məqam izn verir ki, dastan qəhrəmanının bütün əsas keyfiyyətləri Bəhramda fokuslaşdırılıb: əgər Bəhram yatıb yuxuda buta almayıbsa da, onun “buta”sı səma cismlərinin vəziyyəti, kompozisiyası ilə konkretləşdirilib; yeni planetlər və ulduzlar bu şahzadəni qəhrəman seçiblər. O, planetar məşəblə bir bahadır. Bəhram olağanüstü gücə malikdir; fəvqəl məxluqlar üzərində fəvqəl ustalıqla qələbələr qazanır, məharətilə hamını heyran qoyur, heyvanları başa düşə bilir; kütlə sevgisinin daşıyıcısıdır, gec də olsa, hər halda ədalətin bərpasına çalışır. Bu yöndən əsər qəhrəmanlıq dastanları, haradasa lap bahadirlıq nağılları və yunan mifologiyası ilə səsleşir. “Bəhramnamə” bir bütövcə kimi epos parametrlərilə “nəfəs alır”.

Həqiqətən, bu əsər “dastan”⁶ anlayışının bütün mənalarını özündə qapsayır. Düzdür, xalq dastanlarının strukturunda əsərin niyə yazılması, kimə ithaf olunması açıqlanmır, orada “Peyğəmbərin mədhi”, “Peyğəmbərin meracı”, “Sözün tərifi” qismində məxsusi bölümlər gözə dəymir. Di gəl ki, məsələn, “Kitabi Dədə Qorqut”un hər bir boyunda ya Muhamməd peyğəmbərin üzü suyuna səlavət çevrilir, ya da ondan əhv dilənir.

Digər bir önəmli cizgi; o cizgi ki, “Bəhramnamə”nin poema deyil, dastan olduğunu bir az daha aydın surətdə göstərir. Bu cizgi miflə dastan arasındakı qan qohumluğudur. Belə ki, Bəhram Nizaminin danışdığı dastanın içində mütəmadi mif dünyasına baş vurub qayıdır. Daha doğrusu, Nizami mif səltənətinə məxsus arxetipik hadisələri BƏHRAMLASDIRIR, onları islam dünyaqavrayışının çərçivələrinə uyğunlaşdırır. Bəhram Kadm kimi, Edip kimi, Ziqfrid kimi əjdəhaya⁷ qalib gəlir, xəzinəyə yiyələnilir, Herakl kimi şirlə (birini oxla vurur, ikisinin arasından tacı götürür) döyüşür, üç yüz əskərlə Çin xaqanı üzərində qələbə çalır.

Elə buradaca soruşulur: niyə məhz üç yüz? Ondən ötrü ki, yunan-pars müharibəsinin m.ö. 480-ci ilə təsadüf edən Fermopil savaşında üç yüz spartalının hünəri mifləşmiş tarixi bir olay idi və Nizaminin bu haqda, şəksiz ki, xəbəri vardı. Nizami istəyirdi ki, Bəhramın üç yüz əskərlə qalibiyyətini əfsanəvi üç yüz spartalının şücaətilə tutuşdursun, Bəhramın bu həyat olayını mif səltənətinə dönüştürsün. Deməli, Nizami Bəhramın gerçək tarixini bilə-bilə onu dastan parametrlərində əfsanəyə, mifə çevirir, super qəhrəmanlarla eyniləşdirir (Yunan Kadm əjdəhanı öldürdükdən sonra onun dişlərini toxum əvəzinə torpağa səpmişdi və bu dişlərdən spartlar, yəni əskərlər “cücərmişdi”. Bu spartalılar da həmin o əjdəha dişindən törəmişlərin varisləri idilər. Burada isə Bəhramın 300 əskəri birbaşa şəkildə 300 spartalıya bir işarə statusunda qavranılır). Nizaminin belə bir paralel aparmağa haqqı çatırdı: nədən ki, Sasani hökmdarı **V BƏHRAM FERMOPİL DÖYÜŞÜNDƏN DÜZ 900 İL SONRA TAXTA ÇIXMIŞDI** və dahi Şeyx də bunu bir əlamət, nişanə kimi yozmuşdu.

Bax, dastan haradasa tarixin, mifin, əfsanənin iri bir aş qazanında qaynadılması kimi bir şeydir: dastan ədəbiyyatın epik hücrəsinin qazanıdır; elə bir qazan ki, orada bütün janrlar, növlər epik təhkiyəyə tabe olur. Bu yöndən folklorçu alim Məhərrəm Cəfərlinin dedikləri mənim məqalə ideyamın kontekstində elə dəqiq yerinə düşür ki: “Dastan reallığın, dastan daşıyıcılarını əhatə edən dünyanın epik koddan verilməsi, epik gerçəkləşməsidir. Bu baxımdan dastanın təqdim etdiyi dünya real dünyanın

fotosu deyildir. Dastanda təqdim olunan dünya, qəbul olunmuş terminologiya ilə desək, epik dünyadır. Epik dünya bütün hallarda gerçəkliyin epik dərkidir və burada real dünyanı olduğu kimi axtarmaq əbəsdir. Real dünya epik dünyada epik söz kodundan gerçəkləşir.⁸ Tam razıyam! Amma mən onu da qəbul eləyirəm ki, bu gün “İliada” və “Odiseya”, Haynrix Şlimandan üzü bəri, haradasa arxeoloji qazıntıların şifrələr xəritəsi qismində, tarixi araşdırmaların kodu kimi dəyərləndirilir.

Bəhram Gur da “Yeddi gözəl” koordinatlarında Sasani hökmdarı V Bəhram kimi gerçək tarixi zamanda yox, dastanın mifopoetik dünyasında, dastan xronotopu içrə, dastan parametrlərinə müvafiq yaşayır və ölür (qeybə çəkilir). Burada Nizami poetik təsvir kodu əvəzinə epik təsvir kodunu daha çox aktivləşdirir: nəql obrazlı poetik ifadəni, qəhrəmanın yaşantı və ovqatlar mənzərəsini üstələyir. Çünki “Bəhramnamə” qəhrəmanlıq dastanıdır: lakin onu “məhəbbət dastanları” silsiləsinə daxil olan astral dastan, rəmzi dastan kimi də definisiya etmək mümkündür. Əlbəttə ki, mümkündür, şərti şəkildə hər şey mümkündür: ancaq bu o deyil.

“Yeddi gözəl” qəhrəmanlıq dastanı deyil ona görə ki, Bəhramın şücaəti əksərən yalnız onun özü üçündür; praktiki şəkildə, ünvanlı şəkildə o öz bahadırlığı ilə heç kimi xilas eləmir, heç kimin uğrunda döyüşmür.

“Yeddi gözəl” məhəbbət dastanı deyil ona görə ki, “Bəhramnamə”nin yalnız iki bölümü personajın Fitnə ilə sevgi macərasını əhatələyir və, əslində, Bəhram yeddi gözəllə heç bir sevgi yaşamır.

“Yeddi gözəl” astral dastan deyil ona görə ki, əsərin sonuna doğru Bəhramın həyatında astral gəlişmələr səngiyir, qəhrəmanın əməllərinin motivləşməsilə əlaqəli kosmosun təsirindən danışılır: başqa sözlə, kosmos pərdə arxasına keçir.

“Yeddi gözəl” ailə-əxlaq dastanı deyil ona görə ki, faktiki olaraq Bəhram ailəiçi münasibətlərdə bulunmur; onun valideynləri və yaxınları ilə ünsiyyəti məchulluq həddindədir: oxucu bu barədə yalnız dolayısı ilə, haradasa teleqraf üsulu ilə məlumatlandırılır.

Hərçənd bütün bu dastan növlərinin, və üstəgəl rəmzi dastanların (sakral rəqəmlər və sairə), əlamətləri “Bəhramnamə”də yetərincədir.

Lakin bununla belə, “Bəhramnamə”nin hər şeydən öncə, dastan tipologiyası, janr tipologiyası müəyyənləşdirilməlidir.

Öncə gəlin Azərbaycan filologiyasında təsdiqlənmiş dastan nəzəriyyəsinin möhürünü bir innovativ ideya ilə qıraq, dastanla bağlı yeni düşüncə müstəvisinə varıb gedək. Fikrin dürüslüyünü qorumaqdan ötrü mən dastan sözünün mənalarına M.Təhmasibə istinadən bir göz gəzdirmək istərdim; çünki mənim innovativ ideyam, zətən, M.Təhmasibin söylədiklərində proqramlaşdırılıb: “Misal üçün, B.Millerin (fars-rus lüğətinin müəllifi - A.T.) verdiyi məlumata görə, dastan həm nağıl, həm povest, həm də roman deməkdir. Geniş mənada bu söz, ümumiyyətlə, bədii əsər mənasını daşıyır... Məlum olduğu üzrə, klassiklərimiz bu sözü əhvalat, hekayə, macəra, tərcümeyi-hal, hətta tarix mənalarında işlətmişlər. Eyni zamanda bu söz rəvayət, xalq romanı, xalq kitabı mənalarını da daşımışdır”⁹. Və, nəhayət, özü də ən başlıcası, dastan aşiq ədəbiyyatının janrıdır. Çox gözəl: ümimilikdə, M.Təhmasibin dastan təsnifatını özündə qapsayan araşdırmaları haradasa Mendeleyev cədvəli kimi bir şeydir.

Mən indi bu cədvəldə boş saxlanılmış ön xanalardan birini doldurmaq, bizim dastan qavrayışımızı yeniləmək istəyirəm. Öz tipologiyasına görə mən dastanları iki qismə bölürəm: 1) xalq dastanları; 2) saray dastanları.

Onları qohumlaşdıran bir çox parametrlər mövcud: o da, bu da epik düşüncənin məhsulu olub epik koddan açılır. Xalq dastanları anonimdir, şifahi ədəbiyyat nümunələridir; saray dastanları isə yazılı ədəbiyyata aiddir, saray ədəbiyyatının formasıdır və konkret müəlliflər tərəfindən intellektual elita üçün işlənilib ki, şah və ya sultanlar da bu elitadan hesab olunur. Əgər xalq dastanlarında süjet, hadisə, personajlar arasındakı əlaqə çox mühüm bir cəhətdirsə, saray dastanlarında olaya, qəhrəmana və onun əməllərinə müəllif münasibəti daha üstün mövqedədir. Xalq dastanında aşiq coşqulu təhkiyəçidir, dinləyici-tamaşaçı marağını güdən nağılçı-aktyor-improvizatorudur, saray dastanında isə şair təhlilçidir, analitikdir, qəhrəmana müxtəlif dəyərlər sistemində, intellektual oyunlar müstəvisində yanaşan filosofdur və bu tədqiqatçı-təhlilçi-filosof-şair aşıqdan fərqli heç vədə özünü qəhrəmanla eyniləşdirmir, sadəcə, onu bir xəyal-mif kimi uzaqda saxlayıb, pərdələr arxasından müşahidə edib nə özünə, nə də oxucusuna yaxın buraxır; onu görk-nümunə statusunda saxlayır.

Saray dastanı tarixi mifləşdirməklə məşğuldur.

Xalq dastanı hamını mifoloji gerçək olduğuna inandırmağa çalışır, miflə məişəti bir-birilə kəsişdirir.

Saray dastanında isə məişət yoxdur: yalnız anturaj və dekorlar var.

Xalq dastanı yüngül aşiq havacatları ilə qrafikləşir.

Saray dastanı işıqlı, əlvan miniatürlər fonunda oxunan muğam kimidir.

Xalq dastanlarında nəzm və nəsr həmsərhəddir, saray dastanları isə yalnız məsnəvi ilə yazılır; yəni bunlar, əgər belə demək caizsə, yonulmuş, hamarlanmış dastanlardır, dünya modelini, dünyanın fəlsəfi şəklini şeirlə epik koddan təqdim edən dastanlardır.

Odur ki, mənim fikrimcə və ya mənim bildiklərim qədərincə, “Yeddi gözəl” öz tipoloji təsnifatına görə Bəhram mövzusunda qələmə alınmış saray dastanıdır. Janr etibarı ilə “Bəhramnamə” fantastik ədəbiyyat nümunəsidir, müasir fəntezi janrının klassik modelidir. Ayrı cür desəm, “Yeddi gözəl” fəntezi janrında yazılmış saray dastanıdır. Bunu Homerin “İliada” və “Odisseyə” dastanları barədə də demək olar.

Bilirəm, mənə həməncə irad tutacaqlar ki, Nizami dövründə fəntezi janrı hələ yox idi, hələ heç formalaşmamışdı da. Razıyam. Amma bir məsələ var. XX yüzilin ədəbiyyat və kinematografiyasında təsdiqlənmiş fəntezi janrının ənənəsi, poetikası Ortaçağların epos və macəra romanlarından qaynaqlanır: burada mif və nağıl motivləri sanki bir də yeni yozumda yeni fantast təxəyyülü ilə aktivləşdirilir.

Bu yöndən yanaşanda elə “Bəhramnamə” də şeirlə yazılmış macəra romanıdır və buradakı macərələrin gerçək dünya ilə heç bir bağlantısı yoxdur; hər şey olağanüstü bir ovqatla süslənib; hər şey ezoterikdir. Bu da fəntezi janrının mühüm əlamətidir. Məhz bunun ucbatındandır ki, V Bəhramın dastan koordinatlarındakı fiquru ilan kimi bir-birinə sarınmış çoxsaylı mif, dini əfsanə və nağılların hörükləri içindən görsənir. Amma bununla bərabər gərək yaddan çıxarılsın ki, bütün dastanlar zətən macərədir və macərələr üzərində qurulur. “Bəhramnamə” ezoterik aləmin macərə dastanıdır.

“Yeddi gözəl”dən tanınan dünya hipotetik dünyadır; gerçəkliyə paralel dünyadır ki, orada mifik məxluqla da, əfsunla da, sehlə də, möcüzə ilə də macərə kontekstində qarşılaşmaq mümkündür. Dastanın qəhrəmanı Bəhram sanki daim gerçəkliklə yuxu, real aləmlə paralel dünya arasındakı marşrut üzrə hərəkət edir. Bir ox atban şirle şikarını bir-birinə pərçimləmək,

əjdəhanın canını almaq, gurun ayağını qulağına tikmək, iki şir arasından tacı götürmək, sonra isə yeddi gözəlin yeddi nağılında paralel dünya personajlarının talelərini susub acgözlüklə dinləmək Bəhramin əməllər arasında bir səyyah olmasına işarədir. Hətta onun qeybə çəkilməsində belə bu eyhamı sezmək olur.

“Bəhramnamə”də Nizami, bütün digər məziyyətlərlə bərabər, özünü həm də fantast bir yazıçı, kollektiv universal modellərdən və ya kollektiv bilincsizliyin motivlərindən yararlanan dastançı-şair kimi tanıdır. Bütün bunlar da onu deməyə imkan verir ki, **“YEDDİ GÖZƏL” FƏNTEZİ JANRINDA YAZILMIŞ SARAY DASTANIDIR; İNTELLEKTUAL EZOTERİK MACƏRA DASTANIDIR!**

RƏQƏMLƏRİN VƏ RƏNGLƏRİN MİSTİKASI

Nizaminin yazdığı təkcə dastan deyil ki, həm də lövhi-məhfuzdur, işarələr, bildirmələr sistemidir, astroloji xəritədir, matriksdir, qaranlıq fəzanın içinə atılmış mirvari boyunbağıdır. Elə bir boyunbağı ki, onun hər mirvarisi bir cür semantikleşir, bir cür şəfəqlənir.

Məlumdur ki, “Yeddi gözəl” dastanının əsl və əsas, hətta Orta əsrlərin daş basmalarında saxlanmış¹⁰ adı “Bəhramnamə”dir; Nizami cəmi bir dəfə, o da “İskəndərnamə”də, öz yaradıcılığı ilə bağlı qısa arayış, və, bəlkə də, hesabat verərkən “Məxzənül-əsrar”, “Xosrov və Şirin”, “Leyli və Məcnun”dan sonra “atını həft peykər üstünə çapdığını”¹¹ söyləyir. Yəni bu qədər, ayrı heç nə; daha heç bir yerdə Nizami öz “Bəhramnamə”sinə “Həft peykər” deməyib. Hətta “İskəndərnamə”də, mən belə düşünürəm ki, Nizami məhz planetləri nəzərdə tutaraq danışmış, “həft peykər” sözü ilə “Bəhramnamə”ni, sadəcə, eyhamlaşdırıb; daha öz əsərinə ikinci kərə “ad qoydu” eləməyib.

İndicə xatırladığım fakt nizamişünaslıqda çoxdan məlum bir məsələdir: yeni nizamişünasların hamısı bunu bilir; bilir ki, “Həft peykər” “Bəhramnamə”nin ləqəbi, ayaması kimi bir şeydir; bilir ki, farscadan tərcümədə “həft” yeddidir, “peykər” isə ulduzu, planeti, portreti, fiquru, heykəli nişan verən sözdür və onun semantik çənbəri bunlardan savayı da bir xeyli mənanı özündə qapsayır.

Amma sən bir işə bax ki, “Bəhramnamə” dünya ədəbiyyatında, Şərq poeziyasında məhz “Yeddi gözəl” kimi tanınıb, məşhurlaşmış, haradasa Nizami “Xəmsə”sinin embleminə çevrilib:

“BEŞLİK” YEDDİ İLƏ SİMVOLLAŞIB!

Deyilmişdi bir daha deməyim mənim məqaləmin məramı ilə ilişkilidir. İş bu ki, “Bəhramnamə”nin tarix müstəvisində “Həft peykər”lə (“Yeddi gözəl”lə) əvəzlənməsi, fikrimcə, yeddinin mistikası ucbatındandır. Doğrusu, mən tələffüz rahatlığını da, polisemantikliyi də, “gözəl” kəlməsinə pərçimlənmiş təhrikçi xüsusiyyəti də istisna eləmirəm. Hərçənd bütün hallarda yeddinin etkisi son dərəcə böyük...

Çünki “Bəhramnamə” möhtəşəm bir söz sarayı, harmonik bir tam kimi YEDDİ üzərində qurulmuş, yeddilərlə “suvaqlanmış”, yeddilərlə möcüzələnmiş, yeddilərlə kodlaşdırılmış yeddirəngli bir kosmosdur. “Bəhramnamə”də yeddi rəqəmi 90, Bəhram adı 192, Allah sözü isə 45 dəfə təkrarlanır. Təsadüf, yoxsa dürüst hesablaşma, öncədən cızılmış plan, şifrələnmiş məxfi məna, mahiyyətin rəqəmsal ifadəsi?

Hələlik 9-a keçməyə, 7-də qalaq.

7-nin ezoterik sistemdə necə semantikləşməsi ilə bağlı qısa elmi anons: insanın 7 bədəni var; insan 7 dəlikli bir cismdir; insan bədəni 7 çakra ilə idarə olunur; insan 7 əsas daxili (ürək - Günəş, beyin - Ütarid, ağ ciyər - Ay, qara ciyər - Müştəri, öd kisəsi - Mərrix, dalaq - Keyvan, böyrəklər - Zöhrə) bədən üzvündən ibarətdir ki, onlardan da hər biri 7 planetdən birinin himayəsindədir¹²; Sırr həmişə 7 möhür (pərdə) arxasındadır; qurbanlıq pay 7 qapıya çıxarımaq üçün nəzərdə tutulur; Orta çağlar yalnız 7 (görünən) planet və 7 iqlimlə kifayətlənib; Budda 7 mahiyyətdədir; 7 rəng mövcuddur, 7 - not; septima da 7 pillədir; Qədim Misirdə tanrı Osirisin simvolu 7-dir; Şumerlərdə 7 kainatın işarəsidir; Kəbənin başına 7 dəfə dolanırlar; Budda 7 addımı ilə kosmosun 7 sferasından keçib zaman və məkansız olur; həftə 7 gündür ki, bu da 4 yeddinin (28-in, yəni təqvim ayının) bir 7-sidir; sufi təriqəti 7 dayanacaqdır; əjdəha 7 başlı mifik məxluqdur; 124 (1+2+4) min peyğəmbər üç 7-dir, yəni əbcəddə sayı 777-dir¹³; cənnətdə göylər, cəhənnəmdə qapılar (qatlar) 7-dir; islam mifologiyasında kainatın olum tarixi 70 min il götürülür; 70 min cəhənnəm şəhəri; hər şəhərdə 70 min cəhənnəm evi; Babilistanda kainatı 7 dünyanın bütövcəsi biliblər; Muhəmməd peyğəmbər isə dünya yaranandan 7 min il sonra cahana doğulub; və daha nələr, nələr, nələr...

Bəhrəmin də taleyi Nizami versiyasında yeddindən asılıdır, yeddi ilə müəyyənləşib, kosmikləşib, kainat ölçülü olub. O, həftədir, başqa sözlə, boynuna yeddi şücaət, yeddi hünər və, təbii ki, yeddi maneə (sınaq) biçilib. Gərçi maneə olmasa, igidliyə nə hacət? Maneə yoxdursa, hünər də yoxdur: birinci ikincini şərtləndirir. Yalnız maneəni dəf etmiş insan qəhrəman statusu alır. Bütün maneələrə insan üçün sınaqdır.

Bəhrəmin "həftəxan" kimi təqdim eilməsi onu həm də Firdousinin "Şahnamə" qəhrəmanlarına bənzətmək, İrən və Turan pəhləvanlarına tay tutmaq istəyindən irəli gəlir. "Həftəxan"nın hərfi mənası yeddi oxuyan, rəmzi mənası isə yeddi maneəni adlanmış deməkdir: əbcəddə "həftəxan"ın rəqəmsal toplamı 674-dür ki, bu da ələyir 6+7+4, yəni 17. Məsələ bu ki, "həft" (yeddi) əbcəddə 17-yə bərabərdir. Buradan da belə bir qənaətə gəlirsən ki, "xan", daha düz olar yazsam, "xvan" felini "həft"ə əlavə elə, ya eləmə, nəticə dəyişməyəcək. Çünki:

**"Evi bir, bacası yeddi, babı üç,
Əhli beyt ilə özü on yeddidir".**

Nəsimi beytinin mənası: yer evimizdir, yeddi planet bacadır, üç din yaşamaq qapılarıdır, əhli beyt ilə özü və törəmələri on yeddidir ki, bu da yenə "həft" kəlməsini eyhamlaşdırır.¹⁴

Bayaq dedim ki, yeddi sözü "Bəhrənamə"də düz 90 beytində işlədilib: bu, 90 dəfə 7 deməkdir. Doxsanı yeddiyə vuranda hasil olur 630. Bu da 6+3+0 şəklində yazılarda cavab 9 alınır. Doqquzla yeddini toplayanda cəm ələyər 16. Bu da 6+1 kimi götürüləndə nəticə təkrarən 7 çıxır.

90 dəfə 7, yəni 630 daha nəyi bildirir? 630-u 63+0 kimi götürmək mümkündürmü? Qüsuru yoxdur. Zətən, 63 Muhəmməd peyğəmbərin yaşıdır. Bəs Bəhrəm neçə yaşında qeyb olur?

Dastanın sonuna yavuq Nizami öz qəhrəmanının yaşı ilə əlaqədar bir cümlə işlədir. Bu ol məqamdır ki, Bəhrəm şah günbəzleri möbidlərə paylayıb, tağlara od vurub sarayını tərk ələyir. Bax, onda Nizami yazır ki, şahın yaşı altmış olardı. Neçə idi dəqiq: bunu bilmirik. Amma hadisələrin mahiyyətini dərk etmək üçün dəqiqləşdirməyə şans və ehtiyac var.

Düzdür, epik koddan açılan dastan parametrlərində qəhrəmanın, igidin, bahadırın yaşını soruşmazlar. Ona görə ki mifopoetik gerçəklikdə yaş heç bir önəm kəsb eləmir. Hərçənd Nizami “Yeddi gözəl”də Bəhrəmin illərinin ötüşmə intensivliyi barədə bəzi məlumatları oxucuya tez-tez xatırlatmağı vacib bilir.

Bəhrəmi körpə ikən münəccimlərin və atası İran şahı Yəzdigirdin təkidilə şah Neman (Ərəblərin Ləhəmiyyun tayfasının şahı I ən-Numan ibn İmru əl-Kays: Təkgöz Numan və ya Numan Zəvvar kimi də tanınıb, təqribən 400-418-ci illərdə hakimiyyətdə olub) öz məmləkətinə, yəni Ərəbistana aparır: aparır ki, ona şahlıq təlimi keçib Xosrov qaydasını öyrətsin (oxu: Bəhrəmin Xosrovun invariantı kimi).

Nədən mən deyirəm “körpə ikən”? Çünki dastanda Bəhrəmin bir süd qardaşı mövcud: onun da adı Neman. Bu, Münzirin oğlu Nemandır. Əgər Bəhrəmin Nemanın süd qardaşındırsa, deməli, onlar eyni vaxtda bir dayənin südünü içiblər. Bu fakt sübut eləyir ki, Ərəbistana gətirildikdə Bəhrəmin çağa olub ki, dayə tərəfindən əmizdirilib. Lakin digər bir məqama da diqqət etmək gərəkdir. Məlum məsələdir ki, qədim zamanlarda analar uşaqlarını uzun müddət süddən kəsmirdilər və körpələr 3-5 (hətta istisna hallarda bir az daha çox) yaşa qədər süd əmirdilər. Yəzdigird I Nemana xəbər göndərmək üçün Süheyl ulduzunun Ərəbistanda görünməsinə gözləyir. Xəbərləşmə, Nemanın İrana səfəri və geri dönüşü nəzərə alınarsa, bu, Bəhrəmin doğulmasından bir xeyli müddət keçdiyinə dəlalət eylər. Hesablamanı bu məntiq üzərində qursaq, aşkarlanır ki, Bəhrəmin Ərəbistan məmləkətinə yetişəndə o, haradasa 2-3 yaş arasında olub.

Yalnız 4 il (4 bahar, 4 xəzan) keçdikdən sonra şah Neman əmanət saxladığı Bəhrəmə heç bir zərər, xətər yetməsin deyər, canı sağlam olsun deyər, istidən, buxardan əziyyət çəkməsin deyər təbiəti gözəl, havası sərin bir məkanda memar Simnarın başçılığı ilə Xəvərnəq (Kufə yaxınlığında bir qəsrin adı) sarayını tikdirir. Simnar (tarixən Simminar) “si minarə” kimi yozularsa, 30 minarə, “simin nar” qismində çözülsə, gümüşü od mənalarında anlaşılır. Əbəsəndə Nizami dastanda yazmırdı ki, “Simnarın oduna alışdı Neman”.¹⁵ “Gümüşü od” isə günəş deməkdir. Mən bu mənani daha düzgün hesab eləyirəm. Ondan ötrü kim, Simnarın yeddi rəngli möhtəşəm gümbəz ucaltmış tələbəsinin də adı Günəşdən götürülüb: Şidə farscadan “parlaq” kimi tərcümə edilən “Xurşid” (günəş) sözündəndir. Şiddət sözü də Xurşiddən törəmədir: Şidə Simnarın daha şiddətli, daha ecazkar variantı kimi təfsir oluna bilər. Belə ki, onun inşa etdiyi yeddi rəngli yeddi gümbəz Simnarın Xəvərnəq sarayını bütün komponentlərinə görə üstələyir.

Xəvərnəq (farsca Xəvərnəğ) sarayı tikilməyə başlayanda Bəhrəmin neçə yaşları olardı? Mən təxmin edirəm ki, bu, 7 (3+4: yəni 3 il süd əmib, 4 ilə isə “gurlaşib”, aslana dönüb) yaşdır. Məhz Bəhrəmin bu yaşında ikən “Xəvərnəq” ideyası ortaya atılır. Nədən ki, Şərqi dünyasında uşaqları yeddi yaşından təlim-tərbiyəyə, təhsilə cəlb etməyə, alışdırmağa başlayırlar. Xəvərnəq də elə bu məqsədlə tikilir, Bəhrəmi həddi-büluğ dövründən keçirmək, böyüklər dünyasına ötürmək görevindən ötrü planlaşdırılır.

Xəvərnəq sanki Bəhrəmin şəxsi dünyası, varlıq evi, onun taleyinin, təhsilinin memarlıqda təcəssümü kimi meydana gəlir. Sarayın inşasını Simnar beş ilə yekunlaşdırır. Bu da ona dəlalət eləyir ki, Bəhrəmin düz 12 yaşında Xəvərnəq sarayına ayaq qoyur və indən sonrasına bura, əgər belə demək caizsə, şahzadənin rezidensiyasına çevrilir, onun üçün dünya

modeli olur. Yəni bu saraydan çıxmada da dünyanı dərk etmək, hünər sahibi olmaq mümkün. Xəvərnəq Bəhram üçün haradasa dünya içrə dünya kimidir və bu dünya onun şəxsiyyətini güzgüleyir, şücaətlerini sərgiləyir, arxivləşdirir. Bir sözlə, Xəvərnəq getdikcə BƏHRAMLƏŞİR: o mənada ki, saray Bəhramın həyatını şəkilləndirir, diskret kadr-epizodlarda muzeyləşdirir. Çünki Münzirdən buyruq belə olub: Bəhramın igidlikləri Xəvərnəq divarlarında rəsm edilsin və bu iş usta sənətkarlara tapşırılsın!

12 yaşla bağlı düşüncələrimin dürüstlüyünü isbatlayacaq bir dəlilim də var. Bəhramın adı əsərdə 192 kərə çəkilir və bu, təsadüf sayılmaz. Belə ki, 192 həmin 1+9+2-dir və onların cəmi 12 eləyir. Bu məqam onu açıqlayır ki, Bəhrama himayə eləyən planetlərin yolu hər zaman 12 bürcdən keçir, yəni Bəhram bütün ömrü boyu öz planetlərlə birgə bürcdən-bürcə atını çapmağa məhkumdur. Digər tərəfdən, bu həm də belə yozula bilər ki, Bəhram məhz 12 yaşında uşaqlıq dönmindən ayrılıb özünü və öz dünyasını tanımağa, özgür olmağa, həddi-bülüğ dövrünü yaşamağa başlayır. Xəvərnəqə köçməsilə Bəhramın "hünəri şəfəqlənir".¹⁶ Bu mənada **XƏVƏRNƏQ BƏHRAM ÜÇÜN BİR ÇİLLƏXANADIR!** 12 sayı da çilləni bildiren bir rəqəmdir.

Ortaçağ Şərqi mədəniyyətində tədris həmişə çillə xarakterli olub, çillənin içinə daxil edilib. Şübhəsiz ki, Xəvərnəq möhtəşəm saray olmaqla bərabər həm də bir çillə məkanıdır. Bəhram bu mədrəsə-saray-muzey-çilləxana-dünyada Münzirin oğlu Nemanla birgə elmlərə vaqif olur, planet və ulduzların sirrini, ərəb, fars, yunan dillərini, at sürməyi, çövkən oynamağı, fələyin topunu onun əlindən almağı, yəni göylərə qalib gəlməyi, günəşi öz çövkəninə salmağı, ox, nizə atmağı öyrənir, başqa sözlə, spektral inkişaf müstəvisində kamilləşir. Bunu tədris prosesi də, çillə də adlandırmaq mümkündür, hansı ki mənim təxminimə görə, 7 illik bir müddəti əhatələyir. Əgər 7-dən 12-yə kimi 5 illik, Xəvərnəqdə isə 7 illik təhsil alıbsa, deməli, Bəhram ilk dəfə ova 18-19 yaşlarında çıxıb. Bir də onu rəsmi şəkildə bəyan eləyim ki, Şərqi məmləkətlərinin ənənəvi tədris sistemi üçün 12 illik təhsil tam qanunauyğun bir hadisədir.

Nədən mən gümanımda, təxminlərimdə belə israrlıyam? Əlbəttə ki, Nizamının məlumatlarına əsasən. Şeyx əş-şüara öz qəhrəmanını ova çıxararkən dastanın fikir partiturasına bu ifadələri atmağı lazım bilir:

**"Onda ki Bəhramın üzü nur saldı,
Yəmən dərisindən xamlığı aldı,
Könüldən şad etdi bu iş Münziri
Necə ki Süheyldən parlayar dəri".¹⁷**

Bu, aşkar dəlildir, Bəhramın çilləni tamamlamasına, 18 yaşının bitdiyinə, müəyyən bir kamillik səviyyəsinə vardığına bir eyhamdır. Nədən ki, sufilərin fəlsəfə lüğətində "xam" sözü mühibin (neofit) ruhsal durumunun bildircisi kimi qavranılır. Bu xüsusda Mövlanəni zikr edək, kifayət olsun: "Xam idim, bişdim, yandım". Daha çox xırdalamağına ehtiyac görmürəm: hər şey bəlli; ruhun kamilləşmə mərtəbələri. "Yəmən dərisindən xamlığı aldı" ifadəsinin işlədilməsi də, əslində, Bəhramdan həddi-bülüğ dövrü əlamətlərinin getdiyini, onun kişilər dünyasına adlandığını, qabalıqdan, naşılıqdan, biliksizlikdən, bir sözlə, xamlıqdan qurtulduğunu aydınlaşdırır. Bunun hədiyyəsi, mükafatı isə, təbii ki, ovdur, ovda şücaət göstərmək imkanındır.

Heç əbəs deyil ki, Xəvərnəq sarayında nəzəri təlimlər bitincə qəhrəmandan ötrü əməli təcrübə başlanğıcı gurları dağlamaqdır və dörd yaşa yetməmiş gurlara qiyməməkdir. 4 bahar, 4 xəzan keçməmiş gurları

öldürmək yasaq. Fikir verin, Nizami Bəhramı gurlarla hipotetik olaraq eyniləşdirir: belə ki, Bəhram da Ərəbistanda 4 il yaşadıqdan sonra onun üçün Xəvərnəq tikdirilir. Bəhram dastan kontekstində sanki "gurlaşdırılır". Dağlamaq burada damğalamaq kimi başa düşülməlidir: haradasa bu damğa ilə Bəhram bütün gurları "özəlləşdirir": hər bir kəs gur ovlayanda damğaya baxıb da bilir ki, gurun əsl sahibi, gurlar hökmdarı kimdir.

Gur dağlamaq-damğalamaq ov vərdişlərini (Fitnə də Bəhrama dastanın davamında məhz bunu xatırladacaq) cilalamaq kimi, ov məşqi kimi və Bəhramın hünərlərinin özülü kimi qavranılır. Bu isə, vaxtapan bir prosesdir. Ona görə mən Bəhramın gur dağlamaq işində pərgar olması üçün sərf etdiyi zamanı 3 illə müəyyənləşdirirəm.

Deməli, Bəhram artıq təxminən 21 yaşında bir igid olmalıdır. Onun növbəti hünəri əjdəhanı öldürmək və xəzinəyə (oxu: hakimiyyətə) yiyələnmək, "Gur", yəni əjdəha öldürən ləqəbini qazanmaqdır. Mifopoetik dastan dünyasında bizə elə gəlir ki, qəhrəman hər gün bir igidlik göstərir və o, haradasa zamansızlıq içində yaşayır; yaşlanmır. Mifopoetik dünyanın, nağıl dünyasının qanunlarından biri budur: heç kəs vaxtı hiss eləmir. Saray dastanlarında isə zaman periodik olaraq hər dəfə öz hökmünü ortaya atıb mifopoetik dünyanın şüşələrini qəfil sındırır. Nizami isə Bəhramı bir epos qəhrəmanı kimi yaza-yaza, onun hünərlərini dastanlaşdırma-dastanlaşdırma illəri hesablamığı da, miflə gerçəkliyi paralelləşdirməyi də unutmur. Sözümlə canı bu ki, Bəhramın hər hünəri konkret vaxt sərfidir.

Bəhramın dişli guru izləməsi, əjdəhanı öldürməsi, xəzinəyə sahiblənməsi (və, yəqin ki, 300 dəvə yükü qədər xəzinəni sarayına daşıdırması) sürəkli bir zaman kəsimində yaşanan olqudur. Adam hər gün əjdəha öldürür ki? Ya da xəzinə tapmır ki? Bu, qələbədir, bayramdır, şadanalıqdır, kef məclisləridir, dillərdə-ağızlarda dastan olası, gurun Bəhrama lütfkarlığı kimi rəvayətə çevriləsi bir söhbətdir. Ona görə mən Bəhramın bu hünərinə təqribən daha 1 il ayırıram. Bu minvalla Bəhram çatır 22 yaşına. Şah oğlu olub başqa bir şahın yanında böyümək (bu, tarixi faktdır) və gənc yaşlarında əjdəhanı öldürmək yunan mifologiyasından Edipi xatırlatmırmı? Bəhramın öncə əjdəhanın gözlerini çıxartması Polifem və Təpəgöz olayından bir nişanə sayılmazmı?

Bundan o yanısı, yəni Bəhramın Xəvərnəq sarayında yeddi gözəlin təsvirini görməsi, onun atası Yəzdigirdin ölümündən xəbər tutması, İrana qoşun çəkməsi, iranlılarla məktublaşması, iki şirin arasından tacı götürməsi və nəhayət, taxta əyləşməsi miladın V əsrinin ritmlərinə uyğun yəqin ki 5 il çəkər. Tacın iki şir arasında olması təsadüf, oyun və ya qurğu deyil, astral xəritənin dediyidir. İş bu ki, Bəhram şir bürcündə doğulub, şir (əsəd) bürcündə də taxta əyləşib. Yəni bu şirlər rəmzlərdir, antik mədəniyyətdən götürülmüş rəmzlərdir; nədən ki, Qədim Yunanıstanda iki şir səltənətin qoruyucusu sayılırdı.

Belə məlum ələyir ki, Bəhram İran taxtına çıxarkən onun 27 yaşı olub. Bu da 2+7-dir ki, o da 9-a bərabərdir. Yəni həmən 9 (90=9x10; 45=9x5)!

Beləliklə, Bəhram yeddigöz kəməri bağlayıb 27 yaşında yeddi pilləli İran taxtına əyləşir və Nizami başlayır artıq onun ədalətindən, səxavətindən, haradasa ideal bir dövlət qurduğundan, bu məmləkətdə şahinlə göyərçinin bir uçduğundan, şahın 1 gün işləyib 6 gün kef sürdüyündən və el içində məşhurluğundan danışmağa. Sual: belə bir sahmanlı dövlət yaratmaq, Yəzdigirdin zülmünü camaata unutturmaq, özünü xalqa sevdirmək neçə ilə başa gələ bilərdi?

“Yeddi gözəl” dastanını diqqətlə oxuyanların məlumudur ki, əsərin bu hissələri hansısa məqamlarına görə Yusif peyğəmbərin “varıb da Misirdə sultan olmuş” əhvalatına bənzəyir. Bizə bəllidir ki, Yusif peyğəmbərin Misir missiyasının əsası 7 illik bolluq və 7 sənəlik qıtlıqla bağlıdır: məhz bu dönmə tanrının nəbisinə (yuxunu düzgün yozduğu və anındaca tədbir tökdüyü üçün) Misirdə aşırı hörmət, şöhrət və sevgi qazandırır, insanlarda ona, onun sözüne tükənməz inam oyadır.

Nizami də öz dastanında təqribən bu əhvalatın ardınca gedir. Bəhrəmin İran hökmranlığının başlanğıcı misilsiz bir firavanlıqla müşayət olunur. Firavanlıqsa dövlətin qurulması üçün son dərəcə mühüm bir şərtədir. Ona görə də mən elə güman eləyirəm ki, Bəhrəm sanki Yusif peyğəmbəri təkrarlayaraq, tanrının nəbisindən nümunə götürərək İran dövlətini bir vəhdət, harmoniya halına gətirir. Ancaq Bəhrəm variantında bu prosesə 4 il sərf olunur. Haradan aldım mən bu 4-ü?

İş bu ki, bolluq, rahatlıq, xoşbəxtlik dönməindən sonra həmənəcə məmləkət acınacaqlı qıtlıq illərinin əziyyətlərinə qatlaşmalı olur. Bu, məlum dini əfsanə ilə birbaşa analogiya yaradır. Lakin Nizami qıtlıq müddətinin 4 il davam etdiyini söyləyir və Yusif peyğəmbərlə Bəhrəmin tale olayları arasındakı eyniyyəti pozur, akvarel oxşarıqlarla kifayətlənir: 7-ləri 4-lərlə əvəzləyir; yəni o, bu dəfə də 4 bahar, 4 xəzan nisbətini qoruyub saxlayır. Qoşalaşdırma, bərabərləşdirmə, güzgüvari təkrarlar, tənlik prinsipi isə epik süjet matrikslərinin tələbidir, mif, dastan, nağıl poetikasının, süjet partituralarının özəl qanunudur. Odur ki, mən qıtlığın 4 il çəkdiyindən xəbər tutunca, əlüstü kəsdirirəm ki, firavanlıq dönməi də 4-cə il sürübmüş... Yəni 2x2 qədər asan.

Firavanlıq və qıtlıq şah Bəhrəm üçün sınaqdır, onun əqli imkanları, ədaləti, səxavəti, insani keyfiyyətləri üçün bir yoxlanışdır, şahlıq imtahanıdır, şahlıq çilləsidir. Bu sınaq 8 il davam edir və bu 8 ildə Bəhrəm Gur 35 yaşına varır. 35 yaş kişinin fiziki imkanlarının zirvəsidir. Bu çağdan sonra faktiki olaraq yorğunluq dövrü başlayır və fiziki enerji günbəgün tükənir. Nizaminin dediklərinə huşyar olsaq, onda görəcəyik ki, firavanlıq və qıtlıq illəri ötüşüncə İranda Bəhrəm şahın məntiqli hökmləri və davranışları sayəsində **MÜTLƏQ SƏADƏT** bərqərar olur, insanlar müxtəlif diyarlardan axışib nəznemət, eys-ışrət, çal-çağır içində ömür sürmək üçün İrana gəlirlər¹⁸. Çünki İranda 70 illik qəm qurtarır, məmləkətdən ölüm qovulur və bu **MÜTLƏQ SƏADƏT DÖNƏMİ** tam 7 ilə sığışır.

Məhz mütləq səadət dönməində Bəhrəm şah öz fiziki enerjisinin zirvə nöqtəsinə müvafiq əsl sevgi - Fitnə sevgisi - yaşayır. Bu belə də olmalı idi: ümumi səadətdən Bəhrəm şaha da pay düşməli idi. Görünür, elə bu səadət illərinin birində “Bəhrəm və Fitnə” əhvalatı vaqə olur. Nizaminin təsvirlərindən aydınlaşır ki, şah Fitnəni mütəmadi özü ilə bərabər ova apararmış. Ancaq Bəhrəm - Fitnə konfliktinin gerçəkləşməsi Bəhrəmin 35 yaşını gözləyirmiş: çünki gurun dirnağını qulağına tikmək artıq ovçuluq deyil, sənətkarlıqdır, ustadlıqdır, məharətdir: bu işi yalnız fiziki enerjinin zirvəsində dayanıb reallaşdırmaq mümkündür.

MESAJ: *çox ilginçdir, görəsən, Nizami niyə Firdousidə eyni epizoddan tanınan Bəhrəm kəzinin Azadə adını götürüb Fitnəyə dəyişib? Bu Nizaminin qadına münasibətinin həqiqətidirmi? Şirin, Leyli, Fitnə və yeddi gözəl!? Yoxsa Fitnə - Appak (Afaq) paraleli?*

Mənim təxmini hesablamalarım göstərir ki, Bəhrəm - Fitnə konfliktini haradasa 5 ilə tamamlanır. Bəhrəmin inciməsi, qəzəbi, Fitnənin ölümünə qərar verməsi, sərhəngin kəzi öz evinə götürməsi, onun ölüm xəbərini

şaha çatdırması, sərhəngin Fitnəni elin gözündən uzaq bir kənddə yerləşən öz şəxsi 60 pilləli (bütöv kosmik silsilənin bildiricisi) imarətinə aparması, inəyin buzov doğması, Fitnənin hər gün buzovu 60 pillə ilə çiyinlərində yuxarı qaldırıb aşağı düşürməyi öyrənməsi, buzovun 6 aya buğa, 1 yaşa çatanda isə 6 illik öküz boyda olması, sərhəngin qonaqlıq tədarükü görüb Bəhrəmin ovlağa getməsinə gözləməsi, nəhayət ki, hökmdarın sərhəngə qonaq gəlib burada öz kənizi ilə qarşılaşması, Fitnənin Bəhrəmə müdriklik dərsi keçməsi kiyafət qədər zaman tələb edən bir proses kimi təsnif oluna bilər. Əgər nəzərə alsaq ki, sərhəng (polkovnik) hər gün şahla görüşmürdü, Bəhrəm də hər gün ova çıxmırdı, bu konfliktin tez çözülməsi mümkünsüz. Onu da unutmayaq ki, şah kənizi üçün darıxmalı idi, qəribsəməli idi, susamalı idi, dərin peşmançılıq hissi keçirməli idi və hətta Fitnənin xatirəsindən uzaqlaşmalı idi, baş vermiş hadisəyə zaman məsafəsində yadlaşmalıydı, iztirabı, acısı korşalmalıydı ki, bu hekayətin qəfil finali insanları təsirləndirsin, gözləmədiyi halda Bəhrəmi sevincə qərğ etsin. Bir də axı, bu olayda hökmdar, faktiki olaraq kənizini yox, sevgilisini, sirdaşını, həmsöhbətini itirmişdi.

Beləliklə, Bəhrəm ikinci dəfə Fitnəni tapanda, kəşf edəndə haradasa 40 yaşında olur və şah artıq ləngimədən öz kənizi Fitnə ilə kəbin¹⁹ kəsdirir. Dastanda bu, Bəhrəmin ilk və son evliliyidir. Bu vaxtacan Nizami Bəhrəmin kef məclislərindən dönə-dönə söz açsa da, onun nikahı ilə əlaqədar heç bir kəlmə də danışmamışdı. Əhvalatın sonunda isə Nizami əmincəsinə bildirir ki, onların eyş-işrəti uzun zamanlar davam edir. Ancaq konkret nə qədər? Və bu “uzun zamanlar” özündə neçə ili qapsayır? Müəmma.

Hərçənd bir məsələ dəqiq məlumdur ki, kəbindən sonrasına Fitnə Bəhrəm Gurun arvadı (hərəmi, bəlkə də, baş hərəmi) kimi bütün əsər boyu bir də xatırlanmır. Dastanda Münzirin oğlundan, Nərsinin fərasətli övladlarından söz açılır, amma bir kərə də olsun Bəhrəm varislərinin varlığı və yoxluğu dilə gətirilmir. **HALBUKİ, BƏHRƏMLƏ FİTNƏ UZUN ZAMANLAR BİRGƏ YAŞAYIRLAR!!!**

“Uzun zamanlar” və ya “uzun illər” 10 il xaricində olan illərə, sayı itirilmiş illərə işarədir. Bu ifadə epik təhkiyə üçün xarakterik ölçü vahididir və sürəkli bir zaman kəsimini bildirir. Dastanda uzun zamanlar yurdundan ayrı düşmüş qəhrəmanı (tutalım, Beyrək kimi) hətta doğmaları belə tanımır. Ona görə də mən Bəhrəmin Fitnə ilə kəbinli birgə yaşadığı “uzun zamanları” yenə 12 il (bütöv kosmik silsilənin tamamlanmış bir seqmenti) götürürəm. Sanıram ki, 12 il şah və kənizi evliliyinin “uzun zamanları” üçün ən optimal müddət variantıdır. Əsərdə Fitnənin axırı, onun bir hərəm kimi Bəhrəm şahın həyatındakı rolu nədən ibarət olur, bilinmir. Hər halda Bəhrəm ikinci dəfə dastan koordinatlarında heç bir qızla bir daha kəbin kəsdirmir; Nizami də bunun üstünə gəlmir.

Bu düşüncələr mənə belə deməyə imkan verir ki, Bəhrəm şah 300 əskərlə 300 minlik (yenə güzgüvari inikas prinsipi) Çin xaqanının ordusuna qarşı savaşa başlarkən onun haradasa 52 yaşы vardı və Fitnə onun həyatından artıq getmişdi. Bəlkə də, Fitnə şahın yanında olsaydı, Bəhrəm yeddi gümbəzi tikdirməkdən vaz keçərdi. Sonucda dastan necə tələb ələyirsə, hər şey də elə o cür olur.

Beləliklə, Fitnə hekayəti kontekstində Bəhrəmin yaşı: $35+5=40$.

Fitnə ilə uzun zamanlar birgə yaşayış: $40+12=52$.

Mən 3 il də şahın Çin xaqanı ilə mübarizəsinə ayırıram. Deməli, Bəhrəm Gur yeddi iqlim padşahının qızını istəməyə və yeddi gümbəzi (gümbəd)

tikdirməyə başlayanda onun təqribən, aşağı-yuxarı iki il, 55 yaşı olub. Bunun da üstünə gəlirəm Bəhram şahın yeddi iqlim padşahının qızlarının toplanmasına sərf etdiyi vaxtı - yenə təqribən 3 il.

Cəmi neçə oldu? 58.

Çox mühüm bir məqama gəlib yetişdim: bundan o yana yol artıq birbaşa yeddi gümbəzə və yeddi gözələ, bir də Hindistana (batinilikdə “qəbiristan” kimi anlaşılır) tərəfidir.

Nizami mətninə bir də göz gəzdirək və görək yeddi gümbəzi ucaltmaq ideyası nə vədə peyda olur. Əvvəlcə mən də məxsusi diqqət eləmədim, ötüb keçdim. Bir də ayıldım ki, ey vah, sən demə, bu epizod heç də əbəsdən, yalnız süjet xəttini davam etdirmək, onu buna, bunu ona calamaq naminə qurulmayıb: bu səhnə əsərin fikir partiturasının və haradasa dastanın ikinci bölümünün (mən düşünürəm ki, qış məclisi ilə faktiki surətdə “Bəhramnamə”nin yeni bölümü başlayır: bu bölüme qədər yeddi gözəl, belə demək caizsə, əsərin altyapısında latent şəkildə mövcuddur) lokomotividir. “Bəhramın qış məclisinin tərfi və yeddi gümbəd(z)in tikdirilməsi” sonrakı hadisələrin məğzinin, onların mənə cövhərinin açılması üçün bir koddur.

Niyə yaz, yay, payız yox, məhz qış məclisi? Məncə, bu bir əlamətdir, Bəhramın ömrünün qış dönməsinə bir eyhamdır. İnsan yaşlandıqca bədənı soyuyur, içinə aramsız “qar yağır” və onun istiyə - Hindistana - getməyə ehtiyacı artır. Bu o eyhamdır ki, mənim məqaləmin final bölümündə deyəcəklərimin doğruluğunu sübut edir.

Söhbət bu ki, Bəhram ömrünün qış fəslinin başlanğıcında yeddi gümbəz tikdirmək xəyalına düşür. Bu yaşında o, eyş-işrət istədimi, yahu və Nizami də bunu götürüb yazdı? Nəse heç inanmıram. Bəzi mənbələrdə hətta “Yeddi gözəl”ə “erotik ədəbiyyatın şedevri”²⁰ də deyirlər. Boş və mənasız fikirdir: Nizami dastanının semantikasını və semiolojisini açma bilməməkdən irəli gəlir!

Hələlik bu fikri gəlişdirməyib saxlayaq burda və qayıdaq yaş məsələsinə, qış məclisində 7 gümbəzin inşası məsələsinə...

Memar Şidə bu işi boynuna götürdükdən sonra yeddi gümbəzi iki ilə ucaldır. Deməli, Bəhram 58-dən 60-a varır. 60 yaş isə insan ömründə bütöv bir kosmik silsilənin (12 illik silsilə 4 dəfə 3 illik silsilədir; 12 illik silsilə 60 illik silsilənin içindədir; 60 illik silsilə qlobal 600 illik silsiləyə mənsubdur; bir kosmik il 360 dərəcədir ki, Yer kürəsi bu dövrü 26 min illik bir qlobal silsiləyə keçir) tamamlandığını, yenisinin başlandığını bildirir: çünki 60-da bütün ulduzlar, planetlər səma içrə insanın anadan olduğu gündəki qaydada düzülür. Buradan da belə çıxır ki, Bəhram 7 rəngli gümbəzdə özünə xanəgah bulmuş 7 iqlim padşahının 7 qızının yanına 60 yaşında daxil olur və bu yeddi gözəl 60 yaşlı kişiye hər gün bir nağıl söyləyir. Nağılı kimə danışarlar? Uşaqlara danışarlar; danışarlar ki, tez və rahat uyusunlar. Bəhram da uşaqdır: 60 rəqəmi onun yenidən rəmzi doğruluşuna, yeni həyat parametrlərinə bir işarədir.

Nağılin əsas məqsədi kimisə yatızdırmaqdır. Yatızdırmaq isə, nəyinsə qarşısını almaq deməkdir. Şəhrizadənin (“1001 gecə”) nağılları onu ölümdən qurtarır. Yeddi gözəlin söylədiyi hər nağıl-hekayə isə, əslində erotik ola-ola, erotikanın qarşısını alır, Bəhramı hər gün kamilliyə daha bir addım yaxınlaşdırır və onu daxilən ölümə hazırladır.

Belə ki, ölüm də əbədi yuxudur. Yatızdırmaq öldürmək kimi də çözüle bilir.

Yeddi gözəl Bəhrəmın 60 yaşının macərasıdır, Xəvərnəq divarlarında rəsm edilmiş taleyin major akkordudur. Bu macəra 7 planetin 5 dəfə 12 bürcdə qərarlaşma macərasıdır: planetlər bu yolu keçəndə insan 60 illik silsiləni qapadır.

Nizami “Yeddi gözəl”in qəhrəmanını 60 yaşında aradan götürə bilirdi. Zətən, tale bitmişdi, missiya tükədilmişdi. Ancaq Nizamiyə katarsis, arınma lazım idi. O, Bəhrəmı yeddi gözəl yuxusundan ayıldıb kamil insana çevirməliydi.

Odur ki, Nizami Bəhrəmı daha 3 il yaşadır. Bəhrəmın Çin xaqanı ilə yeni münaqişəsi, ordudakı qarışıqlıq, onun qoca çobanın evinə getməsi, yeddi məzlumu dinləməsi və öz vəzirini cəzalandırması təxminən 3 ilə sığışır və mənim gümanıma görə Gur ləqəbli Bəhrəm şah mağarada 63 yaşında yox olur. Platonun mağarasındamı? Gerçəklik və virtualıq, həyat və xəyal sərhədindəmi? Mağaranın içində həyat bir cür, dışında başqa cür modelleşir. Məgər Bəhrəm əjdəhanı mağarada öldürməmişdi; xəzinəni oradan tapmamışdı? Mağara iki dünya arasında ötürücümü? Bu son 3 ilin Bəhrəmı sanki başqa Bəhrəmdir: hətta Bəhrəm deyil, Bəhrəmın ruhudur; inersiya ilə yaşayan Bəhrəmdir, ölüm qapılarında dayanmış və bütün nəfslərdən təmizlənilib ağ enerji olmuş Bəhrəmdir.

Yeddi gözəl Bəhrəmın ölümdən öncə ruhsal qüslüdür.

O da qəribədir ki, Bəhrəm dastanda müxtəlif adamlarla əhatə olunsa da, sanki həmişə tənhalığa məhkumdur. Bəhrəm doğulandan əsərdə təkdir. Qeyb aləmi həmişə tənhalığın aləmidir: ruhlar o dünyanı daim tənhalıqda dolaşırlar və tənhalıq ucbatından yuxulara qayıdıb ünsiyyət axtarırlar.

Beləliklə, aydın olur ki, Bəhrəm Guru 63 yaşında gor-mağara udur. Həmin mağaramı? Yoxsa Muhəmməd peyğəmbərin gizləndiyi mağaraya işarə?

Hər halda Bəhrəm şah Muhəmməd peyğəmbər kimi 63 yaşında gerçəkliklə vidalaşır. $6+3$ -ün cavabı 9-dur. Bax, mən buna çatmaq istəyirdim. Bu dəfə də həmənkı “9”. Bu rəqəm hər şeyi özündə qapsayır... Nizami nədən belə eləsin ki? 9-la 7-ni oynatmağın mənası nə?

Məsələ bu ki, 9 rəqəmi bütövün, tamın, bitkinliyin simvoludur. 9-dan o yana rəqəm yoxdur: yalnız rəqəm variasiyaları var. Siz deyəcəksiniz ki, bəs 24 necə olsun, axı, 24 saat bir gündür: 1 gün 24 saata sığır!!! Ancaq mən kulturaloq İskəndər Tağiyevin tədqiqatına əsasən²¹ əminliklə söyləyirəm ki, 24 saat da yenə həmin 9-dur. 24 saat dəqiqə hesabına görə, yeni 60-a vurulanda olur $1440 (1+4+4)$; saniyə hesabına görə isə, yeni təkrar bir də 60-a çarpılında eləyir $86400 (8+6+4=18=1+8)$. Onun da, bunun da cavabı 9. Eləcə də gecə ilə gündüz, yeni 12 saat dəqiqə ilə götürüləndə bərabərdir 720 -yə, saniyə ilə - 4320 -yə. Onun $(7+2)$ da, bunun $(4+3+2)$ cavabı bu səfər də 9-dur.

360 dərəcə, 360 gün (qədim mayyaların təqvimi), 360 saniyə, Yer və Günəş kütlələrinin $(9 \times 10)^n$ rəqəmlərlə ifadəsi, hindus kosmologiyasında, Nuh tufanına qədərki Şumer Tacıdarlarının Siyahısında, mayyaların təqvimində, dünyəvi tarixi silsilə (yuqalar və onların bənzərləri) zətən həmişə 9 rəqəminin içinə girərək tamamlanır, 9-la sonuclanır.²² Ona görə də 9 rəqəmi Bitkinlik və Kamilliyin universal simvolu olub “Yaradanın İdeyasının Tam Təcəssümünü eyhamlaşdırır”.²³ Bitkinlik və Kamillik olmasa, insan imtinaya çatmır. Bəhrəm da məhz öz imtinası ilə aliləşir. Xəvərnəqdən imtina cənnətin yoluna çıxmaq kimi anlaşılır.

Yəqin ol səbəbdəndir ki, Bəhrəm Gur 27 yaşında taxta çıxır, 63 yaşında da ölür; 63 çıxılısın 27 eləyir 36. 63 illik həyat, 36 illik tacıdarlıq: onun da,

bunun da toplamı 9. Yenə dastan poetikası üçün səciyyəvi güzgüvarilik, qoşalaşdırma və bərabərlik. Tamam. İnanın ki, mən özüm şaşırıram hər şeyin bu dərəcədə dəqiqliklə öz yerini bulmasına. Belə ideal və intellektual dastan partiturasını yalnız Şeyx Nizami qura bilərdi: bilgiləri buna imkan verirdi. Bütün vəziyyətlərdə bu, Bəhram kamilliyinin zirvəsini və kosmik silsilənin qapandığını bildiren, onu müqəddəslər səviyyəsinə yüksəldən bir işarədir; həm də ona işarədir ki, doqquz fələklə yeddi planet daim bir çövkən oyunundadır və bu oyunun topu tale xətləri üzrə diğirladılan insandır.

Beləliklə, mən bu nəticəyə gəlirəm ki, 7 rəqəmi “Bəhramnamə” dastanının simvoludur, 9 rəqəmi isə - parolu.

GERÇƏK GÖZƏLLƏR, YOXSAL MİFİK HURİLƏR?

Buraycan nə yazmışamsa, hamısını bu bölümün xatirinə yazmışam. Zətən, Bəhramın yaşının hesablanması da mənə məqalənin finalına görə lazım idi. İstəyim bu idi həqdən ki, öyrənim görüm, yaşının hansı çağında Bəhram Gur yeddi gözələ qovuşur. Aydınlaşdırdım ki, o, yalnız 60 yaşında yeddi gözəli gətirib yeddi gümbəzin sahibəsi eləyib, onlara yiyələnib. Yiyələnibmi? Hm?.. Bəlkə, bu yeddi gözəl Bəhram Guru o biri dünyaya götürməyə, ölüm səltənətinə müşayət etməyə, ölümə hazırlamağa gəlib? Bəyəm bu yeddi gözəl şahın taleyinin, alın yazısının, karmasının, qısa - uzun ömrünün son akkordlarını “bəstələmir”?

Yaxşıca düşünmək gerek...

Xəvərnəq qəsrini tərifləyən Nizami, mən indi klassik Şərq poeziyasının köklü bilicisi Rüstəm Əliyevin “Yeddi gözəl” üçün yazdığı izahlara istinadən danışırım, vurğulayır ki, əgər günəşin nuru Xəvərnəq sarayının üstünə düşsəydi, cənnətdə hurilərin gözü qamaşardı.²⁴ Əlaqə müstəqimdir: bu, məsələnin kodudur. Xəvərnəqin iki dünya ilə reflektiv bağlantısı var. Gerçək aləmdə o, maddidir; daşdan hörülüb, yumurta sarısı ilə hazırlanmış palçıq-sirişümlə (xüsusi yapışqan) suvaqlanıb; irreal dünyada isə o, korpuskulyardır, kiçik hissələrdən modelləşir. Xəvərnəq qəsrinin örtüyü, cilalanmış divarları günəş şüasını əks etdirib cənnətə istiqamətləndirir; elə əks etdirir ki, hurilər gözlerini örtüklə qapadırlar. Bu o deməkdir ki, Xəvərnəq özünü işığın köməyi ilə cənnətə daşıya bilir. Əgər belədirsə, niyə tərs variant olmasın, hurilərin surəti cənnətdən Xəvərnəq sarayına Günəş şüalarında qayıtmasın?

Çin və Rum rəssamlarının məharətini ustadlıq zirvəsi kimi təqdim edən rəvayəti bir xatırlayın: Çin boyakarlarının ideal şəkildə cilaladığı divar Rum rəssamlarının idealcasına çəkdiyi təsviri gün işığında eynilə güzgüləyir.

Nizami də öz yeddi gözəlini daim hurilər müstəvisində (məs.: “hurisifət gözəl”) görür və bəzən hətta açıq tekstlə deyir ki, Keykavus nəslindən olan Dürsəti pərizaddır; yəni cinlərin ən gözəl güman edilən türündən törəmədir. Və nəinki Dürsəti: Nizami Simnarın rəsm etdiyi yeddi gözəlin hamısına (Furək, Yəqnamaz, Nazpəri, Nəsrinnuş, Azəryun, Humay, Dürsəti) yeddi pəri, yeddi pərizad deyir; deyir ki, bu yeddi pərizad yeddi qardaş, yəni yeddi planet tərəfindən Bəhram üçün müəyyənləşdirilib, Bəhramın taleyinə yazılıb. Başqa bir yerdə Nizami gözəllərin birini cənnətdən gəlmiş huri kimi təsvirləyir. Bişrin sevdiciyini “huri” kimi oxucuya təqdim eləyir.

Məntiqlə düşünsək söyləməliyik ki, Simnar yeddi gözəlin portretini çəkəndə və Bəhram gizlin otağın divarlarında bu surətləri görəndə qızlar

hələ dünyaya doğulmamışdılar. O zaman Simnar yeddi iqlim padşahının yeddi qızının adını haradan bilə bilərdi, simasını harada görə bilərdi?

Nizaminin hurilərin gözlərini cənnətdə Xəvərnəq işığı ilə qamaşdırması da, mənim ortaya atdığım sualların məntiqi də onu isbatlayır ki, gözəllər real padşahların qızları deyil, hurilərdir və infernal aləmə mənsubdurlar.

Bu göz qamaşdırmaq söhbətində dəxi bir özgə məqam. Nizaminin bilgiləri müstəvisində Xəvərnəq nəfslərin gerçək dünya cəhənnəmi kimi yozula bilərmə? Əlbəttə ki. Məgər Xəvərnəq hamıdan öncə Simnarın özünü məhv etmədi? Onu Xəvərnəqdən aşağı tullamadıların? Əbəs demirlər ki, tamah oddan da istidir. Qızıl da, gümüş də insanı cəhənnəm atəşinə yaxınlaşdırır, cəhənnəm atəşinə yaxan nəsnə. Dövlətdən və şöhrətdən insan heç vədə doymur.

Xəvərnəq dünyanın ən gözəl cəhənnəmidir: bu yaraşığın oduna aldansa, cənnətin qapıları üzünə əbədi bağlanacaq. Ola bilsin ki, Xəvərnəq Nizaminin oxucularına tanımaq istədiyi bir görkdür: onun atəşinin şöləsi cənnətə də düşüb hurilərin gözlərini qamaşdırır. Xəvərnəq oddur, nəfsdir: gerçək həyatda ondan qurtulmayan cənnətini bula bilməz. Kim düşünərdi ki, ecəzkar Xəvərnəq insanlara cəhənnəmi xatırlatmaq üçün bir nişanədir?..

Nizaminin hər beyti, hər süjeti, hər personajı sanki yeddi qat mənadan ibarətdir və onların hərəsi bir cür çözülməyən rebusdur, bulmacadır.

Düşündükcə düşünmək gerek...

60 yaşında - fiziki enerjinin tükəndiyi, bədənin "quruduğu" bir məqamda yeddi gözəl xülyası həm sevgi planında, həm seksual-erotik planda, həm də əxlaq planında gülünc görünürmü? Hətta 60 yaşında, gözəllə yox ha, sadəcə, adi bir qadınla evlənmək arzusunda bulunan kişi lağ, şəbədə, kinayə obyektinə çevrilmirmi? Simnarın Xəvərnəq divarlarında rəsm etdiyi portretlərdən təsirlənmiş Bəhram əgər yeddi gözələ qiyabi şəkildə, həqiqətən, aşıq idisə, niyə onları cavan yaşlarından aramırdı, öz hərəmi eləmirədi və gedib Fitnəyə vurulurdu, kənilə kəbin kəsdirirdi? Qocalıq astanasında bu yeddi gözəl sevdası nəməne?

Hələ indiyəcən Nizami mətninin heç bir yorumçusu və ya Nizami irsinin heç bir tədqiqatçısı bu problemə diqqət eləməyib, əlbəttə, mənim bildiklərim qədərincə. Ona da diqqət eləməyib ki, niyə Nizami yeddi ölkə, yeddi məmləkət yox, yeddi iqlim padşahının qızı adı ilə rəsmiləşdirib yeddi gözəli? İlginçdir, deyilmə? Düzdür, ərəb dilində "iqlim" kəlməsi ölkə, məmləkət, qitə, diyar, vilayət kimi də qavranılır. Yəni ilk baxışda heç bir əngəl, heç bir düşüncə konflikt yox. Di gəl ki, "iqlim" anlayışı əvəzləyə bildiyi sözlərin semantik fəvqündə, belə söyləmək düzgünsə, yuxarı qatında dayanır. İqlim, hər şeydən öncə, ab-hava deməkdir, meteoroloji şərait deməkdir; iqlim atmosferin vəziyyətini eyhamlaşdırır, torpaqdan daha çox səmaya yaxındır. Nizami Gəncəvi öz fikrini ifadə etmək üçün nədən "iqlim" sözünü tərcih eləməliydi ki?

Başqa bir sual: bu yeddi gözəl gerçəkdənmi mövcud gözəllərdir, yoxsa mifik hurilərdir?

Əldən düşənəcən düşünmək gerek...

İslam mifologiyası huriləri qaragöz, ağbəniz, olağanüstü gözəlliyə malik behişt qızları kimi təqdim edir. Hurilərin qanadı olub-olmadığından heç vədə söz açılmır; amma məlum məsələdir ki, islam mədəniyyəti kontekstində onları səma pəriləri kimi də təsəvvürə gətirirlər. Bir də "huri" kəlməsini tələffüz edincə insanın fikrində sanki maddiyatsız, çəkisiz, efemer, haradasa kubameduza fakturasında, paralel dünyalara rahatca adlaya bilən

məxluqlar canlanır. İqlim padşahının qızı olmaq hava stixiyasına mənsubluğu aşkarlamırmı? Bu onların məkan içrə korpuskulyar şəkildə ötürülmək imkanının aktualığı deyilmə? Əslində, huriləri görmək mümkünsüz idi. Çünki onlar daim cənnətdə, yəni müsəlmanın gələcəyində əbədi yaşayır, behiştlik kişiləri gözləyir və həmişə bakirə qalırdılar, qocalmırdılar.

Ata Bertels, yəni Yevgeni Eduardoviç, müsəlman mədəniyyətinin daha sonrakı mətnlərinə istinadən yazırdı ki, "insan həyatda qaldığı qədərincə, hurilər onun üçün əlçatmazdır. Əgər insan ondan ötrü seçilmiş hurini gerçəklikdə görərsə, bu bir işarə olacaq ki, onun Yer üzündə yaşamaq müddəti sona yetib və bu adam tezliklə ölümlər səltənətinə köçəcək"²⁵.

Elmi dairələrdə belə bir rəy dolaşır ki, huri ərəbcə özgürlük kimi çözümlən "hürr" sözüdür. Mən bununla heç razılaşmıram: axı, hurilər haradasa cənnət kənziləri kimi də definisiya oluna bilərlər. Kənzinin, yəni qul qızın, cariyyənin azadlıqla nə əlaqəsi?

Mən də bir sıra mütəxəssislərə qoşulub fikirləşirəm ki, hurilərin islam mifologiyasında peyda olması Zərdüşt dinində o biri dünya ilə mövcud təsəvvürlərlə əlaqəlidir. Zərdüşt inancına görə ölümünün üçüncü günü ruha toxunan səhər nəsimi insanın yaxşı əməllərini əfsanəvi gözəlliyə malik 15 yaşlı bir qız kimi onun qarşısına çıxardır. Bu qızı belə gözəlləşdirən ölmüş insanın xeyirxah əməlləri, xeyirxah fikirləri və xeyirxah sözləridir. Pis insanın əməlləri isə idbar qız cildində onun ruhu ilə təmas qurur. Bunlardan biri mükafatdır, o biri - cəza. Zərdüştlik bu qızları "ruhsal gəlinlər"²⁶ kimi tanıdır. Y.E.Bertelsin dediyini təkrarlasaq, bəyan etməliyik ki, axı, bu keyfiyyətlərin hamısı hurilərdə də var!!!

Amma islam mifologiyasında eybəcər, idbar huri yoxdur. Çünki pis əməl törətmiş insanların ruhlarını cənnətə buraxmırlar: onların yolu birbaşa cəhənnəmdir.

Daha başqa bir sual: Ortaçağ müsəlman mədəniyyətinin qutsal və poetik mətnlərindən bəlli hurilərlə qədim yunanların harpiləri arasında qohumluq əlaqəsi varmı və bunlar onların invariantı sayıla bilərmi?

Deyim sizə ki, oxşarlıq həm fonetik qatdadır, həm də semantik qatda. Fonetik bənzərlik haradasa aşkardır: harpi - huri - pəri (hrp - hr - pr). Semantik qatda isə müəyyən uyğunsuzluqlar, hətta əksliklər nəzərə çarpırsa da, mahiyyət baxımından çox şey bir-birilə səsleşir. Təbii ki, onlar arasında bərabərlik işarəsi qoymaqdan çox uzağam. Amma harpi də, huri də, pəri də eynitipli mifopoetik düşüncənin məhsullarıdır.

Harpilər yunan mifologiyasında dəniz ilahisi Tavamantla okeanıda Elektranın (ola da bilsin külək və fırtına ilahisi Boreyin, Yer od püskürən qüvvələrinin tanrısı Tifonun) qızları sayılırdılar. Harpi sözü nəyisə qapmaq, qaçırmaq, oğurlamaq mənalərini özündə ehtiva edir. Onlar yarıqadın, yarıquş görkəmində olurdular: qanadları qartal, caynaqları qurğay kimi xatırladırdı və yaman çirkin görünürdülər. Onlar külək kimi qəfil gəlirdilər, uşaqları və ya insan ruhlarını, ya da təamları oğurlayırdılar: sonra eləcə də qəfil gözdən itirdilər. Başqa versiyada isə harpilər Fineyin malını yeyib dağıdan heteralardan dönmə idilər. Bir əsatiri variantda Finey oğullarının gözlərini çıxarıb onları vəhşilərə yem eləyir, digər variantda isə övladlarını qurşağacan torpağa basdırıb şallaqla döydürür. Uşaqları ilə sadistcəsinə davrandığına görə Finey əbədi aclıqla cəzalandırılır: odur ki, Finey yeməyə başlarkən Helios (Günəş tanrısı) həmencə harpiləri göndərir və bu quşabənzər qadınlar yeməyi əlüstü tükədir və ya murdarlayıb Fineyə əlini ağzına aparmağa aman vermirlər.

Heç şübhəsiz ki, qüsursuz cənnət hurilərinin arxaikasını eybəcər harpilərdə axtarmağına dəyər. Digər tərəfdən, gərəkdir o da unudulmasın ki, hurilər də heteralar arasında bir oxşarlıq mövcud. Nədən ki, hurilər də heteralar kimi şəhvani hissələrdən daha çox, ruhun rahatlığı üçün seçilmiş qəlb sirdaşı qismində tanınırlar.

Dastandan bir epizodun fantastik iştirakçısı huri - harpi səsleşməsinə aktuallaşdırır və huri motivini, paralel dünyalar motivini gücləndirir: Nizaminin "Yeddi gözəl"ində birinci iqlim padşahının qızı qara rəngin nağılını danışarkən mifik bir quş xatırlanır: bu, uca bir sıldırımında yaşayan hədsiz iri bir canlıdır; o, elə bir qanadlıdır ki, böyük bir insanı caynaqlarına alıb apara bilir. Məhz qara geyənlərin şahı bu bənzərsiz quşun (əgər o Simurğ olsaydı, Nizami yəqin bunu aşkar deyərdi) caynaqlarından yapışaraq hurilərin tilsimli cənnətinə gəlib çatır və sonucda bu cənnətdə əli boş qalır; hurinin vüsalına yetişmək üçün dözəmmir və hər şeyi itirir. Burada əcaib quş paralel dünyalar arasında ötürücü, körpü rolunu oynayır: hökmdarı real aləmdən hurilərin mövcud olduğu irreal olqular aləminə aparır.

Və bundan əlavə: birinci iqlim padşahının qızı öz nağılına başlarkən deyir ki, bu əhvalat behişt sarayının xanımları cərgəsinə aid bir zahidədən eşidilmiş əhvalatdır.²⁷ Soruşulur: behişt sarayının xanımı kim olur? Cavab verilir: əlbəttə ki, huri. Və bu behişt xanımının qara geyinmiş padşahın sirrini öyrənməkdə məqsədi nə idi? Qaranı ağ etmək, qaranı ağartmaq.²⁸ "Yeddi gözəl" dastanının da əsas konsepti qaranı ağa çevirməkdir.

Bəhram günbəzdən gümbəzə keçdikcə rənglər sanki "açılır", daha çox "yüngülləşir", "yumşalır", sözün müstəqim mənasında havalanır və sonucda ağarır. Bir ardıcılığa baxın: qara (Saturn-Zühəl-Keyvan, şənbə), sarı (Günəş, yekşənbə), yaşıl (Ay, düşənbə), qırmızı (Mars-Mərrix, seşənbə), füzəyi (Merkuri-Ütarid, çərşənbə), səndəl (Yupiter-Müşteri, pəncşənbə), ağ (Venera-Zöhrə-Nahid, cümə). Düzdür, bu rənglər planetlər və həftənin günlərilə müəyyənləşdirilib. Amma Nizami bu paylaşımında Bəhramın taleyini, onun fiziki və ruhsal transformasiyasını, ölümünü görüb.

7 rəngli 7 planet həm də Bəhramın 7 **BƏDƏNİNƏ** işarədir. Məlum məsələdir ki, insan 7 bədəndən, daha doğrusu, bədən qılaflından ibarət bir məxluqdur²⁹, hansılar ki, ölüm faktından sonra insandan və, deməli, bir-birindən ayrılır. Əslində, ölüm - ruhun forma dəyişimi - bir neçə mərhələdən keçən prosesdir. Nizami Bəhramı hər gün bir gümbəzdə bir gözəllə görüşdürməklə Bəhramın ölümünü, onun "mən"dən qopan bədən qılaflarını rəmzi şəkildə fakturalaşdırır. Bəhram hər gün bir gümbəzdə gözəllə - huri ilə - təmasda buluşa-buluşə fənafillaha yaxınlaşır.

Bu baxımdan qara gümbəz Bəhramın fiziki, maddi bədənini eyhamlaşdırır. Sarı gümbəz şahın bədəninin efir örtüyünə işarədir ki, bu da fiziki bədənə heç vədə öz energetik bağlılığını itirmir.

Yaşıl rəngli gümbəz onun ruh dünyasına bağlı duyğusal bədənini işarələyir: bu, Bəhramın bədəninin astral qılafidir.

Qırmızı gümbəz onun mental bədəninin bildircisidir.

Füzəyi gümbəz şahın kauzal bədəninin, karma bədəninin - ölümsüz hesab olunan bədən qılaflarının - rəmzidir: bədəninin kauzal planı həqiqətlər dünyasını özündə qapsayır.

Səndəl rəngli gümbəz hökmdarın, yəni Bəhramın Budda bədəninin, yeni bədəninin intuitiv qılaflarının simvolu kimi çıxış edir: Budda bədəninin energetikası bilincaltı ilə əlaqədə olub insan və solumun dəyərlərini modelləşdirir.

Ağ gümbəz isə Bəhranın yumurtaya bənzər atmik bədəninin vizual obrazıdır. Bu, həcmcə ən böyük bədəndir və digər bədənleri öz içinə alıb sanki o biriləri kənar neqativ təsirlərdən qoruyur.

Odur ki, ölüm bir günə yox, bir ilə gerçəkləşən bir prosesdir: öncə dörd ibtidai bədən ilk qırx gün ərzində "mən"dən qopur: 1-ci gün fiziki bədən, 3-cü gün bədənə efir qılağı, 7-ci gün astral bədən, 40-cı gün mental bədən "əriyib" başqa materialara qarışır.

Qalan üç ali bədən qılağı (Kauzal, Budda və Atmik bədənler) 52-ci (5+2=7) gündən etibarən tam bir ilə şəkil dəyişə-dəyişə müəyyən müddət Yer - Göy boşluğunda qalır və növbəti mərhələdə İlahi Dünyada öz təyinatını gözləyir.

Təkrar edirəm: bu gözəllər real məxluqlar deyil, hurilərdir, yeddi iqlim padşahının mifik qızlarıdır. Əvvəla, bu yeddi gözəlin hər biri Şəhrizad tipidir: çox gənc olmalarına baxmayaraq, yerin altını da bilirlər, üstünü də və nağıl danışmaq məharəti sərgiləyirlər. İkincisi, onların söylədiyi hekayətlər, istər, məzmun, istərsə, ovqat baxımından insanı kefə, eyş-işrətə kökləmir. Onların hamısı didaktik səciyyə daşıyır və mahiyyətə insanın bədən qılaqlarının təbiətinə uyğun gəlir. Təsadüfdən deyil ki, nağıl bitər-bitməz Bəhram hər dəfə bir çağa kimi bir gözəli-hurini qucaqlayıb uyuyur. Üçüncüsü: 7 gözəl həm də 7 nəfsi (qürur, qəzəb, tamah, paxıllıq, şəhvət, tənbellik, acgözlük) simvollaşdırır. Dastanın sonunda 7 şikayətçi Bəhranın vəzirinin məhz 7 nəfsini dilə gətirib imdad istəyir. Bəhram Gur da gümbəzləri gəzə-gəzə öz 7 bədənindən, 7 nəfsindən xilas olur; xilas olur ki, başqa bir gümbəzin, yeni tapınacaq gümbəzinin yolunu tutsun.

Qara gümbəzdə "Qara geymiş padşahın hekayəsi" fiziki bədənə əhvalatıdır: maddi tələbatları, istəyi ödəyə-ödəyə sən heç nə qazanmırsan; əksinə, olanları itirirsən, ruhundan uzaqlaşırısan və qaranlığın dibinə çökürsən. Çünki ruh bədənə maddiliyini kənara tullayır və fiziki ölüm anını tezləşdirir.

Ruh imtinadan möhkəmlənir.

Sarı gümbəzdə nəql edilən "Kənz satan padşahın hekayəsi" isə, insanın efir bədənə aqibətidir; efir bədəni dayanıqsız bədəndir və fiziki bədənə asılıdır. Nəfs insanın efir bədənində toplanır və onun meyllərini çoxaldır. Nəfsin əyləşdiyi yerdə ədalət kölə olur, həqiqətə, qapıdan qovulur.

Yaşıl gümbəzdə dilə gətirilən "Bişrin hekayəsi" duyğusal planında deşifrə olunan astral bədənə taleyidir. Bişrin sevgisi onun xeyirxahlığının mayasıdır: bu xeyirxahlıq nəfs üzərində potensial qələbədir. Niyə potensial? Çünki bütün sevgilərin içində nəfsin əlaməti var.

Qırmızı gümbəzdə rus qızının səsləndirdiyi hekayə mental bədənə problemləri çözmək gücünü obrazlaşdırır. Mental bədən ibtidai bədənə üst qatıdır, ali bədənə isə astanasıdır. Qırmızı gümbəz Mars-Mərrixin rəngidir, hansı ki, Bəhranın (Vratrahan - Vərəhran - Brəhmən - Bəhram) planeti sayılır. Hətta müharibələr himayəçisi kimi mifləşmiş Mars planetinə müsəlman Şərqində Bəhram da deyirlər. Amma məsələ ondan ibarət ki, bu bədənərdən azad olmayınca, əsl nurlanma, Allaha qovuşma mümkünsüz.

Ona görə firuzəyi gümbəzdə eşidilən "Mahanın hekayəsi" ali bədənərdin birincisi - kazual bədənə - verbal qatda təcəssümüdür. Mahan gerçək və mistik dünyalar arasında səyahətçidir: əməllər zənciri insanın ruhsal vəziyyətini şərtləndirir. Səbəb nəticədedir; nəticə səbəbdir - beləcə sonsuzluğa qədər... Kauzal bədənə sanki şəcərənin əməl fayllarıdır və karma xislətlidir.

Budda bədəni karmadan azad bədəndir. Odur ki, səndəl rəngli gümbəzdə söylənilən “Xeyir ilə Şər hekayəsi” Xeyiri birmənalı şəkildə sakrallaşdırır, onu karma dışına çıxarır, saf enerjiyə çevirir: belə ki, daha ikinci dəfə yenidən doğulmaq və bunları bir də yaşamaq ehtimalı yox olur.

Ağ gümbəzdə nəql edilən hekayə Bəhrəmin atmik bədəninə işarədir. Bu gümbəz Zöhrə (Venera) planetinin gümbəzidir, harada ki bir gözəl hurinin vüsəlinə yetişmək istəyən bir xacənin hekayəti danışılır. Atmik bədən ekstremal situasiyalarda özünü bürüzə verir və bir qayda olaraq gözəndən gizlidir. Sonuncu hekayət də başdan-ayağa ekstrimlə doludur.

Huriyə bənd olmuş xacə sevgilisinə qovuşmaqdan ötrü yanıb yaxılır. Gözəlin çoxsaylı rəfiqələri də bir möcüzə bağ çərçivəsində aşıqlərə hər vəchlə yardımçı olmağa çalışırlar. Amma alınmır ki alınmır: şəhvət karnavallaşdırılır, buffonada elementləri içində ucuzlaşdırılır, lağa qoyulur. Belə ki, intim yaşantılar zirvəyə çatır-çatmaz bir dəfə eyvan uçur, o biri dəfə vəhşi pişik quş ovlamaq istədiyi zaman tələsik tullanır və ağacdan yığılır, daha o biri dəfə çöl siçanı kuduları tağdan salıb təbil kimi partladır, başqa bir dəfə isə şikarlarını bölə bilməyən tülkülər canavarın qorxusundan pərən-pərən düşür, sevgililərin üstündən tullanıb qaçırlar, onları eyməndirirlər. Nizami yenə də erotikaya “yox” deyir və problemin həlli yolunu xacənin kəbin kəsdirməsində görür. Bu, yeddinci gözəlin yeddinci hekayəsidir: final hekayədir; daha düzgün olar desəm, ağ rəngin final işarətidir, piritçanın görünən, bəlli tərəfidir. Mahiyyətsə daha dərinədir: qanunlar pozulanda hər şey mümkünsüzləşir və kaos yaranır. Qaranı ağa çevirməyin yolu isə aramsız olaraq saflaşmaqdır. Yalnız bu saflaşmadan sonra bu ali bədən qılafları İlahi Dünyada hansı formalardasa şəkillənilir. Nizaminin özünü sitatlaşdırıram:

**“Rənglər çox sünidir, dünyada bir ağ,
Bilməyir sünilik, bilməyir boyaq.
Nə zaman eyləsən haqqa ibadət,
Ağ libas geyməkdir yaxşı əlamət”.**³⁰

Hərçənd burada ağ rəng bir ayrı cür də semantikleşir: nədən ki, hamı ona kəfən rəngi kimi baxır. Ağ həm də fənanın rəngidir. Haqqın və ibadət rəngi də ağdır. Çünki səmimi olmayınca ibadət olmaz. Səmimiyyətsiz haqqa qovuşa bilməzsən. Məhz buna görə Nizami öz qəhrəmanını sonucda ağ rəngə gətirir.

Əgər yeddi gözəlin söylədikləri hekayətləri bircə-bircə çözsək, görəcəyik ki, bu nağılların məkanında gerçəkləşən hadisələr real aləmə deyil, sanki virtual dünyaya, mistika koordinatlarına mənsub olay və yaşantılardır. Hər hekayədə mütləq bir tilsim, ayrı cür desəm, mif və nağıl elementləri var və bu sirrlərə, tilsimlərə yalnız hurilər, olağanüstü gözəlliyə və qüvvəyə malik hurilər (pərilər) vaqif ola bilərdilər.

Dediyim bu ki, indiyəcən Bəhrəmin məşuqələri kimi erotik planda anlaşılan 7 gözəl, əslində, huridir, Bəhrəmin sağ ikən gördüyü hurilərdir və Nizaminin strukturlaşdırdığı bədii mətnə bunu təsdiqləyən həddən ziyadə sübut tapmaq mümkündür. Bu hurilər Bəhrəmi ölüm dünyasına götürən hurilərdir! Bəhrəm bu hurilərin söhbətləri vasitəsilə öz yeddi bədənindən, yeddi nəfsindən qurtulur, dünya Xəvərnəqindən qurtulur. Odur, mən hesab eləyirəm ki, “Bəhrəmnamə” birbaşa Bəhrəm haqqında yox, şahın ruhu haqqında, onun 7 bədəni, 7 iqlim hurisi, 7 planeti, 7 nəfsi haqqında möhtəşəm saray dastanıdır.

Elə bilirəm ki, Nizami Gəncəvi irsinə total təhlil parametrlərində, müxtəlif araşdırma metodlarının kəsişmə zonalarında yanaşmağın vaxtı artıq çoxdan yetişib. Mənim fikrimcə, tək bir “Yeddi gözəl” tam iki cildlik tədqiq materialıdır: hər beyti, misranı, hər sözü açıb da içinə bax ki, batiniliyin mirvari-mirvari necə işıqlanıb mənalandığını görsən. Bu məqalə də həmin tarixi-filoloji-mifoloji-kulturoloji-astroloji-etnoloji-semioloji araşdırmanın miniatür modeli kimi götürülmək şansına iddialıdır.

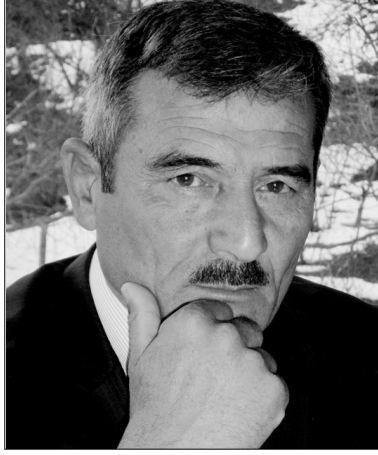
Aydın TALIBZADƏ

ƏDƏBİYYAT:

1. Qurani-Kərim/Tərcümə Z.M.Bünyadov və V.M.Məmmədəliyev. Bakı-Kiyev, Poliqrakfnıqa.
2. Gəncəvi N. Yeddi gözəl. - Bakı, Lider, 2004. - s. 292.
3. Mir Cəlal, Xəlilov P. Ədəbiyyatşünaslığın əsasları. - Bakı, Maarif, 1972. - s.128-129.
4. Bax: Gəncəvi N. Yeddi gözəl, s.28
5. Hacı S. Dünyanı tanı ki, aldanmayasan / “Ədəbiyyat qəzeti”. - 2 may 2015. - s.7.
6. Bax: Təhmasib M. Seçilmiş əsərləri. 2 cildə / Azərbaycan xalq dastanları. - I cild. - Bakı, Kitab ələmi, 2011. - c.62-424.
7. Mən Azərbaycan dilində “əjdəha” sözünün əjdaha kimi yazılmasının qəti əleyhinəyəm. Bu, xətdir: çünki əjdəha kəlməsi “əjdər” sözündən alınmadır və ikinci hecəda “a” ilə deyil, mütləq “ə” ilə yazılmalıdır.
8. Cəfəri M. Azərbaycan dastanlarının struktur poetikası. - Bakı, Nurlan, 2010. - s.30.
9. Təhmasib M. Göstərilən əsəri, c.62.
10. Əliyev R. İzahlar / Gəncəvi N. Göstərilən əsəri, s. 302.
11. Gəncəvi N. Lirikə. Sirlər xəzinəsi. Şərəfnamə / Tərcümə X.Rza və A.Şaiqindir. - Bakı, Yazıçı, 1988. - s. 262.
12. Пять философских трактатов на тему «Афак ва Анфус» / Критич. текст А.Е.Бергельса; под ред. Б.Г.Гафурова и А.М.Мирзоева. - М.: Наука, 1970. - с. 16.
13. Эльбрус А. Поэтика и математика. - Баку, ЭЛМ, 1979. - с.137.
14. Yenə orada.
15. Bax: Gəncəvi N. Yeddi gözəl, s.55.
16. Yenə orada, s.58.
17. Yenə orada, s.62.
18. Bax: yenə orada, s.94-95.
19. İslamdan öncə Sasanilər dövründə kəbin məsələsi vardı mı yoxsa bu Nizaminin olayları islamiləşdirmək cəhdidir?
20. Bax: https://ru.wikipedia.org/wiki/Семь_красавиц
21. Bu haqda daha ətraflı bax: Тагиев И. Апокалипсис не гибель, а трансформация человечества. - М.: Маска, 2012. - с.286.
22. Bax: Yenə orada, s.15-46.
23. Göstərilən əsər, s.28-29.
24. Əliyev R. İzahlar // Gəncəvi N. Yeddi gözəl. - 111-ci qeyd.
25. Бергельс Е.Э. Избр. труды: суфизм и суфийская литература. - М.: Наука, 1965. - с.85
26. Bu barədə daha ətraflı bax: yenə orada.
27. Bax: Gəncəvi N. Yeddi gözəl, s.128.
28. Yenə orada.
29. Тагиев И. Апокалипсис не гибель, а трансформация человечества. - М.: Маска, 2012. - с.21-22.
30. Bax: Gəncəvi N. Yeddi gözəl, s.261.

◆ P o e z i y a

Qədiməli ƏHMƏD

GÖZLƏMƏ OTAĞI

Vağzallarda qovuşur yolların sonu,
gözlərin həsrəti sınır bir anlıq...

Gözləmə otağında
gözləyirəm hələ ki,
oturacaqlar üstündə sükut,
baxışlarda bu gecə də
mürğüləyir ümidlər.

Yaxındakı o qız da
baxır perronlara sarı...

Çəkirəm köksümə soyuq gecənin
buz nəfəsini,
üşüyürəm tək.
Dağılan xatirələri yığa bilmirəm
perronlara dağılan
baxışlarım tək.

Kimsəsiz quş şəklində
bu gecəni
dimdikləyir həsrət.
Yaşayıram içimdə başlanan tənhalığı...
Gözləmə otağından
çıxıb gedəcəyəm
dalınca daş atdığım ayrılıqlara...

BİR VARAQ İMİŞ

İçimdəki qəmi bir də tanıdım,
Sevincimə düşən bir yamaq imiş.
Qoparıb könlümdən rahatlığımı,
Sonra da yavaşca budamaq imiş.

Daha bu sirləri saxlamır zaman,
İçində nə yoxmuş, aman, ay aman?
Tumarlı sözləri indi bir güman,
Hissimlə, duyğumla oynamaq imiş.

O bal sevdalarım qaldı yazımda,
Hicran gecəsizək keçdi yazım da.
İlahi, yazdığım alın yazıma
Dərd sözü ayrıca bir varaq imiş.

BUNDAN O TƏRƏFƏ XATİRƏLƏRDİ

Ömrümüzə dönməz ötüb keçənlər,
Yel əsdi, toz yağdı saçlarımıza.
...Nə mən yeniyetmə oğlan olaram,
Nə sən bənzəyərsən dəcəl bir qıza.

Əllərim uzanmaz yollar boyunca,
Qorxuram bu küçə boşə çıxacaq.
Bu soyuq gecə də qəfildən düşüb,
Deyirəm axırı qışa çıxacaq.

Bundan o tərəfə xatirələrdi,
Nə səndən olacaq, nə məndən, heyif.
Daha bir də belə payızdan olmaz,
Nə də saçımızda bu dəndən, heyif.

HAÇAN QOVUŞDUQ Kİ...

Necə dilin gəldi -"Daha ayrılacaq",-
deyərək həsrəti necə sevdin sən?
Haçan qovuşduq ki,
köçəri quştək
bir gün də ömrümdən çıxıb gedəsən?

Gözlərin nə qədər yaxın olsa da,
əllərin o qədər uzaqdı, uzaq.
Bu sevgi qarışıq yuxu kimidi,
gəl otur, yuxunu bir yerdə yozaq.

Gözlərim qaralır baxdıqca yola,
səbr ağacı bitir gözlədiyimdən.
Mənim ola-ola arzularımda,
gerçəkdə elə bil özgəsininsən.

Nəyimə gərəkdi bu sənsiz ömür?
Hər günü dərd ilə xışlanıb gedir.
İlləri alnımın qırıqlarında,
yolları gözümdən başlanıb gedir.

Kəsib qabağımı qəm divarları,
Susmuşam dilimdən dodağımacan.
Haçan qovuşduq ki, daha ayrılmaq,
bir gün də ömrümdən çıxıb gedəsən?

BÖYÜYÜR

Bu da sənsiz keçən ömür-
Sinəsində qəm böyüyür.
Sükutunda düynlənib,
Kirpiyində nəm böyüyür.

Həsrət sönmür, uzaq olmur,
Sevinc ömrə qucaq olmur,
Bu dərdi tanımaq olmur,
Həm kiçilir, həm böyüyür.

Bəzən yollar ayrıldıqda,
Sıxır könlü ayrılıq da,
Sən getdiyən ayrılıqda
Vəfasız sənəm böyüyür.

Bu ömür Tanrı yazandı,
Kim itirdi, kim qazandı?
Dərdi çəkmək çox asandı,
Çəkdikcə sinəm böyüyür.

ADAM

Bu dərdin, qəmin içində
necə baş çıxarar adam?
Necə görər uzaqları,
necə görər yaxınları-
saman altdan su yeridib
bir-birini yıxanları..?

Durub-düşünməz özünü,
kimsəyə gizli bu halı...
Baxışı asılar göydən,
Pıçıldar dili dualı...

Bu dərdin, qəmin adamı
darıxacaq adam kimi.

Qarışacaq yuxuları
Gözlərini yuman kimi.

Günəş batar öz içində,
Çapalayar söz içində.
Dərdin, qəmin düz içində
Nazilib qırılar adam.

* * *

Mən "bəxtəvər şair" dağ başındayam,
Arxamca boylanan göz ələk-vələk.
Özümdən düşdüyüm dərd cığırını
Dolaşdı, elədi söz ələk-vələk.

Demişəm səbirə döz ürəyimdə,
Yaralar bağlasın üz ürəyimdə,
Səni gizlətmişəm öz ürəyimdə,
Özgə tapmaz, etsə yüz ələk-vələk.

Heç vaxt gətirmədi əlim dünyada,
Sən mənsiz, mən sənsiz zalım dünyada,
Qəmin ləpirində zülüm dünyada
Ümid boş, gəzmişik biz ələk-vələk.

İNANMIR ÜRƏYİM

Sənsən sükutumun acı tərəfi,
Soyuq gecəm bilir, pəncərəm duyur.
Mən necə qurtulum gözüm yaşından?
Göz yaşı üzü yox, ürəyi yuyur.
Heç nəyə inanmır ürəyim daha.

Səhv etdim,
İllərdi yarası sızlar,
hələ də qaşığıb tökür içimi.
Bu gecə üstümə yağan baxışlar
dünyamda görünür yabançı kimi,
Heç nəyə inanmır ürəyim daha.

Bir də görəcəyəm vaxt ötüb-keçib,
Bir də görəcəyəm güllər sozalıb.
Payız da çevrilib xatirələrə,
Yerində əylənib bir az qış qalıb,
Heç nəyə inanmır ürəyim daha.

Hikmət MƏLİKZADƏ

* * *

Adam var şeytandan betər,
Şeytan var adamdan mərdi.
Yanağından öpmək olmur,
Allah, bu, nə göyçək dərdi?

Göylər haça-haçə olub,
Adəm göydən nə dərmış ki?
Dünya məndən mənə qədər,
Səndən sənə qədərmiş ki!

Dərd, sanki pirdi, cındır as,
Bu həyat məzədi, gözəl.
Məndən bugünlük uzaq dur,
Xatam təptəzədi, gözəl.

* * *

Yalqız sevdaların günahı artıb,
Ta tək ətəyindən daşı aşağı.
Kimşə bu həyatı elçi daşitək
Çaşıb diyirlədid başıaşağı.

Adamlar necə də oxşardır, Allah,
Torpağın üstündə, ya ki altında.
İndi çox qapını elçilər döymür,
Qızlar qarayırlar həya altında.

Haqqın divanı var, günahdan çəkin,
Məgər haqq yiyəsi söyülmür, atam?
Mənim sevmədiyim qonşu qızın da
Qapısı beləcə, döyülmür, atam.

MƏNƏ BU GÜNAHI BAĞIŞLA, TANRI...

Bu boyda sevgini bu boyda ruhnan
Sən uzaq salmısan özündən, gülüm.
Sən mənim yerimə ta şəklimi as,
Bir az da o düşsün gözündən, gülüm.

Səni doğru bilib aldandım qəfil,
Özüm də bilmədim necə aldandım.
Məni bir baxışla ovladın sanki,
Səhər fikrə getdim, gecə aldandım.

Gecə gözlərimdən yüz bulud keçdi,
Açdım ilk səhəri yağışla, Tanrı.
Yuxuda gördüyüm qızın xətrinə,
Mənə bu günahı bağışla, Tanrı!

* * *

Kölgəm - dünya savaşına ac adam...
Sevdam - zirzəmi pilləkəni kimi uçuq.
Ruhum - yuvasına həsrət alabaxta kimi səksəkədə.
Allahım, neynim?!

İndi heç kim yoxsul baxışlara könül qapısı açmır,
İndi qurbağalar oxuyur elçi daşlarının üstündə.
İndi... sən sənsən, amma mən mən deyiləm...

Nə deyirsən, səni aldadan qızın solğun baxışlarını
Büküm bir parça ağ kağıza, atım
ayda bir kərə açılan poçt qutusuna?!

Ah nə ola, onun da ahı tuta,
Mənə ürək açalar, qapı açmayalar.
Hamının yadından çıxa,
Qonşudakı kor qızın könül əvəzi
barmağıma bağladığı sapı açmayalar.
Allahım, neynim?!

SOSİAL PEYZAJ

Saxta təbəssümlər
Eşidə bilmədiyən pıçılıtlar kimidi,
Adama hicran verir.
Ruhun fikri göydə, özü darda.
Açığı, alındakı qırıqların sayı qədərdir
Sürüşkən xəyallar da.
Bir də görürsən, duaların
dodaqlarının arasında güvə tutub.
Məyusluq canını sarır,
Əllərini daha tüfəng kimi
Allaha tuşlamırsan.

Kölgənsə, varlı adamların keçmədiyi
 beton səkilərdə xatirə şəkli çəkdirir...
 Bir tikə çörək üstündə
 Bir-birlərinə dimdik atan
 alabəzək sərçə balaları ilə.
 Qəfildən dağınıq diqqətini
 göz qamaşdıran villalara mismarlayır
 ruhu ac, qarnı tox dilənçi uşaqlar.
 ...Zaman çat salır.
 Bir əcnəbi də
 kamerasının yaddaşına həkk edir
 işıqlı küçələrdəki qara kölgələri...

* * *

Həyat küncə qoyub məni uşaqtək,
 Gözün qamaşdırır vurmaq qorxusu.
 Mənim də canımı alıb dünəndən
 Bir ayaq üstündə durmaq qorxusu.

Qələm eləmişəm barmaqlarımı,
 Sonra istəmişəm qolumu tapım.
 Ta sözdən güc almır söz adamları,
 Tanrı, icazə ver yolumu tapım.

Torpaq adam kimi üst-başın çırpır,
 Hicran yolçuları adın itirib.
 Ömrün bu çağında bir qadın sevdim,
 Dedilər, ağzının dadın itirib.

Küləyin üstünə su atır bulud,
 Ətəyi islanır daş qayaların.
 Taleyə tərs baxmaq ucalıq deyil,
 Dibinə düşəydim kaş qayaların!

* * *

Aldandığı kişinin
 saxta sevgisi
 ona əsgər meyiti qədər
 əzizdi.

* * *

Öpdüyüm qara dərdlərin
 canımdan yüzü ağ çıxdı.
 Kölgəmi imtahan etdim,
 Sınaqdan üzüağ çıxdı.

Sən hardasan, ruhum gülmür,
 Ayım, yoxsan, ilim, yoxsan.
 Mənimləsən, mənimlə ol,
 Ya da olma, bilim, yoxsan.

Nahaq taleyə ağ oldun;
Alın yazında qol yoxmuş.
Səni sənə qədər qovdum,
səndən o yana yol yoxmuş...

Bənövşə DAŞDILI

DAHA MƏHƏBBƏTDƏN YAZMIRAM

Əsir qalıb yurdum, dağılıb kəndim,
Həsrətin çəkməkdən bitdim, tükəndim.
Bir səbr elə, məni dinlə, əfəndim,
Bayatı qoşuram ana torpağa -
Daha məhəbbətdən yazmıram, ağam.

Nə qədər eşitmək olar acı söz?
Döz görüm, sən bunca tənələrə döz!
Kül tutmuş yaramın altda köz var, köz,
Gəl bir diqqət elə sən bu ocağa -
Daha məhəbbətdən yazmıram, ağam.

Sanki cənnət idi güllü qucağı,
Yandırdı evimi nanəcib yağı.
Hər dağdan ucadır nalqıran dağı,
Yolum düşəcəkmi bir də o dağa,
Daha məhəbbətdən yazmıram, ağam.

Arxalı köpəklər qurdu basarmış,
Tülkü qabağında aslan susarmış.
Allah, bu erməni nə dərd-azarmış,
Taun tək daraşdı xan Qarabağa,
Daha məhəbbətdən yazmıram, ağam.

Şahinli-şonqarlı dağlarım vardı,
Bakir ormanlarım, bağlarım vardı,
Allah, necə gözəl çağlarım vardı,
İndi sığınmışam bir dar bucağa-
Daha məhəbbətdən yazmıram, ağam.

Allah yerdə qoymaz naləni-ahı,
Qaranlıq gecənin gələr sabahı,
Gülən sonda gülər deyiblər, axı,
Qalibtek gedərik biz Qarabağa-
Onda məhəbbətdən yazacam, ağam.

DAĞLARIN

Həsət nə ağırdır, çəkə bilmirəm,
Üzümə bağlıdır yolu dağların,
Daha öz yurduma köçə bilmirəm,
Uzanılı qalib qolu dağların!

Kəkotu, əvəlik, qırxbuğum, şomu,
Özgədir ləzzəti, başqadır tamı.
Mın dərdə dəvadır bir gülün qomu,
Sinəsi dərmanla dolu dağların.

Beşbulaq yaylağı, Bacılı düzü,
Qatardaşın yayı, Qıxqızın yazı,
Kişnəşir köhlənlər, mələşir quzu,
Gözəldir həm sağı, solu dağların.

Zümrüd bulaqları qayadan süzər,
Kəkliyi, turacı daşları bəzər.
Ceyranı, cüyürü sürüynən gəzər,
Maralı, əliyi dolu dağların.

Zirvələrdə daşdan qala quraydın
Keşiyində gecə-gündüz duraydın,
Bitib bənövşətək, boynun buraydın,
Olaydın, Bənövşə, qulu dağların!

BƏNÖVŞƏNİ

Bir daşın içində bitmiş bənövşə gördüm

Qəddar zəmanədən, zalım çağlardan,
Yesir dərələrdən, əsir dağlardan,
Didərgin düşübdür doğma bağlardan.
Yaxşı qoru saxla, daş, bənövşəni!

Boynunu əyibdir vətən qəmindən,
Hara getsə, ona yetən qəmindən.
Bağırının başında bitən qəmindən,
Boğur gözlərində yaş bənövşəni!

Dindir, gözlərinin yaşını süzür,
Ömrü arıtlayıb, yaşını süzür,
Fələk qazanında aşını süzür,
Xeyirə calaya kaş bənövşəni.

Bəzən qarlı qışı güllü yaz bilib,
Nə şaxtadan qorxub, nə ayaz bilib.
Namərd fitnəsini niyə az bilib,
Şeytanmı salıbdır çaş bənövşəni?

Fələk arzuların alıb əlindən,
Dağlara, daşlara çalıb əlindən.
Ömrünü, gününü salıb əlindən,
İndi də kövrəldir yaş bənövşəni.

Baxma, boynun büküb ellər içində,
Sıxılıb daş barmaq, əllər içində.
Çiçəklər içində, güllər içində,
Yaradan yaradıb baş bənövşəni.

ÖLMƏYƏ DƏYƏR

Əgər gizli-gizli səni süzərsə,
Yoluna çiçəklər, güllər düzərsə,
Nə səndən yorulub, nə də bezərsə,
Düşərsə Məcnuntək çöllərə əgər-
Bax, onun Leylisi olmağa dəyər!

Baxanda gözləri qəlbini çalsa,
Bircə baxışıyla könlünü alsa,
Ürəyinə sevgi alovu salsa.
Oduna Vamiqtək yanarsa əgər-
Bax, onun Əzrası olmağa dəyər!

Səni sultan bilib, səni xan bilib,
Öz canın unudub səni can bilib,
Canını yolunda bir qurban bilib,
Fərhadtek Bisutun çaparsa əgər,
Bax, onun Şirini olmağa dəyər.

Alnından gün doğa, şəfəq sökülə,
Önündə mələklər geri çəkilə,
Üzündən Yusifin nuru tökülə,
Deyə ki sevirəm Züleyxa qədər,
Onun Züleyxası olmağa dəyər!

Baxmayıb borana, baxmayıb qara,
Özünü yetirə düşəndə dara.
Haran var, Bənövşə, gedəsən hara?
Götürüb Laçına aparsa əgər,

Onun bənövşəsi olmağa dəyər,
Yolunda boynunu burmağa dəyər.

* * *

İstədim qəlbimdən çıxaram səni,
Titrədi ürəyim, əsdi əllərim!
Yenə xatirələr hücum çəkdilər,
Yenə geri döndü sənli illərim.

Əzəldən dünyanın dönükdür üzü,
Bəzən dolu döyür çiçəkli düzü.
Bilmirəm ki mənə nə deyir, düzü,
Şaxtalı tellərim, qarlı tellərim!

Ürəyim üzüldü, çıxdı getdi can,
Bu qədər sınağa dözərmi insan?!
Elə bil başımda fırlanır dövran,
Gözümdən süzülür coşqun sellərim!

Çalışdım könlümdən qoparam səni,
Yığıb gözlərimə aparam səni.
Gözümdən güllərə səpərəm səni,
Evimdə boy atsın sənli güllərim!

OXUCULARIN NƏZƏRİNƏ!

2015-ci İL ÜÇÜN

“AZƏRBAYCAN”

jurnalına abunə yazılışı davam edir.

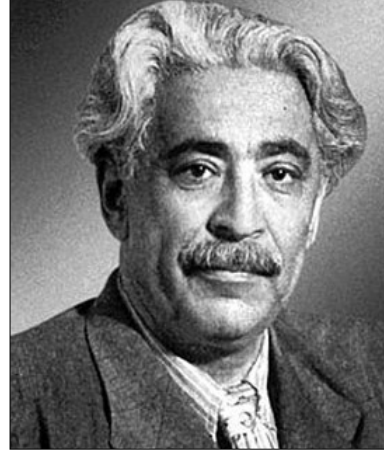
“AZƏRBAYCAN”

**jurnalının bir nüsxəsinin qiyməti 1 manat 50 qəpik,
illik abunə qiyməti 18 manatdır.**

İNDEKS: 76300

◆ Axtarırlar, tapıntılar

“Sən özün proletar deyilsən”

Qardaşı Mehdi Vəkilovun Səməd Vurğuna yazdığı məktubların bir çoxu nəşr olunsa da, hələ çap olunmamış, yaxud müəyyən ixtisarlara nəşr olunmuş, arxivlərdə saxlanan məktublar da var. Düşünürəm ki, 21-22 yaşlı gənc Səmədə yazılmış bu məktublar onun şair kimi yetişməsində, tutduğu yolun müəyyənləşməsindəki roluna görə, dövrün söz və fikir adamlarına təsir və təzyiqini əks etdirdiyinə görə dəyərli sənədlərdir. Əslində, istədiyi kimi yazmaq yasaqlanan, öz ruhunu, duyğu və düşüncələrini içində boğub, zamanın, böyük qardaşın, bəzən də hökmlülərin istədiyi kimi yazmaq şairin faciəsi kimi dəyərləndirilməlidir. Yaradıcı insanın hiss və düşüncələrini çərçivəyə salmaq, içi təbəddülatlarla, gənlik sevdası ilə aşb-daşan istedadın duyğularına qandal vurmaq, nə sənətin, ədəbiyyatın, nə də şairin xeyrinə olan “elə” yox, “belə” yaz göstərişləri, “Lenini öyrən, Plexanovu oxu” əmrləri poeziyanın, sözün siyasət qarşısında məğlubiyyəti idi.

“Sən zəhmətkeşləri, Oktyabr inqilabını sevirsen, fəqət dildə. Sən Dürrəni guya sevirdin. O idi ki, sevdiyinin bütün gözəlliklərini, sənə verdiyi nəşələri eynilə yazırdın (İndi isə deyirsən: “qələmim gözəllərdən ilham almayacaqdır!”). Bəs necə ola bilər ki, dünya məsələsini həll edən Böyük Oktyabrın gözəlliklərini, nəşələrini tapıb, öyrənib yazmırsan? Əgər sevirsensə, necə ola bilər ki, proletariyatın iradəsini, məzmların həbsini ədəbiyyat zövqilə verməyirsən?” - deməklə onu zamanın axarında görmək istəyirdi.

Mehdi Vəkilov “Hamı göz yetirir, diqqət verir. Öz işlərini, yazılarını proletar cəbhəsinə doğruluqla çevir. Mənim işimə kontrol komissiyasında baxılarda səni də soruşublar ki, onun qardaşı şairdir, deyirlər, necə yazır. Çap olunmayan əsərləri nə ruhdadır? Artıq diqqət vermək lazımdır” - deyəndə şairə təkəcə özünün deyil, başqalarının da, ailəsinin də, dost-tanışlarının da taleyində sorumlu olduğunu xatırladır, onun çiyinlərinə böyük məsuliyyət qoyurdu. Bu təlqinlərlə, yönləndirmələrlə tanışlıq şairin:

**“Qulaq asın, dost-aşnalar,
Bir pərişan kamanım var.
Bu rübabin hər telində
Yüz ahım var, amanım var.**

Yaxud:

***Bir řairin yalnız ömrü tor içində gedir bada,
Nə yazıq ki, bu sirrimi nə anlayan, nə duyan var.***

Yaxud, "Məni yelkən kimi qərç etsə də deryada zaman" - kimi neçə-neçə məchulu və sirri bətnində gizlədən bənd və misraların da alt qatına işıq salmış olur.

Aslan Salmansoy bu məktublar haqqında yazır: "Məktublardan dövrün ədəbiyyatına münasibətdə qardaşlar arasında ciddi fikir ayrılığı aşkar görünür, lakin o da bəllidir ki, proletar ədəbiyyatı haqqında irəli sürdüyü mülahizələrin müəllifi M.Vəkilov yox, çağdaş siyasi rejim, dövrün hakim partiyası idi. Sadəcə olaraq M.Vəkilov həm də tarixçi olduğuna görə dövrün nəzəri-ideoloji meyillərinə daha ayıq yanaşmağı bacarmış və qardaşını yaxınlaşan təhlükələrdən xilas etmək istəmişdir. Onun qardaşına tövsiyələrinin əsasında partiyanın ədəbiyyat sahəsindəki siyasəti, bir qədər də konkretləşdirsək, Azərbaycan Proletar Yazıçıların 1928-ci ilin yanvarında keçirilən I qurultayının ideoloji məramları və çağdaş ədəbi-nəzəri düşüncələr dayanırdı".

Qeyd edək ki, bu məktublar müəyyən ixtisarlarla Mehdixan Vəkilovun "Ömür dedikləri bir karvan yolu" kitabında çap olunmuşdur. Biz isə onları nöqtəsinə, vergülünə toxunmadan oxuculara təqdim edirik. Oxuculara "Oktyabr inqilabını sevirsen, fəqət dildə", "Bir řair olduğumdan deyil, bir komsomol olduğumdan yazıram", "Qafqaz" řeirini səmimi görməyirsən", - kimi fikirlərin arxasında nələrin, hansı qaranlıq məqamların durduğuna diqqət yetirməyi tövsiyə edirik.

Aygün BAĞIRLI

23 aprel 1928

ƏZİZİM SƏMƏD!

Salam!

Bacım gedəndə vaxtım olmadı yazmağa, indi yazıram. Əvvəla bacım dedikləri sözlərə əhəmiyyətli yanaş. Onu bil ki, artıq hamı bizim proletar inqilabına və dövlətinə tərəfdarlığımızı bilməyə çalışır. Biz də işdə sübut etməliyik ki, proletariat tərəfindəyik.

Hamı göz yetirir, diqqət verir. Öz işlərini, yazılarını proletar cəbhəsinə doğruluqla çevir. Mənim işimə kontrol komissionunda baxılanda səni də soruşublar ki, onun qardaşı řairdir deyirlər, necə yazır. Çap olunmayan əsərləri nə ruhdadır? Artıq diqqət vermək lazımdır. Sən məktubunda bir (özün deyən kimi) əvam səhv edirsən.

Yazırsan ki, "siyasət, iqtisadiyyat, cəmiyyət dəyişsə də sənət öz yerində qalmalıdır. (Gör nə boyda qələt edirsiniz). Məgər ədəbiyyat, sənət cəmiyyətin doğurduğu deyilmi, heç bir əsr bundan qabağın ədəbiyyatı indiki elektrik cəmiyyətinə uyğunmu? Sən oxumursan, tarixi materializmi bilmirsən. Əgər savadın olsaydı, bilərdin ki, hər şey cəmiyyətdə, sənətdə, iqtisadiyyatla, istehsal qüvvələri ilə bərabər dəyişir. Sənə yazmamışdım ki, Plexanovun əsərlərini oxu, nə oldu? Bir də sən hər yazanda Süleymanı və Fövzünü töhmətləndirirsən. Halbuki, hal-hazırda bunlar qat-qat səndən yüksək və proletar ədəbiyyatında mühüm yer tutanlardır. Sən özünə

ürək vermək üçün yazırsan. "Proletar öz həqiqi ədəbiyyatını sandıq ədəbiyyatından toplayacaq". Mən ki, səni hamıdan artıq tanıyıram.

Səndə hansı həqiqi proletar sənəti var ki, onu da sandıqdan toplayalar? Hələlik yoxdur. Ancaq mən ümid edirəm ki, olacaqdır.

Sən o qədər qafanı xarab edibsən ki, həmişə fəlsəfə qırıldadırsan, əsil həyat bu yandadır. Ən gözəl yazdığın "Qafqaz" şeirini səmimi görməyirsən. Ay bərəkallah sənə, halbuki bu şeir (əgər gözəl tamam etsən) tamam inqilabçılığı və proletar müzəffəriyyətini həqiqi göstərməkdir. Bir də sarsaqlama edirsən, yazırsan: "Bir şair olduğumdan deyil bir komsomol olduğumdan yazıram ("Qafqaz"). Bu nə deməkdir? Məgər sənin şairlik başqa, komsomolluğun da başqamıdır? Heç bilirsənmi bu nə deməkdir? Göz pərdələmək, adam aldatmaq, vəssəlam!

Mən sənə yenə yazıram. Mən bilərəm ki, sən zəhmətkeşləri sevirsen, oktyabrı da, Lenin firqəsini də canından artıq sevirsen. Ancaq bunlara xidmət etməyi bacarmırsan. Yolu tapmırsan. Sənin başın qarmaqarışıqdır.

Səməd, fəlsəfələri burax! Dügümləmələri burax! Arşın yarım qələm al, qızıl lövhədə yaz ki, "Silinsin əskimiş hər xatiratım". Mən səndəki istedadı bilərəm. Sənin qələmin bəşəriyyətin bütün qələminə toxunacaqdır. (Əgər savadlısan).

Mən istəyirəm ki, sənin qələmin qəhrəmanlıq dövrünü, inqilabı, sosializm tərbiyəsini, proletar idealojini insanlığa əzbərlətsin, həm də coşğunluq qanadilə. Sən hər şeydən qabaq mövzu seçməyi öyrən. Lirizm səndə var. Lirizmə qapılıb qalma. Sənəti həyat üçün yarat! Gözəl sənət (lirizm) o zaman daha müvəffəqiyyətli olar.

Bu cümlən xoşuma gəldi: "Heç heçdir varlıqda varlıq". Ancaq mən o məsələni ancaq maddi həyatımız üçün yazıram. Demək istəyirdim az maaş da alsan, evə-əşiyə bir şey al. Dama-dama göl olar. Azdan çox yaratmağa böyük qabiliyyət istəyir. Mən bunu deyirəm. Bacım deyirdi ki, guya sənin yazılarını götürüblər. Kim götürdü? Mənə yaz! Hansı parçaları verdin? Sarsaxlamalar evdəmi qaldı? Artıq nə yazacağam, özüm də gəlirəm. Bacımın xüsusi söhbətlərinə əhəmiyyət ver! (Nə demək istədiyimi özün bilərsən). O adama yazdığın kağızı vermədim. Burax məsələni, axırsız işdir. Çünki bu işə heç vaxt Mustafa razı olmayacaqdır. Olsa da murdar işdir. Artıq bu məsələni basdır.

Salamat qal.

Qardaşın Mehdixan

Əzizim Səməd! Diqqətlə oxu

Salam!

Məktubunu aldım. Sən hələ hər şeyə laqəyd baxırsan. Məktubunu yazanda düşünməyə tənbellik edirsən. Sən istər mənə, istərsə yoldaşlarına yazdığın məktubu gərək çox düşünüb yazasan.

Sən gərək öylə fikirlər yürüdəsən ki, gələcəyinə bir material ola. Mənim məktubuma tam cavab verməyibsən. Mən səndən istədiyimi yazmağa başladınmi? O mövzunu kəndinə mal edə bildinmi?

Məktubda yazırsan ki, "bugünkü yekrəng ədəbiyyatın ən qatı düşməniyəm", bu fikrində səhvindir. Sən bir dəfə anlamalısan ki, dünya inqilab və sinfi mübarizə dövrü keçirir. Dünya məfkurə mübarizəsində çalxalanır. Bugünkü ədəbiyyat da gərək mübarizə marşları çalsın, başqa ölkələrin məzlum xalqını mübarizəyə öyrətmək üçün şuralar proletariyatının qəhrəmanlıqlarını gərək dastan etsin. Bugünkü keçid dövründə heç bir zaman zəhmətkeşləri ədəbiyyat zövqləri ilə (əski şərq Füzuli ağlamaları ilə) məst etmək, yatırmaq olmaz. Əksinə olaraq mübarizə və inqilabçılıq ahəngilə addımlar atdırmalıyıq. Sən istədiyini eşq, sevda, nəşə, kef ədəbiyyatının əsri çoxdan keçdi. Bizim proletar ədəbiyyatımız inqilabdan sonra qalibiyyət və müvəffəqiyyət zövqləri söyləməlidir. Heç bir zövq inqilab müzəffəriyyətinin verdiyi dadı verə bilməz.

İndiki zaman xalqları inqilaba tərbiyə, şuralar tərəfə təbliğ zamanıdır. Uzun əsrlər şərq əsarətinin məhzun ədəbiyyatı zəhmətkeşlərin qəlbində öylə yer tutmuşdur ki, onlar hər bir müsibətə və bəlaya bir yanıqlı segah və ya yalan-yalan gözəllər vəd edən şeir oxumaqla qarşı durmuşlar. İndiki zaman isə öylə deyil, indiki sıçrayış mübarizə zamanıdır. Xalqı buna öyrətmək lazımdır.

Sən yekrəng nəyi deyirsən? Əvvəllərdən mənə yazmışdın ki, “mən sənətimdə sinfi bir qayəmi, yoxsa bəşəri bir məqsədmə təqib edim? Sonralar özün qəbul etdin ki, bəşəriyyətə xidmət ancaq sinfi, xüsusən zəhmətkeş sinfi görüşü ilə yanaşandan sonra olar. Mən də təsdiq etdim. Sən özünü əgər təzədən öylə bir (bəşəri) kəlmələr altında yalançı burjua alimləri fikri arxasında düşündürsən, sən lap yalançısan. Sən özün proletar deyilsən. Təmiz zəhmətkeş kəndli də deyilsən. Fəqət bizim şəxsi məfkürə və anlayımız bizi zəhmətkeşlərə bağlamışdır. Biz onlara xidmət etməliyik, həm də doğruluqla. Sən yazırsan ki:

***Mən and içmişəm ki, bir də qələmim
Gözəllərdən ilham almayacaqdır!***

Sən bu fikrin üstündə düz dur. İlhamını gözəllərdən alma, inqilabdan al! Sənətimdə iradə sahibi ol! Bu iradəni Lenindən öyrən, Plexanovdan dərslər al! (Ədəbiyyat nəzəriyyəsində) Sənə əvvəllərdə yazmışdım. Plexanovun ədəbiyyat haqqında yazılarını oxu! Həm də diqqətlə oxu, qeydlər edə-edə. Sən qələmini qəti surətdə, amansız olaraq burjua sinfinə mübarizəyə çevir. Sənətimdə Lenin firqəsinin iradəsini, proletariyatın müvəffəqiyyət və müzəffəriyyətini tərənnüm et! Dünyada iki sinif qarşı-qarşıyadır: proletariyat və burjua sinfi.

İştə, sənə sevdinin və düşündüyün bəşəriyyət bu iki sinfin birinin yolu ilə getməli və istəyinə çatmalıdır. Sən anlayırsan, burjua sinfi bəşəriyyətə aqlamaq və qandan başqa bir şey verməmişdir. Proletariyat isə tarixə ilk addımında bəşəriyyət üçün cənnətlər yaratmaq istəyir. Tarix sükanı geriye dönməz, irəli gedir. Sən də irəli addım at! Sən üzərinə proletar şairi adını şərəflə al və şərəflə axıra çatdır. Sən bir şeyi də bilməlisən ki, tarixi materializmi cəmiyyət və siyasət qanunlarını bilməyən şair indiki əsrdə ancaq tartanpartançı olaraq qalacaqdır. Sən oxu, mütaliə et, sən bəşəriyyət deyərək, xəyal gücü ilə özündə bir duyğu yaradırsan. Ancaq sən anlaq və duyğunu cəmiyyətin özündən almısan! Sən, sinfi mübarizəni, cəmiyyətin qanunlarını, tarixi materializmi, dialektikanı bilməyirsən, ona görə də mütərəddidsən.

Sən bunları oxu, öyrən! O zaman mən dediklərimə, əsasən, əməli surətdə yanaşarsan.

Sən zəhmətkeşləri, Oktyabr inqilabını sevirsən, fəqət dildə. Sən Dürrəni guya sevirsin. O idi ki, o sevdinin bütün gözəlliklərini, sənə verdiyi nəşələri eynilə yazırdın. (İndi isə deyirsən: “qələmim gözəllərdən ilham almayacaqdır”!) Bəs necə ola bilər ki, dünya məsələsini həll edən Böyük Oktyabrın gözəlliklərini, nəşələrini tapıb, öyrənib yazmırsan? Əgər sevirsənsə, necə ola bilər ki, proletariyatın iradəsini, məzlumların həbsini ədəbiyyat zövqilə verməyirsən? Mənə belə gəlir ki, bu misallarım sənə kifayətdir.

Artıq əməli olaraq proletariyat yolunu tut!

Əfsanələri burax, sənətimini sinfi yola sal! (Firqə komitəsinin kitabxanasında Plexanovun əsərlərini oxu) Yaz gələndə səndən soruşacağam. Plexanovun bütün əsərlərinə abunə yazılıb alacağam, getirəcəyəm. Daha nə yazım. Çalış! Oxu! Oxu!

Lenin deyir: Gənclərin üç borcu var, birinci oxumaq, ikinci oxumaq, üçüncü yenə oxumaq.

Bizdə ümumiyyətlə tənbellik var. Özün bilirsən nədəndir. Odur ki, çalışmalısən. Salamət qal.

***Qardaşın Mehdixan
25 fevral 1928. Bakı***

◆ Yeni tərcümələr

Fet (Şenşin) Afanasi Afanasyeviç (1820 - 1892) XIX əsr rus poeziyasının görkəmli nümayəndələrindəndir. Mülkədar ailəsində böyüyüb boya-başa çatıb. Moskva Universitetinin ədəbiyyat şöbəsini bitirib. İlk şeir kitabı "Lirika məbədi" 1840-cı ildə, hələ tələbə ikən nəşr olunub. "Sovremennik" ədəbi dairəsinə mənsub yazıçılarla, sonralar L.N.Tolstoyla yaxınlıq edib. 1863-cü ildə işıq üzü görən və yaradıcılığının ilk mərhələsini əhatə edən ikinci kitabı da ona elə bir şöhrət gətirməyib; görünür, şeirlərində cəmiyyətdən, yaşadığı dövrün, zamanın problemlərindən kənar durduğuna, təbiətə qapanıb qaldığına görə. Fet bu kitabdan sonra uzun illər çap olunmur; ümumiyyətlə, çox az yazır. Bir də qocalana yaxın yardıqlığa qayıdır və "Veçerniye oqni" ("Axşam işıqları") adlı 4 şeir kitabı nəşr etdirir. Təbiətlə üz-üzə "indi", "bu an" keçirdiyi hiss-həyəcan, Fetə görə əbədidir və hər şey həyatda bununla ölçülür. Bu yanaşma onun lirik qəhrəmanını həyatın fəvqünə qaldırdığı kimi, özünü də nəzəri düşüncələrində "təmiz sənət" tərəfdarları ilə doğma-laşdırır. Müasirləri onun istedadını etiraf edib yüksək qiymətləndiriblər. Fetin yaradıcılığı ilə razılaşıb-razılaşmadıqlarına baxmayaraq, o, bu gün də poeziya sərraflarının gözündə layiqli yerini tutmaqdadır.

Afanasi FET

SÜBH TEZDƏN OYATMAYIN

Sübh tezdən oyatmayın,
Şirin-şirin qoy yatsın.
Mışıl-mışıl nəfəsi
Sinəsindən boy atsın...

Yuxuya təslim olub:
Mat qaldım bu dostluğa,
Hörüklə iki yandan
Zəncirlənib yastığa.

Dün pəncərə önündə
uzun-uzun oturdu.
Buludlarla oynadı,
Gedən Ayı ötürdü.

Nə qədər Ay parlasa,
O qədər bülbül ötür...
Birdən rəngi ağardı,
Ürək ağrısı ... yetər!!!

Bu qədər gənc ürəyin
Nuru yanağa düşər.
Dəymə ona, oyatma!
Yuxuları sürüşər.

Yuxuya təslim olub...
Mat qaldım bu dostluğa,
Hörüklə iki yandan
Zəncirlənib yastığa.

UZAQ DOSTUMA

Uzaq dostum, anla bu fəryadımı,
Fəryadı bağışla, məni bağışla...
Oyanıb qəlbimdə xatirələrim,
Səni yaşatmayan anı bağışla.

Kim deyir ki, düz yaşaya bilmədik,
Ruhsuzmu yaşadıq? Başım dumanlı...
Kim deyir ki, qurban verə bilmədik,
Hara getdi gözəlliklə cavanlıq?

Hə oldu olanlar? Qəlb hələ yanır!
Yenə əvvəlki tək tutur dünyanı...
Nahaqdan alışır, nə mənası var,
Alışır...sonunda donacaq qanı.

Yalnızca sən varsan, bir də həyəcan
Uzaqdan səsini gətirən ahdır.
Ürəyimdə ilham, yanğımda qan,
Əl çək, bu yuxuda göz yaşı çoxdur.

Heyif ki, əzabla doludur həyat,
Həyat var, ölüm var, bir od var, hədə...
Nuru işıqladar bütün dünyanı,
Gecə gələr, bizi ağladıb gedər.

KƏPƏNƏK

Haqlısan...cığır açmaqdır havada
İlk özəlliyim...
İki qanadla canlanır bütün məxmər
gözəlliyim...

Soruşma, hardan gəlirəm,
Haralara tələsirəm...
zərif bir gül üstə xəfif bir eniş üçün
əsirəm...
Gül kimi nəfəs dərirəm...

Görəsən, məqsəd olmasa, yaşanarmı
həyat bunca?
Pıçıldasın qanadlarım: sim-sim açıl!
Daha uçum!

* * *

Əgər sevirənsə, sona kimi sev,
Sevginin həyatla yolu qoşadır...
Əlini sinəmin üstünə qoysan,
Bilərsən qəlbimi sevgin yaşadır.

Sayma o sehirlə döyüntüləri,
Hər səsin yükü var, sənə doludur.
İsti axın vurur, gözüm nəm çəkər,
Bir bulaq suyudur, şəfəsi boldur.

Bu xoşbəxt anlara gəl təslim olaq,
Coşsun damarımda axan qızıl qan!
İç, amma soruşma nə vaxt sönəcək
Bu atəşin sevgi, sonsuz həyəcan.

GÖYDƏ GECƏ FİRTINASI

Göydə gecə fırtınası,
Tələtüm dolu dəniz...
Dəniz, tufan və fikirlər,
Fikir çəkilməmiş bir üz.

Dəniz, tufan, düşüncələr,
Əldən düşər, dincələr...
Sıralanan qara bulud,
Ağla, hər şeyi unut!

SALAMLA GƏLMİŞƏM SƏNƏ

Salamla gəlmişəm sənə
deyəm ki, Günəş oyanıb...

İliq-iliq şüaları
Yarpaqlar üstə dayanıb.

Deyəm ki, meşə oyanıb,
Hər budaq, köşə oyanıb,
Quşların cəh-cəh səşindən!
Hər yer bahar həvəsində!

Gəlmişəm sənə yenə də,
Gözəl ruhum, halım ilə.
Qulluğunda duracağam,
Dünənki əhvalım ilə...

Gəlmişəm deyəm ki, yenə
Ruhumdan sevinc süzülür.
Nəğmə yaranır, elə bil
Ayağım yerdən üzülür.

* * *

Məni buraxıb getmə,
Yanımda qal, əzizim!
Məni buraxıb getmə,
Sevincim - iki gözüm!

Bu cürə sevməmişik
Hətta biz özümüz də.
Nə qədər güc, həyat var
Bu təmiz sevgimizdə.

Qarşımda boynu bükük
Dursan da, iki gözüm,
Məni buraxıb getmə,
Yanımda qal, əzizim.

* * *

Dua edir ulduzlar, bir nöqtəyə dalıblar,
Dua edir Dolunay göyün üzündə süzgün...
Yüngül-yüngül buludlar havadan asılıblar,
Qara torpağın üzü tufana görə üzgün..

Kədərimiz ilişib Göy üzünün gözünə,
Gücyetməz döyüşlərçün ehtiraslar cücərir...
Almaz-almaz göz yaşı, vaxtı nəzərə almaz,
Almazın duaları parlayar, yerdə qalmaz.

MAY GECƏSİ

Asta-asta çəkilir Göydən dara
son bulud topası...

Yavaşca biçir buludu Aypara,
oraqdan libası...

Güc gəlir göylərə Baharın gücü,
Sən düşürsən yada...
Mehribanım! Məni xoşbəxt edərdin
bu fani dünyada...

Səadət hardadır? Yoxdur, burda...
Uçdu, tüstü oldu...
Ardınca iz qoydu, cizgi buraxdı,
Mənlə qəsdi oldu...

PIÇILDAYIR ÜRKƏK NƏFƏS

Pıçıldayır ürkək nəfəs,
Bülbüldə haray...
Gümüşü yırgalanaraq,
mürğü vurur çay...

Nurlu gecə, kölgələri
üzdükcə üzür...
Bu gecəni sehləmiş
Dolunay üzü.

Ağ buludlar qana dönüb,
gecə yuxusu,
Dan yerinin öpüşüylə
açır yaxasın...

Rus dilindən Həyat ŞƏMİ çevirib

◆ Xatirələr, duyğular

Şəkillər

Səkkizinci şəkil:

Kamal Abdulla -

Qarışıq xətlər versiyası

Ötən əsrin 80-ci illərinin əvvəlləri idi, hələ nar çiçəkləri solmamışdı, hələ unutmağa kimsə vardı, hələ heç kəs itirməmişdi və heç kəs də tapmamışdı.

O illərdə ədəbiyyatımızda uzaqdan tanıdığım 6 cavan vardı: Kamal Abdulla, Aydın Məmmədov, Vilayət Quliyev, Nizami Cəfərov, Vaqif Bayatlı və Ramiz Rövsən.

Onda heç kəsi yaxından tanımırdım. Uzaqdan tanıdıqlarımın içində bu 6 cavan o dövrün mən yaşda olanları üçün, bəlkə də, hamı üçün böyük maraq dairəsində idi.

Mən elə bilirdim hər şey onların əlindədi: mətbuat da, çap olunmaq da, elm də, iki-üç günün içində kənddən gəlib məşhur şair olmaq da...

Kamal Abdulla onda Kamal Abdullayev idi...

Vaqif Bayatlı "Ulduz" jurnalında işləyirdi, "Azərbaycan" jurnalında 12 şeiri çap olunmuşdu. Ramiz Rövsən ay işığı idi, Aydın Məmmədov ortabab şairləri yığıb sürüyürdü, Nizami Cəfərov "Ədəbiyyat qəzeti"ndə idi. Kamal Abdullanın harada işlədiyini bilmirdim, amma dövrü mətbuatda çap olunan bütün yazılarını maraqla oxuyurdum.

Boyca yaraşqlı, cəld, çevik təfəkkürə malik olan Kamal Abdulla o zaman çoxlarının bənzəmək istədiyi gənc ədəbi sima idi.

Məncə, o vaxt Vilayət Quliyev ədəbi tənqiddə yox, tünd ədəbiyyatşünaslıq elminə çəkilirdi. Nizami Cəfərov ondan bir az aydın şəkildə ədəbiyyatşünaslığa doğru yol gedirdi, Aydın Məmmədov Azərbaycan ədəbiyyatının o vaxtkı mənzərəsini verməklə, öz tənqid mexanizmini ədəbi detallar, predmetlər üzərində qururdu. Xüsusən, Əli Kərimin və Vaqif Bayatlının gətirdiyi detallar üzərində dayanıb, çox həqiqətləri deyirdi. Vaqif Bayatlı ədəbiyyatın dəcəl, Ramiz Rövsən kədərini sevinci üzərində gəzişən bir gənci idi.

Bəs Kamal Abdulla mənim üçün kim idi?

Təbiətin çox küləkləri var: aydın və mürəkkəb. Yaz, payız, qış və yay küləkləri. Biristiqamətli və qarışıq küləklər.

Küləklər özündə çox sirləri gizlədir.

Küləklər təbiətin metaforasıdır.

Küləklər həmişə mənə həqiqətləri deyib.

Bir var muğamata oxşayan, bir də var simfonik, çoxçalarlı musiqiyə oxşayan külək.

Kamal Abdulla mənə mürəkkəb, yəni qarışıq, çoxistiqamətli, simfonik, çoxsəsli, bir sözlə, payız küləyini xatırladır.

Burada təbiət tərpənir, hər şey gedir, qayıdır, burulur, çırpınır, bir sözlə, təbiət ayağa qalxır, hər şey qarışıq və xaotikdir. Amma daxildə bir nizam var. Kamal Abdulla təfəkkürü qarışıq xətlər versiyasıdır. Və onun yaradıcılıq enerjisinin mənbəyi elə budur və onu xarici ədəbiyyat bilicilərinə və oxucularına sevdiren əsas səbəbi də mənəcə burda axtarmaq lazımdır.

Kamal Abdullanın bütün əsərlərinin əvvəlinə “Yenə” sözünü yazmaq olar. Bu “Yenə” sözü hər şeyi yenidən başlamaqdır. Bu “Yenə” sözü ayaq izinə, ləpirə, insan ömrünün müxtəlif qütblərinə yenidən, təkrarən rast gəlməkdir.

Yenə gəldi izim çıxdı qarşıma

Kamal Abdulla folklordan başlayır, gedir və yenə folklorla qayıdır. Bəhrələnmə çox dərinədir, üzde deyil və ilk baxışda hiss olunmur.

Amma çoxları elə bilir ki, folklorun adı yalnız “laylaydır”. Kamal Abdullada folklorun adı “Mağara”dır.

Kamal Abdulla stixiyası birbaşa həyatla təmasda deyil, sintez şəklində həyata və cəmiyyətə müdaxilə edir.

Çoxları elə bilir ki, həyatın adı “gedəjəm”, “gələjəm”, “hancarısan”, kənd, qoyun, quzu və dəvədir.

Kamal Abdullada həyatın ən dəqiq adı - “Unutmağa kimsə yox”dur.

Kamal Abdullada həyat zirehlənib, ilk baxışda qalın bir kitab cildinə oxşayır. Amma bir azca əlini toxundursan, üzünə həyat güləcəkdir.

Kamal Abdullanın mütaliə etdiyi yazıçılar və qələmə aldığı mövzular da belədir.

Dədə Qorqud da eyni cür... “Yarımçıq əlyazma” və başqaları da....

Kamal Abdulla sözə qalib gələn yox, sözə məğlub olan yazıçıdır.

Kamal Abdulla qədər sözə, gənc yazarlara yaxın olan və mübahisələrə, diskussiyalara açıq olan ikinci bir yazıçı tanımıram.

Kamal Abdulla başdan-ayağa həyatla, onun problemləri ilə doludur.

Kamal Abdulla kimi küçədə yeriyən akademik görməmişəm.

Bütün rektorlar universitetlərə gələndə, binanın girişi nəzarətçilər tərəfindən adamlardan təmizlənilir, tələbələr qovulur, qapılar açılır; düz öz kabinetlərinə qədər müşayiət olunurlar. Amma Kamal Abdulla öz universitetinə hələ də tələbə kimi gəlir.

O günü görürəm ki, Kamal Abdulla vaxtı ilə rektoru olduğu universitetin çıxış qapısında dayanıb. Mən elə bildim ki, orda vacib bir işi var. Sən demə, sabiq rektor həyətə çıxmaq istəyir, sadəcə, öz növbəsini gözləyir.

Görkəmli yazıçı, Milli Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü, akademik, dövlət müşaviri Kamal Abdulla biristiqamətli olsaydı, öz universitetinin qapısından mühafizə xidmətinin köməyi ilə bir anda keçərdi, amma o, qarışıq xətlər versiyası olduğu üçün, yerində burulur, düşünür və kəşf edir.

O, hər yerdə yazıçıdır. Yalnız yazıçı...

Qəşəm NƏCƏFZADƏ

◆ Ə k s - s ə d a

Etibar ETİBARLI

"NƏ VAR, NƏ YOX, POEZİYA?"

Son il yarımında "Azərbaycan" jurnalı səhifələrində müxtəlif ədəbi janrların inkişaf və problemlərinə həsr olunmuş dəyirmi masalara meydan verilməsini təqdirəlayiq sayıram. Təbii ki, belə müzakirələr çağdaş ədəbiyyatımızda bir çox suallara cavab tapmaqda yardımçı olmaqla yanaşı, təsirsiz də ötürür. Mən yazımı bu müzakirələrdən birinə - poeziya ilə bağlı dəyirmi masa materiallarına həsr etmişəm. Bundan əvvəl nəsrə və dramaturgiyaya həsr edilmiş müzakirələri də maraqla oxumuş, "Ədəbiyyatı şouya döndərmək günahdır" başlıqlı irihəcmli məqaləmdə belə bir nüansa münasibətimi də bildirmişəm: "Yüzensiz at kimi hara gəldi çapmağın axırı dibsiz uçuruma yuvarlanmaqdır. Belə ideyasız, məzmunuz "əsərlər" in "bumu" gec də olsa, "Azərbaycan" jurnalında "Dəyirmi masa" ətrafında müzakirələrə səbəb oldu. Deyəsən, doğrudan da "həyəcan təbili" çalmağın vaxtıdır." ("Ədəbiyyat qəzeti", 13 iyun 2014-cü il. N22.) Həmin məqalədə sovet dövründə yaranan nəsr, dramaturgiya və poeziya nümunələrinin mahiyyətinə, müstəqillik dönməndə ədəbi mühitimizdə baş alıb gedən ifrat inkarçılığa, yersiz "təftişçiliyə", öz "ölüsünü qoyub özgənin ölüsünə ağlayanlar"ın, yəni orijinalq xatirənəmi, diqqəti cəlb etmək naminəmi özgənin qarışqasını filə döndərib bütləşdirənlərin çürük, qondarma əqidəsinin nədən və haradan qaynaqlandığına, pinti bir dillə yazılan, "roman" yarlığı yapışdırılan bezi "əsərlər"də "eybəcər humanizm" in oxucuya yenilik adıyla sırımmasına... və sair kimi məsələlərə toxunmuşdum. Buna görə əvvəlki müzakirələr barədə xüsusi məqalə yazmağa ehtiyac duymamışdım. Lakin jurnalın 2015-ci il 5-ci sayında "Çağdaş Azərbaycan poeziyası - problemlər, mülahizələr" mövzusunda aparılan müzakirələrə seyrçi qala bilmədim.

"Dəyirmi masa" həm də iki cəhətdən məndə maraqlı doğurdu: birincisi, söhbətin poeziyadan getməsi; ikincisi isə müzakirədə iştirak edənlərin kimliyi. Axı, bəzən hər hansı mövzudan anlayışı belə olmayanların ağız dolusu danışmasının, bəlağətli nitq iradələrinin - "nadanın aqilə dərsməsinin" də şahidi oluruq. Müzakirə iştirakçılarından əksərini şəxsən tanıyıram:

- Əjdər Ol nasir, dramaturq və şair kimi kifayət qədər tanınmış istedadlı qələm adamıdır. O, ədəbiyyat tariximizə - klassiklərimizə, sovet dövrü və çağdaş ədəbiyyatımıza yaxşı bələddir:

- Vaqif Bəhmənlini gənlik illərindən tanıyıram. Şeir gecələrində Vaqifin çıxışı alqışlarla qarşılanardı. Böyük şairimiz Bəxtiyar Vahabzadənin ümidlərini doğrudan Vaqifin şeirlərindəki ürək çırpıntıları oxucuya da sirayət edir. Çünki onun bütün şeirləri ilhamla yoğrulub;

- Nasir, dramaturq, ssenarist, esseist kimi tanıdığım İlqar Fəhmi dünya ədəbiyyatından, xüsusilə Şərq ədəbiyyatından xəbərdar bir yazıçıdır;

- Fərqanə Mehdiyeva artıq oturmuş, ədəbi aləmdə qəbul olunmuş bir şairədir. Əsasən klassik heca vəznində yazan şairənin şeirləri ana laylası kimi həzin notlar üzərində köklənir. Onun şeirləri haqqında "Sonuncu dayanacaqdan qayıtdığım gün" başlıqlı bir məqalə də dərc etdirmişəm;

- İlham Qəhrəmanı şəxsən tanımasam da, müzakirə zamanı fəallığı, məntiqli mühakimə yürütməsi onun əhatəli bilgiyə malik olmasından xəbər verir;

- Nəhayət, müzakirənin aparıcısı, tənqidçi və şair kimi tanınan Əsəd Cahangirin diqqəti çəkən cəhətlərindən biri də klassiklərimizin və dünya ədəbiyyatının tanınmış mümayəndələrinin yaradıcılığı haqqında indiyədək formalaşmış müddəalara ehkam kimi baxmaması, qədim, orta əsr və müasir elmi-ədəbi mənbələrə istinadən fərqli mühakimə yürütməsi, maraqlı fəlsəfi ümumiləşdirmələr aparmasıdır. Elə jurnalın bu nömrəsində “Mahmud Kaşğarının “Divani-luğat it türk” əsərindəki şeirlər hansı vəzndədir?” məqaləsi də kifayət qədər mürəkkəb mövzuya həsr olunub. Ə.Cahangirin yazı dilinin obrazlılığı da, mənəcə, onun şair təbiətindən qaynaqlanır. Yəqin, bu cəhətinə görə Əsəd mənə bədii ovqatla yazılmış monumental tədqiqatların müəllifi, görkəmli alim Mikayıl Rəfilini xatırladır. Axi, o da şair idi...

Ə.Cahangir çağdaş poeziyamızda mövcud mənzərənin mahiyyətini açmaq, xüsusilə, 90-cı illərdən sonra bu sahədə nələrin qazanıldığını, itirildiyini və unudulduğunu dilə gətirmək, həmçinin poeziyaya hansı gəncliyin gəldiyini aydınlaşdırmaq məqsədilə iştirakçılara ünvanladığı sualları, cavab gözləmədən, haqlı olaraq, dərhal da ümumiləşdirir: “Nə var, nə yox, poeziya?”. Bəri başdan deməliyəm ki, aparıcının sualları trafaret xarakter daşmadığına və müzakirə boyunca kontekstdən irəli gəldiyinə görə, söhbət təbii alınıb. Mətnlə tanış oxucu, əminəm ki, mənimlə razılaşar.

Doğrudan da: “Nə var, nə yox, poeziya?”

Bundan öncə sadalanan suallara iştirakçıların verdikləri cavabların hər birində təkzibedilməz həqiqət var. Bəli, həm qazanmış, həm də itirmişik. Bəs, səbəbi nədir? Məsələ ondadır ki, hər hansı ictimai-siyasi quruluşun dağılması həm də qəfil qopan tufan kimi fəlakət gətirir. Bu, cəmiyyətin mənəvi dünyasında dərin bir boşluq yaradır ki, onu doldurmaq kimi ağır bir missiya yazıçıların öhdəsinə düşür. Lakin yazıçı dərhal bu vəzifənin öhdəsindən gələ bilirmi? Məncə, yox, çünki yazıçı da bir fərddir, o da bu xaosun cənginə düşür və oradan çıxmağın və başqalarını da xilas etməyin yollarını axtarmalı olur. Təəssüf ki, sovet dönəmindən sonra arada əmələ gələn “boşluğun” gətirdiyi “sərbəstlik, bəzən “sərməstliyə” də rəvac verdi. Nəsrədə, dramaturgiyada olduğu kimi, poeziyada da “sərbəstlik”dən nə qədər qazandıqsa, “sərməstliyin” hesabına da bir o qədər itirdik”.

Müzakirəyə ilk qoşulan Ə.Ol sanki söhbətə belə ayaq verir: “...Azərbaycan, müstəqillik qazanmaqla bərabər, həm də dünyanın sərhədlərini açdı. Müstəqillik bütün sahələrdə - tərəkürdə, dünyagörüşdə, ictimai həyatda, məişətdə özünü göstərdi; bədii sözümdə də keyfiyyət dəyişikliyi baş verdi; sovet vaxtı poeziya müəyyən sirlərin açılmasına xidmət edirdi; ...Artıq bu sirləri oxucuya mətbuat, telekanallar, internet saytları açır.”

Tamamilə doğrudur. Lakin yaşadığı dövrün acısını da, şirinini də dadan, təcrübəli “köhnələr” qəddini düzəldib, yeni nümunələr yaradana qədər xeyli vaxt keçdi. Əli yenicə qələm tutanlar isə nəsrədə olduğu kimi, poeziyada da öz min beş yüzillik kökündən ayrılmadan düz yol seçmək əvəzinə, qarşılarında açılan intəhasız genişliyin cazibədar üfüqlərində onlara “gəl-gəl” deyən ilğımı görüb, yallama mindikləri xam atlarını dördnala çapdılar. Onlar bu ilğımın bir aldanış olduğunu anlasalar da, əksəriyyəti bunu etiraf etmək istəmədi, çarəni “ifrat inkarçılıqda” gördü. Qəribədir, hərdən adama elə gəlir ki, belələri bu dünyada yaşamırlar, həyatımızın da, dünyanın min cür qeylü-qalının da onlara heç bir dəxli yoxdur. Axi, yaradıcı insan öz dövrünün “barometri”dir. Yalnız “öz içinə” qapılıb ahu-zar etməklə, yaxud intim hissələrini “aşkara çıxarmaq”la oxucuya hansı mənəvi saflığı aşılamaq olar?! Əgər tükənibsə, demək, dünyanın axırındır - yazmağa dəyməz. Oxucuya nəse demək istəyirsənsə, ətrafda gördüyün hər şeyə, ən xırda detala da poetik mənə verməklə şeir yazmaq mümkündür. Xalq şairi Fikrət Sadiqin dediyi kimi:

**Bir damcı şəhdən şeir olarmı?
 Bir gilə göz yaşdırsa,
 onda necə?
 Günəşin bir telindən şeir olarmı?
 Bir yarpağı yaşadırsa,
 onda necə?
 Sahildəki qumdan şeir olarmı?
 Ovulmuş qaya daşdırsa,
 onda necə?
 Çeçələ barmaqdan şeir olarmı?
 Beş barmağın qardaşdırsa,
 onda necə?**

(1964)

Müzakirədə toxunulan Vətən mövzusu isə poeziyanın əzəli və əbədi tərənnüm obyektı olaraq qalacaq. Bu günün şairi böyük Abbas Səhhətin “Könlümün sevgili-məhbubi mənim, vətənimdir, vətənimdir, vətənim” fikrinə nihilistcəsinə, qərəzli yanaşsın və onda “gərəksiz romantika və sentimentallıq” axtarırsa, bu, onun faciəsidir. Əvvəla, romantikasız şeir ürəklərə yol tapa bilməz. İkincisi, sentimentallıq insan təbiətinə xas olan xüsusiyyətdir. Şübhəsiz, hər dövrün şairi Vətənə öz baxış bucağından yanaşır və, təbii ki, iyirminci və iyirmi birinci yüzilliyin şairi öz şeirində “könlümün sevgili məhbubi mənim” ifadəsini işlətməyəcək. O, Vətənə məhəbbətini gözəl şairimiz Musa Yaqubun birçə bəndlik şeirində olduğu kimi daha sadə və poetik bir dillə izhar edəcək:

**Bəlkə də, borcundan çıxmadım, Vətən,
 Ömür bahar deyil bir də qayıtsın.
 Öləndə qoynunda qoy ölüm ki, mən,
 Çürüyüm, bir ovuc torpağın artsın!**

Bu baxımdan Ə.Ol da, Ə.Cahangir də eyni mövqedədirlər. İ.Qəhrəman isə bəzilərinin əks mövqedə dayanmalarını bu günün insanının kosmopolit düşüncəyə malik olmasıyla izah edir. Düzdür, bu günün insanı, çox uzağı demirəm, hətta otuz il özündən əvvəlki nəsle bənzəmir. Bu gün o, daha “ağıllıdır”, dünyaya daha açıq gözlə baxır, realılıqla romantikanın kəskin fərqi anlayır, eyni zamanda, onun üçün maddiyyat daha real mahiyyət kəsb edir. Təbii ki, onu heyrətləndirmək də çox çətindir. Elə ona görə də bu günün sənətkarının işi daha ağırdır. Lakin bir təkzibedilməz həqiqət var ki, hansı tərəfə çəkirsən çək, insan insan olaraq qalır.

Ə. Cahangirin müasir dövrün şairdən, poeziyadan tələbi barədə verdiyi suala V.Bəhmənlinin cavabı da bilavsiyə yuxarıda qeyd edilən fikirlərlə səsleşir: “...şeirə olan tələbat min il bundan əvvəlki kimidir. Bu, ilk növbədə, insan düşüncəsinin fərqli, daha doğrusu, obrazlı ifadəsiylə bağlıdır. Sonrakıları belə sıralamaq olar: əbədi və bəşəri mövzu, insan hisslərinin və davranışlarının unudulmaz təsviri, təsirlilik, möhtəşəm harmoniya, özünəqədərki ifadə imkanını genişləndirən dil zənginliyi.”

Aparıcı müzakirəni son illər mübahisə doğuran daha bir problemə yönəldir: “Məni maraqlandıran odur ki, niyə biz klassiklərimiz haqqında həqiqətlərimizi həmişə birtərəfli deyirik? Onları birmənəli şişirdir, idealizə edirik. Məhz bu idealizə postmodernizmdə klassika bütlerini qırmaq ehtirası doğurdu. Çünki büt olmasa, onları qırmaq arzusu da olmazdı.”

Sual da, qısa açıqlama da ona işarədir ki, “büt” və “ehkam” problemi mahiyyətçə hələ də həllini tapmayıb. Kimisə “bütləşdirmək” və həmin “büt”lərin

ən adi bir fikrini müxtəlif təbliğat vasitələriylə "ehkam" kimi cəmiyyətə qəbul etdirmək ideyası sovet dövründən qalma mirasdır. Hakimiyyət ədəbiyyatı öz ideologiyasının ən sərrast və uzaqvuran silahı sayırdı, ona görə də kütləyə təsir edə biləcək simaları əsasən yazıçıların, şairlərin arasından seçir, gündəmə gətirir, başlarına "şöhrət tacı" qoyurdu ki, onun parıltısı digər yazarları, xüsusilə yeni addım atmağa başlayan gəncləri bu yola çəksin, beləliklə, kütlənin gözünü qamaşdırırsın. Ə.Olun dediyi kimi, "...poeziya əksərən siyasi hakimiyyətlə eyni hədəfə vururdu və bunun qarşılığında hakimiyyət də ona borclu qalmır, onun təbliği işində əlindən gələni əsirgəməirdi..." Həmin siyasətin "çaldığı havaya" köklənmiş, "ştatsız sensor" rolunu oynayan tənqidçilərimiz də eyni simaların təbliğində bəhşə girirdilər.

Belə bir fikir də formalaşmış ki, 30-50-ci illər arası yaranan əsərlərin əksəriyyəti sovet ideologiyasının "Damokl qılıncı"ndan yayınmaq məqsədilə qələmə alınıb. Etiraf edirəm ki, bu fikri yazılarımda mən də təsdiqləşəm də, bəzən tərəddüd etmiş, necə deyərlər, iki yol ayrıcında qalmışam. Dərindən düşündəndə həmin poeziya nümunələrinin "könülsüz" yazılmasına inana bilməmişəm. M.Müşfiqin şeirləri, poemaları, xüsusilə - "Qaya" və "Azadlıq dastanı", R.Rzanın "Lenin" və S. Vurğunun "Zamanın bayraqdarı" poemaları, həmçinin S.Rüstəm və M. Rahim kimi bir sıra şairlərin, eləcə də 50-ci illərin əvvəlində ədəbiyyata gələnlərin şeirləri həvəssiz yazıla bilərdimi? Qətiyyətlə yox! Bəs, onları ilhamlandıran nə imiş? Onlar yaşadıkları quruluşa - İNSAN amilinin hər şeydən üstün tutulduğu yeni ictimai-siyasi formasiyaya - əsl sosializmə ürəkdan inanırdılar (S.Yesenin deyirdi ki, "mən sosializmi öz kəndçi təxəyyülümə qəbul etmişəm"). Şəxsən mən indiyədək bir tikə çörək üçün insanın aşağılandığı heç bir quruluşu, o cümlədən insan dəyərinin kapitalla ölçüldüyü kapitalizmi qəbul etməmişəm. Bəzilərinin kapitalizmi ibtidai icma quruluşundan və quldarlıqdan sonra təbii təkamül prosesinin nəticəsi kimi dəyərləndirməsi mənə qərribə təsir bağışlayır. Necə olur ki, kapitalizmin meydana gəlməsi təbii proses sayılır, sosializm "göydəndüşmə" hesab edilir? Məncə, kökündən səhv mühakimədir. Onlar öz xalqının xoşbəxtliyini hər cür imperiyanın müdaxiləsindən kənar, ədalətlə idarə olunan sosializmdə görənlər idi.

Əyani bir sübut: həmişə rəğbət bəslədiyim mübariz şairimiz Xəlil Rza Ulutürk Ankaradan müalicədən qayıdıandan sonra bir dəfə "Xalq qəzeti"nin redaksiyasına gəlmişdi. Onunla atüstü söhbətimiz indiki kimi yadımdadır. Xəlil müəllim danışdı ki, bir gün xəstəxananın həyətində gezişirdim. Ambulans gəldi. Naləsi göyə dirək olan bir xəstə cavanı dəhlizdəki xərəyin üstünə qoyub getdilər. Onun səsinə dözə bilmədim. Yanımdan tələsik keçən bir həmsiyyəyə, yəni bizim dillə desək, tibb bacısına: - Həmsiyyə xanım, - dedim, - axı, o yazıqdır, nədən ona kimsə yardım etmir? Mənə çox laqeyd tərzdə cavab verdi: - Boş verin, bəy əfəndi, yaxınları gələr, baxarız, - dedi və heç nə olmamış kimi getdi. Dəhşətə gəldim. Bizdə belə şey olardı mı? Əsla! Para üzərində bərqərar olan kapitalizm insanı bir-birindən belə soyudur.

Mən fürsəti əldən vermədim:

-Xəlil müəllim, onda sovet hökumətini bu qədər niyə qılınclayırdınız? Axı, onun da siyasi quruluşu sosializm idi?!

- Mən sovet-kommunist rejiminə, onun sərsəm ideologiyasına, imperiya siyasətinə qarşı idim, sosializmə yox. Mən Vətənimin müstəqilliyinin təşnəsi idim. Şükür, onu da gördüm. Kapitalizm heç vaxt insana xoşbəxtlik gətirməyib.

Yuxarıda qeyd olunanlardan belə nəticə çıxmasın ki, sovet dövrü yazıçı və şairlərimizin heç bir kəm-kəsiri yox idi. Əlbəttə ki, ədəbiyyatımızın o dövrkü ümumi mənzərəsinə bu günün prizmasından baxanda həmin nöqsanlar daha qabarıq görünür. İndi ifrat inkarçılığı özünə həyat devizi seçənlərin, özünü modernist, yaxud postmodernist adlandıranların əksəriyyəti əgər o dövrdə,

həmin ideologiyanın basqısı altında yaşasaydılar, inanıram ki, əllərində qırmızı bayraq, dillərində şüarlar ən qabaqda gedənlərdən olardılar. Onu da xatırlatmaq istərdim ki, 30-cu illərdən başlayaraq 90-ların əvvəllərindəki yazıçı-şairlərimizin bir-birinin ardınca gələn hər yeni nəslə özündən əvvəlkinə inkar etməyib, əksinə, onların yaratdıqları ədəbi irsə hörmətlə yanaşmış, öyrənib, lakin təkrarlamayıb, daha da qabağa getməyə və öz yolunu seçməyə çalışmış.

Bəs, nəyi itirmişik? "Xalqlar dostluğu" pərdəsi arxasında imperiyanın apardığı çirkin siyasət nəticəsində biz kökümüzəndən uzaq düşdük. Qətran Təbrizidən, Xaqanidən, Nizamidən, Nəsimidən, Füzulidən... üzümüzü bəri klassiklərimizin yaradıcılığından xəbərsiz olduq. "Dədə Qorqud"dan üzümüzü bu yana folklor ədəbiyyatına biganə qaldıq. Rus şairlərini - Derjavini, Puşkini, Lermontovu, Yesenini, Mayakovskini, Simonovu, Tvardovskini, Antakolskini, R.Kazakovanı..., hətta Voznesenskini, Yevtuşenkoni və s. və i. bir çoxlarını daha yaxşı tanıyırdıq, nəinki Məhəmməd Hadini. Artıq yaşlı və orta nəsil üçün geriyyə qayıtmaq gecdir. Meydan gəncliyindir - onlar bundan nəticə çıxarmalıdır.

Belə bir fikir də var ki, gənc qələmdaşlarımız "büt" deyəndə heç də "ölülər"i nəzərdə tutmurlar. Məsələn bəzi "dirilərin" gündəmdən düşməməsi, az qala "büt"ə çevrilməsi, "adamın adamı" prinsipinin mühüm rol oynamasındadır. Belə rəsmiyyətçiliyi hədəfə almaq, sözü açıq-aşkar demək əvəzinə, yersiz radikal mövqedə dayanan bəzi müasir gənclər çarəni klassik ədəbiyyatla "modernizm" anlayışını üz-üzə qoymaqda görürlər. Əlbəttə, bu, yanlış yoldur. Digər tərəfdən, insafla danışsaq, hazırda hər şey gəncliyin xeyrinədir - qoruq-qadağa yox, senzura yox, kim nə istəyir onu da yazır, nəşriyyatlar çox, çap imkanı geniş. Dövlət də öz qayğısını əsirgəmir - illik təqaüdlər təyin edilib, Yazıçılar Birliyində gənclərin işi üzrə katiblik fəaliyyət göstərir, "Ulduz" jurnalı da birbaşa gənclər üçün nəşr olunur və s. Əsassız iddialardan uzaq, öz yazı üslubu olan bir çox gənclərdən razılıqla danışan F.Mehdiyeva da həmçinin etiraf edir ki, "...Məncə, indiki gənclərə verilən meydan bizim dövrün gənclərinə heç vaxt verilməyib. Gənclər katibi Rəşad Məcid onların nəinki yaradıcılığı, işləri, hətta mütaliələri, məişət problemləriylə də yaxından maraqlanır, layiq olanları Prezident təqaüdü ilə təqdim edir, redaktoru olduğu "525- ci qəzet"də gənclərə geniş yer verir. Gənclər gerek bunları qiymətləndirməyi bacarsınlar, sui-istifadə etməsinlər..."

Bəs, nə baş verir? Elə bil ki, artıq Azərbaycanın da, dünyanın da bütün problemləri həll olunub. Vaxt vardı ki, Cənub mövzusu poeziyamızın əsas hədəflərindən biri idi - yazıq Arazı yamanlamaqdan usanmırıdıq. Sərhədlər açıldıqdan sonra bu mövzu tamamilə unuduldu. Sanki ürəklərimizi yandırıp-yaxan iki əsrlik həsrətin üstünə su çiləndi. Sən demə, bu boyda hay-haray beş-altı ailənin, qohum-əqrabanın görüşüb-öpüşməsi üçünmüş. Göyçə yaddan çıxıb. Qarabağ mövzusunda yazılan əksər şeirlər, poemalar sanki "köçdən qalmamaq üçün" həvəssiz yazılır. Məgər bundan da böyük dərdimiz var? Əgər bu boyda dərd də şairi silkələmirsə, ondan hansı vətəndaş mövqeyi umacaqsan? Axı, zaman dayanmır, yaddaşlar korşalır. Qarabağda elə dəhşətli hadisələr baş verib ki, hər biri bir tarixdir. Məşəli, Kərkicahan kimi yüzlərlə kəndlərimiz, Xocalı kimi şəhərlərimiz yerlə yeksan oldu, səkkiz ailə, yəni səkkiz nəsil yer üzündən silindi. Bəs, süjetli əsərlər-poemalar nə vaxt yazılacaq? Düzdür, yazan çoxdur. Bu gün ömründə əlinə qələm almayanlar - köçkünlüyün acısını dadan da, dadmayan da, yaxud ömründə kitab üzünü açmayanlar təqaüdə çıxan kimi bekarçılıqdan şeir quraşdırır, kitab çap etdirir. Amma mənə peşəkar qələmindən çıxan əsər lazımdır ki, qanlı tarixim gələcək nəsillər üçün görk olsun. Digər tərəfdən, dünya od içində boğulur, insan yırtıcıya dönüb bir-birini didib parçalayır. Şərq od tutub yanır, iblis kimi dondan-dona girən Qərb dünyanı qan çanağına döndərər və daha nələr, nələr...

***Bəşərin əlində ölüm silahı,
didir bir-birini quduz it kimi.
Dağıt, Yer üzünü,
dağıt, İlahi,
günaha bulaşmış planet kimi!***

İndiki şeirimizin qəhrəmanı isə sanki dünyadan təcrid edilib, yalnız öz içi ilə əlləşir. İmkanım daxilində son illər oxuduğum şeirlərdən bir sətir də yadımda qalmır. Bəs, necə olur ki, qırx il bundan əvvəl yazılanlardan nəse xatırlaya bilirəm? Şeir insanı tərpətməli, ürəyini yerindən oynatmalıdır ki, yadda qalsın. Xoşagələn nə varsa, yenə də az-çox “köhnələr”in qələmindən çıxır. Təəssüf ki, bəzən onların da uğurlarını keyfiyyət dəyişikliyindən daha çox kəmiyyət artımı ilə xarakterizə etmək olar. Satira janrı isə artıq “ölüb”, yoxdur, çünki: “hər işimiz düzəlib, hətta saqqal darağımız da var. İnsanlar nəcibləşib, cinayət törədən yox, hamı nəfsinə qalib gəlib, qurd quzu ilə otlayır, haram tikə yeyən də qalmayıb...və s.

Bəzən mənə elə gəlir ki, modern adlandırılan şeirlərin əksəriyyəti müəllifin deyil, hansı naşınınsa əcnəbi dildən səriştəsiz tərcümə etdiyi söz yığınıdır və bu sözlər elə bil ki, bir-birinə zorla “qaynaqlanıb”, himə bənddir ki, qopub pərən-pərən düşsün. Niyə? Çünki ilhamla deyil, yazmaq xətinə yazılıb. Şeirdə fikrlə sözün vəhdətini yaradan, onu cilalayan və müəyyən harmoniya üstündə kökləyən ilhamdır. İLHAMSIZ POEZİYA YOXDUR. İlham şairin öz daxili səsidir. O səs yoxdursa, o şəxs də şair deyil. Hər şeirin də hökmən öz fəlsəfəsi olmalıdır. Bu fəlsəfənin “dəriniyi, yaxud dayazlığı” isə şairin hansı dünyagörüşə sahib olmasından asılıdır. Ə. Cahangir haqlı olaraq deyir ki, “...İndi kimin azacıq savadı varsa, şeir yazır. Bu plüralizm isə avtomatik olaraq, istedadlı ilə istedadsız arasındakı fərqi aradan qaldırır. Gənclərdən bəziləri belə düşünür ki, ilham bu gün keçmişə məxsus bir qalıq, anaxronizmdir. Yeni şairə “ilhamdan maya-filan gərək” deyil. Yanıla bilərəm, mənəcə bizdə ilham pərisinə müraciət edən sonuncu şair Məmməd Araz olub, o da muzanın varlığını şübhə altına alıb:

***Ey ilham pərisi, varsansa əgər,
Bu axşam üstümə qanadını gər.”***

Fikrimiz əsasən eynidir. İlhamın şeirdəki rolunu bu iki misrada aydınlaşdıraraq. Həmin misralar gündəlik həyatımızda işlətdiyimiz adi cümlələrdən fərqlənir: “Ey ilham pərisi, əgər varsansa, bu axşam qanadını üstümə gər”. Burada sözləri seçib bir-birinə doğmalaşdıran və harmoniya yaradıb poetik misralara çevirən ilhamdır. O da düzdür ki, həqiqətən, M.Araz ilham pərisinə müraciət edən sonuncu şairdir. Lakin o muzanı şübhə altına almır. Şair ilhama müraciətdən, sadəcə, bədii vasitə kimi istifadə edib.

Poeziyada ilhamın rolunu inkar etməyən, lakin irihəcmli poeziya nümunələrinin ilhamla yazılmasına şübhə ilə yanaşan İ.Fəhminin bir cümləlik sualı müzakirədə lakonik bir dialoqun alınmasına rəvac verib:

“İlqar Fəhmi: Mən hələ də başa düşə bilmirəm ki, ilhamla 80 səhifəlik şeir necə yazıla bilər?”

Vaqif Bəhməni: 300 səhifəlik roman necə yazılırsa, o da elə.

İlqar Fəhmi: Roman belədir ki, ilham öncədən süjet xəttini gətirir və sonra da sən ağılla oturub onu yazırsan.

Əsəd Cahangir: Kafka “Hökmü” bir gecəyə, Dostoyevski “Qumarbazı” 27 günə, Sabir Əhmədli “Yamacda nişanə”ni bir həftəyə, Elçin “Mahmud və Məryəm”i 18 günə yazmışdı. Bunlar öz müəlliflərinin ən oxunaqlı, ən maraqlı əsərləridir. Hamısı da ilhamla yazılıb. Çünki belə qısa müddərdə bir roman və ya povesti ancaq ilhamla yazmaq olardı. Bu əsərlərin oxucuya qüvvətli emosional

təsiri də məhz ilham amili ilə bağlı idi. Çünki ilhamla yazmaq ürekdən yazmaq deməkdir və yalnız ürekdən gələn söz ürəklərə təsir edə bilər.”

Mən susuram, susmaq isə razılıq əlamətidir.

Şeirin ilham amili bağlı olduğunu qəbul edən, amma onun elmiliyini də vurğulayan İ.Qəhrəman məsələni böyük Füzulidən sitat gətirməklə yekunlaşdırır: "Elmsiz şeir əsassız divar olur və əsassız divar qayətdə bətibar olur". Doğrudur, lakin şair zərurət duyarsa, elmdən yararlana bilər, bir şərtlə ki, o elmi detallardan bir vasitə kimi istifadə etsin.

İlhamın fikrinə ikili yanaşan Ə.Cahangir söhbəti çağdaş poeziyanın narahatlıq doğuran daha bir kəsinə yönəldir: "Son dövr poeziyası iki cür pozulub: birincisi, "səmimiyyət", "azadlıq" adı altında vulqarizmlər baş alıb gedir, xüsusən də gənclər intim məsələdən açı-saçıq yazmağı ən böyük yenilik və qəhrəmanlıq sayırlar; ikincisi, obrazlılıqdan tamamilə imtina etmək, misranı cümləyə çevirmək...Birincisi, şeirin məzmun, ikincisi isə formaca pozulmasıdır..."

Düz sözə nə deyəsən? Oxucuya heç bir aidiyyəti olmayan belə şeirlərin "lirik qəhrəmanı" gecələr rəngbərəng yuxular görüb, səhərisi gün onu yarıyuxulu ehtirasla rəfiqəsinə danışan və öz danışığından şəhvani həzz alan yelbeyin qadına bənzəyir. İkincisi, son dövr şairləri sərbəst şeir yazmağı çox asan bir iş sayır, unudurlar ki, "sərbəst"in öz qayda-qanunu var. Son vaxtlar şeirlərdə "qafiyə pintiliyinə" rast gələndə, düşünürəm ki, İlahi, görəsən, bu müəllif niyə "Ədəbiyyat nəzəriyyəsi" kitabını vərəqləməyə ehtiyac duymayıb? O da maraqlıdır ki, sovet dövrü ədəbiyyatının hətta son nəslinin şeirlərində belə bir dənə də olsun dil və qafiyə xətası tapmaq mümkün deyil, çünki onlarda əvvəlkilərdən əxz etdikləri məsuliyyət hissi var.

Sərbəst şeirin problemləriylə əlaqədar 70-ci illərdə də belə söz-söhbətlər gedirdi. Hətta bu mövzu bədii ədəbiyyatda da öz əksini tapmışdı. İstedadlı yazığımız, mərhum Salam Qədirzadənin bir hekayəsi yadıma düşdü. Özünü "ağıllı və təcrübəli" adam sayan ata oğluna nəsihət verir ki, "... ey oğul, bil və aqah ol! Əgər şeir yazmaq istəsən, sərbəst şeiri seç, sətirləri qırıb, alt alta yaz. Buna həm yenilik deyəcəklər, həm də qonorarın çox olacaq. Yox, əgər roman yazmaq istəsən, belə başla: "Səhərdir. Günəş şərqdən çıxır, maşınımız dəniz kimi dalğalanan zəminin arasıyla qərbə doğru hərəkət edir. Axırını da belə qurtararsan ki, günəş batır, maşınımız dəniz kimi dalğalanan zəminin arasıyla şərqə doğru hərəkət edir. Tənqidçilər dinc dayanmayacaqlar, soruşacaqlar ki, bu nə təhər sonluqdur? Deyərsən ki, gəldiyimiz yolla qayıdıraq. Bir sözlə, "sərbəst"i yazmaq üçün müəyyən təcrübə lazımdır. Uzağa getməyə lüzum yoxdur. Ən yaxşı nüsxə elə N.Hikmət və R.Rzanın əsərləridir.

İ.Fəhmi çağdaş poeziyamızda yaranmış qeyri-qənaətbəxş vəziyyətin səbəbini elmi-texniki inkişafın, xüsusilə internet məkanının genişlənməsi, ölkənin müstəqilliyi, azadlığı və torpaq, Vətən itkisi kimi problemlərin qısa müddətdə baş verməsi ilə izah edir. İlqara görə, şeirimiz ona görə bu mərhələləri hələ də aşma bilməyib. Axı, başqa xalqlar həmin prosesləri uzun bir zaman ərzində yaşayıblar. İlqar bir ağırlı məsələni də unutmur: "...Biz gəncliyimizdə daha çox öz şeirlərimizi sevir və oxuyur, onların şeirlərini əzbər deyirdik. İndi isə gənclər hansısa avropalını özünə nüsxə kimi götürür, ona oxşamaq istəyirlər. Bir növ öz şeirimizi sevmək onlar üçün zövqsüzlük, gerizəkəllilik sayılır."

Əgər "Dəyirmi masa"nın arxasında olsaydım, tərəddüdsüz, söhbətə qoşular və deyərdim ki, biz bir az "küyə" gedənik, tez qızıb, tez də soyuyunıq. Vaxt var idi, üzümüzü rus yazıçılarına tuturduq, onları ən yaxşı nüsxə sayırdıq. O zamankı ideologiyanın "dirijor çubuğu"nun cızdığı dairəni bir kənara qoyaq. Öz canımızda da az deyildi, axı. Yuxarıda qeyd etdiyim kimi, "özgənin qarışqasını file döndərmək" sanki genimizdədir. Yəqin ki, hamı xatırlayar ki, hətta yığıncaqlarda belə bizim vəzifəlilərimiz bilərəkdən "qadın" sözündəki "q" hərfini "k" kimi tələffüz

etməyi özünə şərəf sayırdı - desinlər ki, kişi dərin adamdır, lap savad dəryasıdır. Düzdür, onda da dünyaya çıxmaq üçün rus dili yeganə vasitə idi. Lakin unudurduq ki, örnək saydığımız rus poeziyası XVIII əsrdə kilsə nəğmələri əsasında təşəkkül tapmağa başlamış, Derjavin kimi şairlərin fransız dilindən etdiyi tərcümələrin təsiri altında formalaşmış, XIX əsrdə isə Puşkin poeziyasının timsalında intibah dövrünü yaşamışdı. Hərçənd ki, onun da damarlarında müsəlman qanı axırdı.

Öz şeirimiz necə? XII əsrdə İntibah dövrünü yaşayan Azərbaycan poeziyasının 1500 illik tarixi var. "Dədə Qorqud"un yaşı 1300 ildən artıqdır. "Astiaq əfsanələri"nin tarixi bizim eradan çox-çox əvvəllərə gedib çıxır. İndi də yazarlarımız üzünü Avropaya tutub. Nobel mükafatının necə, hansı prinsiplərlə verildiyini hamımız bilir. Kimsə bu mükafatın laureatıdırsa, bu o demək deyildir ki, o əvəzolunmazdır. Sadəcə, hər yazıcının öz yeri var. Belə çıxır ki, Markeslə müqayisədə Balzak yazıçı deyilmiş, yaxud vaxtiylə Sovet İttifaqı miqyasında tərcümə olunmayan, kitabları buraxılmayan əcnəbi yazıçıların hamısı dahi imiş. Əsassız mühakimə! Hörmətli qələmdaşlarımız, bir həqiqəti unutmayaq ki, ən yaxın keçmişimizdə - ötən yüzillikdə yetişən və tarixə düşən bir çox yazıçı və şairlərimiz var. Artıq XXI əsrdəyik, vaxtilə Avropada Şərq poeziyasını öz sağlıqlarında ən kamil örnək sayan, ondan bəhrələnən Şekspir, Bayron, Höte, Heyne... kimi istedadlar isə hələ ki yetişməyib. (Bəzən çox sevdiyim Bayronun ingilis olmasına, doğrusu, inanmağım gəlir. İngilisdə belə isti qan olmaz.)

Ən acınacaqlısı da odur ki, çağdaş yazarlarımızın əksəriyyəti bu əcnəbi adlarını görüntü xatirinə əzbərləyiblər. Bir az dərinə getsən, məlum olar ki, onların heç bir əsərini oxumayıblar. Faciə bundadır. İkincisi, gənclərdə qəribə bir eqoizm var. Onlar, lıqar demişkən, nəinki əvvəlkilərin, heç öz yaxın dostlarının da yaradıcılığı ilə maraqlanmırlar. Bu qədər özündən müştəbehlik, bu qədər özünəqapılmaq olarmı? Belələrinin, Belinskinin təbirincə desək, bir adı var: "əzab çəkən eqoist." Sən demə, sərbəst şeirə marağ da, bu sahəyə "zərəntəbib" axın da "dünyaya çıxmaq" naminə imiş. Başqa ölkələri demirəm, qardaş Türkiyəyə, şeir törənlərinə gedənlərin əksəriyyəti (Zəlimxan Yaqubdan başqa) poeziyamızı sərbəst şeirlə təmsil edirlər, çünki həmin məclisdə vəznli şeir oxuyan bir türk tapmazsan. Türkiyə artıq ifrat dərəcədə avropalaşır, yüzilliklərlə formalaşan adət-ənənəsini sürətlə itirməkdədir. Adicə bir misal: əgər oğulla gəlin ata-ana, yaxud qayınata-qayınananın gözü qabağında bir-birinə "aşkım" deyib öpüşsələr, ayaqlarınada ayaqqabı çarpayya uzanırlarsa, öynələrini viski ilə açırlarsa və bütün bunlar seriallarda açıq-aşkar öz əksini tapırsa, hansı milli varlıq, milli heysiyyətdən danışmaq olar? Sonu məlum deyilmi? Türkiyədə qəsdənmi, bilmədənmi etik-əxlaqi normaların pozulması, bu yöndə aparılan son dərəcə zərərli "mədəni siyasətin" nəticəsi olan anormallıq, əlbəttə, poeziyaya da öz təsirini göstərməliyi və göstərir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, qloballaşan dünyada milli-mənəvi dəyərlərin qorunması da qat-qat çətinləşməkdədir. Bu gün Amerika və Avropa Şərqi diz çökdürmək üçün tək-cə bombadan istifadə etmir. Şərqi, o cümlədən Azərbaycanı mənəvi aşınmalara məruz qoymaq üçün dəridən-qabıqdan çıxır, müxtəlif çirkin yollara əl atır. Onlar yaxşı bilirlər ki, milləti silahla məhv etmək olmaz, onu mənəviyyatından və milli heysiyyatından məhrum etməklə məhvə nail olmaq mümkündür. Həmin ölkələrdə xüsusi Şərq institutları var ki, illər boyu gecə-gündüz yatmayıb, müxtəlif təxribat üsulları hazırlayır. Vaxt vardı ki, Avropa "soyunub", müsəlmana "gəl-gəl" deyirdi, indi Avropa "geyinir", müsəlman isə "soyunmağa" başlayıb. Şərq ölkələri yalançı parilltilərə üz tutub, o ilğima doğru gedirsə, demək, avropalılardan öz istəklərinə çatmasına çox qalmayıb. Əgər bu gün şeirimiz də "soyunmağa" başlayıb, dabanbasma Avropaya tərəf üz qoyursa, vay bizim halımıza. Adı həqiqətdir ki, mənəvi aşınmanın qarşısını yalnız güclü bədii təsirə malik bədii əsərlər ala bilər. Düşünməyə dəyməzmi?

Klassik heca vəznində yazmaq asan deyil. Axı, belə şeiri ingilis dilinə kim tərcümə edəcək? Hətta türklər özləri bizim heca vəznində yazılan şeirlərimizin tərcüməsinə yaxın dururlar. Bəs, onda ingilisi, fransızı, italyanı... nə deyib qınayacaqsan? Vaxtilə heca vəznində yazıb-yaradan Əbdülhəq Hamid, Tofiq Fikrət, Məhmət Akif Ərsoy... kimi klassiklərin quruca adı qalıb. Görünür, artıq biz özümüz də bu "edam kötüyü" nə doğru könüllü gedirik. Vaxt var ikən, düşünəkdəşinəq: ağac kökündən qopanda məhv olur. Dünya ədəbiyyatından, ədəbi proseslərdən xəbərdar olaq, lakin kökümüzü unutmayaq, onda hər şey öz halal yerini tapacaq... Qərb texniki tərəqqidə nə qədər irəli getsə də, poeziyada bizə çatmaz, çünki poeziya üçün isti ürək lazımdır. O da Qərbdə yoxdur. Qoy, o bizə tərəf gəlsin. Xalq əyilməməlidir və bu əyilməzliyi hər gələn nəsle aşılamaq bir vətəndaş kimi şairin ümdə vəzifəsidir. Digər xalqlarla da münasibətlərimizdə səmimiyyətimizin həddini bilək, çünki bu hədd keçildimi, səmimiyyət yaltaqlığa çevrilir. Bu xislət bizə yaraşmır.

Obyektiv tənqid ümumən ədəbiyyatın yolunda yaşıl işıqlı mayakdır. Qaçaraqda da olsa müzakirə zamanı bu məsələyə də münasibət bildirilib. İ.Qəhrəman tənqidçilərin yaxşını pisdən seçə bilmədiklərini və zəif şeirlərə məqalə yazmaqla hərənin bir "konfet sexi" yaratdığını deyir və çox ciddi irad tutur. Ə. Cahangir bir neçə tənqidçinin adını çəkir və hansının belə "sex" olduğunu dəqiqləşdirmək istəyir. "Bunu müəyyən etmək tənqidçilərin işidir",- deyən İlham cavabdan yayınır. Onu əlavə etmək istərdim ki, adı çəkilənlərin sırasında İsa Həbibbəyli, Nizami Cəfərov və Nizaməddin Şəmsizadə ədəbiyyatşünaslıqda tənqidin ümumi konsepsiyasını araşdıran alimlərdir. Onlar nadir hallarda tanınmış bir yazıçı, yaxud şair haqqında ayrıca məqalə yazırlar. N.Şəmsizadənin isə gənclərdən bəzilərinin kitablarına rəy yazdığını müşahidə etmişəm. Razi qaldığım da olub, qalmadığım da. Hər üçünün yazı dili səlisdir, təmizdir, nümunə olasıdır. Onlardan Nizami Cəfərovun şifahi nitqi də, yazı dili də öz təmizliyi və şirinliyi ilə seçilir. O, danışanda mərhum akademikimiz Bəkir Nəbiyevi xatırlayıram. Yaşının bu çağında mütəmadi olaraq ədəbi prosesə izləyən, geniş şərhlər verən, həmçinin cavan şairlər və yeni çıxan kitablar haqqında rəylər yazan tənqidçilərdən biri də Vaqif Yusiflidir. Lakin onun son yazılarında bəzən kəmiyyət keyfiyyəti üstələyir. Tehran Əlişanoğlunun bir neçə məqaləsini oxumuşam. Başa düşə bilməmişəm ki, o yazılar tənqid haqqındadır, yoxsa Ədəbiyyat İnstitutunun hesabatıdır. Yazılarında sanki orijinalıq xatirinə işlətdiyi bəzi sözləri hansı dildən götürdüyü məlum deyil - hər halda Azərbaycan dilinin leksik lüğətində belə sözlərə rast gəlməmişəm. Dili o qədər dolaşıqdır ki, öz yazdığını yalnız özü başa düşər. Elnarə Akimovanın da bir neçə yazısına baxmışam. Məncə, gənc tənqidçi Azərbaycan dilini daha yaxşı öyrənməlidir. Onun məqalələri sanki dissertasiya mövzularının mətbuat variantıdır. Jurnalın bu sayındakı yazısı - "Körpüdə ümid" romanı haqqında düşüncələr" məqaləsi də roman haqqında AYB-də aparılan müzakirələrdə səsləndirilmiş fikirlərdən çox da irəli getməyib.

Obyektiv və xeyirxah tənqiddən düzgün nəticə çıxaran yazıçı, yaxud şairin uğur qazanacağı labüddür. 70-ci illərdə "Azərbaycan" jurnalında böyük yazıçımız, akademik Mirzə İbrahimov gənc şairlərin şeirlərini zərgər dəqiqliyi ilə təhlil etmişdi. Bu gün hamının tanıdığı istedadlı şairimiz Ramiz Rövşenin "Mənim telefonum" adlı şeirinə də münasibət bildirmişdi. Şeirdəki iki misraya diqqət yetirin:

***Mənim telefonum qara bir pişik,
Atılıb üstünə cırmaqlayacaq.***

İlk baxışda fiziki mənada bu bənzətmə çox yerində idi, hətta bədii tapıntı təsiri bağışlayırdı? Bizim kimi gənclərin, o cümlədən mənim də xoşuma gəlirdi.

O zaman qara telefonlar vardı, səslənəndə elə titrəyirdi ki, elə bilirdin bu saat adamın üstünə atılacaq. Mirzə müəllim yazmışdı ki, bu istedadlı gəncin belə bənzətmələrdən uzaq olması məsləhətdir... və sonralar R.Rövşenin şeirləri daha gözəl bənzətmələrlə zənginləşdi, bəzi şeirləri dillər əzbəri oldu.

Müzakirədə narahatlıq doğuran bir çox məqamlara toxunulub. Təbii alınan dialoqların mətnini çağdaş şeirimizi təmsil edənlərin diqqətlə oxumaları məsləhətdir - qazanarlar, itirməzlər. Mənsə, kimsəni yormağ istəməsəm də Ə.Cahangirin F. Mehdiyevaya verdiyi bir suala da biganə qala bilmədim: "Bəzən şeiri qadın poeziyası, kişi poeziyası deyə cinsəl təsnif edirlər. Yaradıcı xanım kimi, bu faktla, yəqin ki, rastlaşmısınız?..."

Poezyamızın gələcəyinə nikbin baxan Fərqanə xanım belə faktla rastlaşdığını, lakin bununla heç cür razılaşmadığını, şeiri ana laylası kimi dəyərləndirdiyini, əsl poeziyadan söhbət gedirsə, qadınli-kişili şairləri qanadsız mələk sandığını və s. söyləyir. Deyərdim ki, Fərqanə xanım, əziz bacım, mən də razı və ən azı "Əlcəzairli qız" poemasını yazan Mirvarid Dilbazini xatırlayıram. Bu gün çağdaş poeziyamıza "qatarlanıb gələn" xanımlardan soruşmusunuzmu ki, nə diyardan gəlibsiz? Onların (çox az bir qismini, əsl istedadlıları çıxmaq şərtiylə) əksəriyyəti sənin kimi ana laylası eşidibləmi, yaxud özləri beşik başında dayanıb bircə ağız layla çalıblarmı? Erotik şeirlər ("Şeir" deməyə dil də dönmür) yazan şairələrdən, ərindən boşanıb ona acıq vermək üçün "şairə" kimi tanınmağı özünə şərəf sayanlardan, oxucuya özünün görüb-götürdüyü "dahiyanə həyat fəlsəfəsindən" dərs deyən bəzi "oxu daşa dəyənlərdən", hələ də "ağ atlı şahzadə" gözləyə-gözləyə ahu-zar edənlərdən böyük ədəbiyyatçı gözləyirsən? Məgər sovet dövründə söz qanan, savadlı qadınlar az idimi? Niyə bu qədər şairə yox idi? Ailələrimizdə baş verən belə xoşagəlməz olaylar mənəviyyatımızda gedən sonu uçuruma dirənəcək aşınmalardan xəbər verir. Fərqanə xanım, deyəsən, poeziyamız MATRİARXAT DÖVRÜNÜ yaşayır. Axırı xeyir olsun!

Bütün iradlarıma baxmayaraq, poeziyamızın gələcəyinə mən də nikbin baxıram. Dərya çalxanmasa, təlatümlənməsə durulmaz deyiblər. Möhtəşəm bir tarixə malik Azərbaycan ədəbiyyatı heç vaxt naümid qalmayıb. Ötən yüzillikdə olduğu kimi, iyirmi birinci yüzilliyin də ən böyük şairini zaman bu günkü gəncliyin sıralarından seçəcək. Zamanın vurduğu möhürü pozmağa isə kimsənin cürəti çatmaz!..

◆ Tənqid və ədəbiyyatşünaslıq

Asif RÜSTƏMLİ

TACİK MİLLİ MƏTBUATININ AZƏRBAYCANLI BANİSİ

Fədakar, yaradıcı əməyi, geniş dünyagörüşü, mükəmməl biliyi və istedadı ilə Azərbaycanın milli mətbuatının yaranmasında və təşəkkülündə Həsən bəy Zərdabi, Səid, Cəlal və Kamal Ünsizadə qardaşları, Əlimərdan bəy Topçubaşov, Məhəmməd Ağa Şahaxtılı, Əli bəy Hüseynzadə, Əhməd bəy Ağaoğlu, Cəlil Məmmədquluzadə, Üzeyir Hacıbəyov, Haşım bəy Vəzirov, Əliabbas Müznib və b. işıqlı ziyalılar, mütəfəkkir qələm sahibləri ilə çiyin-çiyinə xidmət göstərən, həyat və yaradıcılığı təəssüf ki, yetərinə araşdırılmayan milli düşüncə sahiblərimizdən biri də tacik milli mətbuatının azərbaycanlı banisi, şair, publisist, mütərcim Mirzə Cəlal Yusifzadədir. Onun babası, soyadının qaynaqlandığı Mirzə Ağa Yusif Qarabağda, İbrahim xanın sarayında müdrik şəxsiyyət, alim və şair kimi rəğbət qazanmışdır. Atası Axund Hacı Mirzə Ələkbər Ağa Yusif oğlu Şuşada milli ruhlu maarifpərvər, yüksək təhsilə malik, ərəb, fars və türk dillərini mükəmməl bilən xeyirxah ziyalı və nüfuzli şəxsiyyət kimi tanınırdı. Qarabağın əsilli-nəcabətli soylarının birindən pərvəriş tapan Mirzə Cəlal Yusifzadə haqqında ilk dəfə yığcam və səhih məlumat şair, təzkirəçi və musiqişünas-alim Mir Möhsün Nəvvabın 1892-ci ildə (hicri 1310) hazırladığı “Təzkireyi Nəvvab” kitabında rast gəlirik. Onun doğum tarixi, məşğuliyyəti və xarakteri haqqında M.M.Nəvvab yazırdı: “Cənab Axund Mirzə Cəlal Axund Hacı Mirzə Ələkbər oğlu Qarabağ vilayətinin əhalisindəndir. 1277-ci ildə anadan olmuş, hal-hazırda 33 yaşı var. Xoşqamət, xoşxasiyyət və xoştəbiət bir cavandır. Özünəməxsus gözəl xasiyyəti var. Qarabağ üləmalarındandır. Kerməndə cənab Hacı Məhəmməd Xan bin Hacı Kərim Xan bin Zəhir əd-dövlət İbrahim Xan Qacarın hüzurunda on il elmləri təhsil etmişdir. Bəzən türkcə və farsca şeirlər yazır. Şeirləri pərakəndədir, divanı yoxdur”. (M.M.Nəvvab. “Təzkireyi Nəvvab”, “Azərbaycan” nəşr., 1998, s.367).

Bu yığcam məlumatda Mir Möhsün Nəvvab bir neçə məqama aydınlıq gətirib. Bəzi müəlliflər (tədqiqatçı-jurnalist Fazil Rəhmanzadə, musiqişünas Firidun Şuşinski, filologiya elmlər doktoru, professor Nazif Qəhrəmanlı, tanınmış tacik tarixçisi Numoncan Qafarov, tacik jurnalisti Əlifyyə Bəşirova və b.) Mirzə Cəlal Yusifzadənin doğum tarixini 1861 və ya 1862-ci il göstərsələr də, Nəvvab təzkirəsində birmənalı olaraq hicri-qəməri tarixi ilə 1277, yeni miladi ilə 1859-cu il yazmışdır. Başqa sözlə, Mirzə Cəlalin 1892-ci ildə 33 yaşı olduğu təzkirədə qeyd edilmişdir. Bu qaynaq bizə məlum olan mənbələrdən birincisi və ən mötəbərdir.

Digər xatırlatma M.C.Yusifzadənin təhsili ilə bağlıdır. Ədibin oğlu Alim Yusifzadənin xatirələrində atasının “İran və İraqda 7 il təhsil görərək Şuşaya axund kimi qayıtdığı” vurğulansa da, yenə də Mir Möhsün Nəvvabın məlumatı - İranın Kerman şəhərində “...İbrahim Xan Qacarın hüzurunda on il elmləri təhsil et”məsi daha səhih və inandırıcıdır.

İbtidai təhsilini Şuşada atası Axund Hacı Mirzə Ələkbərdən alan və onun sayəsində də ərəb və fars dillərini mükəmməl mənimsəyən Mirzə Cəlal Kerməndan qayıtdıqdan sonra pedaqoji fəaliyyətlə, məktəbdarlıq işləri ilə məşğul olmağa başlayır. O dini elmlərə dərinlən yiyələnsə də, daha çox

dünyəvi elmləri tədris və təbliğ edirdi. Anadilli dərslərin olmadığı bir zamanda bu boşluğu doldurmaq üçün səy göstərirdi. Qori Müəllimlər Seminariyasının müfəttişi, görkəmli pedaqoq, maarifçi Aleksey Osipoviç Çernyayevskinin Tiflisdə, 1881-ci ildə Ünsizadə qardaşlarının mətbəəsində nəşr etdirdiyi “Vətən dili” (28 səh.) istisna olunarsa, Mirzə Cəlal Yusifzadənin üç il sonra eyni ünvanda çap etdirdiyi “Hesab” (Axund Cəlal. “Hesab”, Tiflis, “Kəşkül” idarəxanası, 1884, I hissə, 28 səh.) adlı kitabı ilk milli dərslərimiz sayıla bilər. Qafqaz Cənubunun senzura idarəsi “Hesab”ın nəşrinə 14 yanvar 1884-cü ildə icazə vermişdir. Kitabın üz qabığında yazılmışdır: “Hesab. Əsəri Axund Cəlal. Qismə-əvvəl. Bu risalə qəvaidi-ərbəbi-hesabiyyəyə (hesabın dörd qaydasına - A.R.) şamil olub mübtədi (ibtidai-A.R.) müsəlman şagirdlərinə məxsusdur. “Kəşkül” idarəxanası təb və nəşr etmişdir. Tiflis - 1301.”

Müəllif ibtidai məktəblər üçün hazırladığı dərsləyi zəruri məlumat və müqəddimə ilə təchiz etmişdir. O, Cəlal imzası ilə dərsləyin başlanğıcında yazırdı: “Bizim müsəlman məktəblərində fənni hesab təlim olunmuyor. Onun səbəbi dilimizdə mübtədilərə məxsus bir kitab olmamağıdır. Elmi hesabə olan ehtiyacımızı gizlətmək olmaz. Çünki bizim övladımız məktəbdən çıxıb ticarət ilə məşğul olurlar ki, ticarədə hesabı bilmək zəruridir.

Biz bu işkalı (çətinliyi) Şeyx Bəhaəddin Əliyyə Rəhmənin ərəbi dilində təlif etdiyi “Xülasəyi əl-hesab” ilə rəf edə bilmərik. O kitabı bizim tələbələrədən müntəhiləri hezar məşəqqət ilə kitab yüzünə öyrəniyorlar. Onların elmindən dəxi bizə nə faidə? ... Ərəbcə yazılmış olan bir kitabı türkcəyə - öz madərzadi (anadangəlmə, doğma - A.R.) dilimizə nəql eyləmək müşkülüdür? Fənni hesabı ərəblər öz dillərinə götürdükleri kimi biz də götürə bilərik. Bu mühüm əmrə şüru olunmaq bizim millət məktəblərinə nəzarət edən Baş Ruhani dairələrinin borcu isə də, biz onlara kömək vermək niyyətilə və millətimiz ətfalının nəfini mülahizə eyləməklə işə şüru edib bir neçə şərq və ərəb asarından xülasə bir “Risaleyi-Hesabiyyə” dilimizə nəql eylədik. Bu niyyət və zəhmətim əbnai-millətə (millət oğullarına - A.R.) faidəli olacağına əminəm”.

Dərsləyin müqəddiməsində verilmiş bir neçə cümlə Mirzə Cəlalin millətsevər ziyalı, təəssübke maarif xadimi olması barədə dolğun təəssürat yaradır. Məndə “kitabı türkcəyə - öz madərzadi (anadangəlmə, doğma - A.R.) dilimizə nəql eyləmək” ifadəsi xalqımıza “müsəlman”, “tatar”, “tuzem” deyildiyi bir dövrdə doğma dilimizin türkcə olduğunu vurğulamaq böyük hünər və cəsəret tələb edirdi. Müqəddimənin sonunda “axund” titulundan imtina edərək yalnız “Cəlal” yazması, dərsləklərin hazırlanmasında “millət məktəblərinə nəzarət edən Baş Ruhani dairələrinin borcu” olduğunu xatırlatması, bu zəhmətin millətin övladları üçün faydalı olacağına əminliyini bildirməsi müəllifin mütərəqqi, maarifpərvər, milli ruhlu ziyalı olduğunu təsdiqləyən arqumentlərdir. Kitabın cildinə əvvəlinci hissə yazılsa da, dərsləyin növbəti hissələrinin nəşrinə təsadüf etmirik.

Müəllifin həmyerlisi Firidun Şuşinski yazırdı ki, M.C.Yusifzadə “...ərəb və fars dillərini mükəmməl öyrənmiş, 40 ilə yaxın müəllimlik etmişdir. Bundan əlavə Mirzə Cəlal ədəbi yaradıcılıq və musiqi ilə məşğul olmuşdur. ...Şeirələr, pyeslər yazmış, həm də tərcüməçiliklə məşğul olmuşdur. Mirzə Cəlal məşhur Saşa Oqanezaşvilinin “Fərhad və Şirin” operasının librettosunu yazmış, ...Mir Möhsün Nəvvabın musiqi məclislərində yaxından iştirak etmişdir (F.Şuşinski. “Şuşa”, Bakı, “Gənclik” nəşr. 1998, səh.255-256).

Göründüyü kimi, Mirzə Cəlal Yusifzadə çoxşaxəli fəaliyyət və yaradıcılıq istiqamətlərinə malik idi. Onun növbəti kitabı - “Qumar, şərab və aidiyyatı sairənin müzərrətlərini göstərən risaləsi “Nəhyi münkər” adı ilə Tiflisdə 1905-ci ildə böyük demokrat Mirzə Cəlalin və Ömər Faiqin “Qeyrət” mətbəəsində nəşr olunur. Təbiyyəvi mövzuda, zərərli adətlərdən bəhs edən, Cəlal Yusifzadə imzası ilə işıq üzü görən 46 səhifəlik bu nəşr “Qeyrət”in buraxdığı ilk kitablardan idi. Müəllif risaləsinin yığcam girişində yazırdı: “Bu müxtəsər risalədə qumar,

şərab və sair aidiyyatın fəsad və zərərlərindən sadə türk dilində söyləyəcək istədiyimizdən bəzi ayatı şərifi (şərəfli ayələr - A.R.) və əxbari səhihənin ərəbi əl-ləfz və əl-ebare zikrindən sərf-nəzər edib, fəqət məzmunlarını türkçə yazmağa iktifa edirik (kifayətlənirik).

Niyyətimiz isə türk dilinə və üslubuna aşına olanları tənbiş (oyatmaq) etməkdən ibarət olub, bəlkə də, gənc uşaqlarımıza təlimi səhl olub, qumar və şərab və sair aidiyyatı müzərrənin məfsədələrinə alim olmağı mələkə (vərdiş-A.R.) həddinə yetişdirməkdir" (Cəlal Yusifzadə. "Nəhyi münkər", Tiflis, "Qeyrət" mətbəəsi, 1905, s. 2).

Müəllif məramnaməsində vurğuladığı kimi, kitabın yazılmasında və nəşrində niyyəti türk gənclərini mənəvi saflığa, sağlam həyat tərzinə dəvət etmək, zərərli vərdişlərdən uzaqlaşdırmaqdır. Üç fəsildən ibarət olan "Nəhyi münkər" kitabında da Mirzə Cəlal Yusifzadə maarifçilik məsləkinə sadıq qalırdı.

Onun "Rəşəhati-Nəbəviyyə" (Fəxri-Kainat, xatəmül-ənbiya) kitabı isə (Bakı, Orucov qardaşları mətbəəsi, 1910, I cild, 88 səh.) dini mövzuda yazılmış, ərəb dilindən tərcümədir.

Dahi bəstəkarımız Üzeyir Hacıbəyovdan sonra Mirzə Cəlal Yusifzadə opera librettosu yazan ikinci tanınmış sənətkardır. Onun Şeyx Nizami Gəncəvinin "İsgəndərnamə"sinə müraciət edərək "Fərhad və Şirin" (Bakı, Orucov qardaşları mətbəəsi, 1911, 32 səh.) adlı əsər yazması zəmanəsinin böyük hadisəsinə çevrildi. Mirzə Cəlal Yusifzadənin "Fərhad və Şirin" librettosu əsasında tarçalan Mirzə Zeynalla hazırladığı opera haqqında hələ 1910-cu ilin oktyabr ayında "Kaspi", "Zakavkazskoye obozreniye" qəzetlərində məlumatlar dərc olunmuşdur. "Yeni həqiqət" qəzetinin 21 fevral 1911-ci il sayında verilən məlumata əsasən Cəlal Yusifzadənin "Fərhad və Şirin" operası "Martın 6-da oynanılacaq və musiqişünaslar həmin opera üçün Asiya nəğmələrindən ibarət musiqi yazmışlar."

"Yeni həqiqət" in digər sayında isə "Fərhad və Şirin" operasının ilk dəfə 1911-ci il 6 mart tarixində Nikitin qardaşlarının sirkində tamaşaya qoyulması, Fərhad rolunu Cabbar Qaryağdıoğlunun, Şirin rolunu isə Cəmil Nəcəfovun ifa etməsi xəbəri verilmişdir. Bu faktlar təsdiqləyir ki, "Fərhad və Şirin" operasını milli musiqiyə dərinədən bələd olan Mirzə Cəlal hələ 1910-cu ildə tarçalan Mirzə Zeynalla hazırlamış, F.Şuşinskiyin Saşa Oqanezaşvilini operaya şərik etməsi səhfdir.

M.Ə.Rəsulzadə "Fərhad və Şirin" operası haqqında "İqbal" qəzetində çap etdirdiyi resenziyasında (1914, 20 yanvar) Mirzə Cəlal Yusifzadəni "müəvvər bir alim və vaseh məlumata sahib bir şərqşünas" adlandırır.

M.C.Yusifzadənin sonuncu çap kitabı 1912-ci ildə Mirbabayevin "Zarya" mətbəəsində nəşr etdirdiyi "Ata - baba nəsihətləri" (16 səh) adlı, uşaq və gənclər üçün tərbiyəvi mövzuda qələmə aldığı əsəridir.

Etiraf olunmalıdır ki, Mirzə Cəlal Yusifzadənin ədəbi, bədii və ictimai fəaliyyəti, mətbuat sahəsindəki xidmətləri, bədii-publisistik yaradıcılığı ayrıca tədqiqata möhtacdır. Onun "Həyat", "İrşad", "Tazə həyat", "İttifaq", "Hilal", "Asari-həqiqət", "Sədayi-həqq" və b. qəzetlərdə C, C.Y, Cəlal Qarabaği, Cəlal Yusifi, Mirzə Cəlal Yusifzadə və digər imzalarla çıxış etməsi məlumdur. Mirzə Cəlalin 1911-1912-ci illərdə Bakıda ana dilində nəşr etdiyi "Həqiqəti-əfkar" (Fikirlərin həqiqəti - A.R.) qəzetini onun mətbuat sahəsindəki fəaliyyətinin ən yüksək məqamı kimi dəyərləndirmək olar. Azərbaycan arxivlərində bir nümrəsi də tapılmayan bu mətbuat orqanının tam dəsti akademik İsa Həbibbəylinin maddi və mənəvi dəstəyi ilə Rusiya Dövlət Arxivinin Sankt-Peterburq Filialından bu sətirlərin müəllifi tərəfindən gətirilərək AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun arxivinə təhvil verilmişdir.

Mirzə Cəlal Yusifzadənin müdirliyi və sahibi imtiyazlığı (redaktorluğu və nəşirliyi) ilə "Həqiqəti-əfkar" qəzetinin ilk sayı 1911-ci il 29 oktyabr tarixində,

şənbə günü, Bakıda Nikolayevski küçəsində yerləşən Tağıyevin Qız məktəbinin (indiki AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun - A.R.) altında, Orucov qardaşlarının elektrik mətbəəsində o vaxtın leksikonu ilə desək "təb edilmişdir". Qəzet A-2 formatlı, dörd səhifəlik, həftədə bir dəfə işıq üzü gören "siyasi, ədəbi, fənni, ictimai və iqtisadi türkçə" mətbuat orqanı idi. Birinci sayın ilk səhifəsinin əsas bildirişində müdir və sahibi imtiyaz oxucularına üz tutaraq yazırdı: "Həqiqəti-əfkar". Oktyabr ayının 29-dan etibarən həftədə bir dəfə şənbə və müsəlman bayramlarının sabahı günləri "Həqiqəti-əfkar" qəzetəsi nəşr olunacaqdır. Elm və ədəbdən bəhs edən məqalələr üçün qəzetəmizin səhifələri açıqdır".

Mirzə Cəlal Yusifzadə qəzetin məram və məqsədini ilk nömrənin baş yazısında belə bəyan etmişdir: "H.Ə" (Həqiqəti-əfkar - A.R.) intişarından əsl məqsədimiz Qafqaz türk həmvətənlərimizə məlumat verməkdir. Siyasi, iqtisadi, ictimai, əxlaqi, ədəbi... hər qism məqalələrə vərəqələrimizdə yer vardır. Şəxsi qərəzdən xali, ədəb dairəsindən xaric olmaqdan ari hər günə məqalələr və xəbar dərc olunacaqdır.

Möhtərəm ədib, mühərrir və alimlərdən rica olunur ki, bizim bu müxtəsər vərəqəparəmizin islahına məxsus bəzli-itaət buyursunlar. Bir mətləbdə səhvlərimiz və xətamız olursa göstərmək ilə bizi xoşhal eyləsinlər" ("Həqiqəti-əfkar" qəz., Bakı, 1911, 29 oktyabr, № 1, səh. 1).

Bu bir neçə cümlə qəzetin və onun redaktorunun demokratik dəyərlərə sadıqlığını, cəmiyyətin maariflənməsi yolunda məşəqqətlərə dözümlülüyünü, həqiqətin, doğrunun söylənilməsində inadçılığını təcəssüm etdirən çox açıq bəyannamədir. "Həqiqəti-əfkar"ın birinci səhifəsində "C" imzası ilə yer alan bu yazı qəzetin tutacağı yolu nişan vermişdir.

Qəzetin ilk sayının birinci səhifəsində redaktorun "Cəlal" imzası ilə yazdığı digər məqalə "Məlumat gərəkdir" adlanır. Mənim fikrimcə, Mirzə Cəlal bu yazısı ilə qəzetin hansı zərurətdən yarandığını oxucuların diqqətinə çatdırmaqla əhəmiyyətini xüsusi vurğulamışdır. Məqalədə yazılır: "Bizə, əlbəttə, məlumat gərəkdir! Min illər ilə qəflət və ətalətə giriftar olmuş bir millət eys və işrətlə məşğul olub, özünün, ətrafının və həm millətinin dərdindən xəbərsiz qalan bir təifəyə, əlbəttə, məlumat gərəkdir.

Cəhldən bedtər dünyada bir dərd olmadığı ümum-elm sahiblərinin müslimi olan bir mətləbidir. Lakin zənnimizcə bu mətləbi bir qədər daha diqqətlə mülahizə eyləsək, cəmi dərdlərin əsası cəhl olduğunu aşikarə görürük. Yeni dərdlər cümləsindən birisi və ümdəsi cəhldir... Hər bir dərdin xüsusi dərmanı varsa da, ümumi dərdlərin ümdə dərmanı həman elmdir.

Müxtəsər edək: ...İbtidai elmlərin təhsil yolu birincisi məktəblər olduğu kimi, ikincisi də mətbuat, ruznamələr və məcmuələrdir".

Mirzə Cəlal cəmiyyətin cəhalətdən xilasının ümdə yolunu məktəbdə və mətbuatda axtarmaqda haqlı idi. Bununla da xalqın elmlərə yiyələnməsində, dünyagörüşünün inkişafında mətbuatın rolunu o yüksək qiymətləndirirdi.

"Həqiqəti-əfkar"ın ilk sayının növbəti səhifələrində Seyid Hüseyin "Ehtiyacımız çoxdur" məqaləsi, Əliabbas Müznibin "Mənzumə"si, Ağababa Yusifzadənin "Bəndərcüz faciəsinin təfsilatı", Qədir Heydərovun "İranda ixtişaş zühuru", "Türkiyə - İtaliya müharibəsi", teleqraf xəbərləri, "Hekayə, roman və hər cür oxumaq kitabları"nın siyahısı və digər yazılar verilmişdir. Axund Yusif Talıbzadə qəzetə təbrik məktubu, Məhəmməd Hənifə Zeynalov və Əliağa Sadıqzadə Təbrizi "İzhari-təşəkkür" göndərmiş, redaksiyaya Gəncədən, Ağdamdan, Qaryagindən (İndiki Füzulidən - Red:) informasiyalar ünvanlanmışdır.

Mirzə Cəlalin bu qəzetdə yazıları "C", "Cəlal", "Həman", "Özü", "Bu özü" imzaları ilə çap olunmuşdur. Qəzetin bir neçə sayında davam edən silsilə elmi-publisistik məqalələri "Əql ayinəsi", "Şeiri-mənsur", "Bədəeyi əl-ədəb", "İnqilabi

elm” adlanır. “Bu özü” imzası ilə “Mənbəyi fəsad” hekayəsi, “Zavallı madər”, “İntiqad”, “Yaxşı adamlar”, “Biçərə madər”, “Gözəl iqdamat” felyetonları nəşr olunmuşdur.

Bundan əlavə, “Həftəlik xülasə”lər, xarici və daxili xəbərlər də Mirzə Cəlalin qələminə məxsusdur. Redaktorun oğlu Əli Yusifzadənin “Asiya coğrafiyası” adlı silsilə məqaləsi qəzetin əksər saylarında yer almışdır. Seyid Hüseynin “Nəticələr” felyetonu “Həqiqəti-əfkar”ın 6 sayında tam çap olunmuşdur. Cəfər ... Mətrudun “Şücaətim”, “Eşidənlərə” şeirləri, eləcə də Səməd Mənsur, Mirzə Rəhim Fəna, Əliabbas Müznib, Cabbar Əsgərzadə Aciz, Nəmət Bəsir, Məhəmmədəli Manafzadə və s. 34 poeziya nümunəsi bu mətbuat orqanında dərc edilmişdir.

Azərbaycan pomantizm ədəbi cərəyanının görkəmli nümayəndəsi, şair, mütərcim Abbas Səhhətin “Həqiqəti-əfkar”da dörd nəzm nümunəsi işıq üzünə görüb. Onlardan “Təcəddüd və tərəqqi” (1911, 24 dekabr, № 11) şeiri sonralar müəllifin kitablarına (1935, 1950 və 2005-ci il nəşrləri nəzərdə tutulur - A.R.) “Tərəqqi və təbiətin qanunu” adı ilə daxil edilmiş, digər üç şeiri isə çağdaş oxucu auditoriyası üçün tamamilə naməlumdur.

Ədibin şeirlərdən ikisi - “Əndişeyi-rindanə” (“Həqiqəti-əfkar” qəz., Bakı, 1911, 12 noyabr, № 3) və “Rəddiye-rindanə” (“Həqiqəti-əfkar” qəz., Bakı, 1911, 20 noyabr, № 5) hərəsi dörd misradan ibarət olmaqla şairin ad və təxəllüsünün baş hərfləri - “A.S.” (ərəb qrafikası ilə “Ə.S.”) gizli imzası ilə, “Cümlə qayğu” (“Həqiqəti-əfkar” qəzeti, Bakı, 1911, 17 dekabr, № 10) isə “A.Səhhət” adıyla dərc olunmuşdur. İlk iki şeir “Həqiqəti-əfkar” qəzetinin 3-cü və 5-ci saylarında işıq üzünə görse də, mövzu etibarilə bir-birinin davamıdır. Şair azadlıq uğrunda Rindin (qorxusuzun -A.R.) çarpışmalarını hər iki nəzm parçasında böyük ustalıqla, qabarıq vermişdir. Həmin şeirləri oxucuların diqqətinə təqdim etməyi məsləhət bildik:

ƏNDİŞEYİ-RİNDANƏ

***Qanımın hər qətrəsi səngi-cidal dəryasıdır,
Bən səhərdən şamədək bir bəhri pürqovğadəyəm.
Qəhri xilqət pəncəsində çırpınır ruh, iştə bən,
Bəndəyəm, bin kərə hər gün, bində istifadəyəm.***

RƏDDİYE-RİNDANƏ

***Əhrimən qandan yaradılmaz, yaradır “sən” kibi,
Bəndeyi binlərlə bən də iştə bu dəvadəyəm.
Əhriman babında bağlı bəndələrdir qəhrkar,
Qəhrkarla çarpışırkən bən nasıl azadəyəm?***

Beləliklə, bütün hallarda Mirzə Cəlal Yusifzadənin “Həqiqəti-əfkar” qəzeti “Vətən” (1909) şeiri ilə Azərbaycan türkləri arasında məşhurlaşan sevimli şairimiz Abbas Səhhətin yığcam ədəbi-bədii irsinə daha üç əsər əlavə edir. Ədibin indiyədək nəşr olunan kitablarına daxil edilməyən “Əndişeyi-rindanə”, “Rəddiye-rindanə” və “Cümlə qayğu” adlı naməlum şeirləri Abbas Səhhət poeziyasını sevənlər üçün böyük töhfə sayıla bilər.

Ümumilikdə Mirzə Cəlalin baş redaktorluğu ilə “Həqiqəti-əfkar”ın 1911-ci ildə 11, 1912-ci ilə 8 sayı işıq üzünə görmüşdür. Qəzetin sonuncu - 8-ci sayı (cəmi 19 nömrəsi çap edilmişdir - A.R.) 1912-ci il 25 fevral tarixində, şənbə günü (hicri qəməri ilə 1330, 19 rəbbi-ül-əvvəl) çıxmışdır.

Qəzetin dörd aylıq fəaliyyətini dəyərləndirməli olsaq, xüsusi vurğulamağa ehtiyac duyulur ki, Mirzə Cəlal Yusifzadənin “Həqiqəti-əfkar”ı özünün elmi,

bədii, publisistik üslubu, aydın məramı, yüksək peşəkarlığı, mənəvi dəyərlərə ehtiram hissi və sədaqəti ilə zəmanəsinin qəzetlərinə örnək, nümunə olan, birliyə və tərəqqiyə xidmət edən bir ədəbi cərəyan, yaradıcılıq məktəbi idi.

...Təəssüf ki, qəzetin bağlanma səbəbləri hətta bu mətbuat orqanının son saylarında da qeyd olunmamış, abunə elanları davamlı şəkildə birinci səhifədə yer almışdır. Tacik tədqiqatçıların araşdırmalarından məlum olur ki, "Həqiqəti-əfkar"ın qəfil qapanması kağız qıtlığı, iqtisadi böhran və ya senzura qərarı ilə həyata keçirilməmişdir. Buna əsas səbəb qəzetin redaktoru və naşiri Mirzə Cəlalin Orta Asiya cədidçiləri, islahatçı maarifçiləri tərəfindən Buxara şəhərində buraxılması nəzərdə tutulan "Buxarayı-şərif" qəzetinin redaktoru vəzifəsinə dəvət edilməsi olmuşdur. Dəvəti məmnunluqla qəbul edən M.C.Yusifzadə 1912-ci ilin martından 1913-cü ilin yanvar ayınadək Orta Asiyada adıçəkilən mətbuat orqanının nəşri sahəsində çalışmışdır (Bu mövzu üzrə araşdırmaların yığcam təqdimatı ədibin həyat və fəaliyyəti barədə qeydlərin yekununda nəzərdə tutulur - A.R.).

Mirzə Cəlal 1913-cü ilin soyuq yanvar günlərindən birində Buxaradan Bakıya qayıtdıqdan sonra "Sədayi-Həqq" (1912-1915) və "İqbal" (1914-1915) qəzetlərində çalışmış, "Fərhad və Şirin" operasının "Səfa" dram cəmiyyəti tərəfindən yenidən tamaşaya qoyulmasında fəal iştirak etmişdir. O, 1918-ci ilin əvvəllərində Zaqafqaziya Seyminə üzv seçilmiş, Cümhuriyyət dövründə "Azərbaycan" qəzeti ilə fəal əməkdaşlıq etmişdir. Xalq Cümhuriyyətinin süqutundan sonra Nəriman Nərimanovla görüşən Mirzə Cəlal birincinin təklifi ilə bir müddət Qaryagində, sonra isə Bakıda orta məktəblərdə müəllimlik etmişdir. Nazif Qəhrəmanlı Fazil Rəhmanzadəyə istinad edərək yazmışdır ki, respublikanın maarif naziri işləmiş professor Mehdi Mehdizadə, şair Məmməd Rahim Mirzə Cəlal Yusifzadənin şagirdləri olmuşlar.

Bakıda 1926-cı ildə keçirilən Birinci Beynəlxalq Türkoloji Qurultayda Mirzə Cəlal tərcüməçi kimi iştirak edib. O, Əli bəy Hüseynzadənin təşəbbüsü və fotoaparati ilə çəkilən şəkildə Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Nəcəf bəy Vəzirov, Məhəmməd Fuad Köprülü, Bəkir Çobanzadə, Abdulla Şaiq, Seyid Hüseyn, Mirzə Rəhim Fəna, Əhməd Cavad, Salman Mümtaz, Əliağa Vahid, Əli Yusif Rai və b. ilə bir sırada yer almışdır.

Ömər Xəyyamın rübailərini dilimizə ilk çevirənlərdən biri Mirzə Cəlal olmuşdur. Onun "Gəlməzmi", "Çoban" şeirləri "Maarif və mədəniyyət" (indiki "Azərbaycan" jurnalında - Red.) jurnalında nəşr edilmişdir. Abdulla Şaiqə həsr etdiyi şeirində onun etibarından, sədaqətindən söz açmış, digər qələm dostlarını dəyərləndirmişdir.

***Əvvəl başda cənab Mümtaz
Görcək həvəsin edərdi pərvaz.
Cavid, Cavad safi teynət,
Yazdıqları fənni şeirə zinət.***

Mirzə Cəlal Yusifzadənin sovet dövrü bədii yaradıcılığı, demək olar ki, çap edilməmişdir. Oğlu Əli Yusif Rainin 1926-cı ildə həbsi, sonra Solovkiyə sürgün edilməsi Mirzə Cəlalı üzümüş, onu ağır xəstəliyə düçar etmişdir. Şeirlərinin birində "Aylarca məzar içində yatdım" - deyən şair 1931-ci ildə, ömrün ahıl çağında, 72 yaşında Bakıda oğul üzünə həsrət qalan gözlərini işıqlı dünyaya əbədi yumub.

* * *

Azərbaycan ədəbiyyatının, mətbuatının, publisistikasının inkişafında xidmətləri olan Mirzə Cəlal Yusifzadənin Orta Asiyada tacik milli mətbuatının banisinə, "Buxarayı-şərif" qəzetinin qurucusuna, redaktoruна çevrilməsi barədə Tacikistanın elm və mədəniyyət xadimlərinin araşdırmaları qürur doğurur.

Buxarada tacik dilində ilk qəzetin ideya müəllifi və təşəbbüskarı görkəmli maarifpərvər ziyalı və cədidçi Mirzə Sirac Xakim, maliyyə dəstəkçisi isə Buxara Əmirliyinin ən zəngin iş adamlarından biri Mirzə Mühiddin Mənsurov idi. Rusiyanın Buxaradakı konsulluğu tərcüməçi Xaydarxoca Mirbədəlovu qəzetin müdiri-məsul vəzifəsinə gətirmiş, yəhudi əsilli mətbəə sahibi L.N.Levin texniki işləri, şrift, kağız problemlərini həll etmişdir. "Tərcüman"ın verdiyi məlumata görə, "Buxarayi-şərif" qəzetinin 1912-ci ilin yanvarın ortalarından nəşri üçün hazırlıq prosesi başa çatsa da, çap işi iki aya qədər ləngidilmişdir. Tacikistanlı alim, filologiya elmləri doktoru Məsrur Abdullayev "Sentr-Aziya" dərgisində çap etdirdiyi "Buxarayi-şərif". Tacik jurnalistikasının yaranmasının uzun yolu" adlı məqaləsində yazır: "Hazırlıq işlərini gördükdən sonra təşkilatçılar Bakıdan təcrübəli yazıçı və jurnalist Mirzə Cəlal Yusifzadəni qəzetə redaktor vəzifəsinə dəvət etdilər. Beləliklə, bütün bu gərgin mübarizə öz bəhrəsini verdi, hicri-qəməri təqvim ilə rəbbi-ül-axer ayının 4-də, bu tarixə uyğun 11 mart 1912-ci ildə Kaqan - Yeni Buxara şəhərində taciklərin tarixində ilk dəfə "Buxarayi-şərif" (Şərəfli Buxara) adlı qəzet işıq üzü gördü. ...Qəzetin redaktoru Mirzə Cəlal Yusifzadə ilk nömrədən qəzetin redaksiya siyasətini belə müəyyən etdi: "Qəzetdə maarifçilik ideyasına zidd olan məqalələr çap edilməyəcək". O son nömrəyə qədər qəzetin bu siyasətinə sadıq qaldı" (<http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1331374860>).

Tacikistan Milli Universitetinin doktorantı, tarix elmləri namizədi Numoncan Qafarov "Veçerniy Duşanbe" qəzetində çap etdirdiyi məqaləsində Mirzə Cəlal haqqında daha maraqlı araşdırmalar aparmışdır: "Buxara islahatçıları - cədidçiləri redaktor vəzifəsinə Bakıdan Azərbaycan maarifçisi Mirzə Cəlal Yusifzadəni (1861-1931) dəvət etdilər. "Molla Nəsrəddin" jurnalının fars şöbəsində məsul işçi, farsdilli "Həqiqəti-əfkar" (Fikirlərin həqiqi) qəzetinin redaktoru işləyən M.C.Yusifzadə Bakıda mətbuatla birbaşa bağlı idi və özünün siyasi baxışlarına görə ən qabaqçıl din nümayəndəsi sayılırdı. Bu keyfiyyətlər onun Buxarada işinin rəvan gedişatına təminat verirdi. Rusiya siyasi agenturasının Buxaradakı tərcüməçisi Xaydarxoca Mirbədəlov qəzetin formal redaktoru olaraq qalırdı" (Numoncan Qafarov. "Buxarayi Şərif" Kırım qəzeti "Tərcüman"ın səhifələrində" "Veçerniy Duşanbe" qəzeti, 2012, 7 mart).

Tacikistanlı alim N.Qafarov "Həqiqəti-əfkar" qəzetini farsdilli adlandırmaqda yanılırdı. Bu qəzet birmənalı olaraq Azərbaycan türkcəsində çıxırdı. Mirzə Cəlalin "Molla Nəsrəddin" jurnalının fars şöbəsində məsul işçi işləməsi xəbəri isə yenidir və bu mülahizənin tədqiqata ehtiyacı var.

Mirzə Cəlal Yusifzadənin redaktorluğu ilə "Buxarayi-Şərif" qəzetinin ilk sayı 11 mart 1912-ci ildə, bazar günü işıq üzü gördü. Tacikistandakı Slavyan Universitetinin dosenti Şərif Mollayev tacik mətbuatının 100 illik yubileyi münasibətilə yazırdı: "Buxarayi-Şərif" qəzeti Orta Asiyada tacik mətbuatının ilk qaranquşu oldu. Bu qəzet tacik xalqının jurnalistlik publisistikası ilə müasir, peşəkarlıq və texniki cəhətdən inkişaf etmiş jurnalistika arasında körpüdür."

"Buxarayi-şərif" gündəlik qəzet idi, 1913-cü il yanvarın 2-dək nəşr olunmuş və on ayda 153 sayı işıq üzü görmüşdür. Qəzet bu müddətdə özbək türkcəsində "Turan" adlı, dörd səhifəlik, həftədə 3 dəfə çıxan əlavəsini də buraxmışdır. M.C.Yusifzadənin redaktorluğu ilə "Turan"ın ilk sayı 1912-ci il 14 iyulda buraxılmış, 49-cu sayından sonra nəşri məcburi dayandırılmışdır. Dosent Şərif Mollayevin fikrincə Orta Asiyada geniş populyarlıq qazanan "Buxarayi-şərif" gizli olaraq mədrəsə şagirdlərinə də paylanırdı. Mirzə Cəlalin oğlu Alim Yusifzadənin məlumatına əsasən "Buxarayi-Şərif"də onun atasının 90-dan çox şeir və publisistik məqaləsi çap olunmuşdur.

"Tərcüman" qəzeti 1913-cü il 16 yanvar sayında yazırdı ki, "Buxarayi-Şərif" və onun özbək türkcəsində əlavəsi olan "Turan" qəzetləri yeniliyin, islahatların düşmənləri və Buxara Əmirinin əmri ilə 1913-cü il 2 yanvar tarixində qapandı.

Həmin əmrə əsasən Buxara Əmirliyini tərk etmək üçün Mirzə Cəlal Yusifzadəyə bir həftə vaxt verilmişdir.

Məlumdur ki, Buxara Əmiri müstəqil qərar qəbul etmək səlahiyyətlərindən çox uzaq idi. Bakıdan xahiş-minnətlə dəvət olunmuş maarifpərvər ziyalının, fədakar publisistin, mütərəqqi şəxsiyyətin ciddi əsas olmadan nümayişkaranə şəkildə Buxaradan kənarlaşdırılması, qovulması, redaktoru olduğu "Buxarayı-şərif" və "Turan" qəzetlərinin qapanması cədidçi qüvvələr tərəfindən gözlənilməz fəsadlara yol açmağa bilərdi. Göstərişin Rusiya İmperiyasının Buxaradakı məmurundan qaynaqlandığı şübhə doğurmurdu. Beləliklə, həyatını və fəaliyyətini maarifə, mədəniyyətə, mətbuata, elm işiğınə həsr edən Mirzə Cəlal Yusifzadə mübarizə apardığı cəhalətin, qara qüvvələrin zorakılığı ilə Türküstandan namərdcəsinə uzaqlaşdırıldı, halal haqqının və təmiz adının üzərinə kölgə salındı.

Tacik yazıçısı, ictimai xadim və alim Sədrəddin Ayninin (1878-1954) fikrincə, "Buxarayı-Şərif" in və onun əlavəsi "Turan" in bağlanması səbəbi qəzetdə qaldırılan maarif və mədəniyyət məsələlərinin sərt qoyuluşu və milli şüura güclü təsirinin çar məmurlarını narazı salması idi.

Tanınmış jurnalist Əfiyyə Bəşirova "Tacik KİV-i üçün yaşıl işıq" məqaləsində qeyd edir ki, "Buxarayı-Şərif" qəzetində o dövrün ən məşhur, populyar və mütərəqqi müəllifləri savadsızlığın əleyhinə, milli şüurun oyanışına, elm və mədəniyyət kəsb etməyə çağırışla çıxış edirdilər. İlk tacik qəzeti qısa müddətdə Türkistanda, Qafqazda, Krimda, Volqaboyunda, Rusiyada populyarlaşdı. Tacik ziyalıların birliyində, milli şüurun oyanışında və milli ideyanın formalaşmasında böyük rol oynadı.

Mirzə Cəlal Yusifzadə "Buxarayı-şərif" qəzeti ilə tacik milli mətbuatının bünövrəsini qoydu. Cəmi on ay nəşr olunan, 153 sayı işıq üzə görə bu mətbuat orqanı bir xalqın tarixi salnaməsinə çevrildi. "Buxarayı-Şərif" in ilk sayının işıq üzə gördüyü gün - 11 mart Tacikistan Prezidentinin sərəncamı ilə 1994-cü ildən tacik milli mətbuat günü kimi qeyd edilir. Dövlət başçısının bu sərəncamı Buxara Əmirinin 1913-cü il 2 yanvar tarixli ədalətsiz əmrini rəmzi olsa da qüvvədən salır, Mirzə Cəlal Yusifzadənin pozulmuş hüquqlarını mənən bərpa edir, onu tacik xalqının milli mətbuatının banisi səviyyəsinə ucaldır.

"Buxarayı-şərif" qəzeti və onun azərbaycanlı redaktoru bu gün tacik xalqının qürur, iftixar mənbəyidir. Tacikistan müstəqilliyini qazandıqdan sonra xalqın milli-mənəvi dəyərləri daha geniş tədqiq olunur. Respublika Ali Məslisinin deputatı, tədqiqatçı-alim Olimcan Səlimzadə "Mirzə Cəlal Yusifzadənin publisistikası" (2003) mövzusunda dissertasiya müdafiə edərək filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almışdır.

Tacik milli mətbuatının azərbaycanlı banisi, şərqşünas, şair, publisist, mütərcim Mirzə Cəlal Yusifzadənin Azərbaycan - Tacikistan ədəbi-mədəni əlaqələr tarixinə bəxş etdiyi unudulmaz töhfələr iki xalqın və iki dövlətin beynəlxalq münasibətlər sistemində örnək missiyasını daşımağa, ən gözəl nümunə olaraq həmişə xatırlanmağa layiqdir.

Hərdən gülüşün düşür yadıma

***Hərdən gülüşün düşür yadıma,
Hərdən qəmin, mələlin.
Hər şeyi sezə bilən,
Hər şeyə dözə bilən
Qəlbin, pərişan halın.***

Bu kövrək, həzin misralar Xalq şairi Nigar Rəfibəyliyə məxsusdur, şair dostlarını öz yurdunun nəfəsi, söz mülkünün ustası, zamanənin haqq səsi kimi dəyərləndirən Nigar xanım Rəfibəyliyə... Ömrü boyu yandırır-yaxan xatirələrini dənizlərin səsilə unutmaq istəyən, göydə soyuq-soyuq işıqlanan Ayın yalqızlıq qəminə həyat səsi, nəfəsi qatmaq, ulduzlar aləminə torpağın ətini aparmaq istəyən bənzərsiz bir şairəyə...

Nigar xanım bu şeiri görkəmli kino xadimi: rejissor, aktyor İsmayıl Əfəndiyevə həsr edib. İsmayıl Əfəndiyev bizim ekranın ağıl, təmkin, qürur simvoludur - bir çox filmlərdə (o cümlədən də "Arşın mal alan" filminə Süleyman) yadda qalan obrazlar yaratmışdır. Çox həssas qəbli bir insan olan İsmayıl Əfəndiyev Nigar xanımın yaxın qohumu idi, böyük şairimiz Rəsul Rzanın bacısı Saranın həyat yoldaşıydı. Şeirdə gözəl siması ilə ekranlardan bu gün də bizə baxan İsmayıl Əfəndiyevin xarakterik xüsusiyyətləri - hər şeyi duyan qəlbi, pərişan halı poetik əksini tapıb. Eyni zamanda, bu misralar hardasa Nigar xanımın öz təbiətini, həssas, səmimi, hər şeyi geniş qəlbində sinirə bilən unudulmaz obrazını göz önünə gətirir.

Nigar xanım bizim çağdaşımız idi (elə çağdaşımız olaraq da qalmaqdadı!). 1981-ci ilə qədər onunla eyni dünyada yaşayırdı, eyni yeri-göyü bölüşürdük. Təəssüf edirik ki, zamanında bu görkəmli şairlə şəxsən tanış olmaq, çoxları kimi, mənə də qismət olmayıb. Ancaq parlaq yaradıcılığının hər bir oxucuya doğmalaşdırdığı, tanışdan tanış etdiyi unudulmaz Nigar Rəfibəyli obrazı var hər bir oxucunun qəlbində; şeirlərini bu gün də hədsiz maraqla oxuyuruq.

Nigar xanımın bənzərsiz obrazı bizə bir də bu zərif insanın ömür-gün yoldaşı, qüdrətli şair Rəsul Rzanın ona həsr etdiyi şeir və poemalardan, məktublardan tanış idi. Bilirdik ki, Nigar xanım Azərbaycanımızın görkəmli ziyalı, Xalq yazıçısı Anarın anasıdır. Anarın "Sizsiz" xatirə-romanında onun parlaq obrazı xüsusi bir sayğı, sevgi duyğusu ilə əks olunub. Bu səbəbdən də Nigar xanım hər bir oxucu üçün doğma, tanış bir şair kimi həmişə xatırlanan, duyulan və başa düşülən sənətkardır. Və bu münasibət hələ uzun illər nəsillərdən-nəsillərə keçəcək.

Nigar xanım humanist bir sənətkar olaraq "vüsalın bülbülü uçub gedəndə daş kimi qəlblərdə qalan" ayrılıqların acısından yazırdı.

***Nə olaydı,
bir gün durub yuxudan
Görəydim ki, olub
yalan ayrılıq.***

Eyni zamanda inamlıydı ki:

***Pozulmaz dillərin əhdi, ilqarı.
Keçər ürək dərdi, könül qübarı,
Gəl etmə meydanda cövlan, ayrılıq.***

Bu duyğular həm də Nigar xanımın bir şair, sənətkar, eyni zamanda, övlad, ana olaraq öncəgörməsinin ifadəsidir. Müdrik bir sənətkar kimi o, ürək dərdinin, könül qürubunun keçib gedərliyinə, dillərin əhd-ilqarının pozulmazlığına inamlı idi. "Gün çıxar, dağların əriyər qarı" misrasıyla o, əslində, bir ömür boyunca qəlbini sıxan, varlığını sarsıdan bütün olmuşların öz həqiqi dəyərini, haqqını alacağına olan inamını ifadə edirdi. Dövlət müstəqilliyimizin ikinci dəfə, özü də əbədi olaraq bərpası şairin bu öncəgörməsini, inamını bütün dəyəri, aydınlığı ilə ortaya qoydu. Müstəqilliyə, azadlığa, bütün gözlənilənlərin həqiqətə çevriləcəyinə o, bir şair, söz adamı olaraq hamıdan inamlı idi. Könül verdiyi poeziyanın bəsirət gözüylə gördükləri ona belə anladır, belə inam verirdi.

Şeir Nigar xanımın ən munis, simsar həmsöhbəti, könüldaşı idi. Baxdığı, gündəlik həyatda müşahidə etdiyi hər bir predmet onun üçün yeni şeir yarpaqları, meyvələri gətirən tumurcuq kimiydi. Bütövlükdə, Yer-göy arası böyük Yaradanın xəlx etdiyi hər bir nəsənin varlığında cövlan edən şeir ovqatını Nigar xanım öz bənzərsiz duyumu, şair hissiyyatı, həssaslığı ilə fəhm edir və fəhm etdiklərini özünəməxsus zərifliklə şeirə çevirə bilirdi:

***Güllü bir bağça da şeir ola bilər,
Adi bir mətbəx də...
Bir çiçək,
bir ocaq,
bir paslı qazan
qalxıb çıxıb bilər
Sənətin oturduğu taxta.
Şeirinin mövzuları
gəlməz saya.
Yalnız şair gözləriylə
baxılırsa dünyaya.***

Həssas şair gözlərilə baxılında bu, həqiqətən də, belədir. Eyni zamanda, bu müşahidələri sonsuz, bitib-tükənməz xatirələr izləməkdədi. Çiçəyi, ocağı, paslı qazanı, çiçək, ocaq, qazan edən, əslində, bu predmetlərlə bağlı xatirələrdi. Bu xatirələrsiz çiçək də, ocaq da, qazan da və digər predmetlərin özləri də öz adı varlıqlarını, adı ömrünü yaşamaqdadır. Onlara xüsusi dəyər verən, mənalandıran və hər birini bir aləmə, dəyərli predmetə çevirən onlarla bağlı xatirələrdi. Bütövlükdə, Nigar Rəfibəyli poeziyası bu xatirələrə çox etibarlı, etinalıdı. Və, əslində, Nigar Rəfibəyli poeziyasına olan oxucu marağı da bu dəyərlərdən, daha çox da xatirələrə olan bağlılıqdan qaynaqlanır.

Nigar xanım öz bənzərsiz şair fəhmi, duyumu ilə kiçik bir mətbəx pəncərəsindən ilin dörd fəslini görə bilirdi, yayın, qışın, yazın, payızın əslini görə bilirdi. Göre bilirdi ki, baharda pəncərəsi önündəki boylu-buxunlu qovaq ağacı necə puçurlayır, necə yarpaqlayır. Əslində, bu müşahidələr onun unudulmaz xatirələrinin yeni səhifələrini göz önünə gətirməyi ilə xüsusi məna, məzmun kəsb edir:

***Yay olanda ağac yarpaqlanır
bütün cahı-cəlaliylə.***

**Payız küləkləri girəndə qoynuna
Salarır dərin qəmi, mələliylə.
Sonra qış gəlir,
ağac soyunur tamam.
Elə bil çılpaq qalır
bərli-bəzəkli bir ilham.**

Bu misraların heç birində ölüm-itimin, dünyanın vəfasızlığının, dərdin, kədərini adı çəkilmir. Ancaq bütün haliyla da bu misraların alt qatında, bətnində həyatın, dünyanın təbii, qaçılmaz gəlim-gedimi, ölüm-itimdən yana nigarançılığın gizli, sətiraltı sərgilənməsi var. Bu sətirlərin oyatdığı duyğu həm də Nigar xanımın bir başqa şeirindən oxucuya yaxşı tanış bir duyğunu yenidən yada salır. Hər iki halda isə dərhal hiss olunur ki, bu mətləblər öz könül dostuna, insana, ötən xatirələrə son dərəcə bağlı olan, bütün haliyla vəfadarlıq qoxuyan bir insan qəlbinin şəkillənməsidir. Nigar xanımın qələmə aldığı hər bir şeir, ifadə etdiyi fikir, ilk növbədə, vəfa, etibar bulağının saf suyundan içib gəlməkdədir:

**Bir son bahar da düşdü
ömrümüzün təqvimindən.
Nə sənə məhəbbətim,
nə həsrətim azaldı.**

**Özüm də heç bilmirəm
niyə bir ömür boyu
Gözüm uzaq yollarda -
Sənin yolunda qaldı.**

**Bir qocaman dağ olsan
Səni vurub yıxardım.
Ürəyimdən ən incə
Teli necə qopardım?**

**...Baharın çiçəkləri
Açıb-solmasın sənsiz.
Ömrüm sənsiz olmasın,
Şeirim olmasın sənsiz...**

Bu sətirlər öz varlığında son dərəcə imanlı, etibarlı bir aşiqin könül dostuna olan əbədi, sönməz duyğusunu ifadə edir. Hər bir oxucu, xüsusilə də yetişməkdə olan gənc nəsil bu sətirlərin qapsadığı vəfa, etibar anlayışının ucalığına sözün həqiqi mənasında qibtə edə bilər. Həqiqi sədaqətin, ömür-gün bağlılığının yolu məhz "ömrüm sənsiz olmasın" anlayışından keçir. Bu mənada Nigar Rəfibəylinin yaradıcılığı ölməz bir tərbiyə məktəbidir.

Nigar xanım bədii əsərlərlə yanaşı, ən adi mülahizə və xatirələrində, gündəlik həyatının hər bir məqamında belə müdriklik səlahiyyətini, örnek olmaq haqqını qoruya bilmişdir. Azərbaycan ziyalılığının ən dəyərli nüsxələrindən olan görkəmli ata-babalarının siyasi baxışları ucbatından sovetlər dönməsinin ilk onilliklərində olmazın əzab-əziyyətlərə qatlaşan Nigar xanım bir xatirəsində ona edilən yaxşılığı həmişə qədərbilənliklə yad etmiş, xatırlamışdı: "Məni işdən çıxardılar, hər yerdən də əlim üzüldü. O vaxt həmkarlar ittifaqının sədri işləyən Əliağa Babayevin qəbuluna getməyi qərara aldım... Məni işə düzəltdi... Heç vaxt onun xeyirxahlığını yadımdan çıxarmıram..."

Bu, bir qədərbilənlik nümayəti. Bu qədərbilənlik duyğusu onun tək-cə yazdığı şeirdə yox, həm də gündəlik həyatında, şəxsi yaşantılarında belə özünü sıx-sıx bürüzə verir. Azərbaycan oxucusu üçün Nigar xanımın üç böyük obrazı məlumdur; görkəmli şair obrazı, vəfalı həyat yoldaşı, ev-eşik sahibi və ana obrazı.

Bu üç möhtəşəm obraz bütün hallarda bir araya gələrək böyük bir insanın ölməz, dərin ehtirama layiq bütöv, tam obrazını ortaya qoyur. Aşağıdakı misralar N.Rəfibəyli barəsində söylədiklərimizin ən etibarlı şahidi, ifadəçisi kimi yada düşür:

***Dolma büksəm yaxşıdır,
Çay töksəm yaxşıdır,
Şeir yazsam yaxşıdır?
Çayı Təranə tökər,
Dolmanı Fidan bükər.
Şeiri Rəsul yazar -
Nigara qalır bazar...***

Göründüyü kimi, bunlar adi məişət, həyat qayğılarının gündəlik mənzərəsidir. Və bu sözlərin müəllifi yetərincə tanınan, görkəmli bir şairdir. Ancaq o, "mən şairəm" - deyib özünü dağ başına qaldırmır, oxucuya, hər kəsə çatdırmaq istəyir ki, bütün mədəniyyət, ədəbiyyat təsərrüfatı, əslində, insana xidmət amilidir, ailəyə bağlılığın, insan olmağın yollarını anlatmaq vasitəsidir. Ən böyük sənətkarın, məşhur insanın özü belə ailə qayğıları ilə xoşbəxttir. Nigar xanım övladına ünvanladığı və yuxarıda bəhs etdiyimiz şeirə əlavə etdiyi bir məktubunda belə yazır: "...Hərənin dünyada bir ehtirası var, mənimki yalnız əməkdir, çox kiçik yaşlarımdan zəhmətə öyrəndiyim üçün işsiz dayana bilmirəm. Ömrümün bir hissəsi yazı masasının arxasında qalın-qalın kitabların tərcüməsi, ya mütaləsi ilə keçib... Mən havayı çörək yeməmişəm. Əgər paltar təknəsinin arxasında ölsəm, özümü dünyanın ən xoşbəxt adamı hesab edərdim. Bu günə qədər heç kəsə yük olmamışam, bu gündən sonra da olmaq istəmirəm..."

Bu fikirləri N.Rəfibəyli 1964-cü ilin mart ayında yazmışdı. Və bu sətirləri yazan xanım əfəndinin atası XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın ən görkəmli, eyni zamanda, iqtisadi baxımdan təmin olunmuş şəxsiyyət idi. Bu sətirlərin müəllifi o zaman Azərbaycanda və Sovetlər məkanında kifayət qədər tanınan görkəmli bir şairin həyat yoldaşıydı və, nəhayət, bu sətirlərin müəllifi nüfuzlu bir şair idi. Ancaq adi məişət qayğılarına olan münasibətilə o, daha çox bir insan, ev xanımı, ana olaraq qalmışdı. Bu, gənc nəsil üçün bir həyat məktəbi, gözəl bir nümunədir. Böyüməkdə olan gənc nəsle görkəmli şəxsiyyətlərimizin həyatlarının bu tərəfini, məişət yaşantılarını da öyrətməli, ibrət məktəbinə çevirməyi bacarmalıyıq. O baxımdan ki, N.Rəfibəyli poeziyası xüsusi bir vəfa, etibar təlqininin daşıyıcısı, davamlı mənbəyidir.

Görkəmli şair bütün yaradıcılığı boyunca ana yurd, vətən mövzusunun üzərinə dönə-dönə qayıtmış, bu mövzunun vacibliyi, aktuallığı üzərinə müxtəlif aspektlərdən diqqət yönəltmişdir. Böyük vətəndaşlıq missiyasını yaradıcılığının sonuna qədər xüsusi bir məhəbbətlə gənc nəsle aşılmaq istəyən N.Rəfibəylinin aşağıdakı şeiri bu baxımdan daha xarakterikdir:

***Mən sənə torpağından
boy atmışam, vətənim...
Dirçəlməmişəm, qalxmışam,
dənli sünbül olmuşam.
Eşqini ürəyimdə
yaşatmışam, vətənim.
Min nəğməli, min sözlü
coşqun könül olmuşam.***

"Min nəğməli, min sözlü könül" torpağında doğulduğu anamız vətənə böyük vətəndaşlıq duyğusu ilə bağlı olan şair bu vətənin adına xoş nəğmələr qoşmaqla bərabər, lazım gələndə xoş bir nəfəs kimi onun dadına çatmağıyla da haqlı olaraq öyünür, anlatmağa çalışır ki, göz bəbəyimiz kimi sevdiyimiz vətənə xidmətimizdə təmənnəsiz, vəfalı olmalı, vətən yaşasın deyərək ölməyi belə bacarmalıyıq:

**Mən səndən öyrənmişəm
Eşqi də, nifrəti də.
İnsana, təbiətə
Sonsuz məhəbbəti də.
Bir gün sinəmdə əgər
Çırpınmasa bu ürək -
torpağın altda belə
Sənin böyük eşqinlə
həmişə döyünəcək.**

Torpağın altında belə qəlbi vətənin eşqi ilə döyünəcək insanların böyük insanlığını gənc nəslin həyat tərzinə, amalına təlqin etməyin vacibliyini zamanında önə çıxaran şair yaxşı bilirdi ki, müstəqilliyimizə aparən yolun ilk sıra nəfərləri böyüməkdə olan gənc nəsil olacaq. O, ən yüksək ada-sana, vəzifəyə yetişməyi, çatmağı da böyük vətəndaşlıq duyğusu ilə təbliğ edir, şöhrətli ömür sürməyin dəyərini də yüksək qiymətləndirir, eyni zamanda, bəyan edirdi ki, xoşbəxtlik heç də yüksək ad-san, vəzifə daşımaqda deyil, daha çox sadə, səmimi, vətənə, ev-eşiyə, cəmiyyətə və ailəyə olan xidmətdə, sadə yaşam tərzindədir:

**Birinin qismətinə
yüksək masa arxasında oturmaq,
Birinin qismətinə
qab-qacaq yumaq düşür.
Nə zərər,
bəzən yüksək məclislərdən
daha parlaq,
daha təmiz olur
adi mətbəxlər...**

Adi mətbəxlərin könül xoşluğunu, səadətini o, bir ana, dünyagörmüş xanıməfəndi kimi böyüməkdə olan nəslin həyatının xoşbəxtlik bünövrəsi kimi tərənnüm edirdi. Nigar xanım bir şair olaraq darınmağı, qibtə etməyi, yoldan saxlamağı öz düşüncəsinə, poeziya məkanına yaxın qoymamışdı. O, gözəl xəyallar, arzular dalınca qoşa bilənlərə "yaxşı yol!" söyləməyin savabını bilirdi. O, həmişə sabaha, vüsala ümid bağlayıb yaşayanlardan idi. Gəzməyi, gül-çiçəyi, şimşəkli, ildırımli tufanları, baharı sevenlərin tərəfindəydi. Bu yola ürəklə çıxanları şeirin şirin dili ilə, xoş duyğularla yola salmağın xoşbəxti idi:

**Uğurlar olsun,
Hara gedirsən get,
Mənim dərya səbrimi qurutma.
Hara gedirsən get,
Mənim vətənə bağlı ürəyimi
Getdiyən uzaq yollara
Aparma, əzizim, aparma...**

Vətənə, yurda, doğma ocağa və həqiqətə bağlılıq onun həyat amalı kimi öz ifadəsini parlaq poeziyasında tapır.

Nigar xanım adsız, naməlum şəhidlərin tökülən al qanını ona görə xüsusi bir ehtiram, sayğı duyğusu ilə vəsf edirdi ki, günahsız qanlara batan dünyanı, bəlkə də, şəhid qanları oyada bilərdi. Fərqundəydi ki, şəhid qanının ləkəsi əsrin, zamanın vicdanında bir ləkə kimi qalır. Bu həm də şəhidlərin alınmayan qanı dünyanın üstündə ağır bir töhmət yükü qoyub gedir.

Səxavət TAĞILAR

◆ K i t a b r ə f i

YAZIÇILARIMIZI DÜNYAYA TANIDAQ Bakı, "Xan" nəşriyyatı, 2015

I Avropa Oyunları ərəfəsində Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin dəstəyi ilə "Xan" nəşriyyatında "Yazıçılarımızı dünyaya tanıdaq" adlı kitab dəsti nəşr olunub. Layihənin hazırlanmasında "Hədəf Nəşrləri"nin mütəxəssisləri də yaxından iştirak ediblər. Kitabda Azərbaycanın bir sıra tanınmış yazıçılarının həyat və yaradıcılığı haqqında məlumat, əsərlərindən nümunələr verilir. İngilis dilində olan topluda Nizami Gəncəvi, İmadəddin Nəsimi, Şah İsmayıl Xətai, Məhəmməd Füzuli, Mirzə Fətəli Axundzadə, Mirzə Ələkbər Sabir, Əli bəy Hüseynzadə, Cəlil Məmmədquluzadə, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Hüseyn Cavid, Üzeyir Hacıbəyli, Məhəmməd Hüseyn Şəhriyar, Mir Cəlal, İlyas Əfəndiyev, Bəxtiyar Vahabzadə, İsa Muğanna, Məmməd Araz, Anar, Elçin, Kamal Abdulla kimi Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələri təqdim edilir.

20 ayrı kitabçadan və bir ümumi kitabdan ibarət dəst Azərbaycan ədəbiyyatını dünyaya tanımaq yolunda xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

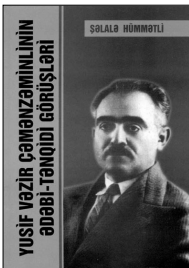
Layihənin məsləhətçisi Azərbaycan Respublikasının mədəniyyət və turizm naziri Əbülfəs Qarayev, kitab dəstlərinin müəllifi və layihənin rəhbəri dosent Şəmil Sadiqdir. Ön sözün müəllifi Azərbaycan MEA-nın vitse-prezidenti akademik İsa Həbibbəylidir.

QARABAĞ HEKAYƏLƏRİ Türkiyə, Ankara, 2015

Türkiyənin paytaxtı Ankarada Azərbaycanın Qarabağ dərdi ilə bağlı yeni bir kitab nəşr olunub. "Qarabağ hekayələri" adlı bu kitabda Elçin Əfəndiyev, Sabir Rüstəmxanlı, Əjdər Ol, Aqil Abbas, Günel Anarqızı, Novruz Nəcəfoğlu, Pərvin Nurəliyeva, Elçin Hüseynbəyli, Qənirə Paşayeva, Məqsəd Nur, Aydın Tağıyev, Aslan Quliyev, Yaşar Əliyev, Eyvaz Zeynalov, Afaq Şıxlı, Naringül Nadiroğlu, Kamran Nəzirli, Əkbər Qoşalı, Akif Əli, İmdat Avşar, Mahir Qabiloğlu kimi ədiblərin ağır dolu hekayələri yer alıb.

Hekayələri Türkiyə türkcəsinə uyğunlaşdıran İmdat Avşar bu kitaba yüksək qiymət verərək yazır: "Kitabda yer alan bir-birindən dəyərli hekayələrin, Azərbaycanın haqq səsinə, öncə qardaş Türkiyədə və türk dünyasında, sonra da bütün dünyada əks etdirəcəyinə əminəm. Bu səbəbdən də mənə əlinizdəki kitabın hazırlanmasına sövq edən ustadım - Azərbaycan Yazarlar Birliyinin sədri Anar bəyə..., Qarabağın Türkiyədə və dünyada yorulmaz təbliğçilərindən Qənirə xanım Paşayevaya təşəkkür etməyi özümə borc bilirəm".

ŞƏLALƏ HÜMBƏTLİ **YUSUF VƏZİR ÇƏMƏNZƏMİNLİNİN** **ƏDƏBİ-TƏNQİDİ GÖRÜŞLƏRİ** Bakı, "Elm və təhsil" nəşriyyatı, 2014

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı, ədəbiyyat tarixi və ədəbi tənqid sahələri üzrə bir sıra görkəmli ziyalılar nəslə yetişmişdir ki, onlardan biri də, öz hekayə və romanları ilə tanınan görkəmli yazıçı, sovet dövrünün günahsız

repressiya qurbanı Yusif Vəzir Çəmənzhəminlidir. AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun elmi işçisi Şəlalə Hümətlinin "Yusif Vəzir Çəmənzhəminlinin ədəbi-tənqidi görüşləri" monoqrafiyası çapdan çıxmışdır. Arxiv və dövrü mətbuat materialları, ilkin yazılı qaynaqlar əsasında hazırlanmış bu monoqrafiya Yusif Vəzirin ədəbiyyatşünaslıq və ədəbi tənqidlə bağlı görüşlərinin indiyədək araşdırılmamış bir sıra məsələlərini açır və bu sahədə olan boşluğu doldurmağa çalışır.

Monoqrafiya üç əsas fəsildən ("Yusif Vəzir Çəmənzhəminli və ədəbi proses", "Ədəbiyyat tarixçisi. Folklorşünas alim", "Yusif Vəzir Çəmənzhəminli və dünya ədəbiyyatı") və yarımfəsillərdən ibarətdir.

FİRİDUN BƏY KÖÇƏRLİ (biblioqrafiya)

Bakı, 2015

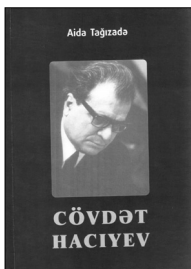
"Uşaq ədəbiyyatı xəzinəsindən" seriyasından işıq üzü görən "Firidun bəy Köçərli" (biblioqrafiya) kitabında yazıçının həyat və yaradıcılığından, onun ədəbi-bədii irsinə dair toplanmış bütün materiallar yer alıb.

ANAR KƏRƏM KİMİ

Bakı, "Azərbaycan" nəşriyyatı, 2015

Xalq yazıçısı Anarın türk dünyasının, türk dilinin böyük şairi Nazım Hikmətə həsr olunan "Kərəm kimi" romanı oxuculara təqdim olunub. Əsər elmiliklə bədiiyi, ədəbiyyatşünas araşdırmaları ilə yazıçı müşahidələrini, aramlı nəsr təhkiyəsi ilə poetik ornamentləri məharətlə sintez edir. Xalq yazıçısı özünün və Nazım Hikmətin yaxınlarının xatirələri, Azərbaycan, Türkiyə, Rusiya, habelə Qərb nazımşünaslarının müxtəlif illərdə yazılan tədqiqatları əsasında XX əsr dünya poeziyasına əvəzsiz töhfələr vermiş böyük sənətkarın ədəbi portretini müxtəlif yönərdən göstərməyə çalışmışdır. İki qardaş xalqın - Türkiyə ilə Azərbaycanın XX yüzillikdə geniş vüsət alan ədəbi-mədəni əlaqələri Nazım Hikmət şəxsiyyəti və yaradıcılığı ilk dəfə bu kitabda öz ardıcıl və sistemli əksini tapıb.

AIDA TAĞIZADƏ CÖVDƏT HACIYEV (monoqrafiya)

Bakı, "Mütərcim" - 2015

Son illərin kitab nəşri bolluğunda mədəniyyət tariximizə, Azərbaycanın ayrı-ayrı çox görkəmli sənətkarlarına həsr olunmuş dəyərli kitablara da rast gəlmək mümkündür. Belə kitablardan biri də, heç şübhəsiz, bu yaxınlarda işıq üzü görmüş zəmanəmizin görkəmli sənətkarı, böyük bəstəkar Cövdət Hacıyevin həyat və yaradıcılıq yolundan bəhs edən "Cövdət Hacıyev" monoqrafiyasıdır. Kitabın müəllifi Aida xanım Tağızadə daim yeniliyə meyilli, 8 simfoniya, 3 simfonik poema, bir opera, oratoriya, fortepiano üçün ballada, sonata və müxtəlif janrlarda xeyli maraqlı əsərlər yazmış bəstəkarın yaradıcılığının əsas xüsusiyyətlərini, nədən və nə yazmasından asılı olmayaraq, psixoloji dərinliklərə varmaq, fəlsəfi uralığa qalxmaq istedadını geniş erudisiyalı bir musiqişünas qələmi ilə qabartmağa çalışmışdır.

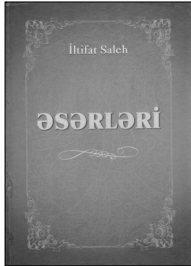
Kitabın redaktoru sənətsünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Ellada Hüseynova ön sözündə yazır: "Çox önəmlidir ki, bu araşdırma yalnız bəstəkarın şəxsiyyəti və yaradıcılığı ilə məhdudlaşdırılmayıb, geniş mədəni-tarixi kontekstdə, ictimai-tarixi hadisələrlə bağlı şəkildə aparılmışdır".

VAQIF SULTANLI
İNSAN DƏNİZİ
İran, Zəncan, 2015

Zəncanda yazıçı-ədəbiyyatşünas Vaqif Sultanlının "İnsan dənizi" romanı çapdan çıxmışdır. Bu, əsərin İranda ikinci nəşridir. İlk dəfə 2014-cü ildə Tehranda çap edilən roman geniş oxucu kütləsinin böyük marağına səbəb olduğundan, təkrar nəşr olunmuşdur. Qeyd edək ki, "İnsan dənizi" romanının ədəbi taleyi uğurlu olmuşdur. Belə ki, əsər 2012-ci ildə İngiltərə və Amerikada, ötən ilin sonlarında isə Misirdə işıq üzü görmüşdür.

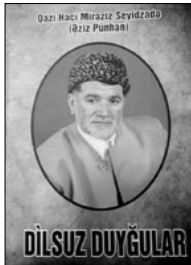
"Nikan kitab" nəşriyyatında çap olunan romanı orijinaldan fars dilinə Böyük Mollayi çevirmişdir.

İLTİFAT SALEH
ƏSƏRLƏRİ
Bakı, "OL" Npkt nəşriyyatı, 2015

İltifat Saleh ədəbiyyata keçən əsrin 60-cı illərində gəlmişdir. İlk xeyir-duanı ona Xalq şairi Rəsul Rza vermişdir. Davamlı və uzun yaradıcılıq yolu keçmiş şairin yeni kitabına 55 illik sənət axtarışlarından seçmə nümunələr daxil edilmişdir.

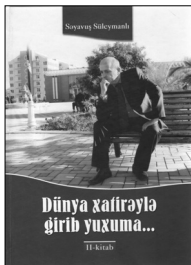
Kitabın redaktoru Ağamir Cavaddır.

ƏZİZ PÜNHAN
DİLSUZ DUYĞULAR
Bakı, "CBS", 2015

Qazi Hacı Mirəziz Seyidzadənin (Əziz Pünhanın) "Bulud ağlamasa" və "Divan"dan sonra növbəti şeirlər kitabı olan "Dilsuz duyğular" şairin əruz və heca vəznində yazdığı müxtəlif mövzulu şeir nümunələrindən ibarətdir. Lakin əsas, aparıcı mövzu vətən sevgisi, insanın Allaha, Qurana, islama məhəbbətidir.

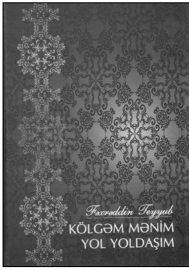
Akademik Teymur Kərimli və tənqidçi Vaqif Yusifli kitabə ön söz yazmışlar. Bu, Əziz Pünhanın vəfatından sonra işıq üzü görmüş ilk kitabıdır.

SƏYAVUŞ SÜLEYMANLI
DÜNYA XATİRƏYLƏ GİRİB YUXUMA... (II kitab)
Bakı, "OL" MMC, 2015

Jurnalist Səyavuş Süleymanlının bu kitabı tarixi, etnoqrafik, iqtisadi, sosioloji, elmi-bədii tədqiqatlara və müəllifin özünün xatirələrinə əsaslanaraq qələmə alınmışdır. Müəllif bu kitabda "Cənub mirvarisi" Lənkəranın tanınmış ziyalılarından, müharibədə həlak olmuş igid oğullarından, həmçinin ədəbiyyat və incəsənət xadimlərindən söz açır.

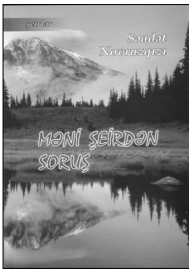
Kitabın redaktoru Hacı Etibar Əhədovdur.

FƏXRƏDDİN TEYYUB
KÖLGƏM MƏNİM YOL YOLDAŞIM
 Bakı, "Yazıçı", 2015

Fəxrəddin Teyyub ədəbiyyata keçən əsrin 90-cı illərində gəlib. 2010-cu ildə onun "İlk həsrətin ünvanı" adlı ilk şeirlər kitabı çapdan çıxıb. "Kölgəm mənim yol yoldaşım" kitabında F.Teyyubun son illərdə qələmə aldığı şeirləri toplanmışdır. Bu şeirlərin əsas mövzusu müasir gerçəklik, insan və onun mənəvi dünyasıdır.

Kitabın redaktoru şair Zülfüqar Şahsevənlili topluya "Dünya belə deyildi" adlı ön söz yazıb.

SƏADƏT NOVRUZQIZI
MƏNİ ŞEİRDƏN SORUŞ
 Bakı, "Mütərcim" nəşriyyatı, 2015

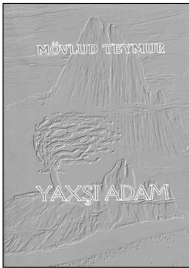
Səadət Novruzqızı Borçalı ədəbi mühitinin yetirməsidir. "Məni şəirdən soruş" onun oxucularla ilk görüşüdür. Kitabda onun müxtəlif illərdə qələmə aldığı şeirləri toplanmışdır. Bu şeirlər mövzu etibarilə də rəngarəngdir, müəllif kitabında təbiət, Vətən, sevgi, Borçalı haqqında şeirlərə daha artıq yer vermişdir.

Şair Qeşəm Nəcəfzadə kitaba ön söz yazmışdır.

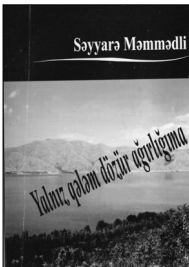
MÜZAHİM İSMAYILZADƏ
ANAMSIZ-AMANSIZ DÜNYA
 Bakı, "MTR-Group", 2015

"Anamsız-amansız dünya" xatirə-povesti yazıçı-publisist Müzahim İsmayilzadənin oxucularla yeni görüşüdür. Avtobiografik səpgidə yazılmış bu əsər müqəddəs bir varlığa - Anaya, onun keçdiyi şərəfli ömür yoluna həsr olunmuşdur. Müəllif topluya bir sıra hekayələrini və şeirlərini də daxil etmişdir.

MÖVLUD TEYMUR
YAXŞI ADAM
 Bakı, 2014

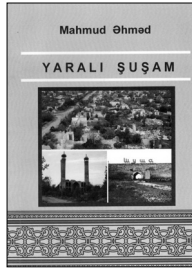
Mövlud Teymurun oxuculara təqdim olunan "Yaxşı adam" (təkrar nəşr) kitabında müəllifin müxtəlif illərdə qələmə aldığı şeirləri yer almışdır. Sevgi, vətənpərvərlik, sədaqət, böyüye hörmət bu şeirlərin əsas mahiyyətini təşkil edir.

SƏYYARƏ MƏMMƏDLİ
YALNIZ QƏLƏM DÖZÜR AĞRILARIMA
 Bakı, "Vektor" nəşrlər evi, 2015

"Yalnız qələm dözüür ağrılarım" şeirlər toplusu şairə Səyyarə Məmmədlinin oxucularla ikinci görüşüdür. Topluda, onun əsasən son illərdə qələmə aldığı, bədii meyarı ilə seçilən poetik nümunələri toplanmışdır. Şeirlərdə günümüzün ağırlı-acılı, həyati hisslər öz əksini tapmışdır.

"Sözün dar ağacında yaşayan şair" adlı ön sözün müəllifi Yaşar Məmmədli, redaktoru isə Mələhət Yusifqızıdır.

MAHMUD ƏHMƏD
YARALI ŞUŞAM
BAKI, "MARS PRINT" NƏŞRİYYATI, 2015

Şair-publisist, iqtisadçı Mahmud Əhmədin indiyə kimi 11 şeir və bir hekayələr kitabı çap olunmuş, şeirlərinə mahnılar bəstələnmişdir. "Yaralı Şuşam" kitabının "Azad edək Qarabağı" bölməsindəki şeirlər düşmən tapdağında olan, ən ağır yarımlarımız Şuşaya həsr olunub. "Anam Azərbaycanım" bölməsindəki şeirlər isə başdan-başa təbiət təsvirləri, yurdumuzun dilbər guşələrinin tərənnümüdür.

Kitabın redaktoru və "Ön söz"ün müəllifi filologiya elmləri doktoru, professor Ramazan Qafarlıdır.

ŞİRMƏMMƏD NƏZƏRLİ
13 HEKAYƏ (AZƏRBAYCAN VƏ RUS DİLLƏRİNDƏ)
BAKI, "ASPOLİQRAF", 2014

Kitabda Şirməmməd Nəzərlinin müxtəlif illərdə yazdığı hekayələrdən on üçü yer alıb. Bu nəşr onun sayca 10-cu kitabıdır. Müəllif "13 hekayə"yə daxil etdiyi kiçik həcmli yazıları qısametrajlı filmlər üçün ssenari kimi qələmə alıb və bu mətnlərdə Azərbaycan xalqının milli-mənəvi adət-ənənələri, uzun əsrlər boyu formalaşmış özünəməxsusluqları diqqət mərkəzinə çəkilir. Rusiya həyatından bəhs edən hekayələr isə müəllifin bu ölkədə yaşadığı illərin bəhrəsidir.

Kitaba Cavanşir Yusifli və Südabə Ağabalayeva ön söz yazmışlar. Redaktoru Esmira Ağababaqızıdır.

Əsərləri rus dilinə S.Məmmədzadə, R.Şeyxzamanova və E.Biləndərli çevirmişlər.

İSMAYIL İMANZADƏ
MƏN ATAMIN QIZIYAM
BAKI, "YENİ POLİQRAFİST" MMC, 2014

Şair İsmayıl İmanzadənin indiyə qədər 22 kitabı işıq üzünə görüb. Bu kitabların ikisində - "Bahar qönçələri" (1977) və "Payızda açan çiçək"də (2003) uşaqlar üçün yazılmış şeirlər yer alıb. "Mən atamın qızıyam" isə, şairin balacalarla yeni görüşüdür.

Şair-alim Rafiq Yusifoğlu kitabı "Yurd həsrətli şair" adlı ön söz yazmışdır.

E L A N

Müqayisəli ədəbiyyat və mədəniyyət: Ədəbiyyatın və mədəniyyətin başlanğıc meyarları beynəlxalq konfransı, 27-28 noyabr 2015-ci il

Tezislərin son təqdimat tarixi: 25 sentyabr 2015 -ci il

Qəbul olunma haqqında bildiriş: 30 sentyabr 2015-ci il

Bakı Slavyan Universitetinin Azərbaycan ədəbiyyatı kafedrası, Azərbaycan Müqayisəli Ədəbiyyat Assosiasiyası noyabrın 27-28-də keçiriləcək "Müqayisəli ədəbiyyat və mədəniyyət: Ədəbiyyatın və mədəniyyətin başlanğıc meyarları" adlı növbəti beynəlxalq konfransı üçün mütəxəssis və aspirantlardan mürəzə tezisləri, panel (bölmə) təklifləri qəbul edir. Konfrans "Milli ədəbiyyat və mədəniyyət meyarları" layihəsinin davamı kimi nəzərdə tutulmuşdur.

Konfransın mövzusu bədii əsərin, ədəbiyyatın "milliliyi" və milli mədəniyyət meyarları, bu mövzuya aid olan və ola biləcək interdisciplinar spektri əhatə edir.

Aşağıdakı suallar müzakirəyə çıxarılır:

- ⇒ *Milli ədəbiyyatın və mədəniyyətin başlanğıc meyarı nədir? Yeni milli kimliyin hansı komponenti əsas götürülməlidir; Dövlət prinsipi? Müəllifin etnik mənsubiyyəti və ya doğulduğu-yaşadığı ölkə?*
- ⇒ *Ədəbiyyat özü və mədəniyyətin milliliyi nədən başlayır; Folklordan, Eposdan, Klassik ədəbiyyatdan?*
- ⇒ *Dini kitab ədəbiyyat qisminə aid edilmir?*
- ⇒ *Milli ədəbiyyatın və milli mədəniyyətin konsepsiyası identifikasiyanın komponentlərinin dəyişməsi ilə necə dəyişmişdir?*
- ⇒ *Eyni mətni və ya müəllifi, eyni bədii irsi bir-neçə millət paylaşa bilərmir və onlar ortaq irs ola bilərmir?*

Konfransın işçi dilləri: Azərbaycan, rus və ingilis dilləri

Təsdiq olunmuş əsas mürəzəçilər:

- Qreqori Nagi** –*müqayisəli ədəbiyyat üzrə professor, Harvard Universitetinin Yunan (Ellinistik) mədəniyyəti üzrə tədqiqatlar mərkəzinin direktoru. Mürəzə: "Homerin əsərlərinin həyatı".*
- Olqa Devidson** –*Müsəlman Cəmiyyətləri və Sivilizasiyaları üzrə Elmi-Tədqiqat İnstitutunun professoru, Boston Universiteti. Mühazirə "Firdovsinin əsərlərinin həyatı"*
- Stefaniya Sini** –*ədəbiyyat nəzəriyyəsi üzrə professor, University of Piemonte Orientale, Italy, "Enthythema" Ədəbiyyat nəzəriyyəsi jurnalının baş redaktoru, İtaliya. Mühazirə "Dantenin əsərləri və italyan klassik eposu - dil, süjet, üslub - ilahilik və komiklik arasında"*

Xüsusi panelin AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun Ədəbiyyat nəzəriyyəsi şöbəsi və Gürcüstan Ədəbiyyat İnstitutunun Rustavelişünaslıq şöbəsi, eləcə də, Gürcüstan Müqayisəli Ədəbiyyatşünaslıq Assosiasiyası (GCLA) tərəfindən Nizami Gəncəvinin və Şota Ruustavelinin epik əsərlərinə həsr olunması nəzərdə tutulur.

Dəyirmi masada isə - professor İrakli Kençoşvilinin (Gürcüstan) XVIII əsrdə gürcü əlifbası ilə yazılmış Azərbaycan mahnılarının mətnlərinə həsr olunmuş mürəzəsi ilə, həmin mürəzə əsasında milli ədəbiyyatın dili və əlifbası məsələsinin müzakirəsi nəzərdə tutulmuşdur.

İddiaçılar **100-150 sözə qədər olan mürəzə tezislərini** və müvafiq informasiyanı (mürəzənin adı, qısa CV, dəyirmi masanın və ya bölmənin adı, işlədiyi yer, e-mail) **2015-ci il sentyabrın 25-dək** aşağıdakı e-mail ünvanına təqdim edə bilərlər: rahilya_g@hotmail.com

**Konfransın Proqram Komitəsi adından:
Fil.e.d., prof. Rəhilə Qeybullayeva**